

Mäetagused 78

Meditšiinianthropoloogia

R Hansen

Kogujatetandem Virumaalt

Korrespondendid Mary Kaasik ja Gustav Kallasto Kiviõlist. R. Hanseni foto 1965. ERA, foto 7411. Loe alates lk 131.

Udmurdi pärimuskultuurist internetis loe alates lk 5.

Нылтёс тоды туш бабайлэ
толон изен аязы ик ко
куризы. Вылъ диськуто
укно дуре кельтизы. Кышт
гинэ султисько значит тур
6 ти жыные чукна, нош со
кыкназы ик чорк пуко
шорам учкыса: овол, мам
поньмтэ. Мар меда соли
яра. Оло, ми асьмемыз ур
возим

Возьмаськыса, лымшор бе
гинэ кыре потизы.
Усьтыр-табыр тоды т
бабайлэсь курепуэтёс
буяса, мон но сыора
итисьы
Оскисько, пырыса дор
лөптоз

МОЯ УДМУРТИЯ. ИВО
18 апр в 8:15

Шәһәрәмиз черкәсін аёясы
17-тй оштолзәысен коронавир
храмёсы пыраны уг яра. Служба
#МынамУдмуртиә телерадиоком
эфирын возматоз Ижжарыс Михайло – Архангеллән кафедральной
соборысыз праздниклы сйзем службаез.
Учкыны луоз Удмуртия телеканалыс но myudm.ru сайттыс. Озы ик
чблскетёс луозы мерлык герзетьёсмы пыр.
Уге асьтады, матыс адымяностә! Пуже дорады!

Esikaanel: Kaama-taguste
udmurtide suvised palvused eri-
olukorras. Viktoria Kirjanova
foto 2020

Eesti Kirjandusmuuseumi
folkloristika osakonna rahvausundi ja meedia töörühm
MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Mäetagused

78

Meditšiinianthropoloogia

(vaata ka: <http://folklore.ee/tagused>)

Toimetajad

Mare Kõiva & Andres Kuperjanov

EKM Teaduskirjastus

Tartu 2020

Toimetajad: Mare Kõiva & Andres Kuperjanov

Tegevtoimetaja: Asta Niinemets

Uudised: Asta Niinemets & Piret Voolaid

Ingliskeelsed kokkuvõtted: Tiina Mällo

Kaane kujundus: Andres Kuperjanov

Toimetuskolleegium 2015–2020: Juri Berezkin (Peterburi Etnograafialinstituut, Venemaa), Janina Kursite (Läti Ülikool, Läti), Marju Kõivupuu (Tallinna Ülikool, Eesti), Pauliina Latvala (Helsingi Ülikool, Soome), Kazuto Matsumura (Tokyo Ülikool, Jaapan), Tatiana Minniyakhmetova (Innsbrucki Ülikool, Austria), Diarmuid O'Giollain (Corki Ülikool, Iirimaa), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari), Tiiu Salasoo (Estonian Learning Materials, Sydney, Austraalia), Urmas Sutrop (Eesti Kirjandusmuuseum), Guntis Šmidchens (Washingtoni Ülikool, Seattle, USA), Piret Voolaid (Eesti Kirjandusmuuseum)

Trükitud Eesti Kultuurkapitali toetusel. Väljaande valmimine on seotud Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fondiga (Eesti-uuringute Tippkeskus) ja projektiga EKM 8-2/20/3.

Indekseerijad: MLA Folklore Bibliography, Ulrich's Periodical Directory, Internationale Volkskundliche Bibliographie = International Folklore Bibliography = Bibliographie Internationale d'Ethnologie, C.E.E.O.L., CEJSH, EBSCO Publishing Humanities International Complete, Scopus, DOAJ

Toimetuse aadress: Mäetagused, Vanemuise 42–235, 51003 Tartu

tel +372 737 7740, +372 737 7709; faks +372 737 7706

e-post: folklore@folklore.ee

ISSN 1406–992X

doi:10.7592/MT2020.78

© Eesti Kirjandusmuuseum

MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Autorid

Kaas Andres Kuperjanov

Vastab Creative Commons BY-NC-ND 4.0 tingimustele

Sisukord

COVID-19 ja udmurdi pärimuskultuur <i>Nikolai Anisimov, Galina Glukhova</i>	5
Heategevus- ja solidaarsusmeditsiini probleemast Eesti näitel <i>Mare Kõiva</i>	43
Lapse kuvandist täiskasvanute ja laste endi pilgu läbi <i>Andra Reinomägi</i>	65
Ravitsejad Siberi eesti kogukondades <i>Anu Korb</i>	89
Meditiiniline alkeemia 19. sajandil: elektrohomöopaatia teoreetilised ja praktilised lähtekohad <i>Kurmo Konsa</i>	111
Mary Kaasiku ja Gustav Kallasto rahvaluulekogu ning kirjavahetus <i>Ave Goršič</i>	131
Loomad Rootsi-aegse Tartu ülikooli meditsiinitöodes <i>Kaarina Rein</i>	155
Mõningad märkused nelja ilmakaare kuninga ja jumal- kuninga kontseptsiooni kohta Sumeris ja Akkadis 3. at eKr <i>Vladimir Sazonov</i>	173
	UUDISED
Palju õnne!	185

Nordplusi projekti fookuses olid Norra eestlased <i>Triinu Ojamaa</i>	187
---	-----

Eesti-Valgevene veebiseminar “Mission possible V: kohanemisviisid, ümberkujundamised ja rahvakultuuri põhiaspektid” <i>Anastasiya Fiadotava</i>	191
---	-----

Kroonika	194
-----------------	-----

TUTVUSTUS

Ajastudokument Eesti usuilmast 21. sajandi alguses <i>Hendrik Valgma</i>	212
--	-----

Kaastööst	214
------------------	-----

COVID-19 ja udmurdi pärimuskultuur

Nikolai Anisimov

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur,
Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Föderaalse
Uurmiskeskuse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi filoloogia
uuringute osakonna nooremteadur
nikolai.anisimov@folklore.ee; kyldysin@yandex.ru

Galina Glukhova

Udmurdi Riikliku Ülikooli udmurdi filoloogia ja soome-ugri uuringute
ning ajakirjanduse instituudi
udmurdi ja Venemaa rahvaste kirjanduse dotsent
galant@udm.ru

Teesid: Artiklis on vaatluse all kevadkombestik, Kaama-taguste udmurtide suvised palvused ja udmurtide pühad (suurpäev, adrapüha, lihavõtted, mälestuspäevad jne) COVID-19 tingitud karantiini ajal, samuti karantiinist ja eneseisolatsioonist ajendatud naljalaulud ja tšastuškad. Artikkel on esimene katse kirjeldada ja iseloomustada udmurdi pärimuskultuuri näitel ülemaailmse pandeemia mõjusid. Analüüsiks kasutati internetipostitusi, rajoonilehtede artikleid ja autorite vaatlusandmeid. Esitatud andmed võimaldavad hinnata udmurdi kombetalituste vormi muutumist ja inimeste adapteerumist kriisisituatsioonis. Eneseisolatsioon tekitas paljudes külaelanikes ärevust, sest pidustusi ei olnud võimalik läbi viia reaalajas ja tavapärasel kohas. Internetipostitused kinnitasid, et udmurdid jagavad meelsasti pühade ettevalmistusi ja nende pidamist, nad postitavad õnnitlusi sõpradele ja sugulastele, võimaldades osa saada nii rõõmsatest kui ka kurbadest emotsioonidest. Internetisaitidele paigutatud humoristlikud udmurdi laulud ja tšastuškad aitavad hakkama saada koroonaviirusest tingitud keerulise olukorraga riigis.

Märksõnad: COVID-19, eneseisolatsioon, internet, kombestik, naljalaulud, pärimuskultuur, pühad, tšastuškad, udmurdid, virtuaalreaalsus

Koroonaviiruse põhjustatud haigusest COVID-19 tingitud keeruline epideemiline olukord maailmas seadis pärimuskultuuri teatud tingimustesse: paljuski muutus rahvalike kommete ja talituste vorm, sest inimestel tuli tänavu nende läbiviimisest loobuda (vt nt Koronavirus; Manitškin 2020; Japontsõ 2020; Amelina 2020; Prange & Žukov 2020; Kulitšenko 2020). Teisest küljest tõi pandeemia esile kriisiületamise arhailised skeemid ja meetodid (Volodina 2020; Traditsionnaja meditsina 2020; Korovina 2020).

Koroonaviiruse nakatuspuhangu tõttu otsustas valitsus kehtestada kõigis Venemaa piirkondades alates 30. märtsist 2020 karantiini ja nõuda eneseisolatsiooni järgimist, mis tähendas, et tuli viibida kodus ja loobuda massiüritustest.

Tuleb märkida, et enne 2020. aasta alguse sündmusi avaldasid välistegurid udmurtide pärimuskultuurile mõju pikkamööda. Karantiin ja eneseisolatsioon seadsid kultuurikandjad keerulisse olukorda: loobuda tuli juurdunud tavadest ja käitumise stereotüüpidest ning otsida kompromisse ja adapteeruda tekkinud olukorraga.

Käesolevas artiklis analüüsime udmurtide kevadiste kombetalituste toimimist pandeemia tingimustes (tavanditsükkel *Былдын нунал* – suurpäev; rahvakalendri aasta ja kevadiste põllutööde algust märkiv *Акашка* – adrapüha¹; *тулыс кистон* – kevadine mälestuspäev; samuti Baškortostani udmurtide suvised palvused). Valik tuleneb sellest, et just need kombetalitused ja pühad langesid Venemaal karantiiniaja kriitilisse perioodi. Artiklis antakse ülevaade ka koroonaviiruse ja eneseisolatsiooni teemaliste laulude- ja tšastušcade loomest kui ühiskonna reaktsioonist erakorralistele elusündmustele.

COVID-19 tingitud kriis põhjustas osadel informantidest rahutust, sest see võib õhutada inimesi järgmistel aastatel sootuks loobuma niigi hääbuvate kommete täitmisest. Nagu informandid märkisid, oli kollektiivne osalus ja suguvõsade konsolideerumine ohus individualismi kasuks, kuivõrd mainitud pühad eeldavad paljude inimeste osalemist, sugulaste kodude ja pühapaikade külastamist, osalemist ühissöömaajal. Näiteks on viimastel aastatel järkjärgult hääbunud lõunapoolsete udmurtide suurpäeva rituaalne ringkäik meesliini sugulaste kodudesse (*восьмерге*). Mõnes piirkonnas on osa peresid suguvõsast eemaldunud ja lakanud selles ringkäigus osalemast. Kevadise mälestuspäeva (*тулыс кистон*) rituaalne ringkäik oli paljudel etnograafilistel rühmadel piirkonniti täiesti kadunud juba 19. sajandi alguseks. Selle praktiseerimist võib kohata ainult üksikutes paiksetes tavades või üksikute perede puhul.

Pandeemia ajal olid keelatud ka massikogunemised, kalmistute ühiskülastused, sellest anti teada massiteabevahendite uudistesaadetes ja/või asundustes ülesriputatud teabelehtedel. Mõnes piirkonnas valvas kalmistu sissepääsu juures liikluspolitsei, väljas olid politseibrigaadid, kes jälgisid karantiininoete täitmist. Külaelanikud pidid loobuma ka pühapaikade ühiskülastustest ja palvustel osalemisest.

Samal ajal suurenes inimeste internetiaktiivsus, eelkõige oli see täheldatav sotsiaalmeedias (nt VKontakte, Facebook, Odnoklassniki, Instagram).

Selle tõttu said uurimisallikaks kõikvõimalikud antud teemaga seotud postitused udmurtidelt sotsiaalmeedias, veebiintervjuud ja suhtlemine eri rühmadesse kuuluvate udmurtidega, samuti autorite isiklikud tähelepanekud. Kuivõrd täisväärtuslikke välitöid oli keeruline läbi viia, kasutasid autorid olemasoleva empiirilise materjali analüüsiks *online* meetodeid ja virtuaalse etnograafia lähenemisi (nt Markham 2004; Hine 2008; Sergejeva 2010).

Tuleb mainida, et kättesaadavuse ja inimeste vajaduste tõttu on internet tänapäeval mõjutanud oluliselt nii linna- kui ka maaelanikke. Külaelanike puhul viis eneseisolatsioon selleni, et avalik tähtpäevade pühitsemine ja kombetalitused kandusid üle virtuaalmaailma. Et sisustada inimeste jõudeaega, leidsid külakultuurimajad ja teised kultuuriasutused, kelle ülesandeks on rahvakogunemisega seotud ürituste korraldamine, uusi formaate: näiteks kultuurispetsialistide tehtud videod sündmustest, *online*-kontserdid jmt. Ühest küljest inimesed eraldusid, teisest küljest sai virtuaalmaailmast eri inimrühmade ühendaja.²

Udmurtide pärimuskultuur internetis ja elus

Kõikvõimalikud internetipostitused võib tinglikult jagada mitmesse teemarühma: pidustuseks valmistumine, pidustuste läbiviimine, rituaalsed toidud, õnnitlused, kombetalitustest teavitamine. Internetis leiduvatest materjalidest ilmneb, et osa õigeusklikke udmurte kasutab oma postitustes nii kristlikku kui ka rahvalikku sümboolikat ja terminoloogiat; teistel, kes on resoluutsemad kristlased, kohtab kristluse-eelseid elemente harva või puuduvad need sootuks. Udmurdi põlisusundi järgijatel kristlikku sümboolikat ei esine. Postitused on tehtud nii udmurdi kui ka vene keeles.

Anname lühiülevaate igast teemarühmast.

Pühadeks valmistumine

Kuivõrd eneseisolatsioon andis võimaluse veeta rohkem aega kodus ja sealjuures internetis, hakkasid inimesed sotsiaalmeediasse postitama, kuidas nad pühadeks valmistuvad. Enamasti pakuti vaatamiseks fotosid oma pühadetoitudest ja kaetud lauast koos tekstiga, mis teatas kombetalituseks valmis olekust (ekraanipilt 1). Jagati ka kuliitši retsepte, pilte värvitud ja/või kaunistatud munadest. Üks postitus sisaldas andmeid piduriiete valimisest suupäevaks (*Быдзым нунал*) (ekraanipilt 2). Kaama-taguste udmurtide esindaja postitus Instagramis oli ajendatud kombest panna aknalauale laste jaoks uusi riideid, kingitusi ja värvitud mune, justkui oleks need suupäevaks toonud valge habemega taat (*Тодды туш бабай*) (ekraanipilt 3). Peale selle korraldas Udmurdimaa Malaja Purga rajooni omavalitsusüksus Bagraš-Bigra lihavõtete eelaktsiooni #окнаПасхи (#lihavõteteaknad), mis tähendas seda, et südaööks tuli aknalauale panna põlev ikoonilamp (lampaad) ja foto sellest avaldada võrgustikus VKontakte vastava märksõnaga (#окнаПасхи) (ekraanipilt 4). Korraldajate

sõnul oli aktsiooni eesmärk anda inimestele võimalus jagada teistega liha-võtteriõmu. Ilmselt aitab ühistegevus leevendada ka pingeid. Olgu öeldud, et Bagraš-Bigra oli aprillis 16päevases karantiinis, sest kohalikul elanikul oli leitud COVID-19 tekitav viirus.

Ольга Перевозчикова

18 апр в 21:35

Христос воскрес! Христос воскрес! Христос воскрес!
Великтэмлы дась))) Нырысэ пыжи куличъёс)))
К Пасхе готова))) Первый раз пекла куличи)))
#Пасха2020

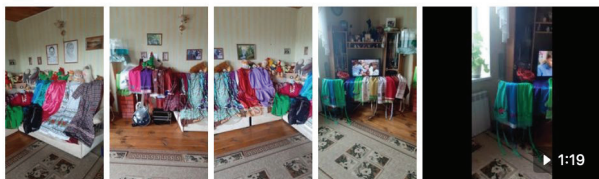
Ekraanipilt 1. https://vk.com/feed?w=wall62160647_7686, 2020.

Наталья Матвеева

18 апр в 21:52

Дорын умой, чуказе Быдз:ым нунал понна кыче меда дэремме дисялом ай маллай но. Кутски бугырьясқыны шифанерын, а отын...коня вылэм соос(может трос но овол дыр кин ке понна). Нош тияд вань а удмурт дэремды но коня, мон чотай али, но мынам потиз 13. Весь уг на тыры ко:ты, адямиослэсь адзисько, яке басма чеберзэ син азям йо:те ке, одно вурытэме потэ. Разбирала шкаф и оказывается у меня столько(а может и нет) национальных удмуртских платьев. А мне хочется ещё.

Ekraanipilt 2. https://vk.com/feed?w=wall78392984_1912, 2020.

Ekraanipilt 3. <https://instagram.com/natiburdo?igshid=vakfekw744bk>, 2020.

МО "Баграш-Бигринское"
18 апр в 20:04

Интересная акция! Может поддержим?!

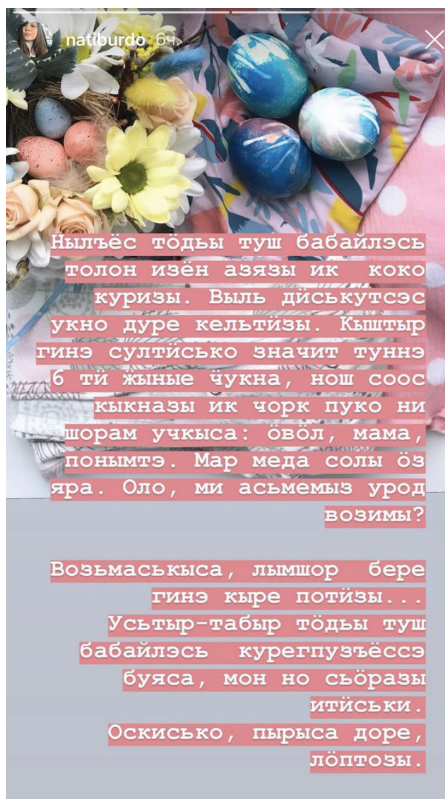
✓ В нынешнем году из-за пандемии коронавирусной инфекции миллионы верующих вынуждены встречать Пасху дома. Люди напуганы, но мы можем исправить ситуацию. Давайте сообщим миру весть, побеждающую страх: Христос воскрес!

✓ Сегодня в полночь зажгите масляную или неугасимую лампаду и поставьте ее на подоконник примерно на один час. Можете сфотографировать ее, а затем разместить снимок в социальных сетях, сопроводив хештегом #окнаПасхи.

✓ Делитесь друг с другом пасхальной радостью. Пусть все знают, что там, где Бог, всегда есть место надежде. В Евангелии сказано: «И свет во тьме светит, и тьма не объяла его».

🔥 Соблюдайте меры пожарной безопасности. Не размещайте лампы вблизи штор и легковоспламеняющихся веществ и предметов. Исключите доступ детей и домашних животных к источникам открытого огня. Не оставляйте зажженные лампы без присмотра.

✓ Друзья, акция «Окна Пасхи» — не замена богослужения. Она не заменит пасхальный крестный ход и церковные Таинства. Цель этой акции — дать людям возможность поделиться с окружающими пасхальной радостью.

Ekraanipilt 4. https://vk.com/mobagrashbi?w=wall-165541235_4326, 2020.

Pühade pidamine

Salvestatud materjalidest nähtub, et sageli jagasid inimesed ka seda, kuidas nad kodus pühi tähistavad. Näiteks Irina Samigulova andis teada suurpäeva tähistamisest, õnnitles pühade puhul ja lisas ka foto 2020. aastast (ekraanipilt 5). Märkimist väärib, et see postitus tingis kohe Baškortostanis Burajevo rajooni Altajevo külas elava udmurdi ohvipapi Anatoli Galihhanovi vastukaja. Ohvipapp püüdis selgitada selle päeva käitumisreegleid ja rituaalseid norme. Ta kirjutab, et suurpäeval tuleb tingimata tuua allikast vett, kusjuures kaelkooku tuleb kanda ainult paremal õlal ning mingil juhul ei tohi veeanumaid maha panna. Alkoholi tohib pruukida alles pärast keskpäeva, kui on peetud perekondlik palvus ja söödud pühitsetud putru. Instagrami kasutaja Valera Sabantšin Baškortostani Tatõšlõ rajooni Malaja Balzuga külast avaldas oma isa ja poja palvepöördumise märksõnaga #нашумрадуйуу (#meietraditsioonid, ekraanipilt 5). Et eneseisolatsiooni pühade ajal kontrolli all hoida, pidid mitmed rajoonides tegutsevad riigiasutused tegema reide. Näitena võib tuua Udmurtia Alnaši rajooni kultuuriosakonna juhataja Natalia Antonova postituse (ekraanipilt 7). Nähtavasti ei suudetud siiski kõigis külates karantiinist kinni pidada. Keskkonnas VKontakte tehtud postitusest on näha, et lapsed osalesid värvitud munade ja lihavõttekingituste otsimises, kuivõrd tava on autori arvates põlvkondade-ülese tähendusega (ekraanipilt 8). VKontakte Kukmori rajooni (Tatarstan) udmurdikeelse ajalehe *Vamõš* (Samm) grupis viidi läbi anonüümne küsitlus, kas vastaja lapsed käisid suurpäeval väljas mune otsimas, kusjuures vastusevariante oli kolm: käisid naabrite juures, ei käinud väljas, käisid läbi terve küla. Vastustest selgus, et naabrite juures käis 22,5% (üheksa vastust), munakorjamises ei osalenud 72,5% (29 vastust) ja kogu küla käis läbi kõigest 5% (kaks vastust). Vladimir Žukovi kommentaar, et ametnike keelust hoolimata käis tema pojaga naabrite juures mune otsimas, pälvis mõningaid negatiivseid vastukajasid. Tatarstanis Agrõzi rajooni Varkled-Bodja külas elav Natalja Matvejeva avaldas enda VKontakte kontol suurpäeva videoõnnitluse ja esitas koos oma emaga kombekohase laulu adrapüha (akaška) auks. 2017. aasta välitööde käigus salvestas Nikolai Anisimov selle laulu esitamise isaliini sugulastega peolaua taga (vt Toulouze & Anisimov 2018: 81). Udmurdi kultuuris on tavandilaulude või nende fragmentide esitamine rituaali käigus väga oluline, see tagab edu sakraalsetes tegevustes ja müütilise maailmaruumi korrastamisel. Tõenäoliselt selle tõttu mõjus laulu esitamine muude kombetalituste ärajäämisest hoolimata päeva erilisuse tähistajana ja kombetalituse tingliku täitmisena.

Veel ühe näitena võib tuua Udmurdimaa Malaja Purga rajooni Bobja-Utša küla elaniku Olga Silvestrova VKontaktesse postitatud video, kus tema ämm Maria Silvestrova (snd 1938) esitab Mõnjaki suguvõsa laulu³, mida

lauldi lihavõtete ajal kodudes ringkäiku tehes (ekraanipilt 9). Laulu nimi viitab selle funktsionaalsele tähendusele, võib-olla just sellepärast palus minia peaesunnitud karantiinis ämmal lihavõtete ajal seda laulda. Videos on näha, et elatanud naine laulab laua taga istudes koos lastega, mis iseenesest sümboliseerib pühadelauas istumist. Kuivõrd sedalaadi laulud on haruldased ja hääbumas, toome ära laulu teksti:

*Ар(ы)мись огпол лыктылэ (й)ук Быдзын
нунал юондыр,*

*Ой(ы)долэ но шул(ы)дыр(ы) карыса,
кыр(ы)жаса пукоме.*

*Ой(ы)долэ но шул(ы)дыр(ы) карыса,
кыр(ы)жаса пукоме.*

*“Осто гынэ” шу(в)имы ке, Инь(ы)мар
кабыл(ы) мед кароз.*

*Кырым(ы) тыр(ы) гынэ (й)асьмиёс, мусо
гынэ кайёсы.*

*Кырым(ы) тыр(ы) гынэ (й)асьмиёс, мусо
гынэ кайёсы.*

*Кизыылэм но ю-няньёсмы сйзбылозь мед
кисьмалоз,*

*Ужась гынэ адямиёслы тазалыкзэс мед
сётоз.*

*Ужась гынэ адямиёслы тазалыкзэс мед
сётоз.*

*Ой, тау улэ, тау улэ (й)ук, мусо гынэ
кайёсы,*

*Талэсь но бон(ы) бадзынъ(ы)ёссэ
шодьтыса но(й) улэлэ.*

*Талэсь но бон(ы) бадзынъ(ы)ёссэ
шодьтыса но улэлэ.*

*Тау карыса (й)ум(ы) кошкиське, нош но
вуомы (й)али,*

*Тау карыса (й)ум(ы) кошкиське, нош но
вуомы али.*

Vaid korra aastas tuleb ju püha
suur päev,

Rõõmustagem lauldes laulu,
istugem.

Rõõmustagem lauldes laulu,
istugem.

Kui vaid ütleme “Oste”⁴, las
Inmar⁵ kuuleb.

Meid on vaid käputäis,
mu armsad.

Meid on vaid käputäis,
mu armsad.

Las meie külvatud vili sügiseni
küpseb.

Tööinimestele tervist las
[Jumal] kingib.

Tööinimestele tervist las
[Jumal] kingib.

Oi, aitäh, aitäh teile, mu
armsad,

Rohkem seda [küllust] leides
elage.

Rohkem seda [küllust] leides
elage.

Tänades ei lähe ära ja uuesti
tuleme taas.

Tänades ei lähe ära ja uuesti
tuleme taas.

(https://vk.com/id161457323?w=wall161457323_550, 2020).

Alnaši rajooni kultuurimaja (Alnaški RDK) grupis kuulutati välja Udmurtia riikluse⁶ sajandale aastapäevale pühendatud etnomaraton “Sajandi laegas” (*Дар шикыс*) märksõnadega *#культураУдмуртии* (*#Udmurdikultuur*), *#этомы* (*#needolememeie*), *#АлнашскийРДК* (*#AlnašiRKM*), *#сидимдома* (*#istumekodus*), *#100летУдмуртия* (*#Udmurtia100*). Projekti eesmärgiks märkisid korraldajad soovi suurendada huvi udmurdi rahva pärimuse ja vaimse kultuuri pärandi säilitamise vastu (https://vk.com/alnashiclub145006838?w=wall-145006838_2653 – 02.10.2020). Etnomaratoni esimene rubriik oli “Meie emade ja isade laulud” (*Анай-атай гурёсмы*). Sinna kutsuti salvestama perekonnas või külas kasutusel olnud pühadega (*Быдзым нунал, Акашка, вёсьнерге*) kaasnevaid tavandilaule. Postitusele oli lisatud kümme rituaalsete laulude koduvideot. Lõviosa postitajatest moodustasid Alnaši rajooni elanikud, üks video oli saadetud Baškortostani Tatõšlõ rajooni Vjazovka külast.

Artikli kirjutamise käigus saime informantidelt teated, et ühes Tatarstani udmurdi külas ei jäetud karantiinist hoolimata kevadise kalendritsükli kombestikku täitmata. Kombetäitmine kulges vastavalt väljakujunenud traditsioonile peaaegu kõigi külaelanike osavõtul. Eneseisolatsiooni tõttu ei saanud pidustustel osaleda vaid need endised külaelanikud, kes olid siirdunud elama mujale ega olnud seetõttu enam küla alalised elanikud. Otsuse pidustuste läbiviimiseks tegi külarahva enamus. Nagu naljatades ütles üks informant: “Me ju desinfitseerime ennast koroonaviiruse vastu” (anonüümne suuline teade 2020), pidades silmas alkoholitarbimist. Tuleb märkida, et traditsioon ei ole siin kunagi katkenud, isegi nõukogude ateismi ja religiooni tagakiusamise tingimustes. Enamgi veel: 19. sajandi ja 20. sajandi alguse teadlased mainisid nende udmurtide seas traditsioonide innukat järgmist ja säilitamist. Sellest tulenevalt võib mõista, miks nad valisid isegi 21. sajandi alguse ülemaailmse pandeemia ajal oma usu ja traditsioonide järgimise.

Keerulises olukorras olid ka õigeusklikud udmurdid. Koroonaviiruse tõttu oli koguduseliikmetel ja palveränduritel keelatud külastada kirikuid (ekraanipilt 10), selle asemel soovitasid vene õigeuskiriku esindajad jälgida jumalateenistuse otseülekannet. Peale selle põhjustas kogu maailma puudutanud COVID-19 seotud ohtlik olukord ärevust seoses õnnistatud tulega Jeruusalemmas. Räägiti, et see tuli ei lasku maa peale ning see tähendab lõpuaegade algust. Peaaegu kõik massiteabevahendid, blogijad ja internetikasutajad rääkisid maailmalõpu saabumise võimalikkusest, mis tekitas rahva seas veel suuremat paanikat ja ärevust. Pühakodades viidi jumalateenistusi siiski läbi, kuid piiratud arvu inimeste osalusel: vaimulikud, lauljad, abilised. Nii võisid Udmurtia Iževski koguduses lauljad külastada pühakoda ja osaleda jumalateenistustel (Irina Ptšelovodova suuline teade 2020). Sel moel viidi pühakodades läbi jumalateenistusi ning neid kanti üle televisioonis ja sotsiaalmeedias. Näiteks väärtustas Galina

Šušakova oma postituses udmurdikeelset jumalateenistust, tänades preestreid, isa Pavelit ja isa Mihhaili, samuti lauljaid (ekraanipilt 11). Lihavõtete jumalateenistuse ajal seisis mõned kodus televiisori ees, süütasid küünlad ja palvetasid. Täpselt nagu kirikus teenistuse ajal. Teised pidasid nõu vaimulikega ja sõltuvalt oma olukorrast palvetasid üksi või koos perega. Paljud palusid palvetes kaitset ähvardava ohu eest. Kuid nagu märgivad informandid, ei toonud need pealesunnitud tingimused rõõmu ega lasknud tunda lihavõtete tähistamise pidulikkust. See võis olla tingitud asjaolust, et puudu jäi pühäl osalemise kollektiivsus, puudus vaimse ühtsuse tunnetamine tähtsal sündmusel, ei olnud võimalik minna pühalikkuse koondumise keskusse pühakotta jmt. Päevi enne ja pärast lihavõttepühi loetakse õigeus suurteks päevadeks, seepärast on ka nende päevade jumalateenistustel osalemine koguduseliikmete silmis eriline. Pühakodade külastamise keelu tõttu otsisid paljud udmurdid võimalust anda üle kirjakesi tervise ja meelerahu taotlemiseks, et vaimulikud neid liturgia käigus ette loeksid: näiteks kes tundis isiklikult isa Pavelit, helistas otse talle, teised kasutasid lauljate vahendust. Tervikuna on udmurdi jumalateenistuste eripäral palju ühisjooni tseremoniaalsete kogemustega Venemaa teistes piirkondades (vt nt Soldatov 2020; Kuznetsova 2020; Radchenko 2020).

Erakorralistes tingimustes möödus ka kevadise mälestuspäeva (*тулыс кисьтон*) tähistamine, mis üldjuhul peetakse nädal pärast suuropäeva (*Былдым нунал*). Kevadiste mälestuspäevade raames külastatakse ka 9. mail kalmistut. Algselt mälestati sel päeval Suures Isamaasõjas langenuid, hiljem muutus see kõigi lahkunute mälestamise päevaks. Nagu lihavõtete pühitsemise ajal, ei lubatud ka mälestuspäevi läbi viia ega kalmistuid külastada suurte rahvamasside osalusel. Mõnes piirkonnas, kus on veel kombeks külastada sugulaste kodusid, viidi kevadised mälestamised läbi vaid kõige lähemate sugulaste ringis (ekraanipilt 12). Teisel juhul viidi mälestuspäev läbi pereringis. Informantide sõnul tekkis ühes Baškortostani rajoonis teatav paradoks: vaatamata koroonast tulenenud keeldudele oli laupäevakul ette nähtud kohalike kalmistute koristamine. Osa elanikkonnast järgis eneseisolatsiooni ettekirjutusi ja veetis mälestuspäeva kitsas pereringis ega külastanud lahkunute kalme. Kuid informantide sõnul osales suurem osa inimestest siiski traditsioonilisel kalmistukülastusel. "Kalmistul oli nagu sabantui," märkis üks informant (anonüümne suuline teade 2020). Mõnel juhul eirati ettevaatusabinõusid ja isikliku kontakti vältimise nõuet: näiteks kostitati üksteist traditsiooni kohaselt ühisest pitsist, paljudel ei olnud maske (anonüümne suuline teade 2020). Samuti sõitsid kevadisteks mälestuspäevadeks ja 9. maiks kohale teistesse rajoonidesse ja linnadesse siirdunud külaelanikud, et külastada oma lahkunud esivanemaid. Siinkohal tuleb märkida, et mõnel pool (nt Iževskis) ei olnud selleks ajaks enam karme nõudeid ega karme kalmistu külastamise keelde, kuid nakkusoht püsis. Koos

lahkunute mälestamisega palusid inimesed kaitset pandeemia levimise eest. Enamgi veel. Nagu teatasid informandid, kogunes ühes Udmurtia rajoonis matustele üsna palju inimesi, ühel juhul saadeti viimsele teekonnale lahkunud naist, teisel juhul meest. Ükski matustel osalenutest ei tunnetanud tõsist haigestumise ohtu, traditsioon osutus tugevamaks kui äsjakehtestatud käitumisreeglid. Toodud näited viitavad erilisele suhtumisele lahkunud sugulastesse, samuti kindlat usku nende abisse ja soosingusse. Informantide sõnul peetakse kevadisi mälestamisi ja 9. maid surnute pühaks, seepärast ootavad nad oma elusolevaid sugulasi. Arvatakse, et kõige lihtsamate kombetalituste eiramine (surnud sugulaste haudade mittekülastamine või nende mittemälestamine) võib kaasa tuua mitmeid ebameeldivusi.

Ирина Самигулова
19 апр в 18:52

Сегодня у закамских удмуртов «Быдзынал» (Великий день), совпадающий по срокам с православной Пасхой. Заранее иду за родниковой водой. Ведь и каша и чай должны быть приготовлены на родниковой воде. В обед начинаю варить ритуальную кашу на мясном бульоне. После обеда приготовления заканчиваются, и на стол стелю белую скатерть, кладу специально испеченный в этот день хлеб, ставлю солонку с солью, миску крашенных яиц, кумышку, табани и кашу. Счастья, мира, благополучия, здоровья любимым детям и семье, близким и друзьям, родственникам, пусть у всех все будет хорошо! Мира и добра Всем! Быдзынал праздники ваньдэс но! Сюлмысь курыськыса жук сиимы.

Ekraanipilt 5. https://vk.com/feed?w=wall22919365_12005,2020.

Ekraanipilt 6 (paremal). <https://instagram.com/valera.sabanchin?igshid=1prluiaho9jcu>, 2020.

Наталья Антонова
19 апр в 13:01

Недавно пришла домой с рейда (в рамках карантина). Замерзла 😓. Теперь можно и побаловать себя праздничным обедом! 😊 Христос воскрес всем! Будьте здоровы! Берегите друг друга! ❤️
#СветлаяПасха
#Оставайтесьдома

Ekraanipilt 7 (ülal).
https://vk.com/feed?w=wall187813714_2144, 2020.

Алевтина Федорова
28 минут назад

А вот и наша Пасха! 😊 Когда то мы тоже ходили по домам и было очень весело и круто, в детстве очень ждали этот праздник, а теперь наши дети. И конечно же как без маминых любимых ватрушек с творогом 😊

Ekraanipilt 8. https://vk.com/feed?w=wall142962886_1592, 2020.

Ольга Сильвестрова

19 апр в 14:08

#Кырза_но_Вера_но_Пурга #ПургаГуртаз
#Поёт_и_Рассказывает_Пурга #ПургаДома

Христос воскресе!
Христос улз:ыса султи:з!

Эдэйгуртысь Мыняк боляклэсь Паска нерге ветлон гурээ кырз:а Сильвестрова Мария Николаевна, 82 арес.

VID_20200419_122234.mp4

5 363 просмотра

Ekraanipilt 9. https://vk.com/id161457323?w=wall161457323_550, 2020.

МОЯ УДМУРТИЯ. ИВОРЬЁС

18 апр в 8:15

🏡 Шаерамы черкьёсын вöсьяксьисёсты доразы пукыны куро.
17-ти оштолзъисен коронавирус инфекцииез алон выльсь черкьёсы но храмёсы пыраны уг яра. Службаос калыктэк ортчылозы.
#МынамУдмуртие телерадиокомпания туннэ 23 час 30 минутисен мечак эфирын возъматоз Ижкарись Михайло - Архангеллэн кафедральной соборьёстыз празниклы сйзем службаез.
Учкыны луоз Удмуртия телеканалысь но myudm.ru сайтысь. Озы ик чöлскетьёс луозы мерлыко герзетьёсмь пыр.
Уте асьтэды, матысь адямиостэс! Пуке дорады!

Ekraanipilt 10. https://vk.com/myudm?w=wall-25185834_24314, 2020.

Галина Шушакова

18 апр в 23:25

Христос куләмыш улз:ыса султи:з! Тау, Инмарлы, удмурт служба мынэ! Тау, отец Павеллы, отец Михаиллы, чирди:сьёслы!!! Тазалык Ти:ледлы! 🙏!

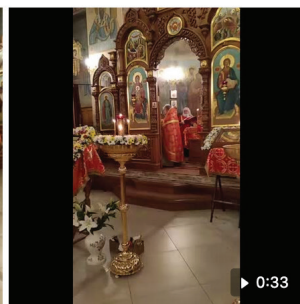

Удмурт черк/Удмуртские службы/Udmurt church

18 апр 2020 в 23:19

Христос куләмыш улз:ыса султи:з!

Христос Воскресе!

Ekraanipilt 11. https://vk.com/feed?w=wall55651469_1753,2020.

Екатерина Шакирова

2 мая в 15:10

Кисьтон.

НБ, 2020.

Ekraanipilt 12. https://vk.com/shaislamova15?w=wall160459663_7557,2020.

Õnnitlused

Paljudes postitustes õnnitleti pühade puhul nii udmurdi kui ka vene keeles, mõnikord erinevate sisu kajastavate märksõnade all: nt #будзынал, #великтэм, #пасха. Mõne sisuks oli lühike õnnitus, teistel lisandusid mitmesugused soovid, sageli sooviti tervist ja kaitset haiguste eest. Toome mõne näite.

Будзыналэн!!! Та питрес курегпуз кадь, тыр но чыж-чыж мед луоз улонды!!! Вань шуг секытѣс палэнти мед ортчозы коркаостэс.

*Со светлой Пасхой Вас!!! Пусть ваша жизнь будет такой же здоровой, насыщенной как это праздничное яйцо!!! Пусть все несчастья и беды обойдут Вас стороной!*⁷ [Helgeid lihavõtteid!!! Olgu teie elu sama terve, küllastatud nagu see pühademuna!!!] (ekraanipilt 13) (https://vk.com/shonerpaul?w=wall44496167_8688 –06.10.2020).

*ХРИСТОС УЛЗЫСА СУЛТЭМ! ЗЭМ НО УЛЗЫСА СУЛТЭМ!
ЮГЫТ АКАШКА НУНАЛЭН ТИЛЕДЫЗ! АРМЫ КАПЧИЕН,*

Павел Александров
19 апр в 15:45

Будзыналэн!!! Та питрес курегпуз кадь, тыр но чыж-чыж мед луоз улонды!!!
Вань шуг секытѣс палэнти мед ортчозы коркаостэс.

Со светлой Пасхой Вас!!! Пусть ваша жизнь будет такой же здоровой,
насыщенной как это праздничное яйцо!!! Пусть все несчастья и беды обойдут
Вас стороной!

#будзынал
#великтэм
#пасха
#светлаяпасха
#христосвоскрес
#воистинувоскрес
#shonerpaul

▶ Мужской вокальный ансамбль "Валаам" — Тропарь Пасхи

3:26

▶ Андреева Александра Ильинична 1936 г.р. ... — Айкай (Кален...

1:50

*ШУЛДЫР УЖЪЁСЫН МЕД
ОРТЧОЗ! ТАЗАЛЫК, ТУПАСА
УЛОН, ШУДБУР, КАНЬЫЛЛЫК
МЕД ЛУОЗ КОТЬКУД КОРКАН!*

[Kristus on üles tõusnud. Tõepoolest
tõusnud. Helget adrapäeva teile!
Las meie aasta möödub kergelt
ja rõõmsate töödega! Olgu tervis,
üksteisemõistmine, õnn, kergus
igas kodus!] (https://instagram.com/ymia_library?igshid=torhntvzvzlv –
20.04.2020).

*Ваньдэсты Быдзым Паскаен!
Котькуд семьяе мед пыроз Яратон,
Тазалык, Шудбур, вань висенъес
палэнэти мед кошкозы! Чагыр
инбам но яркыт шунды котьку мед
луоз! [Õnnitlen kõiki suure lihavõtte
puhul! Tulgu Armastus, Tervis, Õnn*

Ekraanipilt 13. https://vk.com/shonerpaul?w=wall44496167_8688, 2020.

igasse kodusse, mingi meist kaarega mööda kõik haigused! Olgu alati sinine taevas ja ere päike!] (https://vk.com/feed?w=wall251706873_893 – 19.04.2020).

Ӗчкыласьком Быдӓым нуналэн! Великтэмен! Акашкаен! Быдӓынналэн! Сюлэмӓсмес мед шунтоз ӓчезлы оскон! Уте асьтэды, котырысь адямиостэс, эн ыштэ саклыктэс! Тазалыко луэ!!! [Õnnitleme suure päeva puhul! Head suurt päeva! Akaškat! Head suurt päeva! Soojendagu meie südant usk ja headus! Hoidke ennast, lähedasi, ärge kaotage ettevaatust! Olge terved!] (ekraanipilt 14) (https://vk.com/myudm?w=wall-25185834_24321 – 06.10.2020).

Как жаль, что мой кулич не подарить, яйцо по интернету не отправить... Осталось лишь “ХРИСТОС ВОСКРЕС!” сказать и луч тепла в душе у вас оставить!!! Со светлым праздником Пасхи, друзья! [Kui kahju, et ma ei saa kinkida oma kulitšit, interneti teel muna ei saada... Jääb üle vaid öelda “KRISTUS ON TÕUSNUD!” ja jätta teie hinge soojuskiir!!! Häid lihavõtteid, sõbrad!] (ekraanipilt 15) (https://vk.com/id455362247?w=wall455362247_1418%2Fall – 06.10.2020).

Югыт Пасхаен! Быдӓынналэн! Ваньмыз умой мед луоз! [Helgeid lihavõtteid! Head suurt päeva! Mingi kõik hästi!] (https://vk.com/feed?w=wall10544255_2116 – 19.04.2020).

<i>Ӗчкыласьком Акашкаен!</i>	Õnnitleme Akaška puhul!
<i>Чылкыт малпанӓсын</i>	Puhaste mõtetega
<i>Тырмытом улонмес.</i>	Täidame oma elu.
<i>Ӗчезлы осконэн</i>	Usu ja headusega
<i>Юнматом сюлэммес</i>	Kinnitame oma südamed

(ekraanipilt 16) (https://vk.com/feed?w=wall128050325_1070 – 20.04.2020).

Udmurdi ohvripapp Anatoli Galihhanov avaldas oma VKontakte seinal isegi palve-tekstid: üks palve sugukonna heaks, palvele on lisatud foto suvisest palvusest pühas metsasalus; teine suuropäeva püha heaks, selle juures on tabannide⁸ (kui rituaalis olulise roa) foto; samuti 1973. aastast säilinud ohvripapp Islam Armanšini palve audiosalvestis.

ШУДО БУРО МЕД ЛУОЗ БЫДӓЫНАЛМЫ!!! Тани нош улон сюрэслэсьлэсь ог ӓозӓз ортчим. Куриськемӓсмы Инмар Бабыкаймы доры мед вуоз. Куриськеммэс кабыл мед кароз, мед басьтоз. Омин! [Olgu meie suur päev õnnelik! Ja jälle oleme läbinud ühe osa oma eluteest. Kandugu meie palved meie vanema Inmarini. Kuulgu ja võtku vastu meie palved. Aamen!] (https://vk.com/id82757120?w=wall82757120_1447 – 25.04.2020).

Выжы понна куриськон

*Югыт но мусо Инмаре-Кылчинэ,
Азьпалан улонын милемлы Тон юртты!
Выжымес шудбурен, зечлыкен юнматы.
Кутскем ужъёсмес пумозяз вуттыны
Кужымдэ но визьдэ сёты Тон, Инмаре!
Янгыш сюреслэсь уты Тон выжымес,
Азвесь кенерен котырты
дышмонлэсь.*

*Через", кыльдэз" тузонэн Тон пазьгы,
Андан-азвесен тазалык Тон сёты,
Мамык кыиыд вешалля нылпимес,
Югыт Шундыен шунты та улонмес!
Ванен но бурен, тыр шудэн но зечен,
Гид тырос пудоен, бакча емышен,
Нянен но вёен, мушен-чечыен,
Нылын но пиен, семьяен,
туганэн,
Калыкен огкылысь улондэ сёты Тон,
Инмаре!
Кабыл но басьты куреммес милесьтым,
Югыт но мусо, Инмаре-Кылчинэ!
Омин! Омин! Омин!*

Palve sugukonna eest

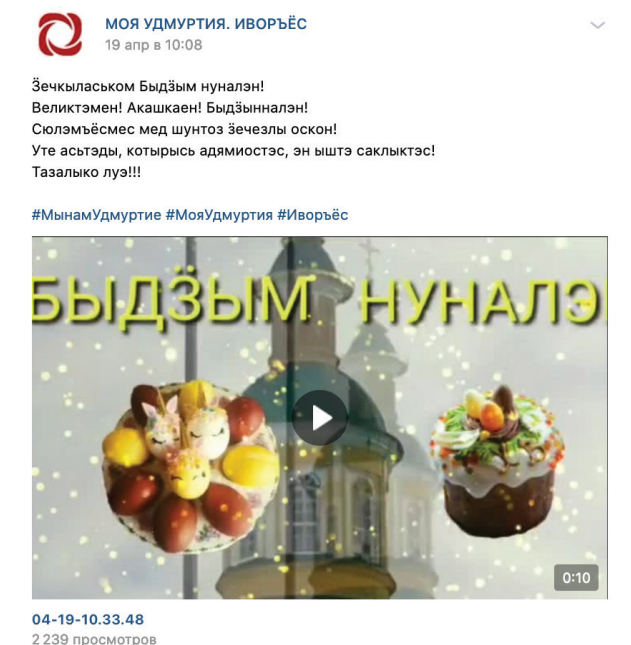
Mu helge ja armas Inmar-Looja,
Aita meid tulevikus!
Meie sugu õnne ja heaga kinnita.
Alustatud tööde lõpule viimiseks
Anna jõudu ja mõistust, mu Inmar!
Hoia meie sugu vale tee eest,
Hõbedase taraga ümbritse vaenlase
eest.

Haigus ja nakkus pühi tolmuks,
[Justkui] terasene hõbe tervist Sa anna,
Õrna käega silita meie lapsi,
Heleda Päikesena soojenda meie elu!
Külluse, täieliku õnne ja headusega,
Täis laut karjale, juurviljaga,
Leiva ja võiga, mesilaste ja meega,
Tütarde ja poegade, perega,
suguvõsaga,
Kooskõla rahva eluga Sa anna,
Mu Inmar!
Võta vastu meie palved,
Mu helge ja armas Inmar-Looja!
Aamen! Aamen! Aamen!

(https://vk.com/id82757120?w=wall82757120_1440 – 25.04.2020).

Valeri Nuriahmetov avaldas VKontakte seinal koos õnnitlusega perekonna arhiivist pärit foto, millel lapsed näitavad värvitud kanamune (ekraanipilt 17). See näide demonstreerib pöördumist perekonnaalbumi kui pere ajaloo hoidja poole, samuti virtuaalset pöördumist pere poole, niiviisi saab pühade ajal avalikuks emotsionaalne ühtsus sugulastega, millest eneseisolatsiooni tõttu ilma oli jäänud.

Asutustele mõeldud õnnitlustega postitusi tegid avaliku elu tegelased, kes rõhutasid vajadust püsida kodus eneseisolatsioonis ja järgida profülaktikanõudeid. Eriline tähendus on neis postitustes illustratsioonidel ja fotodel, mille seast omakorda võiks esile tõsta foto kaetud pühadelauast ja selle vormistusest rituaalsete roogadega, erinevate pühi tähistavate atribuutidega, mis sümboliseerivad pühi (nt pajuoksad, küünel, lilled, Kaama-tagustel udmurtidel laste uus rietus; ekraanipilt 18).

Ekraanipilt 14. https://vk.com/myudm?w=wall-25185834_24321, 2020.

Ekraanipilt 15. https://vk.com/id455362247?w=wall455362247_1418, 2020.

Людмила Филиппова

18 апр в 5:43

Ekraanipilt 16. https://vk.com/feed?w=wall128050325_1070, 2020.

Валерий Нуриахметов

19 апр в 13:40

* БЫДЪЫМНУНАЛЭН! * Фотография из семейного альбома Нуриахметовых.

На фото: Руслан, Арина, Эльза Нуриахметовы и Дмитрий, Иван, Ирина и Алексей Тимирязяновы. А Валерий Нуриахметов (фотограф), как всегда, по эту сторону...

«Есть праздники, которые имеют свой запах. На Пасху, Троицу и на Рождество в воздухе пахнет чем-то особенным. Даже неверующие любят эти праздники. Мой брат, например, толкует, что Бога нет, а на Пасху первый бежит к заутрене...»

(А. П. Чехов, рассказ «На пути»).

<https://oshmes.rbsmi.ru/articles/lulcheberet/Kitis-po..>

Ekraanipilt 17. https://vk.com/feed?w=wall135609259_99037, 2020.

Ekraanipilt 18. https://vk.com/feed?w=wall262345748_1048, 2020.

Selgitavad teated

Sel perioodil võis sotsiaalmeedias kohata ka postitusi selgitustega, mis tuleb teha selle või teise püha ajal, millised tegevused on soovitatavad, millised keelatud, milliseid toite valmistada jmt. Näiteks kirjeldab udmurdi ohvrirapp Anatoli Galihhanov VKontakte leheküljel oma postituses suurpäeva (*Быдзыннал*) tähistamist. Ta kirjutab, et kõigepealt kutsusid külla sugulased, kes elasid küla selles osas, mis jäi jõe alamjooksule;⁹ suurpäeva ärasaatmisel (*Быдзыннал келян*) oldi külas juba sugulastel, kes elasid jõe ülemjooksu pool; kombestiku kohustuslik toit oli puder hanelihaga. Mainitud on sedagi, et mälestuspäevadel kutsutakse sugulasi kuuma suppi sööma majadesse, mis asuvad jõe ülemjooksu pool, seejärel külastatakse teiste kodusid, mis asuvad jõe alamjooksu pool. Sotsiaalvõrgustiku VKontakte Tatarstani Kukmori rajoonilehe *Vamõš* (Samm) grupis avaldati värvitud munadega illustreeritud väike teade tegevustest, mida sooritatakse lihavõtete ajal (suurpäev, adrapäev). Udmurdi pärimuse asjatundja, Baškortostani Tatõšlõ rajooni Aribaševo küla ohvrirapi naine Lilia Garajeva avaldas udmurtide ühiskondlik-poliitilises kultuurhariduslikus ajalehes *Ošmes* (Allikas) artikli palvekäitumise reeglitest, milles kirjutatakse, et Kaama-taguste udmurtide traditsioonilisel suvisel mälestuspäeval ei tohi osaleda palju inimesi ning tuleb lugejatele meelde palvuses osalemise käitumisreegleid ja riieusnõudeid tseremoonia külastamise ajal (Garajeva 2020: 2).

Анатолий Галиханов

20 апр в 12:45

Азыло , Бдзыналэ, пересьёс вань дыря, кужмазы дыря ётчаськиськом вал. Нырысь ётё шурлэн уллань палаз улись туганъёс, собере Быдзынал келяку шурлен выллапалаз улись дорын кунояло вал. Обезательно жазег силен жук сиём вал. Али вань на меда сычёос? кылэм ёвёл. Нош кисьон дыря пось шыд сиыны ётчаськоно вылланысен уллане.

Ekraanipilt 19. https://vk.com/feed?w=wall82757120_1445, 2020.

"ВАМЫШ"

19 апр в 17:05

Быдзымнал, Акашка (Пасха)

Начало нового земледельческого цикла сопровождалось обрядами изгнания Шайтана, чтобы не испортил праздника. В этот день красили яйца и складывали их в лукошко вместе с зерном. Эти яйца вместе с зерном разбрасывали по полю и просили у бога хорошего урожая, зерен величиной с яйцо.

Ekraanipilt 20. https://vk.com/vamysh_kukmor?w=wall-108797331_3361, 2020.

COVID-19 ja Kaama-taguste udmurtide suvised palvused

Kaama-tagused udmurdid on ristiustamist vältinud perifeersete udmurtide eriline etnograafiline rühm, kes tänini elab omaausundis. Tänavusuvised palvused möödusid eritingimustes. Näiteks Tatõšlõ rajoonis (Baškortostan) arutati karantiini ajal võimalust korraldada palvus interneti vahendusel nagu see toimus õigeusukirikute teenistuste ajal või näiteks maride traditsiooniliste palvuste puhul (Agavairem-online 2020). Kuid udmurdi palvuste ülekannet ei toimunud. Samas rajoonis Novotatõšlõ rituaalse haru¹⁰ preestrite ja vanemate nõukogu arutas eelnevalt palvuse läbiviimise tingimusi Novotatõšlõ külanõukogu esimehega. Nad said juhised, et palvusel osalejad kannaksid maske ja järgiksid ettevaatusabinõusid. Palvuse korraldajaid informeeriti, et tseremoonia ajal võidakse läbi viia kontrollimine. Kavandati, et kombetalituses osalevad üksnes ohvipapid ja mõned abilised, viiakse läbi külalpalvused *Гурт /-эн өсөб*, kuid jäetakse ära ringkonna palvus mitme ümbruskonna küla osalusel (Baidullina 2020). Vaatleme mõne näite, internetiandmetel ja veebiintervjuu põhjal mõningaid Kaama-taguste udmurtide palvuste läbiviimise iseärasusi COVID-19 tingimustes.

Tatõšlõ rajooni Urazgildõ külas (Baškortostan) viidi külalpalvus (*Гуртэн өсөб*) läbi neljapäeval, 4. juunil, kuigi traditsiooniliselt on palvusepäev reede. Informandid selgitasid seda asjaoluga, et palvus tuli läbi viia enne täiskuud, s.t neljapäeval, sest täiskuu langes reedele. Kaks päeva enne palvust kogusid spetsiaalselt määratud inimesed (üheksa naist) külaelanikelt palvuseks raha ja kruupe pudru jaoks, kogujate kohustuslikeks aksessuaarideks olid mask ja kindad (foto 1). Päev enne tseremooniat korraldati pühapaiga koristamine ja eelseisvaks palvuseks ettevalmistamine. Rituaal algas neljapäeval kell kaheksa hommikul. Sel aastal osalesid palvusel ohvipapp (*курисъкисъ*), meesabilised ja mõned naisabilised, kes puhastasid ohvrilooma sisikonda. Pühapaiga eest hoolitseja (*өсөб кызё*) jagas tseremoonial osalejatele kaitsemaskid. Nii ohvipapp kui ka tseremoonial osalejad palusid palvetes kaitset maailma vallutanud ohtliku haiguse eest. Pärast palvuse lõppu maitsesid mõned osalejad pühapaiga piirde taga samakat. Teised külaelanikud ei tohtinud pühapaigas palvusel osaleda. Oma portsu pühitsetud putru said nad alles õhtul pärast palvuse lõppu, kella 16–17 paiku. Sama päeva õhtul kogunesid igas peres kõik ühise laua taha, et pöörduda palvetes jumalate poole ja maitsta putru (anonüümne suuline teade 2020).

Foto 1. Palvuseks raha ja kruu-
pide kogumine Baškortostani
Tatõšlõ rajooni Urazgildõ külas.
Anna Baidullina foto, 2. juuni 2020.

Foto 2. Ohvripapp Ralif Garajevi
palvepöördumine Baškortostanis
Tatõšlõ rajooni Urazgildõ külas.
Anna Baidullina foto, 4. juuni 2020.

*Foto 3. Palvusel osalejad Baškortostanis, Tatõšlõ rajooni Urazgildõ külas.
Anna Baidullina foto, 4. juuni 2020.*

Tatõšlõ rajooni Malaja Balzuga külas (Baškortostan) osalesid palvuses samuti vaid ohvripapp ja mõned abilised. Kui varem kogusid pudrukruupe lapsed, siis tänavu kogusid kruupe ja raha seitse täiskasvanud abilist. Palvus ise peeti reedel. Erinevalt eelmisest näitest võttis kohalik ohvripapp kuulda udmurdi traditsiooni asjatundjat Lilia Garajevat Aribaševo külast, tuginedes sellele, et täiskuu aeg algas alles reede õhtul vastu laupäeva. Samamoodi toimusid ka Novõje Tatõšlõ küla ohvripapid. Pärast palvust toodi pühitsetud puder, ja seitse abilist jagasid selle külaelanikele. Eelmistel aastatel said inimesed rituaalse toidu vahetult pühapaigas (anonüümne suuline teade 2020).

Naabruses asuvas Baltatševo rajooni Asavka külas (Baškortostan) järgiti peaaegu kõiki suvise palvuse traditsioone. Ohvripapi sõnul ei saanud sel aastal läbi viia vaid palvust maajumala auks, sest külas ei olnud sobivat ohvrilooma – musta karva lammast/oinast. Ohvripapi andmetel helistas ta enne palvust Tatõšlõ rajooni ohvripappidele ja konsulteeris nendega, kuidas nemad kavatsevad palvust uutes tingimustes korraldada. Nõupidamise tulemusena otsustas ta viia

läbi kõik palvused, kuid kasutada individuaalseid kaitsevahendeid (maskid, kindad, piirituslahus). Palvust külastasid vaid need külaelanikud, kes olid selleks soovi avaldanud, peamiselt eakad inimesed. On huvitav märkida, et selles külas elavad tatarlased toetavad udmurtide palvusi, annetades selleks raha. Tänavu ohverdas mitu tatari peret rahatähti nominaalväärtusega 50 ja 100 rubla. Ohvripapp palus palves lisaks kohustuslikele palvetele ka abi ja kaitset haiguste eest, pidades silmas ka tänavust pandeemiat. Koos kahe vanemaga palvetas ta põlvili, pühitses putru, mida jagati kõigile kohalolijatele. Mees märkis, et karantiini väljakuulutamise ajal sõitis külatänavatel kohalik politseinik, kes teavitas valjuhääldi vahendusel kohalikke vanemate inimeste väljas viibimise keelust. Pärast palvuse läbiviimist avaldati Baškortostani udmurtide udmurdikeelses ajalehes *Ošmes* (Allikas) lühiluudis pealkirjaga “Olgu nende palved kuulnud/vastu võetud” (*Вöсяськемзы кабыл мед луоз*) (Kirjanova 2020). Artiklis puudutati palvuse eripärasid, rõhutati osalejate väikest arvu ja väljendati lootust, et vaatamata kujunenud olukorrale kuuleb Inmar-Költšin külarahva palveid (*Ibid.*).

Foto 4. Palvuses osalejad Baltatševo rajooni Asavka külas (Baškortostan). Viktoria Kirjanova foto 2020.

*Foto 5. Rituaalse pudru valmistamine Baltatševo rajooni Asavka külas (Baškortostan).
Viktoria Kirjanova foto 2020.*

Laulud ja tšastuškad koroonaviirusest ja eneseisolatsioonist

Udmurdi kultuuris tekkis sel ajal ka huvitav nähtus: koroonaviiruse ja eneseisolatsiooni teemadel hakati sepitsema laule ja tšastuškasid¹¹. On teada, et iga rahva folklooris esindavad naljalaulud lüürilist poeesiat, sellepärast on nende peamine siht mitte kirjeldada mingeid sündmusi, vaid väljendada oma suhtumist nendesse, anda edasi tundeid, mõtteid, meeleolu. Teadetest selgub, et üldjuhul on laulude tekst autori koostatud, muusika võib olla nii rahvalik kui ka autori loodud. Üldiselt oli muusikaliste tekstide koostamine sel teemal laialdane (vt nt Tšastuški ot Kuz'mitša 2020; Tšastuški pro koronavirus 2020; Itogi konkursu 2020; Italianets sotšinil 2020; Muusikavideo 2020; Kaha klip 2020). Huvitavaid näiteid õnnestus leida ka udmurdi nüüdiskultuurist. Toome ära meie käsutusse jõudnud laulude tekstid, millest paljud on humoristlikud.

Näide 1.

*Везде кипишь, везде шок,
Киттокын но тоже шок.
Та вирусэз маин виёд,
Рецептсэ кытысь шедьтод?
Та вирусэз маин виёд,
Рецептсэ кытысь шедьтод?*

*Ураме потса учки вал,
Ожкин но овёл, паймод!
Доре прыса киме миськи,
Курыт вуэн чушиьски.
Доре прыса киме миськи,
Курыт вуэн чушиьски.*

*Сиса адзем вал чеснок,
Зыныз потэ, ой, чоньдод!
Собере нош курыт вуэн
Чыртыме гылтй кык пол.
Собере нош курыт вуэн
Чыртыме гылтй кык пол.*

*Кытын чырты, отын гылён,
Кошкиз, кошкиз гань-гань!
Вот табере мон валай,
Айбат «дару» принимай!
Вот табере мон валай,
Айбат «дару» принимай!*

(Anonüümne esitaja, Baškortostan, 2020).

Näide 2.

*Ужтэмлэсь уж луоз али –
Вина пöзьтыны пуктй.
Ужтэмлэсь уж луоз али –
Вина пöзьтыны пуктй.
Гажано туган-еишёсын
Юны мед гождтоз али.
Гажано туган-еишёсын
Юны мед гождтоз али.*

*Kõikjal kihad, kõikjal šokk,
Ja ka Hiinas šokk.
Millega küll tappa viirust,
Kus võiks leiduda retsept?
Millega küll tappa viirust,
Kus võiks leiduda retsept?*

*Läksin välja vaatama,
Kedagi ei ole, ime see!
Jõudsin koju, pesin käed,
Piiritusega veel kuivatasin.
Jõudsin koju, pesin käed,
Piiritusega veel kuivatasin.*

*Küüslauku süüa proovisin,
Hais nüüd tahab ära tappa!
Pärast jälle piiritusega
Kaks korda kõri loputasin.
Pärast jälle piiritusega
Kaks korda kõri loputasin.*

*Kus on kael, seal on ka kõri,
Läks ja läks nii libedalt!
Alles nüüd ma taipasin,
Head rohtu tuleb pruukida!
Alles nüüd ma taipasin,
Head rohtu tuleb pruukida!*

*Igavus toob kaasa töö –
Käima panin samaka.
Igavus toob kaasa töö –
Käima panin samaka.
Austes sugulasi-sõpru
Pühad meile kätte tulgu.
Austes sugulasi-sõpru
Pühad meile kätte tulgu.*

Ай, три-дари та-там,
Вай, три-дари та-там.
Ай, три-дари та-там,
Вай, три-дари та-там.

“Короновирус” шуыса
Доржесамы пукиськом.
“Короновирус” шуыса
Доржесамы пукиськом.
Оскисько чержес ортчыса,
Жоген чошен пумиськом.
Оскисько чержес ортчыса,
Жоген чошен пумиськом.

Ай, три-дари та-там,
Вай, три-дари та-там.
Ай, три-дари та-там,
Вай, три-дари та-там.

Тазалык, шудбур сйзбыса,
Чаркамес шукком али.
Тазалык, шудбур сйзбыса,
Чаркамес шукком али.
Пуком удмурт гур кисьтыса,
Эктыса но шудыса.
Пуком удмурт гур кисьтыса,
Эктыса но шудыса.

Ай, три-дари та-там,
Вай, три-дари та-там.
Ай, три-дари та-там,
Вай, три-дари та-там.

Ой, эсьмаса, эсьмаса,
Сйзбыл палэз кисьмаса.
Ой, эсьмаса, эсьмаса,
Сйзбыл палэз кисьмаса.
Лыктэлэ вал тй, ешжёсы,
Чошен юом эсьмаса.
Лыктэлэ вал тй, ешжёсы,
Чошен юом эсьмаса.

Ai, tri-dari ta-tam,
Vai, tri-dari ta-tam.
Ai, tri-dari ta-tam,
Vai, tri-dari ta-tam.

Koroonaviirus öeldes nüüd,
Kodudes me istume.
Koroonaviirus öeldes nüüd,
Kodudes me istume.
Usun, et kui haigus läheb
Varsti kokku saame taas.
Usun, et kui haigus läheb
Varsti kokku saame taas.

Ai, tri-dari ta-tam,
Vai, tri-dari ta-tam.
Ai, tri-dari ta-tam,
Vai, tri-dari ta-tam.

Tervist, õnne soovides
Kokku lööme peekreid me.
Tervist, õnne soovides
Kokku lööme peekreid me.
Udmurdi viise veeretades istume,
Tantsides ja mängides.
Udmurdi viise veeretades istume,
Tantsides ja mängides.

Ai, tri-dari ta-tam,
Vai, tri-dari ta-tam.
Ai, tri-dari ta-tam,
Vai, tri-dari ta-tam.

Oh juhtuks see kas olgu või
Pihlaküpsel sügisel.
Oh juhtuks see kas olgu või
Pihlaküpsel sügisel.
Tuleksite, sõbrad te,
Koos saaks pühi pidada.
Tuleksite, sõbrad te,
Koos saaks pühi pidada.

*Ай, три-дари та-там,
Вай, три-дари та-там.
Ай, три-дари та-там,
Вай, три-дари та-там.
Лыктэлэ вал түй, ешгёсы,
Чошен юом эсьмаса.
Лыктэлэ вал түй, ешгёсы,
Чошен юом эсьмаса.
Короновирусэз вормыса!*

*Ai, tri-dari ta-tam,
Vai, tri-dari ta-tam.
Ai, tri-dari ta-tam,
Vai, tri-dari ta-tam.
Tuleksite, sõbrad te,
Koos saaks pühi pidada.
Tuleksite, sõbrad te,
Koos saaks pühi pidada.
Koroonaviirust võites me!*

(Esitas Irina Minliaskarova, snd 1959, Tatõšlõ rajooni Starokalmijarovo küla (Baškortostan), 2020).

Näide 3.

*Мар пукиськод али дорад?
Мар карыса кыллиськод?
“Коронавирус” шуыса,
“Коронавирус” шуыса,
Пумиськытэк кыллиськом.

Мон азбаре потай али,
Юрт котырез тазартыны.
Мон азбаре потай али,
Юрт котырез тазартыны.
Курег басьтыса шашлык лэсьтй,
Настроениез жутыны.
Курег басьтыса шашлык лэсьтй,
Настроениез жутыны.*

*Mis sa istud kodus?
Millega sa tegeled?
“Koroonaviirus” üteldes,
“Koroonaviirus” üteldes,
Elame, ei kohtu me.

Läksin mina õuele,
Koduümbrust korrastama.
Läksin mina õuele,
Koduümbrust korrastama.
Otsin kanaliha, marinaadi sai šašlõkk,
Tõstmaks oma meeleolu.
Otsin kanaliha, marinaadi sai šašlõkk,
Tõstmaks oma meeleolu.*

(Anonüümne, Permi oblasti Tšernuška linn, 2020).

Näide 4.

*Вирус вуэм Алнаше!

Вирус вуэм Алнаше,
Калык урамысь ыше.
Ветло урамтй «эшгёс»,
Ваньзэс уляло соос.
Вася бертыны потэм,
Алнаш пала ни вуэм,
Дугдытэм сое патруль,*

*Viirus jõudis Alnašisse!

Viirus jõudis Alnašisse,
Inimesed kadusid tänavalt.
Kõnnivad tänaval „sõbrad“,
Kõiki ära ajavad.
Vasja sõitis oma koju,
Alnašile lähenes,
Patrull ta kinni pidas,*

*Поворачивай, пе, руль.
“Едь туда, откуда сам”,
Но пырон сюрес ворсам.
“Как же так?” – шуэ Васи,
“Я же местный Жатча пи”.*

*«Как же так?» – шуэ Васи,
“Я же местный Жатча пи.
Лэзе тй монэ гуртам,
Сю манет за это дам”.
“Уксёдэ тон ват бордад,
Со уксен ветлы в продмаг,
Ну, а маска ке кузьмад,
Может, ми лэзём гуртад.”
Василэн синмыз долказ,
Дас маска бардачоказ,
“Мелэ, ваньзэ сётйсько,
Тйледлы мон оскисько”.
Баи на баи ужа Алнаи,
Васи тот ещэ торгоиш,
Со тодэ таре секрет,
Кыче ценится манет.
Со тодэ таре секрет,
Кыче ценится манет.
Кызы можно бертыны,
Алнаше но пырыны.
Алнаше но пырыны.*

(Ještšo raz pro 2020).

Keera ümber,
“Sõida sinna kust sa tulid,”
Tee nad kinni panid.
“Kuidas nii?” on Vasja hädas,
“Ma ju kohalik, Varzi-Jatčist.”

“Kuidas nii?” on Vasja hädas,
“Ma ju kohalik, Varzi-Jatčist.
Laske koju minna mul,
Annan teile sada rubla.”
“Hoia raha endale,
Mine poodi sellega,
Aga kui meil maski kingid,
Võime koju lasta [sind].”
Vasja vaatab imestades,
Kümme maski bardatšokis.
“Võtke, kõik ma ära annan,
Teid ma usaldan.”
Käsi peseb kätt Alnašis,
Vaat kus Vasja kauplemas,
Nüüd tal teada saladus,
Kuidas hinnatakse rubla.
Nüüd tal teada saladus,
Kuidas hinnatakse rubla.
Kuidas koju tulla saab,
Alnašisse sisse sõita.
Alnašisse sisse sõita.

Järgmine näide on seotud projektiga Ektonika (nimisõnast *ekton* – tants) ja Vladislav Goržakiga. Projekti esindaja noorluuletaja Bogdan Anfinogenovilt pärineb udmurdi-vene tekst, Vladislav Goržak seadis Vjatka-taguste udmurtide pulmaviisi põhjal meloodia. Tulemusena valmis laulu “Minema siit, koroonaviirus” (*Кои татысь, короновирус*) salvestis ja videoklipp, milles osalesid Udmurtia tuntud inimesed ja kõik aktsioonis osaleda soovijad (Ektonika 2020). Klipile on lisatud märksõnad #*ЛучшеДома* (#paremkodus), #*ДорынУмойгес* (#kodus on parem), #*ОставайтесьДома* (#püsigeekodus), #*КоронаВирус* (#koroonaviirus), #*МояУдмуртия* (#minuUdmurtia), #*КылзэДорын* (#kuulake kodus), #*StayAtHome*, #*Удмурты* (#udmurdid), #*Удмуртия* (#Udmurtia).

Näide 5.

*Я сижу на карантине,
Я сижу на карантине,
Убираться нет уж силы,
Нет уж силы!
Укно миськи, выж но миськи,
Оти миськи, тати миськи,
Нош ук куать час бере сиськи,
Куать час бере!*

*Астэ ачид нимаз висъян,
Астэ ачид нимаз висъян,
Карантин та акыльтйз ни,
Карантин та!
Кош татысь, коронавирус,
Кош татысь, коронавирус,
Эн ветлы татй тон, изъвер!
Эн, эн ветлы!*

*Ой, ты, порушка-пораня,
Ой, ты, эктоника родная,
Зачем я опять встал рано,
Очень рано!
Я за то люблю диваны,
Ой, я за то люблю диваны,
Поваляться с книжкой славно,
Можно славно!*

*Астэ ачид нимаз висъян,
Астэ ачид нимаз висъян,
Карантин та акыльтйз ни,
Карантин та!
Кош татысь, коронавирус,
Кош татысь, коронавирус,
Эн ветлы татй тон, изъвер!
Эн, эн ветлы!¹²*

Istun karantiinis,
Istun karantiinis,
Koristada pole jõudu,
Pole jõudu!
Aknad pesin, põranda pesin,
Seal ma pesin, siin ma pesin,
Jälle pärast kuut ma sõin,
Pärast kella kuut!

Eneseisolatsioon,
Eneseisolatsioon,
Karantiin on ära tüüdanud,
See karantiin!
Minema siit, koroonaviirus,
Minema siit, koroonaviirus,
Ära käi siin, metsik loom!
Ei, ära käi!

Oi, ajakene-hädakene,
Oi, Ektoonika armsake,
Miks ma jälle vara tõusin,
Väga vara!
Sellepärast armastan ma diivaneid,
Oi sellepärast armastan diivaneid,
Raamatuga lesida on mõnus,
Võib mõnuga!

Eneseisolatsioon,
Eneseisolatsioon,
Karantiin on ära tüüdanud,
See karantiin!
Minema siit, koroonaviirus,
Minema siit, koroonaviirus,
Ära käi siin, metsik loom!
Ei, ära käi!

За продуктами я вышел,
Мусор выкинул не слышно,
А погодка прям по кайфу,
Прям по кайфу!
Ку уни чорыгало мон,
Сцена вылын кырзало но,
Одно ик вормом эшдӛс ми,
Одно вормом!

Астэ ачид нимаз висъян,
Астэ ачид нимаз висъян,
Карантин та акыльтӛйз ни,
Карантин та!
Кош татысь, коронавирус,
Кош татысь, коронавирус,
Эн ветлы татӛй тон, изьвер!
Эн, эн ветлы!

Массовый движ избегаю,
Массовый движ избегаю,
На балконе занимаюсь,
Я качаюсь!
На гармошке разминаюсь,
На гитаре я лабаю,
И чтобы не заразиться
Распеваюсь!

Астэ ачид нимаз висъян,
Астэ ачид нимаз висъян,
Карантин та акыльтӛйз ни,
Карантин та!
Кош татысь, коронавирус,
Кош татысь, коронавирус,
Эн ветлы татӛй тон, изьвер!
Эн, эн ветлы!¹²

Toitu otsimas ma käisin,
Prügi vaikselt viskasin,
Aga ilm on imeline,
Täitsa imeline!
Millal pääsen kalale
Ja laval jälle laulan ma,
Me võidame kindlasti, sõbrad,
Võidame!

Eneseisolatsioon,
Eneseisolatsioon,
Karantiin on ära tüüdanud,
See karantiin!
Minema siit, koroonaviirus,
Minema siit, koroonaviirus,
Ära käi siin, metsik loom!
Ei, ära käi!

Massikogunemisi väldin,
Massikogunemisi väldin,
Rõdul võimlen,
Kiigun ka,
Karmoõkat mängin,
Kitarri sõrmitsen,
Et ei nakatuks,
Ma laulan!

Eneseisolatsioon,
Eneseisolatsioon,
Karantiin on ära tüüdanud,
See karantiin!
Minema siit, koroonaviirus,
Minema siit, koroonaviirus,
Ära käi siin, metsik loom!
Ei, ära käi!

Seda näidet eristab eelmisest laulu didaktiline funktsioon, laul levis internetis laialdaselt ja see oli ettekavandatud aktsioon. Esimesel neljal juhtumil oli initsiatiiv spontaanne ega olnud mõeldud laiemaks levitamiseks, see oli pigem inimese loominguline puhang. Nende laulude ettekannete salvestused, n-ö

rahvasuust, ei olnud alati laiemale publikule kättesaadavad, neid jagati vaid sõpradele sotsiaalmeedias või sõnumites. Hiljem levisid need laulud sõprade vahendusel. Peamine teema on võitlus viirusega ja elu eneseisolatsioonis. Need näited on ühiskonna/loomeinimeste reaktsioon riigis ja maailmas toimuvatele erakorralistele sündmustele. Muusika keel on hea eneseväljenduse vahendaja ja psühholoogiliste pingete maandaja. Et sellised laulud on humoorikad, tekitavad nad kuulajates kõigepealt siira naeratuse või kutsuvad esile isegi naerupahvaku, mis samuti aitab leevendada pandeemiast tingitud ärevust. Sellest annavad tunnistust mitmed kommentaarid ja positiivsed vastukajad, kuigi leidub ka vastupidist: “Mis tobe laul see on?” (*Что за шузи кырзан*) (Ektonika 2020).

Järeldused

Käesolev artikkel valgustas lühidalt udmurtide pärimuskultuuri kõige eredamaid ilminguid Venemaal COVID-19 tõttu väljakuulutatud karantiini ja eneseisolatsiooni tingimustes. Toodud näited ilmetasid mitmeid COVID-19 mõjusid udmurtide pärimuskultuurile, välja võib tuua mitmeid inimeste käitumist iseloomustavaid faktoreid: 1) karantiini järgimine ja rituaalide läbiviimine pereringis või väiksema hulga inimeste osalusel; 2) aktiivsus sotsiaalmeedias pühadeks valmistumise ja kombestiku täitmist kajastavate fotode ja videote postitamisel, samuti selle teemaga seotud aruteludes; 3) traditsiooniliste kommete järgimine eriolukorras mõnes külas. Siinkohal ei saa nähtavasti rääkida, nagu oleksid külaelanikud eiranud riigi korraldusi. Märkimisväärne oli kohalike võimude tegevus: üsna kiiresti ja õigel ajal võeti kasutusele kohalike elanike eneseisolatsiooni abinõud nii Udmurtias kui ka lähipiirkondades, mistõttu pandeemia ajal koroonaviirus külades levida peaaegu ei jõudnud. Võimalik, et selle tõttu ei tekkinud COVID-19 seotud olukorras külaelanike seas suurt paanikat, vaid nad viisid oma kombetalitused läbi rahulikult.

Erilist huvi pakkusid sel ajal loodud tšastuškad ja laulud, mis väljendasid inimeste reaktsiooni kujunenud olukorrale, samuti aitasid kaasa stressi maandamisele.

Massikogunemiste keeld sundis otsima suhtluseks teisi võimalusi. Seda pakkus internet. Virtuaalmaailmas ilmnas võimalus jagada sõprade, sugulaste ja lähedastega, samuti maailmaga elu pandeemia ajal. Tuleb märkida, et internetikirjed olid oluliseks allikaks mitte üksnes inimeste käitumise ja harrastuste kohta eneseisolatsioonis, vaid ka traditsioonide praeguse olukorra ja toimimise kohta kriisisituatsioonis.

Peale selle kinnitasid andmed inimeste emotsionaalse suhtlemise olulisust, vajadust vaimse ühtsuse järele tähtpäevadel ja pühade ajal. Vaatamata rituaalsete tseremoniate asendusvariantidele ei suutnud inimesed täiel määral pühadust tunnetada ning väljendasid sellega seoses kahetsust ja kurbust. Internetipostituste kohaselt püüdsid udmurdid üksteist selles keerulises olukorras toetada. Selle heaks näiteks on toodud laulutekstid.

Praegu on raske rääkida koroonaviiruse tõsistest mõjudest udmurtide pärimuskultuurile, selleks on vaja aega ja kauem kestvaid uuringuid. Käesoleva uurimuse väärtus on selles, et see fikseeris andmed, faktid ja selle aja ilmingud, samuti inimeste teemakohased kommentaarid. See annab võimaluse edaspidi jälgida võimalikke muutusi ja kindlaks teha COVID-19 jälje udmurdi kultuuris.

Tänu sõnad

Artikkel on seotud Eesti Kirjandusmuuseumi uurimisprojektiga EKM 8-2/20/3 (Folkloori narratiivsed ja uskumuslikud aspektid), selle valmimist toetas Euroopa Liit Eutoopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus, TK 145).

Kommentaarid

- ¹ Tänapäeval on need pühad sobitatud õigeusklike lihavõtetega. Tavaliselt viiakse adra-püha läbi vahetult enne lihavõtteid, aga nn suupäeva (*Бидэбин нунал*) loetakse lihavõttepäevaks, seepärast tähistataksegi seda lihavõttepäeval, pühapäeval. 2020. aastal tähistati lihavõtteid 19. aprillil.
- ² Et kaitsta informantide privaatsust, on allikaandmed mõnel juhul anonüümsed.
- ³ Suguvõsa laulude ja meloodiate esitamine on arhailine ja väga oluline komme, mida paljudes kultuurides ei esine.
- ⁴ Palves pöördumine, tähendusega "Oh Issand!"
- ⁵ Udmurdi jumaluste taevase ülemjumala nimi.
- ⁶ Nii nimetatakse Udmurdi administratiivse üksuse ehk Udmurdi autonoomia loomist 4. detsembril 1920. a.
- ⁷ Siin ja edaspidi on tekstinäidetes säilitatud originaali ortograafia ja interpunktsioon.
- ⁸ Tabann: pärimustest pannkook.
- ⁹ Udmurdi traditsiooni kohaselt järgitakse tänini rangelt seda, millisest küla otsast, millise sugulase kodust alustatakse kodude külastamist. Kalendripühade rituaalne ringkäik kodudes algas jõe ülemjooksult (vastuvoolu); mälestuspäevade rituaalne ringkäik kodudes algas jõe alamjooksult/pärivoolu (Vladõkina & Gluhhova 2011: 146).

¹⁰ Tatõšlõ rajoonis eristavad uurijad kahte rituaalset rühma. Igas rühmas on oma traditsioonid ja palvuste läbiviimise eripärad, kuid koos moodustavad nad ühtse hästi funktsioneeriva süsteemi. Novotatõšlõ või udmurdi keeles Vil'gurti rühm sai oma nime rituaalse keskuse järgi, mis asub Novõje Tatõšlõ (udm Vil'gurt) külas (lähemalt vt Toulouze & Niglas 2014: 111).

¹¹ Päevakajalise sisuga vene rahvalaul.

¹² Tekstis on säilitatud originaali interpunktsioon ja kirjaviis. Teksti andis kasutamiseks Vladislav Goržak.

Allikad

Agavairem-onlain 2020 = Agavairem-onlain: vpervye proidet priamaia transliatsiia mariiskikh molenii [mari palvuste esmakordne otseülekanne]. (https://vk.com/doc30306561_557262847?hash=af4d0d758730cbcff3&dl=4a6423a5ab649f2a58 – 11. oktoober 2020).

Amelina 2020 = Amelina, Mariia. Pokhorony vo vremia pandemii: kak v Minske khoroniat patsientov s COVID-19. *Sputnik Belarus'* (<https://sptnkne.ws/Cnpg> – 12. oktoober 2020).

Baidullina 2020 = Baidullina, Anna. Gurten vös'es ortcho. *Oshmes*. (<https://oshmes.rbsmi.ru/articles/oskon/Gurten-v-syos-ortcho-304791> – 12. oktoober 2020).

Ektonika 2020 = Ektonika – Brys' otsiuda, koronavirus (Kosh tatys', koronavirus) (<https://youtu.be/wCzlFvjGubk> – 12. oktoober 2020).

Garajaeva 2020 = Garaeva, Liliia. Vös' ortchytton esep'es. *Oshmes* 23 (1092), 4-tü invozho (iiun') 2020-tü ar. 2b.

Italianets sotšinil 2020 = Ital'ianets sochinil ukrainskuii chastushku pro koronavirus (https://vk.com/video?q=%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%BE&z=video-59719760_456240760 – 21. mai 2020).

Itogi konkursa 2020 = Itogi konkursa chastushek SAMOIZOLIATSIIA (https://vk.com/video?q=%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%BE&z=video-194634011_456239404 – 21.05.2020).

Japontsõ 2020 = Iapontsy iz-za koronavirusa perestali vmeste pit' chai i sake. *IA Krasnaia Vesna* (<https://rossaprimavera.ru/news/7a8f9956> – 12. oktoober 2020).

Ještšo raz pro... 2020 = Eshche raz pro karantin. Ispolnitel' i avtor muzyki Aleksandr Galeev, avtor slov anonim (https://vk.com/im?peers=484005534&sel=332254689&w=wall-145006838_2469%2F1379bf402dd1d1f43d – 21.05.2020).

Kaha klip 2020 = Kakha klip 2020 koronavirus pesnia (https://youtu.be/_S7xv6X_cPk – 12. oktoober 2020).

Kirjanova 2020 = Kir'ianova, Viktoriia. Vösias'kemzy kabyl med luoz. *Oshmes* 24 (1093), 11-tü invozho (iiun'), 2020-tü ar. 2 b.

Korovina 2020 = Korovina, Agata. Kak na Altae pytaiutsia dogovorit'sia s dukhom COVID-19 i spasti planetu. Interv'iu s antropologom. Intellektual'nyi zhurnal o kul'ture i obshchestve *NOZh* (<https://knife.media/altai-covid/> – 12. oktoober 2020).

Koronavirus... = Koronavirus skazyvaetsia na traditsionnoi kul'ture v Iaponii. *Nippon.com* (<https://www.nippon.com/ru/news/yjj2020030400535/> – 12. oktoober 2020).

Kulitšenko 2020 = Kulichenko, Irina. Tserkov' perenesla pominal'nye dni. *Информационно-аналитический портал «Харьковские Известия»* (<http://izvestia.kharkov.ua/on-line/20/1303447.html> – 25.05.2020).

Kuznetsova 2020 = Kuznetsova, Irina. Traditions and Technologies: A Change in the Practice of Orthodox Worship During COVID-Pandemic: The Case of the St. Elias Church of Krasnodar (Russia). *Editura Lumen* (<https://youtu.be/eHOMzuwSumY> – 3. oktoober 2020).

Muusikavideo... 2020 = Muusikavideo "Für Koroona". *YouTube* (<https://youtu.be/udZ7m1dumSc> – 12. oktoober 2020).

Prange & Žukov 2020 = Prange, Astrid & Zhukov, Evgenii. Pokhorony v usloviakh pandemii koronavirusa: proshchanie zapreshcheno? *DW* (<https://p.dw.com/p/3akZy> – 12. oktoober 2020).

Radchenko 2020 = Radchenko, Daria. Easter Online: Producing Spaces, Transgressing Borders. *Editura Lumen* (<https://youtu.be/NZknhWPkAcQ> – 12. oktoober 2020).

Soldatov 2020 = Soldatov, Aleksandr. "Pir very" vo vremia chumy. Kak proshla karantinaia Paskha. *Novaia Gazeta* (<https://novayagazeta.ru/articles/2020/04/19/84990-pir-very-vo-vremya-chumy> – 12. oktoober 2020).

Traditsionnaja meditsina 2020 = Traditsionnaia meditsina i COVID-19: chto dumaet VOZ? *Novosti OON* (<https://news.un.org/ru/story/2020/05/1377352> – 12. oktoober 2020).

Tšastuški ot Kuz'mitša 2020 = Chastushki ot Kuz'micha. Pro koronavirus (https://vk.com/im?peers=455362247&sel=220510108&z=video301522471_456239075%2F7a57c63fe22b4cdb97%2Fpl_post_301522471_46 – 21. mai 2020).

Tšastuški pro koronavirus 2020 = Chastushki pro koroavirus (https://vk.com/video?q=%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B8%20%D0%B%D1%80%D0%BE&z=video32627244_456242727 – 21. mai 2020).

Kirjandus

Hine, Christine 2000. *Virtual Ethnography*. London, Thousand Oaks, New Delhi.

Manitškin 2020 = Manichkin, Nestor 2020. Epidemicheskie ogranicheniya i opyt religioznoj obshchiny: tserkovnaya zhizn' moskovskikh katolikov vo vremya pandemii COVID-19. *Meditinskaya antropologiya i bioetika. Nauchnyi, obrazovatel'nyi, nauchno-populiarnyi zhurnal* (http://www.medanthro.ru/?page_id=4540 – 12. oktoober 2020).

Markham, Annette N. 2004. Internet Communication as a Tool for Qualitative Research. Silverman, D. (toim). *Qualitative Research: Theory, Method, and Practices*, 2. trükk.

London: Sage (<https://annetmarkham.com/writing/silvermangalleyproofs.pdf> – 3. oktoober 2020).

Sergejeva 2010 = Sergeyeva, Ol'ga 2010. Mir sotsial'nykh setey: opyt virtual'noy etnografii na materiale VKontakte. Ru. *Nauka televideniya* 7 (<https://cyberleninka.ru/article/n/mir-sotsialnyh-setey-opyt-virtualnoy-etnografii-na-materiale-vkontakte-ru> – 12. oktoober 2020).

Toulouze, Eva & Anisimov, Nikolai 2018. "The Year Replaces the Year." Udmurt Spring Ceremonies of the Non-Christian Udmurt: An Ethnographic Analysis of Contemporary Ritual Life (on Materials from Varkled-Böd'ya Village). *Journal of Ethnology and Folkloristics* 12 (1), lk 59–94 (doi: 10.2478/jef-2018-0005).

Toulouze, Eva & Niglas, Liivo 2014. Udmurt animistic ceremonies in Bashkortostan: fieldwork ethnography. *Journal of Ethnology and Folkloristics* 8 (1), lk 111–120.

Vladõkina & Glukhova 2011 = Vladykina, Tat'iana G. & Glukhova, Galina A. *Ar-god-bergan: Obriady i prazdniki udmurtskogo kalendaria*. Izhevsk: izd-vo Udm. Universiteet.

Volodina, Tat'yana 2020. Pandemiya i aktualizatsiya arkhaiskikh skhem preodoleniya krizisnoy situatsii. *Meditinskaya antropologiya i bioetika*. Nauchnyi, obrazovatel'nyi, nauchno-populiarnyi zhurnal. (http://www.medanthro.ru/?page_id=4559 – 12. oktoober 2020).

Summary

COVID-19 and Udmurt traditional culture

Nikolai Anisimov

Research Fellow

Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum, Estonia

Junior Research Fellow

Department of Philological Studies

Udmurt Institute for Research in History, Language and Literature Udmurt Federal Research Centre of the Ural Section,

Russian Academy of Sciences

nikolai.anisimov@folklore.ee; kyldysin@yandex.ru

Galina Glukhova

Associate Professor

Institute of Udmurt Philology, Finno-Ugric Studies and Journalism

Udmurt State University, Russia

galant@udm.ru

Keywords: COVID-19, humorous songs and chastushkas, internet posts, ritual and holidays, self-isolation, traditional culture, Udmurt, virtual space

In this article, we examine the spring ceremonies, the Eastern Udmurt's summer ceremonies, and the Udmurt holidays (the Great Day, the Day of the Plough, Easter, commemoration days, etc.) during the COVID-19 quarantine as well as the humorous songs and chastushkas inspired by the quarantine and self-isolation. This article is the first attempt to describe and characterise the influence of the pandemic on the example of the Udmurt traditional culture. In our analysis, we rely on internet posts, data transmitted by informants, articles in district papers as well as observations by the authors. The data allow us to evaluate the changes in Udmurt customs and people's adaptation to critical situations. Self-isolation caused anxiety in many village dwellers, because it was not possible to party in real time and place. The internet posts confirmed that the Udmurt are happy to share preparations and proceedings of their feasts, they like to send congratulations to friends and kin, who are able to participate both in joyful and sad emotions. The humorous Udmurt songs and chastushkas posted on the Internet help to survive in the difficult situation in the republic due to the COVID-19 crisis.

Nikolai Anisimov (PhD) on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur ning Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Föderaalse Uurmiskeskuse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi filoloogia uuringute osakonna nooremteadur. Tema huviorbiidis on peamiselt udmurdi pärimus- ja nüüdiskultuur, täpsemalt udmurdi esivanematekultus ja lauluraditsioon.

Nikolai Anisimov (PhD) is Research Fellow at the Department of Folkloristics at the Estonian Literary Museum, Estonia, and at the Department of Philological Studies at the Udmurt Institute for Research in History, Language and Literature (UdmFRC UB RAS), Izhevsk, Russia. His main field of interest is Udmurt traditional and contemporary culture, and more precisely, the living ancestors' cult by the Udmurt and their singing tradition.

nikolai.anisimov@folklore.ee; kyldysin@yandex.ru

Galina Gluhhova (filoloogiakandidaat) on udmurdi folklorist. Ta on Udmurdi Riikliku Ülikooli udmurdi filoloogia ja soome-ugri uuringute ning ajakirjanduse instituudi udmurdi ja Venemaa rahvaste kirjanduse dotsent ning õpetab udmurdi kirjandust ja rahvaluulet. Tema peamine huvivaldkond on udmurdi ja soome-ugri folkloor, udmurdi pärimuskultuur, udmurdi folkloori ja kirjanduse koostoime.

Galina Glukhova (Candidate of Philology) is an Udmurt folklorist. She is Associate Professor at the Institute of Udmurt Philology, Finno-Ugric Studies

and Journalism and teaches Udmurt literature and folklore. Her main field of interest is related to the research on Udmurt and Finno-Ugric folklore, Udmurt traditional culture, and the interaction of Udmurt folklore and literature.

galant@udm.ru

Heategevus- ja solidaarsusmeditsiini problemaatikast Eesti näitel

Mare Kõiva

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna juhtivteadur

mare@folklore.ee

Teesid: Alternatiiv-, rahva- ja riikliku meditsiiniteenuse üks puutekoht on vabatahtlik abi ja ühisfinantseerimine, annetusmeditsiin, heategevusliikumine või solidaarne heategevus. See vabatahtlik tegevus haarab paljusid eri vanuses ja erinevate võimalustega inimesi ning on laiem kui elustiilimuutused ja olemuslik pööre omamaiste tegevuste ja vaadete suunas. Globaalne trend jääb mitme uurisvaldkonna vahealale, ent selle sügavalt inimlik sõnum, ühisabi hädaolukorras inimestele on traditsiooniliste abistamistraditsioonide jätkumine tänases ühiskonnas. Heategevusmeditsiin on avanud uusi vaatlusteemasid ka humanitaarseteks uuringuteks. Artikkel vaatlleb riiklike ja kohalike institutsioonide tervist ja nt raske tervisekahjustusega isikute hakkamasaamist toetava tegevuse joonist, erinevate meediakanalite tuge terviseprobleemidega isikutele ja isiku vabal tahtel põhinevat vabatahtlikku abi. Artikkel alustab vaatlust, kas ja missugune koht on solidaarsusel tänases meditsiinis ja hoolekandes, missugused on heategevusmeditsiini jooned, lähenemisviisid ja tulemused Eestis. Milliseid küsimusi tõstatab heategevus? Kas meil on tegemist mitte üksnes meditsiini- ja tervisetemaatikaga, vaid humaansete fraktalitega?

Märksõnad: abistatud suitsiid, altruism, annetusmeditsiin, solidaarsus

Eesti meditsiinisüsteemi taustast

Üks meie tööühma usundi- ja meditsiini-uuringuid oli seotud globaalsete trendide jälgimisega Eesti meditsiinimaastikul, hõlmates suhteid alternatiiv-, rahva- ja riikliku meditsiiniteenuse vahel ja erinevaid toimetulekumehhanisme (Kõiva 2020; Hiiemäe & Kalda & Kõiva & Voolaid 2020; Hiiemäe & Utriainen 2021; Kõiva 2021 jm). Postsotsialistliku meditsiinisüsteemi üks puutepunkt erinevate ühiskonnakihtide ja meditsiinisüsteemide vahel on heategevusmeditsiin ja kogukondlik finantseerimine. Heategevus ei iseloomusta üksnes meditsiinisüsteemi, vaid haarab erisuguseid vabatahtlikke tugiteenuseid, näiteks võimalust rahastada Hooandja kaudu erinevaid kunsti- ja kirjandusprojekte, muude liikumiste kaudu abistada spordi- jm harrastusviisi või õpitegevust. Olen sellist tegevust nimetanud solidaarseks heategevuseks, sest vabatahtlik annetamine haarab paljusid eri vanuses ja erinevate võimalustega inimesi, kuid eriti meditsiini puhul on põhjust arvestada solidaarsusega.

Folkloristidele on tuttav eelmistel sajanditel külades toiminud vastastikune abi talgute ja ühistööde vormis, abi õnnetuste ja konfliktide järel, ühisabi liiga vaestele isikutele või üksikemadele, samuti kogukonna-põhine hoolekanne haigestunute, väetite ja vanade eest, aga ka näiteks tugisüsteem vanemate surma korral. Ükski teemadest pole leidunud põhjalikumalt käsitlemist viimastel kümnenditel, vaatlemata on ka sotsialismiperioodil laialt kasutatud vanad ühistöö ja vastastikuse abi mudelid, sh tugi vaeslastele. Sellisel abil on sügavalt inimlik sõnum, tegemist on traditsiooniliste tavade jätkumisega. Samas võib üldistada varasema perioodi põhjal, et Eestis oli geneetilise koodi ehk sugulastele ja hõimlastele abi osutamise kõrval oluline kogukonna toetus oma liikmetele. On üpris selge, et varasemad suulised lepped vastastikuseks tagasimakseta aineliseks abiks olid seotud katastroofide, tulekahjude, üleujutuste jm käigus kannatanud isikutega, samuti orbudega jne ning eeskätt toimis see külakogukondade ja sugulussidemete raamides. Invaliidsus ja haiguse ravikulud kogukondliku abi ja hüvitamise hulka standardset ei kuulunud.

Neuroteadused ja geneetika on osutanud inimeste kaasasündinud empaatiallele ja sügavale rahuldusele, mida pakub abi saamine ja abi andmine (vt lähemalt Sterling 2018, 2020). Ent vaatamata põhiolemuslikule omadusele väärivad tähelepanu vastastikune empaatiast ja kirjutamata moraalinormidest ajendatud abi eksistentsiaalse defitsiidi olukorras, samuti juhul kui on vaja korvata teise isiku või üldse ühiskonnas puuduvat ressursi.

Postsotsialistlik meditsiin Eestis tähendab riiklikku polikliinikute, taastusravikeskuste ja haiglate süsteemi, mis on ravikindlustatud isikutele üldjuhul tasuta. Samuti on olemas ühtne ravikindlustuse süsteem, mis tagab inimestele teenused ja ravikulude tasumise haigekassa poolt. Kindlustatud on inimesed, kelle eest maksab sotsiaalmaksu tööandja või inimene ise. Lisaks on Eestis õigus ravikindlustusele veel mitmel rühmal; nt kuni 19aastastel lastel, õpilastel, üliõpilastel, ajateenijatel, rasedatel, töötutel, lapsehoolduspuhkusel olijatel, ülalpeetavatel abikaasadel, pensionäridel, puudega inimeste hooldajatel, osalise või puuduva töövõimega inimestel, doktoranditoetuse saajatel, loometoetuse saajatel, usulise ühenduse registrisse kantud kloostri nunnadel ja munkadel ning haigekassaga vabatahtliku kindlustuslepingu sõlminutel (RaKS 2002). Kulud töötaja sotsiaalmaksule on tööandja kanda, need on 33% palgast, millest 13% läheb haigekassa käsutusse.

Paralleelselt riikliku süsteemiga eksisteerib tasuline meditsiin, kus arsti-teenuse, analüüside ja ravi eest maksab patsient. Kuna tasuline meditsiin ei taga paremat kvaliteeti ja lisauuringute vajadusel tuleb ka nendega seotud kulud kanda patsiendil, on eelistatud tasuta meditsiiniteenus. Tervisetrendi kuulub haigusi ennetav ja tervist säilitav suhtumine ja seda soodustav käitu-

mine, mida markerib osalemine erinevatel kursustel, tervisliku toitumise ja teraapiate harrastamine.

Niisiis on inimestel olemas õigus ja võimalus tasuta meditsiiniabile, haigla- ja taastusraviteenusele ning suur osa elanikkonnast on kaetud tasuta teenuse võimalustega. Siiski on kallist meditsiinitehnikat, teenuseid ja ravimeid, mis ei leidu toetatavate ravimite nimekirjas või mille puhul inimene vajab head rahalist seisu, et olukorrast välja tulla ja just siin tulevad appi alternatiivsed võimalused nagu vabatahtlik abi.

Annetamine annab lootuse just neile, kes ei suuda katta ülikallite farmaatsiatoodete hinda, kes põevad haruldasi haigusi, vajavad erakordseid operatsioone, institutsioonidele, kellel on vaja hirmkallist aparatuuri. Omakorda ootavad tuge ka erakorraliste haigete ja raskete puuetega inimeste külad (nt Maarja küla, SOS küla jt), mis vajavad tegevustoetust. Heategevuslikud initsiatiivid on nimetatud valdkondades väga efektiivsed ja oodatud.

Minu uuringud keskendusid ennekõike väikese ja keskmise sissetulekuga inimeste isiklikele annetustele Eesti näitel.¹ Kuigi esil on jõuluannetused, on heategevus aastaringne töö, mitte pelgalt jõulude ja uusaasta meeleolust kantud tegevus. Artikkel tugineb ennekõike meditsiinifolkloristikas arendatud võimalustele, mõnevõrra on kasutatud meditsiini ajaloo ja sotsiaalanthropoloogia võimalusi, mida Raymond Firth (1996) on defineerinud kui uurimissuunda, mis tegeleb *meeste ja naiste suhetega ühiskonnas, vaatleb käitumismustreid, institutsioone ja tõekspidamisi, mis iseloomustavad inimesi eri tüüpi ühiskondades. Sotsiaalsel antropoloogial on kaks olulist tunnust, mis eristavad neid sotsiaaluuringute muudest valdkondadest. See on sisuliselt võrdlev, inimkäitumist kõigis ühiskonnavormides ja mis tahes ühiskonnaosas selle variatsioonides vaatlev ja selliste variantide tähendust avav suund. See definitsioon on lähedane folkloristika ja meditsiinifolkloristika olemusele, mis tegeleb samuti maailmavaatelise ja käitumusliku külje variatiivsuse ja võrdlemisega.*

Artikli esmane vajadus oli luua ülevaade meditsiinilise diagnoosiga isikute võimalustest Eestis ja eesmärk vastata küsimusele, kas tänases meditsiinis on kohta solidaarsusel ja missugused on heategevusmeditsiini jooned, lähenemisiisid ja tulemused Eestis. Kuidas mõjutavad meditsiinikäitumist modernistlikud dihhotoomiad, meditsiiniteemalised arutelud, teaduslike uurimistulemuste kättesaadavus? Milliseid küsimusi tõstatab heategevus? Kas meil on tegemist hoopis humaansete fraktalitega? Eriti arvestades, et empaatia on neuroteaduste poolt tõestatud kui geneetiline omadus, mis pakub rahuldust nii saajale kui andjale (Sterling 2018, 2020)? Üldiseid jooni järgiva ülevaate kõrval keskendun heategevusmeditsiinile rõhuga kaasaval finantseerimisel kahe meditsiinilise abi juhtumi ja sellest mõnevõrra põikuva abistatud suitsiidijuhtumi näitel.

COVID-19 pandeemia rikkalik andmestik lubab vaadelda heategevusmeditsiini vastupidavust kriisiolukorras ja samuti selle jätkusuutlikkust.

Vabatahtlik abi ja altruism

2019. aasta üleilmsel antropoloogia ja etnoteaduste liidu (IUAES) kongressil Poznanis püstitati meditsiiniantropoloogia sektsioonis küsimus, kas solidaarsusel põhinenud sotsialistliku meditsiini solidaarsuspõhimõtted on säilinud postsotsialistlikus meditsiinis või on need ideed kadunud. Küsimuse püstitus oli igas mõttes üllatav, sest mõte nõukogude meditsiinist kui solidaarsusmeditsiinist tundus võõras. Jah, meditsiiniteenus oli põhimõtteliselt kõikidele võrdselt kättesaadav tasuta hüve, riiklikult rahastatav, ent seotud maksusüsteemiga. Osa ravikuludest tuli kanda sanatooriumites ja taastusravikeskustes, massaaž ja füsioteraapia olid tasuta, nagu ka erinevad analüüsid ja vaktsiinid. Medikamentide eest tuli tasuda. Mis selles süsteemis täpselt solidaarsusega seotud oli, on edasise uurimise küsimus ja seni vastuseta. Kogesin sotsialismi ajal selle süsteemi tuhandet vormi ja nägu, kuid ei oska isegi vastata, kas meditsiiniteenus oli tasuta ka neile, kes ametlikult ei töötanud ja muudele mittestandardsetele kodanikele. Privileegideta mittetöölisklassi esindajana tean, et eriarsti abi saamine võis olla probleem, ent saan sama hästi aru, et mu praegune humanitaari-amet jätab mu samuti teenuste äärealale, aga ka see on pigem uurimisküsimus kui soov jagada muljeid.

Eesti kui suhteliselt hierarhiata, kuid samas pikalt ametliku heategevuse ja filantroopiata ühiskonna juures on ühisrahastamiste ja muude abivormide naasmine olnud üks muutumisi kodanikuühiskonna suunas.² Samas on üldine sissetulekute väiksus seadnud küsimusi, kas ühiskond on võimeline heategevusaktioonideks ja millisel määral see saab toimida.

Euroopas ja mujal on vabatahtlik abi eksisteerinud aastasadu, kuid selle sisu ja vorm on muutunud. Näiteks taandus naiste ja kirikute-kloostrite abi haigete eest hoolitsemisel 19. ja 20. sajandil riiklike organisatsioonide ja nn kodanikuühiskonna heategevuse ees (Vasold 1999; USA vaeste kodanike meditsiiniabi seoseid heategevusliikumisega vt Engel 2006). Liikumise uusimad vormid on esile tõusnud 1990. aastatest alates ja hõlmavad lisaks solidaarsusele altruismi ja humanismi printsiipide väärtustamist, sh ligimesearmastust. Vabatahtlik abi on enim seotud mõistega isiksuse vaba tahe, mis suunab meid abistama kehva majanduslikku, tervislikku või sotsiaalsesse olukorda sattunud inimesi. Abi vajavad elukohavahetuse või katastroofi tõttu kodu kaotanud isikud, kes on sattunud varjupaika või pidanud rändama kodust kaugemale. Sellises olukorras on igasugune altruistlik osavõtt vaimsest füüsilise ja majandusabini teretulnud.

Heategevusmeditsiini vahendavad organisatsioonid tagavad juurdepääsu ka uutele ravivõtetele ja medikamentidele ja aitavad leida lahendusi meditsiinilistele probleemidele, mida tavavahenditega lahendada ei saa. Näiteks koondab Heategevusmeditsiini Koalitsioon Inglismaal kümnet heategevus-organisatsiooni, mis tegutsevad muuhulgas Alzheimeri tõve ja vähi-uuringutega ning organisatsiooni peamine ülesanne on rahastada teadusuuringuid ja jälgida patsientide huve (CMAC 2020).

Euroopa heategevusmeditsiin on olnud viimastel kümnenditel mitmest aspektist vaatluse all, hõlmates näiteks Inglismaa ja muude piirkondade juures vaadet rohujuure tasandilt, aga ka sotsiaalseid, klassi, sugupoole, võimu, valituse ja teisi valdkondasid (Barry & Jones 1991; Engel 2006: 127–143 jj; Borsay 1999; Borsay & Shapely 2016 [2007]; Vasold 1999). Tähelepanu on saanud ka linnastumise põhjustatud muutused ja heategevusorganisatsioonide saja-aastane ajalugu. Anne Borsay ja Peter Shapely (2016 [2007]: 3) toonitavad siiski, et uurimistöö piirdub tihti institutsioonide, annetajate, administraatorite ja professionaalidega. Nead saavad ka suure osa meediatähelepanust ja leiavad kajastuse aastaaruannetes jm, millega kogu protsessi kajastamine jääb suhteliselt ühekülseks. Uurimisteema teine pool, mis vaatluse vaeste või sotsiaalse teise rolli antud küsimuses, on ammu tunnustatud tähtsaks vaatepunktiks, kuid uurimise keskmes on see harva. Vaatamata pingutustele tuua sotsiaalsed suhted ja sotsiaalse teise kogemused teadustöö keskmesse ja üldisemalt vaadata probleemi nn alt-üles (nt Borsay & Shapely 2016 [2007]; Bialecki & Daswani 2015; Coleman 2006, Sarad *et al.* 2012), on teema endiselt alauuritud. Veel on mitmes riigis põhjalikumalt käsitletud filantroopia ajalugu, mis on olnud korduvalt ühiskonna sotsiaalse külje uuenduslike ja liberaliseerivate arengute tagamaa (vrd Kidd 1996: 182; Gorelova & Surovtseva & Sechenov 2014 jt). Pööre filantroopias ehk ühiskonna rikkaimate praktika jagada oma sissetulekud oma eluajal heategevuseks sai alguse 1990. aastate lõpul, kuid pöördeliseks kujunes miljardäride Bill Gatesi ja Warren Buffetti algatus “The Giving Pledge”, millega kutsuti USA rikkaimaid inimesi annetama enamikku oma varandusest heategevuslikel eesmärkidel (Mänd *et al.* 2011: 20), filantroopia on laienemas ka Eestis (Valge & Kübar & Sarapik 2020).

Kuna vananemine on Euroopas ja ka Jaapanis terav küsimus, siis on tege- mist riiklikult rahastatud teadusuuringute eelisteemaga, millega kaasvate valupunktidega tegelevad teaduse tippkeskused mitmel pool maailmas (nt Jyväskylä, Tampere ja Helsingi Ülikooli tippkeskus Research on Ageing and Care 2018–2025). Elustiilimuutustega laieneb heategevusmeditsiin heaolu- ühiskonna tüüphaigusi (diabeet, rasvumine, südamehaigused, stress) ennetava tervisemudeli arendamisele ja rakendamisele: inimesi kaasatakse aktiivselt osalema haiguste ennetamises, enda ravimises ja panustama isiksusekeskses

meditsiinis (Sarsina & Alivia & Guadagni 2013). Kesktrendi esindavad üleskutsed võtta vastutus oma tervise kestmise eest, tegeleda elustiiliga seotud haiguste põhjustega ja keskenduda nende ennetamisele. Hea näide on Eesti tervisekursused ja -laagrid, milles osalevad nooremad ja keskealised oma tervisest hoolivad isikud.

Turismi valdkonnas tehtud uurimused juhivad tähelepanu võimalustele ühendada terviseteadlikkuse kasvatamine, pehmed ravivormid ja miljööväärtuslik elamus füüsilise liikumise ja heategevusega. Näiteks on võimalik koguda jalgrattaga sõites raha, et toetada südame tervist, kuid sellel on ka palju laiemad motivaatorid ja tulemused. Heategevus võib sellistel üritustel olla turismist olulisem: me näeme elustiili, mis on seotud ennetava meditsiiniga. Uuringupõhiste alg- ja teiseste andmete kohaselt kattuvad heategevuses osalejad, elustiilihaiguste sotsiaaldemograafilised profiilid ja elustiilihaiguste riskirühmad. Kas jalgrattaga sõitmise lülitamine heategevusürituse programmi annab inimestele reaalse heategevuskogemuse, on omaette küsimus. Tulemused näitavad, et heategevusüritused tutvustavad füüsilise tervise parandamise võimalusi jalgrattaga sõitmise mõjul ja julgustavad looma uusi sotsiaalseid suhteid, samuti edendavad positiivse kogemuse tunnet ja võivad tuua kaasa vaimse tervise ja heaolu paranemise uute sotsiaalsete suhete ja positiivsete emotsioonide tõttu (Ashley & Boyd & Goodwin 2000). Ehkki suuna areng on pooleli, on tulemused põhimõtteliselt rakendatavad tervishoiupoliitika hindamisel, samuti on nähtavam sporditurismi roll meditsiinalgatuste toetamisel.

Tänapäeval haarab vabatahtlik tegevus ja filantroopia rikaste inimeste kõrval eri vanuses ja erinevate võimalustega isikuid, millele osutas juba eelnev näide, kus heategevus oli ühitatud turismiga ja millel on laiem tagasimõju ka terviseteraapiana. Heategevus on siiski elustiili muutustest ja isegi olemuslikust pöördest laiem, ehkki just pöörde käigus tähtsustati rohujuure tasandi maailmavaade, kogemused ja elamisviisid. Bénédicte Halba on heategevusest rääkides öelnud, et ühiskonna liikmeks olemine põhineb mitmetel õigustel, kuid toob endaga kaasa ka mitmeid kohustusi teiste liikmete ees (Halba 2014).

Globaalne heategevustrend jääb hetkel mitme (antropoloogilise) uurimisvaldkonna vahealale, kuid avab uusi vaatepiire ka humanitaarseteks uuringuteks ja hõlmab sellisena suhteid alternatiiv-, rahva- ja riikliku meditsiiniteenuse vahel. On tunnuslik, et MTÜdelt ja muudelt kolmanda sektori tegevustelt on solidaarne heategevus laienenud üksikisikutele, mille kohta artikli lõpus esitame mõned näited. Postsotsialistliku meditsiini puutekoht ja erijoon ongi kogukondlik finantseerimine, mida võib nimetada solidaarseks heategevuseks, kuna vabatahtlik tegevus haarab eri vanuses ja erinevate võimalustega inimesi. Robert Putnam, tähtseose “Bowling Alone” autor, on oma uurimustes rõhutanud ühiskonnas eksisteerivate võrgustike, normide ja sotsiaalse usalduse

tähtsust, mis hõlbustavad tema sõnul koostööd vastastikuse kasu eesmärgil (Putnam 1995: 68). Kui ametlikult on kasvavat huvi vabatahtliku tegevuse ja vabatahtlike organisatsioonide vastu seostatud püüdega ületada lõhe kodanike ja riigi vahel (vt lähemalt Halba 2014: 75 jj), siis üksikisikute motivatsioonid ja eriti nende rühmade abi, kes on ise riskirühma liikmed, vajab alles lähemat vaatlemist, ja seal on usutavasti tihedaid seoseid Robert Putnami viidatud printsiipide ja võib-olla ka Abraham Maslow' osutatud isiksuslike eneseteostuse vajaduste vahel.

Rahastamine väljaspool riiklikku süsteemi, riiklik ja kohaliku valitsuse abi terviseprobleemidega inimestele

Jätkame moodsa tendentsi vaatlemist, kus tervishoiusüsteemi toetavad edukate inimeste kõrval loomeinimesed, keskklass ning isikud, kes tavaliselt ei kuulu annetajate ja abistajate hulka, vaid on ise abivajajad või selle piiri peal.

Klassikalises stiilis heategevusüritused ehk eeskätt kõrg- ja rikkama keskklassi tuluõhtud – edukate inimeste kallid restorani- või peoõhtud, loosimised, väljamüügid jm üritused on enamasti kas kinnised või vahel ka kaasavad: on silmast silma suhtlemise ja mitmete muude sotsiaalsete tunnustega üritusi, mida kajastatakse seltskonnakroonikas. Tihti on tegemist segarahastusega, sest lisaks meditsiinisüsteemile panustab riik, aga ka kohalik valitsus mitmes valdkonnas, kuid tõstaksin esile vaimupuuetega ja autismispektri häiretega inimeste hoolekandetasutuste (nt Maarja küla, Liikva päikesekodu) ja sama tüüpi ettevõtmiste toetamist. Näiteks Tartu linnal valmis 2019. aastal viis kümnekohalist peremaja intellektipuudega inimestele. Eesmärk on abistada neid iseseisvalt toime tulema ja kogukonnas elama. Kõik peremajad on keskmiselt 300-ruutmeetrise üldpinnaga ja kokku saab sinna uue elukoha 50 inimest. Majad paiknevad linnas lähestikku, asuvad rahulikumas piirkonnas, mis muudab kogu tervise- ja abiteenuse pakkumise kergemaks ja samas hõlbustab ka sootsiumis elamist.³

Näiteks Põlvamaa Maarja külas leiame Downi sündroomiga jm diagnoosidega noori, keda õpetatakse elementaarseid töid tegema, iseseisvalt teatud piirides hakkama saama, kunsti- ja käsitööga tegelema. Maarja küla elanike valmistatud käsitööd müüakse kaubanduskeskustes ja mõnedes erapoodides. Selliseid külasid jm toimetulekuga seotud MTÜsid toetab suur hulk kõige populaarsemaid meelelahutus- ja muusikasaateid, mille auhinnad lähevad heategevuseks ja eriti puuetega inimeste peaaegu iseseisva elu korraldamisele.

President Kersti Kaljulaid (vasakult teine) on Põlvamaal asuvat Maarja küla väisanud mitu korda. See pilt on tehtud 2018. aasta talgupäeval "Teeme ära", kui president käis abis just Maarja külas. Foto Maarja küla pildivalikust (<https://maarjakyla.ee>).

Projektid, millega kaasatakse tavalisi inimesi

Väga selge sõnumi ja tegevusliiniga on spetsiaalsed ühingud, mis on kesken-
dunud ühe haiguse või haiguste rühma patsientide tervisele, nende argielu
kergendamisele, informatsiooni jagamisele, patsientide omavahelise suhtlemise
korraldamisele, mis on loonud veebifoorumid kogemuste jagamiseks, antakse
informatsiooni ravimite jm kohta. Samuti koguvad nad annetusi patsientide
heaks (spetsiaalsed ravimid, ravi välismaal). Need organisatsioonid haaravad
konkreetselt kogukonna osa – patsiendid ja nende lähedased, sõbrad. Organi-
satsioonidel on ühendus vastavate rahvusvaheliste ühingutega, heategevus-
kampaaniad toimuvad veebilehtede kaudu.

Meditšiinantropoloogia seisukohast pakuvad eelmiste kõrval huvi ühiskonna
kõiki kihte kaasavad ettevõtmised, millest edukamad on seotud meedia ja
perekonna või meediaformaadi ja patsientide koostööga.

Permanentselt ürituseks on kujunenud Eesti Televisiooni heategevussaa-
de "Jõulutunnel", mille algatasid Tiina Kangro ja Grete Lõbu 1999. aastal.
Saatel on igal aastal erinev teema, ent teemad on oluliselt seotud haiguste ja
tervisega. Selliste formaatide juures kerkib alati küsimus auditooriumi suu-
rusest ja missuguseid vanuserühmasid saade haarab. "Jõulutunnel" on eetris
päeva jooksul mitmel korral ning sisaldab teemapõhiseid videolugusid, vest-
lusi ja muusikute-lauljate etteasteid. Muusika tuleb mõnevõrra vastu publiku
maitsele. Intervjuud tutvustavad patsiente, nende haigusi, ravivõimalusi ja

arutlevad, mida saab sellises olukorras paremaks muuta. Raha kogutakse sisestamisega, annetatavad summad jäävad vahemikku 5, 10, 20 EUR. Aga toetada võib ka saate arvele ükskõik kui sümbolset summat üle kandes. “Jõulutunnelit” iseloomustab vaatajate arvu pidev kasvamine. Saate abil on avatud mitmes linnas liikumispuudega inimeste treeningukeskused, Tartu ja Tallinna lastehaigla vastsündinute ja imikute osakonnas enneaegsete vastsündinute intensiivravi perepalatid. “Jõulutunnel 2017” annetajatelt laekus ligi pool perepalatite kogumaksumusest. Haruldasi haigusi põdevate laste ravi toetuseks koguti 2018. aastal 331 622 eurot, mis on saate ajaloo suurim toetussumma.

Viimastel aastatel on saade teinud koostööd näiteks Tartu Ülikooli Kliinikumi Lastefondi esindajatega. See on ka põhjus, miks tehnika ja sisustuse kõrval on tähelepanu all hoopis uus abistamise vorm. Lastefondi esindaja sõnade kohaselt: “Me hakkame kasutama seda raha laste raviks, kes seda vajavad. Ravireisid, millest me rääkisime. Riik tasub operatsiooni välismaal, aga reisikulud peavad maksma pered ise. See on see koht, kus me aidata saame. Meie eelis on see, et oleme kiired. Kui meil on olemas vahendid, siis me saame nendele peredele abi pakkuda!” (EE 2018)

Lastefond toetab üle 400 lapse aastas, mis on suur arv. Olgu võrdluseks öeldud, et USA suurim heategevusfond Transparent Hands Foundation toetab aastas 800 patsienti (Transparent Hands 2017).

On ka heategevussaateid, mis on suunatud üldisemalt laste abistamisele ja kus heategevussõnumid on ümbritsetud teemadega, mis võiksid pakkuda laiemat huvi. Mingis mõttes sarnaneb ettevõtmine jalgrattaturismi ja heategevuse ühitamisega: on mitmeid kõrvalkasusid. Selline oli suurim heategevussaade, mida edastas Kanal 2 – “Kodutunne”, mis oli eetris alates 2011. aastast. Saade oli loodud eesmärgiga aidata inimesi, kes mingil põhjusel on hätta sattunud ja ise oma jõududega olukorrale lahendust ei leia. Keskenduti peamiselt lastele, vaatamata sellele, kas nad kuulusid majanduslikesse raskustesse sattunud peredesse, kas nende vanemad olid kaotanud töö, kas oli tegemist vanavanema juures kasvava lapsega, suurperega, raskelt haige(te) lapsevanema(te)ga perega või muu keeruka olukorraga. Saate moto oli: “Igal lapsel on õigus soojale toale, pesemisvõimalusele ning päris oma voodile” (Kodutunne 2018). Saate ehitustegevust rahastasid ettevõtjatest ja eraisikutest annetajad, sageli ka kohalikud inimesed, kes panustasid oma vabatahtliku töö või käsitööga. Eraisikute annetused kogunesid annetustelefonide vahendusel ja olid samuti suuruses 5, 10 või 25 eurot. Saate käigus on ehitatud kortermajadele invalide, abistatud raskelt haigete vanematega peresid jne. Vaid üks osa saadetest käsitles üksnes meditsiinilisi probleeme.

Näiteks 3. juulil 2019 oli eetris raskekujulist suhkruhaigust põdeva pereema lugu, kelle tütrele oli raskekujuline depressioon. Kehvades oludes perele mindi

appi seal kasvava väikese tütre tütre tõttu. Tihti olidki saate palunud appi lapsed ise, naabrid, valla sotsiaaltöötajad, mõni kaugem sugulane, kes lootis, et saate abi võiks panna olla alla edasisele käekäigu paranemisele.

Saate formaat muutus eetrisoleku jooksul: alustati seebisarjade ülesehitusega, kus kodusest kehvast olukorrast lasti abisaajal korduvalt rääkida, situatsiooni kujunemist ja põhjuseid esitati emotsioone kiskudes, saated olid melodramaatilisuse elementidega ja didaktilise sõnumiga (Wittebols 2004: 38)⁴. Tekkiv pinget ja nutvad intervjuueeritavad ning kehva olude detailne visuaalia, lühikesed korratavad episoodid, uue episoodi alustamine eelmise sisu kordamisega tekitas eetilisi küsimusi: kas saadav abi korvab laste eluolu lähivaadete avalikustamise tõttu ohtu sattuva turvalisuse. Hiljem leiti uusi lahendusi ja lähenemisviise – esiplaanile kerkisid hakkamasaamislood saatejuhi poolse sõnumiga – *Me ei mõista hukka, vaid aitame. Elus võib kõike juhtuda*.

Vaataja jaoks muudeti saade atraktiivseks mitmete lisaefektidega ehk siis saate struktuur ja sisu arenes mitmekihilisemaks: abivajaja ja tema kodu kõrval oli eetris informatsioon vabatahtliku abi ja annetuste kohta: nägime saadeti-si saabumas, annetajatele ja ehitajatele jagus pisiintervjuusid, reklaami ja võimalust olla eetris. Mainida tasub teisigi tugevaid kõrvalliine: ehitusnipid, uued remondivõtted, -vahendid ja disain. Arvatavasti oli “Kodutunne” parim ehitussaadet, sest ekraanil räägiti lahti, mida ja millest ehitati ning sisuliselt sai huviline saate vältel oskusteavet, kuidas ja milliseid materjale kasutades töid teostada. Huvitav aspekt oli ülimalt ruumikitsikuses kaasaegsete hügieeni- ja privaatruumide rajamine. Saatel oli erakordne sisekujundaja Karola Tobro näol, mis tähendab, et pered said endale mõne eliitdisainiga ruumi ja vaatajale räägiti lahti ka kujundusnipid. Soovi korral võis televaataja vaikselt õppida nii disaini kui selle teostamist. Emotsioonid ja ehedad tunded, mida vahendati, tulid selgelt esile. Oskuslik kaameratöö tõi vaataja ette laste ja vanemate rõõmu uutest ruumidest, kingiks saadud mänguasjadest ja mööblist.⁵ Võimalus nautida oma isiklikku voodit ja õpikoha olemasolu oli tajutav ka läbi teleekraani. Ükskõik milline oli vaataja positsioon – heameel abisaanud inimestest või distantseeritum suhtumine – ehedad emotsioonid olid alati tajutavad. Kui lisada juurde spetsiaalsed pagaritooted ja keedised, mida ostes sai samuti kaude toetada kehvast olukorrast inimesi, siis osutas kõik heale müügitööle ja täiustuvale süsteemile.

Isiklik abi ja initsiatiiv kolme juhtumi näitel

Populaarsed on abipalumised konkreetsele isikule, mille seast tõstaksin esile kolm viimasel ajal tähelepanu saanud juhtumit, esitades nende lühikirjelduse.

Väike Annabel

Väikesel mõne kuu vanusel Annabelil avastati 2019. aastal üliharuldane geenihaigus – spinaalne lihasatroofia ehk SMA, mida esineb ühel lapsel 10 000 imiku kohta. Selle tulemusena ei arenenud edasi Annabeli käte, jalgade ja kaela lihased. Haigusele ravi Eestis puudus, aga Annabeli elu võis päästa üle kahe miljoni euro maksev uudne ravim. 2,2 miljonit eurot koguti Lastefondi ja Annabeli annetuskontodele, millega sellest kujunes Lastefondi ajaloo ja üldse Eesti ajaloos suurima toetussummaga abistamispakett. Annabeli perel tuli tasuda veel Ameerika Ühendriikide meditsiiniteenus ehk ligi 295 000 eurot ja kolme kuu elamiskulud USA-s, kuniks meditsiinipersonal jälgib tüdruku tervislikku seisundit ja ravikuuri mõju. Puudu oleva summa kogumise käigus jätkas Tartu Ülikooli Kliinik teadete jagamist perekonna kohta. Just järjepidev teavitamine institutsiooni veebilehel, meedias ja sotsiaalmeedias sidus inimesi teemaga ja andis sobivalt tagasisidet. Rahaliselt aitasid ka ettevõtjad ja Eesti muusikud, kes eraisikute või lauljatena annetasid raha. Muusikute rahakogumisoksjonil kogus nt suurima summa 7000 eurot elektroonilise muusika artist NOËP ehk Andres Köpper, kes alustas Facebookis oksjonit, mille tulud annetati väikese Annabeli raviks. Suurima pakkumise teinud osaleja võidab NOËPi akustilise lühikontserdi ükskõik millises Eesti paigas – teatas meedia. Teatati näiteks, et paljud muusikud on teinud ka lisapingutuse ja korraldanud rahakogumiseks oksjoneid. Sellega alustas 14. juunil Stig Rästa, kes kahepäevase oksjoniga, kus müüs enda kontserti, teenis 3000 eurot ja sai partnerite toel veel 1600 eurot. Selle juures on ilmselt oluline nimetada, et muusikud on noorema keskea ja noorte lemmikud ehk siis selline valik peaks muutma üldisemalt suhtumist annetusmeditsiini.

“Haruldase geenihaigusega Annabel vajab elu päästmiseks maailma kalleimat ravimit” – nii pealkirjastas üleskutse Postimehe terviserubriik, mis selle pildiga kutsus inimesi pisitüdrukut aitama. Foto: HelpAnnabel 2019.

Annabel Lagedilt

2016. aastal avastati Tallinna lähedases väikses asulas elaval Annabelil pahaloomuline närvisüsteemiga seotud kasvaja neuroblastoom. Avastamise hetkeks oli see endale võtnud poole tüdruku rindkerest, painutanud kõveraks selgroo ning surunud kokku ühe kopsu. Perekond vajab ravimi jaoks 160 000 eurot ja neile annetati ühe ööpäeva jooksul 350 000 eurot. Raha kandsid üle näiteks ka Annabeli koolikaaslased, sh algklasside lapsed, kes annetasid oma taskuraha. Suurema osa annetajatest moodustasid erinevates paikades elavad inimesed, kellele meeldis perekond ja Annabel ja kes tegutsesid silmapilkselt. Ülejäänud raha andis perekond edasi vähiravifondile ja sellega sai abistada veel mitut vähihaiget (Elu24 2017; Kingitud Elu 2017).

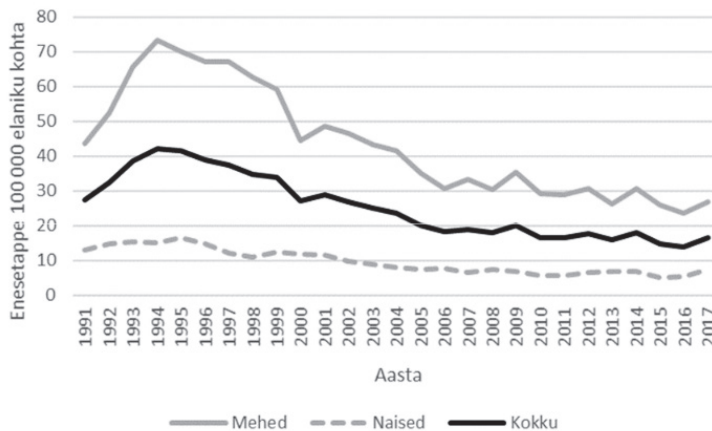

See pilt ilmus 2017. aastal nii vähiravifondi Kingitud Elu Facebooki lehel kui ka Postimehes Annabelist, tema haigusest ja ravimitoetuseks annetatavast summast rääkivate uudiste juures. Foto: vähiravifond Kingitud Elu 2017.

Suitsiidiproblemaatika

Mõned teemad avavad ühiskonnas teatava paise ja üheks selliseks oli kahtlemata suitsiidi temaatika. Kuigi enamik eestlastest näib tunnustavat inimese õigust valida oma elu pikkust ja kvaliteeti ja justkui pooldab teatud haiguste, vanaduse jm juhtumitel suitsiidi, jagunesid ühe juhtumi alusel siiski inimesed mitmesse leeri.

Kuigi Eesti ei ole Euroopas suitsiidide arvult esireas, võtsid meedikud mitmete lootusetus seisus haigete enesetappude järel traagilise tooni ja kogu sündmustik päädis Eesti Sotsiaalministeeriumi tellitud uuringuga. Tulemustes rõhutati, et aastatel 2006–2016 hukkus Eestis enesetapu tõttu 2543 inimest ehk 231 inimest aastas.

Joonis 1. Suitsiidide üldsureskordajad Eestis 1991–2017, allikas Statistikaamet.
Rooväli, Pisarev, Suija, Aksel ja Uusküla 2018.

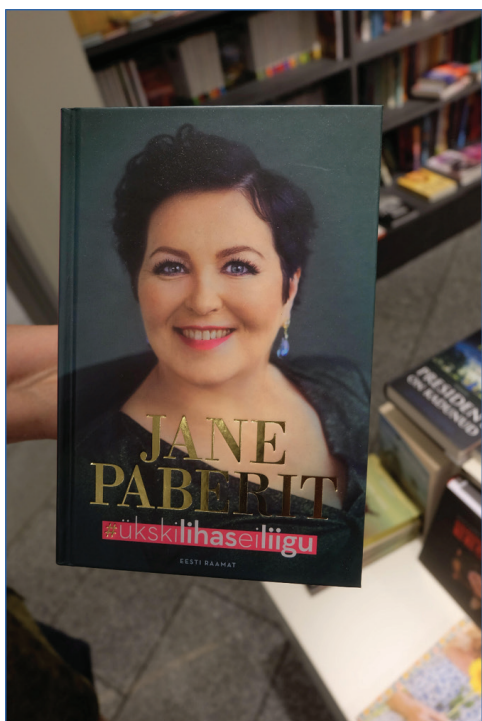
Meedias jäi vaatluse alt välja selline oluline tegur nagu lõppstaadiumis faatalsed haigused, tähelepanu all olid tegurid, millest üldistati kaaskondsete toimetulekumudeleid ja abivajadust, otseselt vajadust põhjuseks olevate keerukate küsimustega esile ei toodud (Rooväli *et al.* 2018). Uurimus toob esile ka, et suurimad (eriti venekeelse elanikkonna hulgas) suitsiidinäitajad olid 1980. ja eriti 1990. aastate alguses, ebaselgetes oludes. Sealt alates on suitsidaalsus Eestis langenud. Statistiline analüüs sattus meedia poolt teravdatud hetkele (teismelise enesetapp), kuid ei pakkunud lahendusi reaalsele probleemidele.

Sotsiaalmeedia reaktsioonide tulius viitas aga vajadusele problemaatikaga sisuliselt tegeleda.

Inimeste rahalise toetuse pälvis 47-aastane endine tantsuõpetaja, kes sooritas 2019. aasta märtsikuus Šveitsis abistatud suitsiidi. Nelja lapse ema Jane Paberit põdes amüotroofilist lateraalskleroosi ehk ALSi, mis lülitas tema keha järk-järgult välja. Saate meeskond jälgis haiguse kulgemist aasta vältel, tehes temaga intervjuusid, mistõttu ka televaatajal oli võimalik näha haiguse progresseerumist ääretult intelligentsel ja säraval naisel. Viimaste intervjuude ajal olid tal rääkimisraskused ja käed olid välja lülitumas, mida ta ka demonstreeris kaamerate ees. Kohaliku asula rahvas korraldas vaprale naisele suure hüvastijātupeo. Naise üks põhjendusi oli ka, et ta lastel pole võimalik pakkuda talle erihoolust, ning teades täpselt haiguskirjeldust ei tahtnud ta olla oma kehas vangis. Viimased kaadrid näitasid teda ratastoolis sõitmas ja tundmas rõõmu lapselastest.

Jane Paberit sai inimestelt nii palju annetusi, et sai omakorda kanda ALSi Seltsile üle 22 000 eurot (Ubaleht 2019), et fond saaks toetada ka teisi abivajajaid.

Oma postuumses raamatus, mille tulud olid määratud abistama abivajajat, kirjutab ta:

Olen alati mõelnud, et kunagi kirjutan raamatu. Oma elust. Nii palju on saanud nalja, nii palju on olnud uskumatuid seiklusi, kokkusattumusi, kurbust ja õnne.

Kirjutada mulle meeldib. Ja pensionäripõlveks on mälestused settinud kullaks ja mullaks. Liigne emotsioon ja ebaolulised seigad on minema hõljunud, jäänud on vaid ehtne ja hea. Nii ma arvasin. Mida ma arvata ei osanud, on see, et kirjutan raamatu juba nüüd, neljakümne seitsmesena, kiiruga, telefonis ühe sõrmega tippides. Ja mõeldes mitte oma elust, vaid suremisest. (Paberit 2019)

Abistatud suitsiidid on hetkel legaalne ainult viies riigis ja Eesti nende hulka ei kuulu. Eesti lugejaskond jagunes Paberiti juhtumi valguses kommentaaride ja ajaleheartiklite alusel pigem ametiisikute vastuseisuks ning ülejäänud rahvastik vastavalt tõekspidamistele ja isiklikele kogemustele vastu-, poolpoolt- ja poolthäälteks. Mõistmist suurendas kogemus kümneid aastaid voodihaige põetamisega või mõne raske vähivormiga kokkupuutumine.

Missugused on kaasava meditsiini ja kaasava rahastamise (*crowdfunding*) kaasnähtused?

Heategevusorganisatsioonidel on umbkaudu 125 aasta pikkune ajalugu ja nende puhul on rõhutatud, et probleemid on maailmas sarnased ning neile tuleb leida ühine lahendus. Et leida nn üks globaalne lahendus, tuleb ühendada kõik võimalused ja selles osas seisab palju alles ees.

Üritasin vaadelda vabatahtliku tegevuse kahte suunda. Ühelt poolt riikliku toetust näiteks peresüsteemis elamise võimalusele ja kodanike õhutamist iseseisvale elule, mis on toonud kaasa ka vastavad ehitised. Teisalt on vabatahtlik tegevus laiemalt kodanikke kaasav liikumine, millel on mitmeid uusi vorme ja sellel on üsna oluline roll mitmes valdkonnas, kindlasti ka meditsiinis. Vabatahtlikkus võib põhineda soovil oma oskusi jagada, kuid võib tähistada ka igivana solidaarsust kogukonna liikme suhtes.

Meediavahendus on toonud esile kannatuste reaalse külje ilma metafoori-
deta, ilma pettekujutusteta. See tõi omakorda kaasa tulised arvamuste vahetused. Arstide vahelised ja kodanike arutelud abistatud suitsiidi osas tõid esile suured lahknevused. Näiteks meie osakonna küsitlused osutavad, et inimesed on valdavalt selle teenuse poolt, arstid aga kõhklevad, osutades muu hulgas küsimuste ringi keerukusele ja juriidilise külje puudumisele. Samas näitab päevalehtede kommentaariumite analüüs, et protsessi alguses suhtuti otsusesse positiivselt, lõpus tekkisid aga pooldajate kõrvale äärmustrollide, konservatiivide (kristlaste?) ja altruismi sooneta kommenteerijate rühmad, kes sajatasid südametunnistusepiina haige lähedastele ja ületasid eetilisi piire.

On ka ilmne, et paljud annetajad ootavad imet, milleks haruldane ravim, kaugel mütiseeritud meditsiinikeskus vms justkui pakuks lahenduse, millele omakorda püüdsid vastu astuda realistid (EFITA). Usuti tüvirakkude siirdamise ja eksperimentaalse ravi võimekusse. Väiksemate meditsiiniliste teadmiste ja ilmselt väheste võimaluste arvelt solidaarsustoetuse teinud annetajad olid sageli rohkem pettunud vähestes ja aeglastes edusammudes. Nende meelest oli imelik, et raske haiguse käes vaevelnud Annabel võluväl ja täielikult ei paranenud. See on annetusmeditsiini ja eriti kogukonna laiapõhjalise solidaarsusmeditsiini kaasnähtus.

Kuna kaasav rahastamine on alles arenemas, siis on nii haiguste ravimise toetamine kui ka annetamise ja altruismi mõisted ja mõistmine alles kujunenemas. Seda poolt kajastavad pettumus, et teha ei saa ühe-kahe euro suurust annetust, et telefoniliinide vahendajad võtavad selle pealt tasu, et saate produtsent teenib heategevussaadetega elatist, ja need ei ole tagasihoidlikud summad. Kõige selgemalt väljendus see “Kodutunde” saate produtsenti tabanud kohtusüüdistusega seoses, kui paljusid annetajaid rabas reaalsuse karm sõnum.

On ilmne, et heategevusmeditsiini ja heategevussaadete produtsentidel ja saatejuhtidel on olnud lähem kokkupuude raske haiguse, kroonilisele või fataalsele haigusele kaotatud lähedastega, keerulised isiklikud kokkupuuted kaasasündinud kahjustusega laste või dementsusele kaotatud sugulase või kaaslasega (seda osutab ka nt Väli 2016 kokkuvõte). On juhitud tähelepanu, et intervjuud perekonnaliikmetega ja isiklik sümpaatia noorte ja atraktiivsete perede suhtes tähendab ka selles valdkonnas, et võrdsust on raske saavutada ja sarnased tõmbavad sarnaseid. Ent siiski on see tänases ühiskonnas – ja mitte ainult Eestis – asendamatu lisa ametlikult pakutavatele lahendustele.

Annetuste ja kodanike osalusega seotud teemade positiivsele poolele jääb siiski palju jooni:

1. Rahaline abi seal, kus muid finantsvõimalusi ei ole.
2. Üldine meditsiiniteadlikkuse kasvamine. Intervjuud ja arstide selgitused aitavad paremini kui kunagi varem mõista mitte ainult kroonilisi ja ravimatuid haigusi nagu vähk, diabeet, astma, südamepuudulikkus, autismi rasked vormid, aga ka haruldasi geneetilisi haigusi ja hädaolukordasid, milles viibivad haiged ja nende lähedased.

Näiteks jättis vaatajatele sügava mulje intervjuu viieaastase rõõmsa Mihhaili ja tema emaga nende kodus Narvas. Mihhail sündis ilma sisekõrvata, st tal puudusid sisekõrva struktuurid, mis on harva esinev haigus, Micheli aplaasia. Võib arvata, et niisugusest sünnipärasest rikkedest polnud vaatajad varem kunagi kuulnud. Sünnitusmajas avastatud haigusele on otsitud abi sünnist alates: Mihhail on käinud kolm korda Saksamaal operatsioonil ja kahjustuse kõrvaldamiseks on tehtud parim, mida saab pere ette võtta, ent ees seisab pikk teekond. See on vaid üks näide paljudest intervjuudest, haigustest, millest tavaline vaataja pole kuulnudki.

3. Mitmed kõrvalteadmised, mida saadakse saadete ja veebikogukondade vahendusel: põetamine, informatsioon elementaarsete abivahendite osas, aga ka nt teadmised hoopis muudes valdkondades ehitusest kujundamiseni, erinevatest praktilistest majapidamisnippidest.

4. Selle temaatika kaudu tuleb nähtavale tänase solidaarsusliikumise erijoon: noorte ja meeste vabatahtliku abiga liitumine, nende annetuste sagenemine. See osutab laiematele muutustele ühiskonnas, nagu ka 1990. aastatel alanud uus filantroopiasuund – panustada enda teenitud tulu olulisel määral ühiskonda.
5. Uudne on võimalus ja tahe väljendada solidaarsust ning humaansust isegi sel juhul, kui su võimalused on väikesed. See aitab põimida ühiskonna liikmeid ning neid lähendada, mõista toimuvat – tegemist on ilmselt inimomase käitumise fraktalitega.
6. Keeruliste küsimuste tõstatamine ühiskonnas, mille seas on nii haruldased haigused, invaliidsus, geneetilised haigused kui ka abistatud suitsiid ja elu lõpuga seotud probleemid.

Tänuõnad

Uurimistöö toimus IUT 22-5 ja sellele järgnenud projekti EKM 8-2/20/3 “Narrative and belief aspects of folklore studies” plaaniliste uuringute raames ja on seotud Eesti-uuringute Tippkeskuse (TK 145) mütoloogia ja usundirühma tegevusega.

Kommentaariid

¹ Heategevust laiemas kontekstis on analüüsinud Kaarna 2011; Kaarna & Noor 2011; Mänd *et al.* 2011; EMOR 2009, 2013; firmade annetusi fondile Kingitud Elu (asutatud 2014) on vaadelnud bakalaureusetöös Marlen Väli (2016). Risto Kaarna (2011) andmetest selgub, et tasustamata regulaarset (rohkem kui kord aastas) vabatahtlikku tööd tegi aastatel 2009–2010 4,5 protsenti Eesti elanikest, kes on vanemad kui kümme aastat ja neist 92,6 protsenti on eestlased. Organiseeritud vabatahtlike osakaal kõigist vabatahtlikest oli 35,8 protsenti. Ka EMOR 2013 toob esile, et soositum on isiklik annetus abi vajavale isikule (41% annetajate valik). Urmo Kübar ja Andrei Liimets (2020) toovad esile annetajate arvu kasvu viiendiku võrra pandeemia aastal.

² Filantroopia andekate, kuid majanduslike võimalusteta noorte suhtes on eksisteerinud ajast aega ja põhimõtteliselt selles osas olulisi katkestusi kindlasti polnudki. Omaette teema on, et seda ei saanud avalikult meedias jm demonstreerida. Vaadates kooli-pärimuse internaadi temaatikaga laekunud vastuseid on tegemist tähtsa väärtuste ja hariduspüüdluse alateemaga.

³ Põhimõtteliselt on tegemist riskiprojektiga nagu tavaklassidesse puudega või häiritud tähelepanuga laste kaasamine, mis on lõppemas. Toimetuse juhtis autori tähelepanu, et 7. juuli 2020 edastati info, et peremajad on alataidetud, sest inimesed ei saa seal hakkama. Küsimus ei ole mitte tervises, vaid toimetulekus.

- ⁴ Autor eristab USA jõukama keskklassi vaateid ja mudeleid edastavaid USA seebisarju inglise tööliste elule keskenduvatest sarjadest, mille sõnumid erinevad üksteisest.
- ⁵ Pikaäagne saade lahkus teleekraanilt keset koroonakriisi suure skandaaliga ja asendati samalaadse formaadiga "Hingesoojus" oktoobris 2020. Esialgsed kommentaarid olid seinast seinä, esitati küsimusi ehituskvaliteedi, saatejuhi tausta, sotsiaalsete olude, abistatavate eluolu mõjutanud isiklike valikute jpm probleemide kohta. 17. novembril 2020 andis Kanal 2 omanik ja programmijuht Jüri Pihel intervjuus teada, et saate tegemine peatatakse õigusliku selguse saamise huvides (Paju & Toomemets & Närep 2020).

Allikad

EFITA – Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadusarhiiv

Kirjandus

Ashley, Caroline & Boyd, Charlotte & Goodwin, Harold 2000. *Pro-Poor Tourism: Putting Poverty at the Heart of the Tourism Agenda*. Working paper. Natural Resources Perspectives 51. London: Overseas Development Institute.

Barry, Jonathan & Jones, Colin (toim) 1991. *Medicine and Charity Before the Welfare State*. New York & London: Routledge.

Bialecki, Jon & Girish Daswani 2015. What is an Individual? The View from Christianity. *HAU Journal of Ethnography Theory* 5 (1), lk 271–94 (doi: 10.14318/hau5.1.013).

Borsay, Anne 1999. *Medicine and Charity in Georgian Bath: A Social History of the General Infirmary, c. 1739–1830*. History of Medicine in Context. London: Routledge.

Borsay, Anne & Shapely, Peter 2016 [2007]. *Medicine, Charity and Mutual Aid: The Consumption of Health and Welfare in Britain, c. 1550–1950*. New York & London: Routledge.

CMAC 2020 = *Charity Medicines Access Coalition*. Alzheimers Research UK (<https://www.alzheimersresearchuk.org/about-us/our-influence/policy-work/charity-medicines-access-coalition/> – 30. november 2020).

Coleman, Simon 2006. Materializing the Self: Words and Gifts in the Construction of Charismatic Protestant Identity. Cannell, Fenella (toim). *The Anthropology of Christianity*. Durham & London: Duke University Press, lk 163–184 (doi: 10.1215/9780822388159-006).

EE 2018 = FOTOD | Eestlased on helde rahvas! Haruldaste haiguste käes kannatavate pisikeste heaks on kogutud 280 000 eurot. *Eesti Ekspress*, 25. detsember (<https://lood.delfi.ee/kino/fotod-eestlased-on-helde-rahvas-haruldaste-haiguste-kaes-kannatavate-pisikeste-heaks-on-kogutud-280-000-eurot?id=84851879> – 2. detsember 2020).

Elu24 2017 = Üleskutse toetada 7-aastase Annabeli ravi tõi vähivafondi ühe päevaga 200 000 eurot! *Postimees*, *Elu24* 26. oktoober (<https://www.elu24.ee/4289585/uleskutse-toetada-7-aastase-annabeli-ravi-toi-vahiravifondi-uhe-paevaga-200-000-eurot> – 2. detsember 2020).

EMOR 2009 = Vabatahtlikus tegevuses osalemine Eestis. II osa. Uuringu aruanne. Tallinn: Praxis, TNS Emor (http://praxis.ee/fileadmin/tarmo/Projektid/Valitsemine_ja_kodanike%C3%BCChiskond/Vabatahtlikus_tegevuses_osalemise_uuring/Vabatahtlike_uuring_II_osa_Loplik.pdf – 2. detsember 2020).

Emor 2013 = Heategevusalaste hoiakute uuring 2013. Uuringu aruanne. September 2013. TNS EMOR (https://www.kysk.ee/failid/File/Uuringud/Aruanne_heategevus_2013.pdf – 2. detsember 2020).

Engel, Jonathan 2006. *Poor People's Medicine: Medicaid and American Charity Care since 1965*. Durham & London: Duke University Press.

Firth, Raymond 1996. *Religion: a Humanist Interpretation*. London and New York: Routledge.

Gorelova, L. E. & Surovtseva, T. I. & Sechenov, I. M. 2014. Zemstvo district medicine and charity in Russia. *Istoria mediciny* 4 (4), lk 29–34.

Halba, Bénédicte 2014. Volunteering from altruism to otherness. *Traditiones* 43 (3), lk 67–87 (doi: 10.3986/Traditio2014430304).

Hiiemäe, Reet & Kalda, Mare & Kõiva, Mare & Voolaid, Piret 2020. Koroonakriisi rahvapärased väljendused Eestis. Folkloori taaskasutus kui toimetulekuviis. *Keel ja Kirjandus* 12, lk 1011–1032.

Hiiemäe, Reet & Utriainen, Terhi 2021. From “unbelievable stupidity” to “secret clues for staying healthy”: CAM landscape and boundary-work in Estonian and Finnish mainstream media in April 2020. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 81 [ilmumas].

Kaarna, Risto 2011. Heategevuse majanduslik väärtus, mõju ja väärtustamine. RiTo 24 (<https://rito.riigikogu.ee/wordpress/wp-content/uploads/2016/02/Heategevuse-majanduslik-v%C3%A4%C3%A4rtus.pdf> – 2. detsember 2020).

Kaarna, Risto & Noor, Külvi 2011. Ülevaade vabatahtliku töö majandusliku ja sotsiaalse väärtuse hindamise võimalustest. Tallinn: Praxis (http://www.praxis.ee/fileadmin/tarmo/Projektid/Valitsemine_ja_kodanike%C3%BCChiskond/VKP_VABAmet_l6ppraport.pdf – 30. november 2020).

Kidd, Alan J. 1996. Philanthropy and the ‘Social History Paradigm’. *Social History* 21 (2), lk 180–192 (doi: 10.1080/03071029608567968).

Kingitud Elu 2017 = Vähiravifond ulatab abikäe 7-aastasele Annabelile. Raviks vajalik hiigelsumma kogunes fondi ühe päevaga! *Vähiravifond Kingitud Elu*, 24. oktoober (<https://kingitudelu.ee/uudised/vahiravifond-toetab-7-aastase-annabeli-voitlust-elu-eestning-kutsuub-koiki-vaikese-vapra-printsessi> – 2. detsember 2020).

Kodutunne 2018. *Vikipeedia* (<https://et.wikipedia.org/wiki/Kodutunne> – 30. november 2020).

Kõiva, Mare 2020. Pandemic Driven, Citizen Philantropy. *COVID-19 – I. Management Strategies and Communication Models*, On-line Seminar, 18. august (http://www.folklore.ee/rlfo/konve/2020/covid_I/ – 30. november 2020).

Kõiva, Mare 2021. Ia smotrela na mir, i eto bylo strashno. Strakh v etnopsikhiatrii. *Meditinskaia antropologiya i bioetika* [ilmumas].

Kübar, Urmo & Liimets, Andrei 2020. Eesti heategevuse ellujäämisaasta 2020. *Hea kodanik*. Uudised (<https://heakodanik.ee/uudised/eesti-heategevuse-ellujaamisaasta-2020-osa-iii/> – 2. detsember 2020).

Mägi, Maiken 2018. Rekordilised jõuluannetused: koolinoorte heldus lõi vähivahivafondi pahviks. *Postimees. Elu24* (<https://tervis.elu24.ee/4371805/rekordilised-jouluannetused-koolinoorte-heldus-loi-vahivahivafondi-pahviks> – 2. detsember 2020).

Mänd, Kristina & Noor, Külvi & Uus, Maiu & Uudelepp, Annika 2011. *Vääriliks ja õnnelikuks: annetamise analüüs ja soovitusel*. Lõppraport. Tallinn: Praxis (http://www.praxis.ee/fileadmin/tarmo/Projektid/Valitsemine_ja_kodanike%C3%BChiskond/Annetamise_analyyis_Praxis_2011_fin.pdf – 2. detsember 2020).

Paberit, Jane 2019. *#ükskilihaseiliigu*. Tallinn: Eesti Raamat.

Paju, Keit & Toomemets, Katharina & Närep, Merilyn 2020. LÕPP SEL LOOL! Jüri Pihel: pole teada, kas, millal ja kuidas me “Hingsoojusega” jätkame. Katrin Lust: olen täitsa jahmunud! *Õhtuleht*, 17. november (<https://elu.ohhtuleht.ee/1017942/lopp-sel-lool-juri-pihel-pole-teada-kas-millal-ja-kuidas-me-hingsoojusega-jatkame-katrin-lust-olen-taitsa-jahmunud> – 2. detsember 2020).

Putnam, Robert D. 1995. Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* 6 (1), lk 65–78 (<https://www.journalofdemocracy.org/articles/bowling-alone-americas-declining-social-capital/> – 30. november 2020).

RaKS 2002 = Ravikindlustuse seadus. Vastu võetud 19.06.2002. *Riigi Teataja* (<https://www.riigiteataja.ee/akt/113032019136> – 2. detsember 2020).

Research on Ageing and Care 2018–2025. *Centre of Excellence in Research on Ageing and Care (CoE AgeCare) Universities of Jyväskylä, Tampere and Helsinki* (<https://www.jyu.fi/hytk/fi/laitokset/yfi/en/research/projects/research-groups/capo/centre-of-excellence-in-research-on-ageing-and-care-coe-agecare> – 2. detsember 2020).

Rooväli, Liis & Pisarev, Heti & Suija, Kadri & Aksen, Merli & Uusküla, Anneli & Kiivet, Raul-Allan 2018. *Aastatel 2006–2016 enesetapu sooritanute epidemioloogiline ülevaade*. Tartu: Tartu Ülikooli peremeditsiini ja rahvatervishoiu instituut (https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Tervishoid/rahvatervis/suitsiid_lopparuanne_pikk.pdf – 30. november 2020).

Sarsina, Roberti P. & Alivia, Mauro & Guadagni, P. 2013. The contribution of traditional, complementary and alternative medical systems to the development of person-centred medicine – the example of the charity association for person-centred medicine. *OA Alternative Medicine* 1 (2) (doi: 10.13172/2052-7845-1-2-655).

Sterling, Peter 2018. Point of View Predictive regulation and human design. *eLife* 2018;7:e36133 (doi: 10.7554/eLife.36133 – 30. november 2020).

Sterling, Peter 2020. COVID-19 and the Harsh Reality of Empathy Distribution. *Scientific America* (<https://blogs.scientificamerican.com/observations/covid-19-and-the-harsh-reality-of-empathy-distribution/> – 30. november 2020).

Tartu Linnavalitsus 2018 = Ühed Maarja peremajad saavad nurgakivi, teistes peetakse sariapidu. *Tartu Linnavalitsuse* pressiteade, 12. detsember (<https://www.tartu.ee/en/node/9014> – 30. november 2020).

Transparent Hands 2017 = List Of Top 15 Charity Organizations in USA. *Transparent Hands. Reaching Down and lifting people up* (<https://www.transparenthands.org/list-of-top-15-charity-organizations-in-usa/> – 30. november 2020).

Ubaleht, Marianne 2019. Eesti esimene eutanaasiaturist Jane Paberit annetas ALS-i fondile hiigelsumma raha: arvan, et see ei ole veel kõik, sest ikka veel tuleb ülekandeid. *Delfi*, 27. jaanuar (<https://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/eesti-esimene-eutanaasiaturist-jane-paberit-annetas-als-i-fondile-hiigelsumma-raha-arvan-et-see-ei-ole-veel-koik-sest-ikka-veel-tuleb-ulekandeid?id=85140819> – 30. november 2020).

Valge, Pirkko & Kübar, Urmo & Sarapik, Rivo 2020. Heategevus kui investeering. *Podtail*, 5. august. Investeerimisklubi (<https://podtail.com/en/podcast/investeerimisklubi/heategevus-kui-investeering-pirkko-valge-urmo-kuba> – 3. detsember 2020).

Vasold, Manfred 1999. *Pest, Not und schwere Plagen: Seuchen und Epidemien vom Mittelalter bis heute*. Augsburg: Bechtermunz.

Väli, Marlen 2016. Heategevuse toetamine ettevõtete poolt vähiravifondi "Kingitud Elu" näitel. Bakalaureusetöö. Tallinn Tallinna Tehnikaülikooli Majandusteaduskonna Ärikorralduse instituut, turunduse õppetool (https://mi.ee/sites/default/files/bakalaureusetoo_marlen_vali.pdf – 3. detsember 2020).

Wittebols, James H. 2004. *The Soap Opera Paradigm: Television Programming and Corporate Priorities*. Oxford: Rowan ja Littlefield, inc.

Summary

Charity and solidarity medicine problems: The Estonian case

Mare Kõiva

Leading Research Fellow

Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum

mare@folklore.ee

Keywords: altruism, assisted suicide, donation medicine, solidarity

Alternative, folk, and state medicine services intersect in the spheres of voluntary assistance and joint financing, donation medicine, charity movement, and solidary charity. Voluntary activity involves many people in different age groups and with different opportunities, and is wider than changes in lifestyle and an inherent turn to local activities

and stances. The global trend remains in the transitional area of different domains, yet its deeply humane message, joint assistance to people in an emergency situation, constitutes the continuation of traditional means of assistance in today's society. Charity medicine has opened up new topics for humanitarian studies. The article discusses the state and local institutions' supportive activities for health care and, for example, for the coping strategies of people with severe health damage, as well as the support provided by different media channels for people with health issues, and voluntary help based on personal free will. The article focuses on the following questions: What is the status of solidarity in today's medicine and welfare services? What are the characteristics, approaches, and results of charity medicine in Estonia? What questions are raised by charity? Do we deal with only medical and health issues or with human fractals?

Mare Kõiva on Eesti Kirjandusmuuseumi juhtivteadur ja folkloristika osakonna juhataja ning Eesti-uuringute Tippkeskuse juht. Tema teadustöö keskendub loitsudele ja rahvaravitsejatele, rahvausundile, Eesti diasporaale, mütoloogiale ja kaasaegsele folkloorile. Ta on "Folk Belief Today" (1995), "Media, Folklore, Mythology" (2000), "Eesti loitsud" (2011), "Eesti loitsud I. Arstimissõnad I" (2019) nja teiste monograafiate autor, kogumike koostaja ja artiklite autor. Tema peamine välitööde ala on Eesti, Bulgaaria ja Valgevene.

Mare Kõiva, is a Leading Researcher and the Head of the Department of Folkloristics at the Estonian Literary Museum, Tartu, Estonia. She is the Head of the Center of Excellence in Estonian Studies. Her research focus is on incantations and folk healers, folk religion, Estonian diaspora, mythology and contemporary folklore. She is the author of 'Folk Belief Today' (1995), 'Media, Folklore, Mythology' (2000, in Estonian) 'Estonian incantations' (2011, in Estonian), 'Estonian Incantation I. Healing words I' (2019, in Estonian) and lots of other monographs, compilations and articles. Her main area of the field research is Estonia, Bulgaria, Byelorussia.

mare@folklore.ee

Lapse kuvandist täiskasvanute ja laste endi pilgu läbi

Andra Reinomägi

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsioloogia doktorant
andra.reinomagi@ut.ee

Teesid: Artikkel lahkab lapse kuvandit laste ja täiskasvanute vaatenurgast lähtuvalt ning selgitab välja, kuivõrd on arusaamad lapse kuvandist laste ja täiskasvanute hulgas erinevad. Selleks võrreldakse laste ja täiskasvanute seas levinud arusaamu lastest. Samuti vaadatakse, millise sotsiaaldemograafilise taustaga täiskasvanud neid arusaamu esindavad. Analüüs põhineb “Lapse õiguste ja vanemluse uuringu” (2018) andmetel, mis annab unikaalse võimaluse võrrelda sama meetodika alusel laste ja täiskasvanute seisukohti. Analüüsi tulemustest selgub, et lastega võrreldes näevad täiskasvanud lapsi sagedasti kaitset vajavate, õrnade ja haavatavate isikutena, kes teadmatutena vajavad nõu ja juhendamist. Sealjuures toetavad täiskasvanud tugevalt ka kompetentse lapse kuvandit, mille järgi lastel on oma arvamused ja eelistused, millega on oluline arvestada. Lapsed ise näevad end kõige sagedamini just kompetentsetena, samas peegeldub laste hinnangutes ka laste kaitsmise ja täiskasvanute-poolse kontrolli vajadus. Ilmneb, et naiste ja meeste ning erinevast rahvusest inimeste hulgas on levinud erinev kuvand lastest. Täiskasvanute puhul tuleb välja, et lapse kuvand ja arusaam lapsest sõltub vastaja haridusest. Oluliselt määrab lapse kuvandit täiskasvanu enda vahetu kogemus ehk alaealiste laste olemasolu leibkonnas, samuti see, kas inimene on kuulnud lapse õigustest või mitte. Uuringu tulemused peegeldavad laste positsiooni ühiskonnas, aitavad mõista laste ja täiskasvanute vahelisi suhteid ning on aluseks edasistele laste olukorda ja võimalusi kirjeldavatele uurimustele.

Märksõnad: lapse kuvand, lastega seotud hoiakud, laste positsioon ühiskonnas, lapse õigused

Sissejuhatus

Lapsed moodustavad ühiskonnast olulise osa ning lapsepõlv moodustab iga inimese elust samuti märkimisväärse perioodi. Ajaloo jooksul on lapsi kui ühiskonnaliikmeid nähtud väga erinevalt. Sotsioloogias, mis uurib inimeste ja ühiskonna seoseid, on pikka aega käsitletud lapsi kui kedagi, kes pole veel päriselt täiskasvanu ja kes peavad alles küpsema ja valmistuma inimeseks (täiskasvanuks) saama (Ben-Arieh 2008; James & Prout 2015). Kritiseerides lapsepõlve uurimise praktikaid, toob Asher Ben-Arieh (2008) varasemate uuringute puudusena välja tulevikku suunatud vaatenurga (laps kui alles

täiskasvanuks saav – inglise keeles *becoming*), selmet kirjeldada lapsepõlve siin ja praegu (laps kui tänases päevas olija – inglise keeles *being*).

Taani sotsioloog Jens Qvortrup (1987) oli üks esimestest, kes rõhutas sotsioloogias laste ja lapsepõlve kui eraldiseisva institutsiooni või ühiskondliku struktuuri uurimist. Uue aja lapsepõlve uurivast sotsioloogiast rääkides käsitleb Doris Bühler-Niederberger (2010) teiste teadusvaldkondade mõjusid sellele, tuues välja näiteks psühholoogia, pedagoogika ja neuroteaduste teadmised, mida tänapäeva lapsepõlvesotsioloogias arvestatakse ja mis on mõjutanud ühiskonna teadlikkust lastest ja lapsepõlvest. Ka Qvortrup (1991) nimetab erinevate teadusharude n-ö laste suundade (psühholoogia, lastepsühhiaatria, pediaatria) arengut, mille käigus hakati lastele kui eraldiseisvale ühiskonnagrupile enam tähelepanu pöörama. Iseseisvate ja kompetentsetena, siin ja praegu tegutsejatena on lapsed hakatud nägema alles viimastel aastakümnetel. Lapse õiguste põhimõtete areng ja ÜRO lapse õiguste konventsioon on tugevat mõju avaldanud ka laste ja lapsepõlve uurimisele (vt nt Qvortrup 1987; Corsaro 2011). Lapse õigustest kui laste heaolu alusraamistikust lähtuvalt saab kirjeldada laste võimalusi, arengut ja positsiooni võrreldes teiste ühiskonnaliikmetega (Kutsar 2008). Mitmed uurijad (nt Andrews *et al.* 2002; Jonsson & Östberg 2010) toovad välja, et laste inim- ja kodanikuõigused, sotsiaalne õiglus ja kodanikuühiskonnas osalemine on seotud nende heaoluga. Ühiskonnas osalemine eeldab võimalust olla nähtud, kuulnud ja aktsepteeritud ning osaleda aktiivselt ühiskonnaelu küsimustes. Tingimused selleks kujunevad välja laste ja neid ümbritseva keskkonna koosmõjudest, mille kohta on erialases kirjanduses mitmeid mudeleid (nt Urie Bronfenbrenneri (1979) ökoloogiline süsteemiteooria, William Corsaro (2011) last ümbritseva võrgustiku mudel, Jaana Minkkinen (2013) lapse heaolu struktuurne mudel). Kõigi nende mudelite ühine põhimõte sedastab, et ühiskonnas valitsevad väärtused ja hoiakud mõjutavad last ja lapse võimalusi ühiskonnas.

Sotsiaalkonstruksionistliku käsitluse järgi on lapsepõlv sotsiaalselt konstrueeritud nähtus, mis mõjutab laste võimalusi olla kuulnud ja ühiskonnas osaleda (Qvortrup 2014). Leena Alanen (2014) toob laste ja lapsepõlve konstrueerimisest kirjutades välja, et kollektiivsed kuvandid lapsest, lastest ja lapsepõlvest on kultuurilised konstruktsioonid, mis mõjutavad laste igapäevast reaalsust ja kujundavad lastega seotud uskumusi, mõjutades käitumist, kultuurilisi praktikaid ning muuhulgas ka erinevate poliitikate, sh heaolu poliitikate kujundamist. Inimeste arusaamad on Alaneni (2014) järgi seotud käitumisega ning mõjutavad seeläbi nii lapsi kui ka lapsepõlve.

Kultuuriliste, sotsiaalsete ja majanduslike tegurite ning ümbritseva keskkonna koosmõju arvestamise kõrval (Frønes 1993) on William Corsaro (2011) hinnangul ühiskondlike suhete kirjeldamisel oluline arvestada ka laste endi

poolt loodavat kultuuri, laste suhteid ja mõjusid ühiskonnas. Allison Jamesi ja Alan Prouti (2015) käsitluses on lapsed aktiivsed ühiskonnaliikmed, kes mõjutavad oma elu ja ennast ümbritsevaid suhteid. Ross A. Thompson (2014) toob laste ja täiskasvanute suhete seotusest rääkides välja, et ühiskonnas levinud kultuurinormid ja väärtused kanduvad lasteni suhete kaudu. Kultuur, mis kõige laiemalt võttes sisaldab ühiskonna väärtusi ja norme, mõjutab inimeste käitumist ja hoiakuid laste suhtes (Minkinen 2013). Need on vastastikuses seoses laste endi käitumisega, avaldades üksteisele mõju ja peegeldudes üksteises. Täiskasvanud kui eeskujud mõjutavad suhete kaudu lapse enesehinnangut ja lapse kuvandit iseendast kui lapsest (Thompson 2014). Viis, millisena lapsed end ise näevad, mõjutab Thompsoni (2014) järgi nende käitumist ja suhestumist täiskasvanutega ning vastastikusest suhtlemisest saadud kogemused loovad uuesti lapse mina-pilti.

Seega võib öelda, et nii täiskasvanutel kui ka lastel endil on märkimisväärne roll laste kuvandi kujundamisel. Seetõttu on sotsioloogilisest vaatenurgast lähtuvalt oluline uurida, kuidas lapsed end ise näevad, sest nende minapilt määratleb laste rolli ja positsiooni täiskasvanute suhtes (Ben-Arieh & Khoury-Kassabri 2008). Samaväärselt oluline on uurida täiskasvanute hulgas valitsevaid lapse kuvandeid, kuna see määratleb nende käitumise ja suhtumise lapsesse (Alanen 2014).

Prantsuse ajaloolane Phillipe Ariès oli üks esimesi, kes kirjutas lastest ja lapsepõlvest ajaloolises võtmes. Alustades ajalooliselt kaugemast perioodist, märgib Ariès (Ariès 1979, viidanud Morrow 2011), et keskajal, mil eraldi lapsepõlve mõistet polnud, olid lapsed täiskasvanute kõrval samasugused ühiskonnaliikmed, kes tegid tööd ja osalesid neid ümbritsevas kogukonnaelus. Harry Hendrick, kes on samuti kirjeldanud erinevaid ajaloolisi lapse ja lapsepõlve käsitlusi, toob näiteid erinevatel aegadel valitsenud hoiakutest laste ja lapsepõlve suhtes. Nii näiteks saab välja tuua nn loomuliku lapse vaate, mille puhul nähakse last kui puhast lehte – *tabula rasat* – ja väärtustatakse lapseks olemist enne täiskasvanuks saamist (Hendrick 2015). Romantilises lapsepõlve käsitluses nähakse Hendricku (2015) järgi last ja lapsepõlve süütuse ja puhutuse võrdkujuna, mida tuleks alles hoida tulevikus, täiskasvanuks saades, et see toidaks kogu järgnevat elu. Süütu lapse kuvandit iseloomustab Hendricku (2015) järgi kaitse, juhendamise, aga ka armastuse ja distsipliini vajadus. Sama toob välja ka Barry Goldson (1997), kes laste ja lapsepõlve erinevatest käsitlustest rääkides viitab laste haavatavusele ja nende kaitsmise vajadusele. Laste kaitsmine ja lapse parimate huvide eest seismine on selle lähenemise puhul täiskasvanute ülesanne, mis annab seeläbi raami ka laste ja täiskasvanute omavahelisele suhtele.

Helgematele lapse käsitlustele vastanduvad aga rangemad ja karmimad hinnangud lastele ja lapsepõlvele. Näiteks toob Hendrick (2015) välja ka iseka, sõltumatu, pahatahtliku, allutamatu ja normist hälbiva lapse, kes vajab korralekutsumist ja jõule allutamist. Eelnevaga seondub ka naiivse ja egoistliku lapse kuvand, mille puhul on lapse peamine eesmärk asjade omamine, võim ja tähelepanu (Hendrick 2015). Ühiskonnauurija ja kriminoloog Phil Scraton (1997) on egoistliku ja distsipliini vajava lapse puhul toonud välja kõrvale kaldumise n-ö peavoolu normist, olgu siis haridussüsteemis, kirikus või kodus, mille järgi lastel puudub vastutustundlikkus ning seetõttu vajavad nad täiskasvanute suunamist. Scratoni (1997) hinnangul on laste ja täiskasvanute suhtlemisel küsimus võimusuhetes, mille puhul täiskasvanud kontrollivad lapsi.

Allison James ja Alan Prout viitavad Donald G. MacKayle, kes tugineb ajaloolistest lähenemistest lastele ja lapsepõlvele kirjutades sotsialiseerimisteooriale ja toob sellest lähtuvalt välja laste kui ebaküpsete, irratsionaalsete, ebakompetentsete, mittesotsiaalsete ja kultuuritute isikute kuvandi, erinevalt täiskasvanutest, kes on küpsed, ratsionaalsed, kompetentsed, sotsiaalsed ja iseseisvad (MacKay 1973, viidanud James & Prout 2015). Seega võib öelda, et erinevalt keskajast, mil lapsepõlve ei käsitletud ühiskonnas eraldi, on hilisematel perioodidel romantilise ja süütu lapse kuvandite kõrval vaadeldud lapsi ka kui juhendamist, õpetamist, aga ka kontrolli ja karmi distsipliini vajavaid isikuid.

Eelöeldust nähtub, et viise, millisena on lapsi läbi ajaloo nähtud ja kuidas sotsioloogilistes uurimustes käsitletud, on väga erinevaid. Eestis on laste kuvandeid käsitletud lapse õiguste ja vanemluse monitooringus, mis viidi esmakordselt läbi 2012. aastal (Karu *et al.* 2012) ja teine laine 2018. aastal lapse õiguste ja vanemluse uuringuna (Anniste *et al.* 2018). Selles puudutati lapse õiguste ja vanemlusega seotud küsimuste kõrval ka seda, millisena lapsi üldiselt nähakse. Toetudes Barry Goldsoni (1997) ja Phil Scratoni (1997) käsitlustele toovad mõlema uurimuse autorid esile neli kuvandi tüüpi: ebaküpse, haavatava, vastutustundetu ja kompetentse lapse kuvand (joonis 1). Nimetatud mudel on üks võimalik viis võtta kokku erinevad vaated lastele.

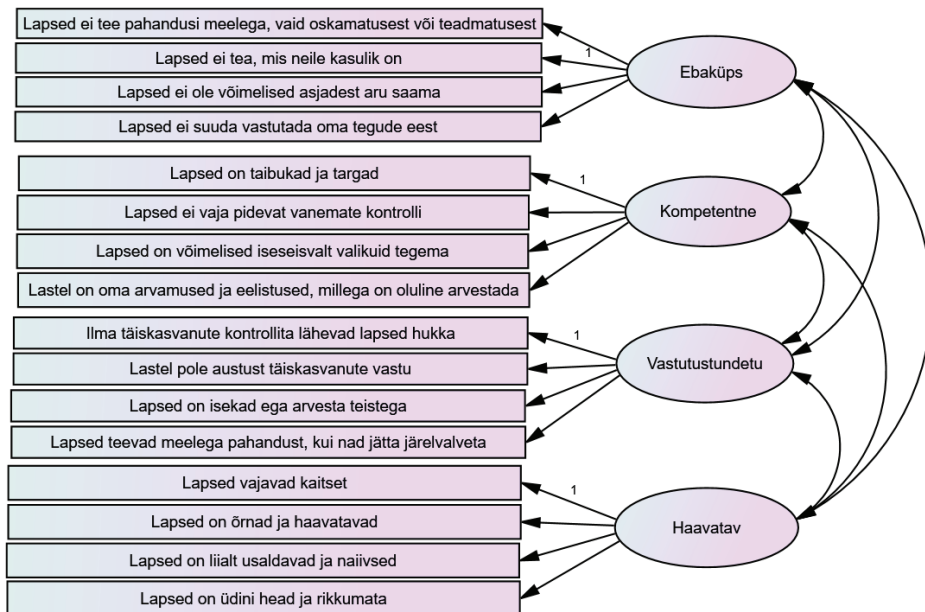
Käesoleva artikli eesmärk on iseloomustada lapse kuvandit Eestis laste ja täiskasvanute vaatenurgast lähtuvalt. Analüüsi esimeseks uurimisküsimuseks on see, mil määral toetasid lapsed ja täiskasvanud uuringus esitatud erinevaid laste olemust kirjeldavaid väiteid. Teiseks küsimuseks on see, kuidas uuringus esitatud väited suuremateks kuvandit peegeldavateks kogumiteks (faktori- teks) koonduvad ja selgitada, kuivõrd laste ja täiskasvanute kuvandid lastest omavahel kattuvad või eristuvad. Kolmanda küsimusena võrreldakse saadud tulemust algse teoreetilise mudeliga (joonis 1) ja otsitakse, milline mudel sobib lapse kuvandeid laste ja täiskasvanute hulgas paremini kirjeldama. Viimase

uurimisküsimusena proovitakse selgitada, kuivõrd varieeruvad lastega seotud kuvandid vastavalt vastaja sotsiaaldemograafilisele profiilile.

Andmed, valim ja analüüsimeetod

Analüüsi aluseks on “Lapse õiguste ja vanemluse uuringu” andmed (Anniste *et al.* 2018). Selle uuringu unikaalsus Eesti jaoks tuleneb sellest, et sarnaselt 2012. aasta küsitlusega küsiti samu küsimusi nii laste kui ka täiskasvanute käest, mida teadaolevalt sel moel Eestis varem tehtud pole. Uuringu tellis Sotsiaalministeerium ja see valmis Euroopa Regionaalarengufondi “Valdkondliku teadus- ja arendustegevuse tugevdamise” programmi (RITA) tegevus 2 “Teadmistepõhise poliitikakujundamise toetamine” rahastamisel.

Ühe olulise teemana käsitleti uuringus seda, millisena lapsi üldiselt nähakse. Selleks paluti vastajatel hinnata, kuivõrd nad nõustuvad laste võimalikku olemust kirjeldava 16 väitega. Lapse kuvandi mõõtmise operatsionaliseerimise on nende väidete alusel teinud kaks autorite kollektiivi (Karu *et al.* 2012; Anniste *et al.* 2018), tuues välja nelja kuvandit hõlmava teoreetilise mudeli: ebaküpse, haavatava, vastutustundetu ja kompetentse lapse kuvand (joonis 1).

Joonis 1. Lapse kuvandeid mõõtvad väited ja lapse kuvandid “Lapse õiguste ja vanemluse uuringu” (Anniste *et al.* 2018) operatsionaliseeritud mudelis.

Uuringuga küsitleti 1110 last 4.–11. klassist, vanuserühmas 10–17¹ ja 1248 täiskasvanut vanuses 18–74 aastat. Mõlemad valimid olid vastava vanusrühma osas esinduslikud. Andmeid kaaluti laste puhul soo, kooliastme ja piirkonna lõikes ning täiskasvanute puhul vanuse, soo, piirkonna, rahvuse, haridustaseme ja lapse olemasolu² lõikes (vt täpsemalt Koppel *et al.* 2018). Kaalutud ja kaalumata valimi suurused on esitatud tabelis 1.

Täiskasvanud vastajate valimi puhul seati eesmärgiks, et pooltel (50%) vastanutest oleks alla 18aastane laps või lapsed, sest mitmed uuringuküsimused puudutasid laste kasvatamist ja lapsevanemaks olemist. Lõplikus valimis moodustasid alla 18aastaste lastega vanemad 48% kõigist vastanutest (N=596). Seega annab uuringuandmestik võimaluse võrrelda täiskasvanute valimi sees omakorda alla 18aastaste lastega täiskasvanute hoiakuid täiskasvanutega, kel pole alla 18aastasi lapsi.

Täpsema ülevaate uuringu korraldamisest ja küsitluse läbiviimisest leiab huviline uuringumetoodika aruandest (Koppel *et al.* 2018).

Lapse kuvandi uurimiseks esitati 16 väidet, mille puhul paluti vastajatel öelda, mil määral nad väidetega nõustuvad. Kuna laste valimis kasutati kahte erinevat ankeeti, milles noorema kooliastme õpilaste (4.–6. klass) käest küsiti kuvandiga seoses vähem küsimusi kui vanemate kooliastmete õpilaste (7.–11. klass) ja täiskasvanute käest, on käesolevasse analüüsi kaasatud kahe vanema kooliastme (7.–11. klassi) andmed, mida täiskasvanute vastustega võrreldakse. Seetõttu on laste valimi suuruseks siinses analüüsis 624 õpilast.

Sotsiaaldemograafiliste tunnustena, mis laste kuvanditega seostuda võiksid, vaadatakse analüüsis vastaja vanust, sugu, rahvust ning asjaolu, kas vastaja on kuulnud midagi lapse õigustest. Kuna varasemad uuringud on näidanud nii soo kui ka rahvuse mõju (nt Jöers-Türn & Kasearu 2013; Tamm *et al.* 2018), vaadatakse ka käesolevas analüüsis sugu ja rahvust kui kultuurilist mõju peegeldavaid tunnuseid. Siinkohal on oluline märkida, et analüüsis on vene rahvus liidetud muude rahvustega ning tähistatud üldnimetusega “muu”, kuigi on teada, et peamiselt on selles gruppis vene rahvuse esindajad.

See, kas vastaja on kuulnud lapse õigustest, võiks eelduslikult mõjutada seda, kuivõrd kompetentsena lapsi nähakse. Näiteks olen leidnud, et laste kaasamist toetavad ühiskondlikud hoiakud on muuhulgas seotud ka sellega, kas vastaja on kuulnud lapse õigustest või mitte (Reinomägi 2020). Need, kes küsitlusele vastates väitsid, et nad ei tea, kas nad on lapse õigustest kuulnud, on siinses analüüsis liidetud nendega, kes pole lapse õigustest kuulnud.

Täiskasvanute puhul vaadatakse kuvandite erinevust ka vastaja haridustaseme lõikes ning selle järgi, kas vastaja on alla 18aastase lapse vanem või mitte. Kuna need täiskasvanud, kes on alaealiste lastega seotud, võivad oma vahetu kogemuse tõttu lapsi teisiti näha kui need, kes vahetult alaealiste

lastega seotud ei ole, on selle asjaolu arvestamine laste kuvandi puhul kindlasti asjakohane.

Kõigil vastajatel paluti laste kuvandiga seotud väiteid hinnata neljapallisel skaalal ning märkida, kuivõrd nad esitatud väidetega nõustuvad, valides 1, kui vastaja esitatud väitega üldse ei nõustu ning 4, kui ta on esitatud väitega täiesti nõus. Vaikimisi³ oli täiskasvanutel võimalik valida vastusevariandina ka “ei oska öelda”, mida valis erinevate väidete puhul keskmiselt 2–5% vastanutest. Võrreldavuse huvides on kõik need täiskasvanute vastused kodeeritud andmestikus puuduvateks vastusteks.

Tabel 1. Kaalutud ja kaalumata valimi suurus

		Kaalumata valim		Kaalutud valim	
Lapsed		N	%	N	%
Sugu					
	Tüdrukud	578	52,1%	576	51,8%
	Poisid	532	47,8%	536	48,2%
Kooliaste					
	4.–6. klass	453	40,8%	488	43,9%
	7.–9. klass	430	38,7%	427	38,4%
	10.–11. klass	227	20,5%	197	17,7%
Piirkond					
	Põhja-Eesti	555	50%	493	44,3%
	Lääne-Eesti	87	7,8%	105	9,4%
	Kirde-Eesti	124	11,2%	104	9,4%
	Kesk-Eesti	95	8,6%	124	11,2%
	Lõuna-Eesti	249	22,4%	286	25,7%
Täiskasvanud					
Sugu					
	Mehed	591	47,0%	599	49,0%
	Naised	657	53,0%	649	51,0%
Vanusjaotus					
	18–25aastased	99	7,9%	163	13,0%
	26–49aastased	723	57,9%	593	47,6%
	50–74aastased	426	34,2%	470	39,4%
Rahvus					
	Eestlased	851	68,2%	860	68,9%
	Venelased	326	26,1%	320	25,7%
	Muu kodakondsus	71	5,7%	67	5,4%
Piirkond					
	Põhja-Eesti	547	43,8%	486	39,0%
	Lääne-Eesti	145	11,7%	168	13,5%
	Kagu-Eesti	127	10,1%	145	11,7%

	Kesk-Eesti	116	9,3%	132	10,6%
	Lõuna-Eesti	313	25,1%	313	25,2%
Haridus					
	Alg- või põhiharidus	41	3,3%	131	10,5%
	Kesk-, kutse-, kesk- eriharidus	614	49,2%	759	60,9%
	Kõrgharidus	593	47,5%	375	28,6%
Alaealise lapse olemasolu					
	Jah	596	48,2%	587	47,7%
	Ei	643	51,8%	651	52,3%

Lapse kuvandiga seotud hoiakute jaotusest parema ülevaate saamiseks esitatakse käesolevas analüüsis laste ja täiskasvanute hinnangud esmalt sagedusjaotustena, mis on reastatud vastusevariandi “täiesti nõus” alusel (joonis 2). Selleks, et uurida, millised kuvandid laste ja täiskasvanute hulgas uuringuandmete alusel moodustuvad, kasutatakse eksploratiivset ehk otsingulist (vt ka Tooding 2014) faktoranalüüsi, mida siinses töös on nimetatud uurimuslikuks faktoranalüüsiks. Selline analüüsisamm valiti seetõttu, et teoorias väljatoodud lapse kuvandid (joonis 1) viitavad küll ühele või teisele hoiakute komplektile, kuid käesoleva analüüsi aluseks olevate andmete puhul soovitakse esmalt vaadata, kuidas uuringus esitatud väited Eesti laste ja täiskasvanute puhul koonduvad ja millised kuvandid nende pinnalt moodustuvad. Sel moel koondatakse uuringus esindatud 16 väidet kitsamateks lapse kuvanditeks ja kirjeldatakse selle käigus moodustunud faktoreid, andes neile sisuga seotud nimetused (tabelid 2 ja 4). Teoreetilist kuvandite mudelit (joonis 1) aluseks võttes, viiakse läbi kinnitav faktoranalüüs, et vastata küsimusele, kas teoreetiline mudel sobib lapse kuvandeid kirjeldama laste ja täiskasvanute hoiakuid aluseks võttes või leidub selleks mõni parem mudel (tabelid 3 ja 5, joonis 3). Üldistatud lineaarsete mudelite abil (GLM univariate) kirjeldatakse, kuivõrd eristub keskmine üht või teist kuvandit peegeldava faktori väärtus ühes või teises sotsiaalses grupis (tabel 6). Viimast tehakse täiskasvanute andmestiku näitel. Analüüsis kasutatud andmed on kaalutud ning andmeanalüüs ja andmetöötlus on toimunud analüüsipaketi SPSS, AMOS ja Excel abil.

Toetus erinevatele lapse kuvandeid kirjeldavatele väidetele

“Lapse õiguste ja vanemluse uuringus” (2018) paluti vastajatel hinnata, kuivõrd nad nõustuvad laste olemust kirjeldavate erinevate väidetega. Laste ja

täiskasvanute vastused on esitatud joonisel 2. Selgub, et erinevaid väiteid toetavad lapsed ja täiskasvanud erinevalt ning seda erinevust võib pidada ka statistiliselt oluliseks (vt selgitus joonise 2 juures). On väiteid, mida toetavad lapsed enam kui täiskasvanud ning vastupidi.

Asjaolu, et lastega (54%) võrreldes näeb märkimisväärselt suurem osa täiskasvanutest (71%) lapsi kui kedagi, kes vajavad kaitset, viitab Eesti ühiskonnas domineerivale haavatava lapse kuvandile. Eelöeldut toetab ka see, et suur osa täiskasvanutest nõustub väitega, et lapsed on õrnad ja haavatavad: 39% täiskasvanutest nõustub sellega täielikult, samas lastest nõustub selle väitega täielikult vaid 16%.

Hoiakutest paistab välja ka täiskasvanute suhtumine lastesse kui kellessegi, kes on (veel) teadmatuses ega oska alati õigesti käituda. Nii leidsid täiskasvanute hulgas lastega võrreldes rohkem poolehoidu väited, mis peegeldavad lapsi kui inimesi, kes peavad alles õppima ja arenema. Näiteks väitega, et lapsed ei tee pahandusi meelega, vaid oskamatuses või teadmatusest, nõustub 26% täiskasvanutest täielikult, samas kui lastest nõustub selle väitega vaid 11%. Veerand täiskasvanutest nõustub täielikult ka sellega, et lapsed ei tea, mis neile kasulik on, samas kui laste puhul toetab seda seisukohta täielikult vaid kümnendik.

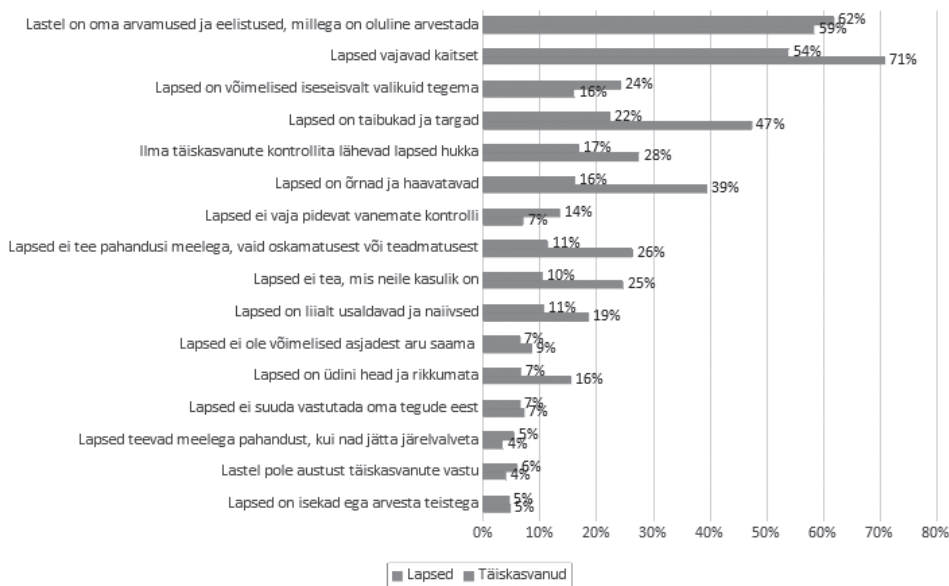
Mõnevõrra vähem oli neid täiskasvanuid (19%), kes leiavad, et lapsed on liialt usaldavad ja naiivsed, ning et lapsed on üdini head ja rikkumata (16% täiskasvanutest nõustus täiesti). Lapsed ise toetavad kahte viimast väidet tunduvalt vähem (11% toetab väidet, et lapsed on liialt usaldavad ja naiivsed ning 7% väidet, et lapsed on üdini head ja rikkumata). Väitega, et lapsed ei ole võimelised asjadest aru saama, nõustuvad aga ühtviisi vähe nii lapsed (7%) kui täiskasvanud (9%).

Võib öelda, et Eesti ühiskonnas nähakse lapsi kompetentsetena. Sealjuures on aga tähelepanuväärne, et väide “Lapsed on taibukad ja targad”, leidis oluliselt suuremat poolehoidu täiskasvanute hulgas: sellega nõustub täielikult 22% lastest, samas täiskasvanutest nõustub selle väitega täielikult koguni 47%. Seega usuvad täiskasvanud laste taibukusse enam kui lapsed ise. Lapse õiguste põhimõtteid toetava väitega, et lastel on oma arvamused ja eelistused, millega on oluline arvestada, on nii lapsed kui ka täiskasvanud ühel meelel ja seda toetab kuus vastajat kümnest. Erinevalt täiskasvanutest näevad lapsed lapsi oluliselt iseseisvamatena. Suur osa lastest (24%) nõustub täielikult väitega, et lapsed on võimelised iseseisvalt valikuid tegema, täiskasvanutest nõustub täielikult selle väitega ligi kümnendik vähem (16%).

Vastutustundetu lapse kuvandiga seotud kontrolli rõhutavate väidete puhul lahknevad laste ja täiskasvanute hinnangud samuti. Kui 28% täiskasvanutest nõustub täielikult väitega, et ilma täiskasvanute kontrollita lähevad lapsed hukka, siis lastest toetab seda seisukohta vaid 17%. Samas on neid, kes leiavad, et

lapsed ei vaja pidevat vanemate kontrolli, nii laste kui ka täiskasvanute hulgas üsna vähe: seda väidet toetab täiesti 14% lastest ja kõigest 7% täiskasvanutest.

Ühtviisi vähe toetavad lapsed ja täiskasvanud väiteid, et lapsed ei suuda vastutada oma tegude eest ning et lapsed teevad meelega pahandust, kui nad järelevalveta jätta. Ka väiteid, et lastel pole austust täiskasvanute vastu, lapsed on isekad ega arvesta teistega, toetatakse vähe. Eelnimetatud nelja väite puhul on toetajaid nii laste kui ka täiskasvanute hulgas 4–7%.

Joonis 2. Erinevaid laste kuvandeid iseloomustavate väidete toetus laste ja täiskasvanute hulgas vastusevariandi "Täiesti nõus" alusel⁴.

Lapse kuvandid laste hulgas ja nende kandjate iseloomustus

Lapse kuvandite kirjeldamiseks teostati laste ja täiskasvanute antud hinnangu põhjal esmalt uuringus esitatud väiteid koondav uurimuslik faktoranalüüs. Selle käigus joonistus nii laste kui ka täiskasvanute vastustest välja neli eristuvat kuvandit, mis hõlmavad laste ja täiskasvanute puhul erinevaid küsimustikus esitatud väiteid. Lastepuhul moodustunud kuvandid on esitatud tabelis 2.

Tabel 2. Laste hinnangute põhjal uurimusliku faktoranalüüsi käigus moodustunud lapse kuvandid ja nende aluseks olevad väited

	Lapse kuvandid			
	Faktor 1 Isekad ja vastutus- tundetud	Faktor 2 Kompe- tentsed ja iseseisvad	Faktor 3 Haavatavad, kaitset ja kontrolli vajavad, oma arvamusega	Faktor 4 Süütud ja eba- küpsed
Lapsed on isekad ega arvesta teistega	,790	-,055	-,003	-,070
Lastel pole austust täiskasvanute vastu	,729	-,074	-,037	-,123
Lapsed teevad meelega pahandust, kui nad jätta järelevalveta	,624	-,075	,046	,123
Lapsed on liialt usaldavad ja naiivsed	,499	-,147	,437	,249
Lapsed ei suuda vastutada oma tegude eest	,388	-,341	,273	,320
Lapsed on võimelised iseseisvalt valikuid tegema	-,117	,722	-,098	,039
Lapsed ei vaja pidevat vanemate kontrolli	,111	,650	-,313	,034
Lapsed on taibukad ja targad	-,281	,547	,262	,160
Lapsed vajavad kaitset	-,073	-,107	,793	-,011
Lapsed on õrnad ja haavatavad	,227	-,058	,661	,217
Lastel on oma arvamused ja eelistused, millega on oluline arvestada	-,309	,421	,480	,003
Ilma täiskasvanute kontrollita lähevad lapsed hukka	,442	-,327	,446	-,042
Lapsed on üdini head ja rikkumata	-,021	,100	,006	,765
Lapsed ei tee pahandusi meelega, vaid oskamatuses või teadmatuses	-,085	,112	,120	,591
Lapsed ei ole võimelised asjadest aru saama	,478	-,373	-,039	,504
Lapsed ei tea, mis neile kasulik on	,375	-,421	,109	,437
Kirjeldusaste	17%	30%	42%	53%

Peakomponentide analüüs Varimax pööramismeetodil Kaiseri normalisatsiooniga. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi väärtus 0,819; Bartletti testi väärtus 2099,6; vabadusastmete arv (Df) 120, mudel on statistiliselt oluline (olulisuse nivool 0,01 on vastav väärtus 0,00).

Selgub, et laste vastuste põhjal moodustunud kuvandid erinevad mõnevõrra teoreetilises mudelis esitatud väidete jaotusest. Nimetagem esimest uurin-gulise faktoranalüüsiga moodustunud kuvandit lastest tinglikult “Isekad ja vastutustundetud”. Sellesse kuvandisse paigutub viis väidet, millest vaid osa vastab teoreetilise mudeli vastutustundetud lapse kuvandile. Näiteks paigutuvad siia ka väited “Lapsed on liialt usaldavad ja naiivsed” ning “Lapsed ei suuda vastutada oma tegude eest”. Neist esimene sobituks faktorlaadungi poolest ka kolmandasse jaotusse, kirjeldades teoreetilise käsitluse kohaselt haavatava lapse kuvandit. Teise väite puhul nähtub faktorlaadungi suunamärgist, et see on vastupidine teisele kuvandile, mis siinses mudelis on nimetatud tinglikult “Kompetentsed ja iseseisvad”.

Väide “Ilma täiskasvanute kontrollita lähevad lapsed hukka”, mis teoreetili-ses mudelis kirjeldas vastutustundetud lapse kuvandit, paigutub laste hinnangu-te alusel uurimusliku faktoranalüüsi mudelis hoopiski kolmandasse faktorisse (“Haavatavad, kaitset ja kontrolli vajavad, oma arvamusega”), kuigi on näha, et tegelikult sobituks see faktorlaadungi poolest ka esimese kuvandiga.

Laste väidete alusel moodustunud teine kuvand on siin nimetatud kui “Kom-petentsed ja iseseisvad” ning sobitub sisu poolest teoreetilise mudeli kompe-tentse lapse kuvandiga, välja arvatud selle erandiga, et leitud mudelis puudub väide “Lastel on oma arvamused ja eelistused, millega on oluline arvestada”, mis kuulus teoreetilises mudelis kompetentse kuvandi juurde. Kõnealune väide paigutub uurimusliku faktoranalüüsi mudelis hoopiski kolmandasse faktorisse, mille järgi võib lapsi pidada haavatavateks, kaitset ja kontrolli vajavateks, kuid siiski oma arvamuste ja eelistustega grupiks.

Kolmas kuvand, mis uurimusliku faktoranalüüsi abil moodustus, on siin tinglikult nimetatud “Haavatavad, kaitset ja kontrolli vajavad, oma arvamusega”. Üldiselt sobivad sellesse kuvandisse koondunud väited teoreetilises mudelis välja toodud haavatava lapse kuvandiga, kuid teoreetilises kuvandis kuulusid haavatava lapse kuvandi hulka ka väited “Lapsed on liialt usaldavad ja naiivsed” ning “Lapsed on üdini head ja rikkumata”, mis otsingulise faktoranalüüsi tulemusel koondunud kuvandisse pigem ei kuulu. Nende asemel on siin väited “Lastel on oma arvamused ja eelistused, millega on oluline arvestada” ja “Ilma täiskasvanute kontrollita lähevad lapsed hukka”.

Neljas uurimusliku faktoranalüüsiga moodustunud lapse kuvand on nime-tatud “Süütud ja ebaküpsed”.

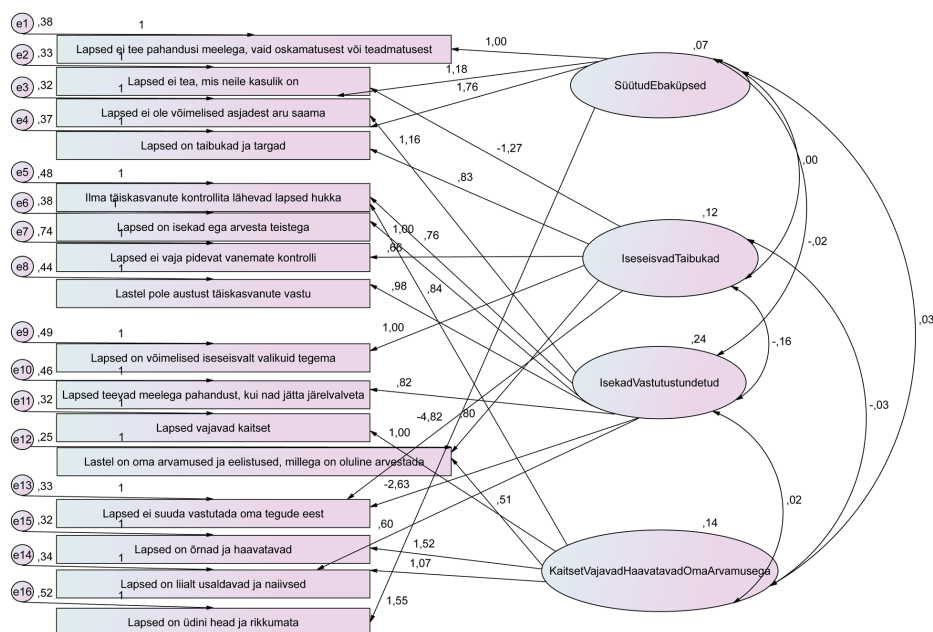
Eelöeldu põhjal on selge, et mitmed tunnused võivad kuuluda nii ühe kui ka teise kuvandi juurde. Seetõttu teostati moodustunud kuvandite osas kinnitav faktoranalüüs (võttes arvesse väärtuse poolest nii ühe kui teise kuvandiga sobivaid faktorlaadungeid), et iseloomustada laste hoiakute seoseid erineva-te kuvanditega. Mudelite sobivusindeksina arvestati RMSEA (ingl *root mean*

square error of approximation) ja CFI (ingl *Comparative fit index*) väärtust. Mudelit võib pidada heaks, kui RMSEA väärtus jääb alla 0,08 ja CFI on 0,90 või suurem (Byrne 2016). Kui RMSEA väärtus ületab 0,08, ei saa viga enam lubatavaks pidada (Brown 2006).

Tabelis 3 on esitatud kinnitava faktoranalüüsi käigus moodustunud mudelite sobivusindeksid laste andmete osas.

Tabel 3. Laste andmete alusel moodustatud kinnitava faktoranalüüsi mudelite sobivusindeksid

Mudel	RMSEA	CFI
Teoreetilisest mudelist lähtuv kinnitav faktoranalüüs	0,09	0,80
Uurimusliku faktoranalüüsi käigus moodustatud mudel	0,10	0,70

Joonis 3. Laste hoiakute jaotus lapse kuvanditeks.

Tabelis 3 esitatud näitajate alusel võib öelda, et kumbagi mudelit ei saa pidada kuigi heaks. Seetõttu prooviti lähtuvalt uurimusliku faktoranalüüsi käigus tekkinud faktorlaadungite jaotustest (tabel 2) luua uus mudel. Tulemus on esitatud joonisel 3. Loodud mudeli puhul on RMSEA väärtus 0,07 ja CFI väärtus 0,90.

Seega võib öelda, et teoreetilises mudelis esitatud väidete jaotus ei ole laste hinnangute kirjeldamiseks kõige parem, ning lapsed näevad lapsi mõnevõrra teisiti kui täiskasvanute poolt välja pakutud teoreetiline mudel.

Üheks analüüsiülesandeks oli vaadata, kuidas eristuvad lapse kuvandid sotsiaaldemograafiliste tunnuste alusel. Kuna aga laste andmete näitel ei osutunud teoreetiline mudel kinnitava faktoranalüüsi käigus heaks ning tegelikult jaotusid kuvandite aluseks olevad väited mitme erineva kuvandi vahel, on keeruline seostada sotsiaaldemograafiliste tunnuste kirjeldust moodustunud kuvanditega, mistõttu jääb see eesmärk edaspidisteks analüüsideks.

Lapse kuvandid täiskasvanute hulgas ja nende kandjate iseloomustus

Sarnaselt laste andmetele analüüsiti ka täiskasvanute andmeid. Täiskasvanute puhul koondusid uurimusliku faktoranalüüsi käigus laste kuvandi kohta esitatud väited samuti nelja faktorisse (vt tabel 4), kuid laste andmete pinnalt moodustunud kuvanditest on need mõnevõrra erinevad.

Tabel 4. Täiskasvanute hinnangute põhjal uurimusliku faktoranalüüsi käigus moodustunud lapse kuvandid ja nende aluseks olevad väited

	Lapse kuvandid			
	Faktor 1 Isekad, vastutus-tundetud ja eba-küpsed	Faktor 2 Kompe-tentsed, kuid kaitset vajavad	Faktor 3 Haava-tavad, naiivsed, süütud	Faktor 4 Ise-seisvad
Lapsed on isekad ega arvesta teistega	,761	-,193	-,050	,085
Lapsed teevad meelega pahandust, kui nad jätta järelvalveta	,677	-,030	,071	-,067
Lastel pole austust täiskasvanute vastu	,599	-,324	-,127	-,048
Lapsed ei ole võimelised asjadest aru saama	,564	-,178	,362	-,104
Lapsed ei tea, mis neile kasulik on	,509	,042	,238	-,286
Lastel on oma arvamused ja eelistused, millega on oluline arvestada	-,164	,759	,029	,120
Lapsed vajavad kaitset	-,026	,687	,153	-,287

	Lapse kuvandid			
Lapsed on taibukad ja targad	-,170	,671	,061	,202
Lapsed on liialt usaldavad ja naiivsed	,217	,074	,688	-,106
Lapsed on üdini head ja rikkumata	-,149	,230	,685	,089
Lapsed ei suuda vastutada oma tegude eest	,177	-,232	,636	-,114
Lapsed on õrnad ja haavatavad	-,015	,401	,572	-,205
Lapsed ei tee pahandusi meelega, vaid oskamatuses või teadmatuses	-,306	,218	,314	,012
Lapsed ei vaja pidevat vanemate kontrolli	,036	-,053	-,110	,800
Lapsed on võimelised iseseisvalt valikuid tegema	-,161	,292	-,049	,660
Ilma täiskasvanute kontrollita lähevad lapsed hukka	,492	,208	,019	-,493
Kirjeldusaste	16%	29%	42%	52%

Peakomponentide analüüs Varimax pööratavuse meetodil Kaiseri normalisatsiooniga. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi väärtus 0,786; Bartletti testi väärtus 3173,6; vabadusastmete arv (Df) 120, mudel on statistiliselt oluline (olulisuse nivool 0,01 on vastav väärtus 0,00).

Esimene moodustunud kuvand kannab tinglikku nimetust “Isekad, vastutus-tundetud ja ebaküpsed”, hõlmates kolme esimese väitega teoreetilise mudeli vastutustundetu lapse kuvandi väiteid, kuid nende kõrval koonduvad kuvandisse ka teoreetilise mudeli ebaküps lapse kuvandi kaks väidet (lapsed ei ole võimelised asjadest aru saama; lapsed ei tea, mis neile kasulik on). Teoreetilise mudeli vastutustundetu lapse kuvandi neljas väide (“Ilma täiskasvanute kontrollita lähevad lapsed hukka”) võib täiskasvanute puhul uurimusliku faktoranalüüsi laadungite järgi paigutada nii esimesse kui ka viimasesse, lapsi iseseisvaks tunnistavasse kuvandisse.

Teise kuvandisse, mille nimetuseks on “Kompetentsed, kuid kaitset vajavad”, paigutuvad teoreetilise mudeli kompetentse kuvandi kaks väidet (lastel on oma avamused ja eelistused, millega on oluline arvestada; lapsed on taibukad ja targad) ning lisaks neile ka teoreetilise mudeli haavatava kuvandi väide “Lapsed vajavad kaitset”.

Kolmandasse kuvandisse, mis uurimusliku faktoranalüüsi alusel moodustub, koondub viis väidet. Kolm nendest sobituvad teoreetilise mudeli haavatava lapse kuvandiga (lapsed on liialt usaldavad ja naiivsed; lapsed on üdini head ja rikkumata; lapsed on õrnad ja haavatavad), ülejäänud kaks aga teoreetilise

modeli ebaküpse lapse kuvandiga (lapsed ei suuda vastutada oma tegude eest; lapsed ei tee pahandusi meelega, vaid oskamatusel või teadmatusest). Seetõttu kannab kolmas täiskasvanute andmete alusel moodustunud kuvand tinglikku nimetust “Haavatavad, naiivsed ja süütud”.

Neljanda moodustunud kuvandi nimetuseks on “Iseseisvad” ja see hõlmab teoreetilise mudeli kompetentse lapse kuvandi kahte väidet (lapsed ei vaja pidevat vanemate kontrolli; lapsed on võimelised iseseisvalt valikuid tegema) ning sisult ümberpööratuna väidet “Ilma täiskasvanute kontrollita lähevad lapsed hukka”. Ehk siis kinnitavad need väited kõik, et lapsed on võimelised ise otsuseid langetama.

Võib öelda, et kui laste hoiakute puhul esines kuus sellist väidet, mis faktorlaadungeid arvesse võttes võisid paigutada nii ühte kui ka teise moodustunud kuvandisse, siis täiskasvanute puhul oli selliseid väiteid kaks. Väide, mis nii laste kui täiskasvanute puhul üsna võrdväärselt erinevate kuvandite alla oleks sobitunud, on “Ilma täiskasvanute kontrollita lähevad lapsed hukka”.

Seetõttu teostati ka täiskasvanute andmestiku alusel kinnitav faktoranalüüs, et võrrelda teoreetilise mudeli ja uurimusliku faktoranalüüsi alusel tekkinud mudeli headust ning vaadata kolmandana mudelit, kus enam-vähem võrdsete faktorlaadungitega väited on mitme kuvandi vahel jaotatud. Tabelis 5 on toodud täiskasvanute andmete pinnalt kinnitava faktoranalüüsi käigus moodustunud mudelite sobivusindeksid.

Tabel 5. Täiskasvanute andmete alusel moodustatud kinnitava faktoranalüüsi mudelite sobivusindeksid

Mudel	RMSEA	CFI
Teoreetilisest mudelist lähtuv kinnitav faktoranalüüs	0,08	0,74
Uurimusliku faktoranalüüsi käigus moodustatud mudel	0,16	0,05

Tabelis 5 esitatud näitajate põhjal võib öelda, et pigem võib heaks pidada teoreetilist mudelit. Laste mudelite eeskujul prooviti lähtuvalt uurimusliku faktoranalüüsi käigus tekkinud faktorlaadungite jaotustest (tabel 4) luua ka uus mudel, kuid kuna selle puhul on RMSEA väärtus samuti 0,16 ja CFI väärtus 0,10, saab tõdeda, et teoreetiline mudel sobib täiskasvanute hoiakute alusel laste kuvandeid kirjeldama.

Selleks, et vaadata, kuidas lapse kuvandid täiskasvanute puhul sotsiaaldemograafiliste tunnuste alusel eristuvad, kirjeldatakse teoreetilisest mudelist lähtuvalt üldistatud lineaarsete mudelite abil, kuivõrd keskmine üht või teist kuvandit peegeldava faktori väärtus ühes või teises sotsiaalses grupis eristub (tabel 6).

Tabel 6. Lapse kuvandeid peegeldavate faktorite väärtuste erinevused erinevates sotsiaalsetes gruppides täiskasvanute näitel

		1. kuvand Ebaküps		2. kuvand Haavatav		3. kuvand Vastutus- tundetu		4. kuvand Kompe- tentne	
		B	p	B	p	B	p	B	p
Sugu (taustakategooria = naine)	Mees	0,22	0,07	-0,30	0,01	0,63	0,00	-0,25	0,02
Rahvus (taustakategooria = muu)	Eestlane	-1,10	0,00	-0,52	0,00	-0,90	0,00	0,32	0,01
Kas on alaealisi lapsi (taustakategooria = ei)	Jah	-0,47	0,00	0,27	0,02	-0,90	0,00	0,10	0,38
Haridustase (taustakategooria = kõrgharidus)	Alg- ja põhi- haridus	-0,20	0,55	-0,37	0,26	1,27	0,00	-0,65	0,04
	Kesk-, kutse-ja keskeri- haridus	0,06	0,61	-0,12	0,30	0,20	0,16	-0,14	0,23
Kas on kuulnud lapse õigustest (taustakategooria = ei, ei oska öelda)	Jah	-0,45	0,00	-0,12	0,41	-0,31	0,07	0,27	0,04
Vanus		0,01	0,02	0,00	0,64	-0,00	0,35	0,00	0,78

B – regressioonikordaja väärtus.

p – seose statistiline olulisus olulisuse nivool 0,05.

Teoreetilisest mudelist lähtuvasse ebaküpse lapse kuvandi toetajate hulka vene rahvuse esindajatega võrreldes eestlased pigem ei kuulu. Ka need, kel on alaealised lapsed, pigem ei kuulu selle kuvandi toetajate hulka, kui neid võrrelda täiskasvanutega, kel alaealisi lapsi pole. Võrreldes nendega, kes lapse õigustest kuulnud ei ole või ei oska öelda, kas nad on lapse õigustest kuulnud, lapse õigustest kuulnud inimesed pigem selle kuvandi toetajate hulka ei kuulu. Samuti võib öelda, et enam on selle kuvandi esindajaid vanemate inimeste hulgas.

Haavatava lapse kuvandi toetajate hulka kuuluvad naised enam kui mehed, vene rahvusest täiskasvanud enam kui eestlased ning pigem alaealiste laste vanemad võrreldes nende täiskasvanutega, kel alaealisi lapsi pole.

Vastutustundetu lapse kuvandi toetajate hulka kuuluvad pigem mehed nais-
tega võrreldes, samuti pigem vene rahvusest vastajad ning need, kel alaealisi
lapsi ei ole.

Kompetentse lapse kuvandi toetajate hulka kuuluvad enam naised, eestlased
ning need, kes on lapse õigustest kuulnud. Kõrgharidust omavate inimestega
võrreldes ei kuulu selle kuvandi toetajate hulka alg- ja põhiharidusega inimesed.

Arutelu ja kokkuvõte

Käesoleva analüüsi eesmärk oli uurida, millisena näevad lapsed ja milli-
sena täiskasvanud, koondada erinevad vaated ülevaatlikumateks kuvanditeks,
võrrelda saadud tulemusi teoreetilise alusega ning selgitada, kuidas võiks nende
erinevate kuvandite kandjaid iseloomustada.

Analüüsitulemused näitavad, et “Lapse õiguste ja vanemluse uuringus”
(2018) esitatud väidete alusel joonistuvad laste ja täiskasvanute puhul välja
mõnevõrra erineva sisuga kuvandid. Esitatud väidete alusel saab Eesti las-
te hinnangute puhul tuua välja neli moodustunud lapse kuvandit, mida võib
kirjeldada järgmiselt: 1) lapsed kui isekad ja vastutustundetud; 2) lapsed kui
kompetentsed ja iseseisvad; 3) lapsed kui haavatavad, kaitset ja kontrolli va-
javad, kuid oma arvamusega, mida on oluline arvestada; 4) lapsed kui süüitud
ja ebaküpsed.

Laste hinnangutes nähakse lapsi seega ühelt poolt nii isekate kui ka naiiv-
setena, kes tegelikult on liialt usaldavad ega ole võimelised oma tegude eest
vastutama. Teisalt jälle peegeldab teine laste hulgas levinud kuvand lapsi kui
iseseisvaid valikuid langetada suutvaid inimesi, kes on taibukad ega vaja pide-
vat vanemate kontrolli. Samas on laste hinnangute alusel ühes kuvandis koos
põhimõtted, et lapsed vajavad siiski täiskasvanute kaitset ja juhendamist, sest
lapsed on haavatavad, kuid sealjuures on lastel omad arvamused ja eelistused,
millega on oluline arvestada. Ning üks laste hoiakute alusel ilmnenuv kuvand
näeb lapsi kui olemuselt häid ja rikkumata, kuid kes ei tea, mis neile kasulik
on ning pahandused juhtuvad just oskamatusesest või teadmatusest.

Seega moodustasid uuringus kasutatud väited, mis Karu *et al.* (2012) ning
Anniste *et al.* (2018) poolt olid teoorias väljatoodud käsitlustele tuginevalt
mõeldud kirjeldama kindlaid lapse kuvandeid (joonis 1), Eesti laste ja
täiskasvanute puhul kirjanduses väljatoodust mõnevõrra erineva sisuga
hoiakute grupe ehk kuvandeid. Võib järeldada, et lapse kuvandite mudel,
mille on teoreetilise kirjanduse alusel loonud täiskasvanud, et kirjeldada lapse
kuvandeid, sobib küll täiskasvanutele, kuid mitte niivõrd lastele. Lapsed näevad
lapsi täiskasvanutest erinevalt ning nende hoiakud koonduvad täiskasvanute

hulgas valitsevate kuvanditega võrreldes erinevalt: lapsed ise konstrueerivad lastest teistsuguse kuvandi kui täiskasvanud. Lapsed näevad endid iseseisvate, taibukate ja teadlikena, kel on omad arvamused, millega on oluline arvestada. Samas aga näevad nad ka seda, et lapsed vajavad kaitset ja täiskasvanute juhendamist. Nad mõnavad laste teadmatust, kuid usuvad nende headusse ja rikkumatusse. Laste kuvandites lastest on koos nii täiskasvanute kirjeldatud teoreetilise mudeli kompetentse lapse kuvand kui ka haavatava lapse kuvand, samuti ebaküpse ja haavatava lapse kuvand. Seega laste hinnangutes segunevad erinevad täiskasvanute loodud kuvandid, moodustades hoopis uue sisuga kuvandeid.

See kinnitab erinevate lapsepõlve uurijate (Ben-Arieh 2008; Thompson 2014; James & Prout 2015) seisukohti, et laste endi roll on lapsi käsitlevates uurin-gutes väga oluline. Seega võiks edaspidiste uuringute puhul pöörata erilist tähelepanu laste endi arvamustele ja seisukohtadele ning lähtuvalt sotsiaal-konstruksionistlikust vaatest uurida põhjalikumalt näiteks erinevate kvalita-tiivsete analüüsiviiside abil laste arusaamu lastest ja lapsepõlvest, käsitledes sealjuures ka laste suhteid täiskasvanutega.

Kollektiivsed kuvandid kujundavad laste igapäevast reaalsust ja lastega seotud uskumusi ning seeläbi ka inimeste käitumist. Käesoleva analüüsi puhul saab öelda, et see, millisena lapsi nähakse, on täiskasvanute hulgas seotud vastaja soo ja rahvusega, aga ka sellega, kas vastajal endal on alaealisi lapsi või kas ta on kuulnud lapse õigustest. Tulemustest võib järeldada, et kultuuriline kontekst on laste kuvandiga olulisel määral seotud. Ka haridusel on oluline roll – nii näevad kõrgharidusega inimesed lapsi pigem kompetentsetena. Huvi-tav on täiskasvanute hoiakute analüüsist välja tuua asjaolu, et see, millisena lapsi nähakse, sõltub sellest, kas vastaja on lapse õigustest kuulnud. Lapse õigustega kursis olijad näevad lapsi pigem kompetentsetena, vähem on neid, kes peavad lapsi ebaküpseteks. Seega on lapse õiguste alane teadlikkus ja laiemalt inimõigusi puudutav haridus äärmiselt oluline, parandamaks laste võimalusi ennast ja ühiskonda laiemalt puudutavates küsimustes kaasa rääkida.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et käesolev analüüs andis esmase ülevaate sellest, millised lapse kuvandid laste ja täiskasvanute hoiakute pinnalt joonistusi-d. Võib öelda, et see, millisena lapsi nähakse, on Eesti laste ja täiskasvanute hulgas erinev. Eelnevaga seoses tuleb töö ühe piirangu ja edaspidi käsitlemist vajava teemana nimetada laste-uurimuslikule teoreetilisele alusele toetuva mudeli otsimist, mis aitaks senisest paremini selgitada laste hulgas valitsevaid lapse kuvandeid.

Küsimustike erinevustest tingitud põhjustel jäid praegusest analüüsist kõr-vale 453 õpilase (4.–6. klass) vastused. Kuna küsitlus ise on unikaalne ning selle teemad aktuaalsed ja olulised Eesti ühiskonnas, võiks küsitluse järgmiste

lainete puhul püüda esitatud väiteid ühtlustada nii, et andmed oleksid kõigi vastajate puhul võrreldavad. Kitsendusena tuleb praeguse analüüsi puhul arvestada sedagi, et kasutatud uuringuandmete valimimetoodika ei võimaldanud laste ja täiskasvanute hinnangute kujunemise seoseid põhjalikumalt uurida, kuna laste ja täiskasvanute valimid polnud omavahel seotud.

Lapse kuvandi edasisel uurimisel oleks üks võimalus põlvkondlike erinevuste ja võimalike mõjude paremaks väljaselgitamiseks vaadata lapse kuvandeid näiteks peresisese uurimusena, mis annaks hea võimaluse luua selgemaid seoseid vanemate väärtushinnangute ja laste minapildi vahel, aga arvestada sealjuures ka erinevaid põlvkondi mõjutanud ajaloolis-kultuurilist konteksti. Samuti võiks teemat edasi uurida erinevate teadussuundade vaates, hõlmates näiteks psühholoogilisi ja arenguteoreetilisi lähtekohti.

Seega on esitatud tulemused esimene samm kirjeldamiseks seda, millisena lapsi Eesti ühiskonnas nähakse. Saadud tulemused vajavad kindlasti jätkuanalüüsi ning täiendavat lahtimõtestamist, hõlmates sealjuures nii täiendavaid analüüsimeetodeid kui ka interdistsiplinaarset lähenemist laste ja täiskasvanute hoiakutele.

Tänuavaldus

Artikkel on valminud uurimisprojektide PUT1530 “Laste subjektiivne heaolu võrdlevas perspektiivis: metodoloogilised väljakutsed ja panus praktikasse” ja PRG700 “Lapsepõlve haavatavus ja haavatav subjektiivsus: interdistsiplinaarne võrdlev vaade” raames.

Autor tänab artikli valmimisele kaasa aitamise eest Dagmar Kutsarit ja Kairi Kasearu.

Kommentaariid

¹ Mõned vastajad laste hulgas olid ka vanemad, kuid et nad kõik olid 11. klassi õpilased, vaadatakse neid analüüsis kui vanusrühma 10–17 kuulujaid.

² Eeldusel, et igal lapsel on kaks vanemat ning et üksikvanemad ja kasuvanemad tasandavad oma arvukusega üksteist ära, leiti, et Eestis on ligikaudu 250 000 lapsel (vanus 0–17) 500 000 vanemat, mis moodustab ligikaudu poole 18–74aastastest elanikest (Koppel *et al.* 2018).

³ Täiskasvanute küsitlus toimus CAWI (*ingl Computer Assisted Web Interview* – küsitletav täidab küsitlusankeedi iseseisvalt arvutiprogrammis/veebilehel) meetodil sarnastelt 7.–11. klassi küsitlusega. 4.–6. klassi puhul kasutati CAPI (*ingl Computer Assisted Personal Interview* – s.o silmast silma intervjuu, kus küsitaja esitab

küsitletavale küsimused ja vastusevariandid ning seejärel sisestab küsitletav ise või küsituleja valitud vastused arvutiprogrammi) meetodit (Koppel *et al.* 2018).

- ⁴ Joonisel nähtavaid erinevusi laste ja täiskasvanute hinnangute vahel saab statistiliselt oluliseks pidada olulisuse nivool 0,01 enamiku väidete puhul, välja arvatud kolme väite puhul: lastel on oma arvamused ja eelistused, millega on oluline arvestada (erinevust väites oleks vea tõenäosus 0,204); lapsed on isekad ega arvesta teistega (erinevust väites oleks vea tõenäosus 0,498); lapsed teevad meelega pahandust, kui nad jätta järelevalveta (erinevust väites oleks vea tõenäosus 0,073). Kahe väite puhul võib erinevusi lugeda pigem olulisteks: lapsed ei ole võimelised asjadest aru saama ($p=0,051$); lapsed ei suuda vastutada oma tegude eest ($p=0,045$).

Kirjandus

Alanen, Leena 2014. Childhood and Intergenerationality: Toward an Intergenerational Perspective on Child Well-Being. Ben-Arieh, Asher & Casas, Ferran & Frønes, Ivar & Korbin, Jill E. (toim). *Handbook of Child Well-Being, Theories, Methods and Policies in Global Perspective*. Dordrecht: Springer Science+Business Media, lk 131–160 (doi: 10.1007/978-90-481-9063-8_5).

Andrews, Arlene & Ben-Arieh, Asher & Carlson, Maya & Damon, William & Dweck, Carol & Earls, Felton & Coll, Cyntia Garcia & Gold, Robert & Halfon, Neal & Hart, Roger & Lerner, Richard M. & McEwen, Bruce & Meaney, Michael & Offord, Dan & Patrick, Donald & Peck, Madga & Trickett, Barbara & Weisner, Thomas & Zuckerman, Barry 2002. *Ecology of Child Well-Being: Advancing the Science and the Science-Practice Link*. Georgia: Centre for Child Well-Being (<https://pdfs.semanticscholar.org/0da2/4b190943af893b607e642e4f17d00ed40e03.pdf> – 7. aprill 2020).

Anniste, Kristi & Biin, Helen & Osila, Liina & Koppel, Kaupo & Aaben, Laura 2018. *Lapse õiguste ja vanemluse uuring 2018*. Uuringu aruanne. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis (https://www.sm.ee/sites/default/files/lovu_lopparuanne_final_1.11.18.pdf – 7. aprill 2020).

Ben-Arieh, Asher 2008. The child indicators movement: past, present and future. *Child Indicators Research* 1, lk 3–16.

Ben-Arieh, Asher & Khoury-Kassabri, Mona. 2008. Attitudes Toward and Understanding of Children's Rights Among Middle School Students in Jerusalem: The Role of Family Values and Patterns, Nationality, and Religion. *American Journal of Orthopsychiatry* 78 (3), lk 359–368 (doi: 10.1037/a0014183).

Bronfenbrenner, Urie 1979. *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge: Harvard University Press.

Brown, Timothy A. 2006. *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York, London: The Guilford Press.

Bühler-Niederberger, Doris 2010. Introduction: Childhood Sociology – Defining the State of the Art and Ensuring Reflection. *Current Sociology* 58, lk 155–164 (doi: 10.1177/0011392109354239).

- Byrne, Barbara M. 2016. *Structural Equation Modelling with AMOS*. Basic Concepts, Applications, and Programming, Third Edition. New York: Routledge.
- Corsaro, William A. 2011. *The Sociology of Childhood*. Los Angeles: Sage/Pine Forge Press.
- Frønes, Ivar 1993. Changing Childhood. *Childhood* 1, lk 1–2 (doi: 10.1177/090756829300100101).
- Goldson, Barry 1997. 'Childhood': An Introduction to Historical and Theoretical Analyses. Scraton, Phil (toim). *'Childhood' in 'Crisis'?* London: UCL Press, lk 1–27.
- Hendrick, H. 2015. Constructions and reconstructions of British childhood: an interpretative survey, 1800 to the present. James, Allison & Prout, Alan (toim). *Constructing and Reconstructing Childhood*. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood. Oxon, New York: Routledge Education Classic Editions, lk 29–53.
- James, Allison & Prout, Alan 2015. *Constructing and Reconstructing Childhood*. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood. Oxon, New York: Routledge Education Classic Editions.
- Jonsson, Jan O & Östberg, Viveca 2010. Studying Young People's Level of Living: The Swedish Child-LNU. *Child Indicators Research* 3 (1), lk 47–64 (doi: 10.1007/s12187-009-9060-8).
- Jõers-Türn, Karin & Kasearu, Kairi 2013. Teismeliste osalemine kodutöodes – kuivõrd on tüdrukutel suurem vastutus? *Ariadne Lõng. Nais- ja meesuurungute ajakiri* 1/2, lk 80–92.
- Karu, Marre & Turk, Pirjo & Suvi, Hella & Biin, Helen 2012. *Lapse õiguste ja vanemluse monitooring*. Metoodika aruanne. Poliitikauuringute Keskus Praxis (https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analuusid/Sotsiaalvaldkond/lapse_oiguste_ja_vanemluse_monitooring_-_kirjanduse_ylevaade_ja_metoodika_aruanne.pdf – 8. aprill 2020).
- Koppel, Kaupo & Biin, Helen & Osila, Liina & Anniste, Kristi & Aaben, Laura & Piirits, Magnus & Kukk, Kristiina & Kask, Indrek 2018. *Lapse õiguste ja vanemluse uuring*. Metoodika aruanne. Poliitikauuringute Keskus Praxis (https://www.sm.ee/sites/default/files/metaruanne_lovu_final.pdf – 8. aprill 2020).
- Kutsar, Dagmar 2008. Lapse heaolu vananevas Eestis. Ots, Loone (toim). *Uued ajad – uued lapsed*. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, lk 96–111.
- Minkinen, Jaana 2013. The Structural Model of Child Well-Being. *Child Indicators Research* 6, lk 547–558.
- Morrow, Virginia 2011. Understanding children and childhood. *Centre for Children and Young People: Background Briefing Series* 1. Australia, Lismore: Centre for Children and Young People, Southern Cross University.
- Qvortrup, Jens 1987. Introduction. The sociology of childhood, special issue. *International Journal of Sociology* 17 (3), lk 3–37.
- Qvortrup, Jens 1991. Childhood as a Social Phenomenon. An Introduction to a Series of National Reports. *Eurosocal Reports* 36. Viin: European Centre for Social Policy and Research.
- Qvortrup, Jens 2014. Sociology: Societal Structure, Development of Childhood, and the Well-Being of Children. Ben-Arieh, A & Casas, F & Frønes, I & Korbin, J. E (toim),

Handbook of Child Well-Being, Theories, Methods and Policies in Global Perspective. Dordrecht: Springer Science+Business Media, lk 663–707.

Reinomägi, Andra 2020. Children's involvement and right to participate in the society: perspective of Estonian children and adults. *Käsi kiri, avaldamisel.*

Scraton, Phil 1997. Whose 'Childhood'? What 'Crisis'? Scraton, Phil (toim). *'Childhood' in 'Crisis'?* London: UCL Press, lk 167–190.

Tamm, Anni & Kasearu, Kairi & Tulviste, Tiia & Trommsdorff, Gisela & Saralieva, Zaratkhan K. M. 2016. Helping parents with chores or going out with friends. Cultural differences in adolescents' responses to potentially conflicting expectations of parents and peers. *Journal of Adolescent Research*, lk 1–23 (doi: 10.1177/0743558416637425).

Thompson, Ross A. 2014. Why Are Relationships Important to Children's Well-Being. Ben-Arieh, Asher & Casas, Ferran & Frønes, Ivar & Korbin, Jill E. (toim). *Handbook of Child Well-Being, Theories, Methods and Policies in Global Perspective.* Dordrecht: Springer Science+Business Media, lk 1917–1954.

Tooding, Liina-Mai 2014. Faktoranalüüs. Statistilise andmeanalüüsi meetodid. Rootalu, Kadri & Kalmus, Veronika & Masso, Anu & Vihalemm, Triin (toim). *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas.* Tartu Ülikool (<http://samm.ut.ee/faktoranalüüs> – 8. aprill 2020).

Summary

How children are seen: Tracing perceptions through the eyes of adults and children

Andra Reinomägi

Doctoral student in sociology

Institute of Social Studies, University of Tartu

andra.reinomagi@ut.ee

Keywords: children's position in society, image, perception and attitudes related to children, rights of the child

The article analyses the image of the child as perceived from the perspective of children and adults and determines to what extent the perceptions vary between the children and adults. For this purpose, views of children widespread among children and adults are compared. The paper also examines the sociodemographic background of the adults who represent these beliefs. The analysis is based on data from the Estonian Children's Rights and Parenting Survey (2018), which gives a unique opportunity to compare opinions held by children and adults using the same methodology. The data compared against adults' responses in this analysis came from the two older stages of study in school (7th to 11th grades). The sample size in this analysis is 624 schoolchildren. The adults' sample consists of 1,248 responses in the age group 18–74.

The statements used in the study were selected based on approaches mentioned in theoretical literature for describing definite categories of how children are perceived:

children as a) immature; b) competent; c) vulnerable; d) irresponsible. Whereas in the case of adults, the theoretical model can be considered valid, the results of this analysis showed that the responses from Estonian children were at slight variance with theorized perceptions. Four perceptions of children could be distinguished from the responses from Estonian children, and they can be described as follows: 1) children as selfish and irresponsible; 2) children as competent and independent; 3) children as vulnerable and in need of protection and supervision yet having their own opinions important to be considered; 4) children as innocent and immature.

The findings show that, as compared to children, adults often see children as vulnerable, fragile individuals needing protection and who, lacking knowledge, need advice and supervision. Adults also strongly support the image of the competent child, which holds that children have their own opinion and preferences, that are considered important to be taken into account. Children themselves frequently see themselves as competent, while their responses also reflect a perceived need for protecting children and supervision by adults.

The findings of this study allow us to conclude that the model of perceptions of children created by adults on the basis of theoretical literature for describing how children are perceived is suitable for adults but not so much for children. Children view children differently than adults, and their attitudes can be grouped differently from those of adults: children themselves construct a different image of themselves than adults.

These collective images shape everyday reality for children and the beliefs related to children, and thereby also mould people's behaviour. This analysis indicates that the way in which children are seen is related to the gender and ethnicity of the adult respondents and also to whether the respondents have minor children of their own. These findings allow us to conclude that cultural context is significantly related to how children are perceived. Education has an important role as well – people with higher education tend to see children as competent. One particular finding of interest is that the way in which children are seen by adult respondents depends on whether the adults have heard of the concept of the rights of the child. Those who are well abreast of the concept tend to see children as competent with fewer of those who consider children immature. Thus, it appears that awareness of the rights of the child and human rights education in general is extremely important for improving children's opportunities to have a say on matters concerning themselves and society in general.

The results of the study reflect children's position in society, help to make sense of the relationships between children and adults and can serve as a basis for further research into describing the situation of children and opportunities. This analysis provides a first overview of what types of children's perceptions groups could be traced from the attitudes expressed by children and adults.

Andra Reinomägi on Tartu Ülikooli Ühiskonnateaduste instituudi sotsioloogia doktorant. Tema peamised uurimisteemad on seotud laste heaolu ja lapse õiguste uurimisega lähtuvalt lapse perspektiivist.

Andra Reinomägi is a doctoral student of sociology at the Institute of Social Studies at the University of Tartu. Her primary research interests are child's well-being and rights of the child from the child's perspective.

andra.reinomagi@ut.ee

Ravitsejad Siberi eesti kogukondades

Anu Korb

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur
anu.korb@folklore.ee

Teesid: Artikli analüüsimaterjaliks on erinevatest Siberi eesti kogukondadest talletatud rahvameditsiini aines, mis on kogutud Eesti Rahvaluule Arhiivi välitöödel ajavahemikus 1991–2013. Kuna arusaamine tervisest on tihedalt seotud kogukonnaga, sotsiaalse elu ja keskkonnaga, analüüsin kogukonnaliikmete hinnangutele tuginedes ravioskuste omandamist, teadmiste edasiandmise võimalusi ja ravitseja staatust erinevates Siberi eesti kogukondades. Toon esile ka Siberi eesti kogukondade piirkondlikke eripärasid.

Hoolimata riikliku meditsiiniabi jõudmisest Siberi eestlaste küladesse pärast Teist maailmasõda oli rahvameditsiiniga seonduv külastatud kogukondades meie vaadeldaval perioodil osa kogukonna igapäevaelust ja seetõttu vägagi nähtaval. Vanemates Siberi eesti kogukondades jagati oma teadmisi kõigile soovijaile, ravi- loitse samastati kõigile kättesaadava jumalasõnaga. Väljarännanutest alguse saanud kogukondades suhtuti ravitarkuste edasiandmisse märksa ettevaatlikumalt.

Siberi eesti kogukondade märgatav vananemine ja vähenemine 21. sajandi esimestel kümnenditel seab kahtluse alla traditsiooni jätkusuutlikkuse.

Märksõnad: kogukond, rahvameditsiin, ravitsejad, Siberi eestlased

Sissejuhatas

Artikli analüüsimaterjaliks on Siberi eesti kogukondades sündinud-kasvanud eestlastelt Eesti Rahvaluule Arhiivi välitöödel ajavahemikus 1991–2013 talletatud rahvameditsiini aines: käsikirjalised ülestähendused ning heli- ja videosalvestused.

Välitööde käigus töötasime Omski, Novosibirski, Kemerovo ja Tomski oblasti ning Krasnojarski krai eesti kogukondades. Külastatud piirkonnad erinevad suuresti nii asustusloo kui ka loodusolude poolest. Varasemad asundused, kus elas samuti eestlasi, said alguse Vene tsaarivalitsuse perioodil väljasaadetutest ja sundasunistest ning moodustati algselt luteriusuliste sega-asundustena, nt Lääne-Siberis Rõžkovo (asutatud umbes 1800), Ida-Siberis Ülem-Suetuk (1850) (Must 2012: 305–402).

Väljarändamine Siberisse sai tsaaririigi koloniseerimispoliitika suunamisel alguse 19. sajandi viimasel kümnendil pärast Lääne-Siberi raudtee valmimist ja hoogustus 20. sajandi alguskümnenditel (Kulu 1997: 91). Välja rännati sageli hulgakesi ühest piirkonnast. Nii säilisid võõrsil pikka aega kodukandi keel

ja kombed. August Nigol märgib oma 1918. aastal välja antud raamatus, et “terve Siber on eestlasi täis” (Nigol 1918: 38) ja annab järgnevatel lehekülgedel ülevaate Eesti asundustest Siberis 20. sajandi alguskümnendeil.

Veel 21. sajandi algul võis Siberis eristada lõuna- ja põhjaeestikeelseid eesti kogukondi (1980. aastate kohta vt Viikberg & Vaba 1984: 145–149) ning tuvastada piirkondlikke eripärasid. 20. sajandi viimasel kümnendil leidsime Siberis eest umbes 40 eesti kogukonda, elanike arv olenevalt asukohast 25–300. Eestlased elasid sel ajal enamasti paljurahvuselistes külades, üksikud enam-vähem eestikeelsena säilinud külad asusid raskesti ligipääsetavates paikades suurtest teedest eemal (Korb 2005: 22–23).

Välitöödel tegime tähelepanekuid ka Siberi eestlaste argielu kohta, kuid eeskätt püüdsime talletada võimalikult mitmekesist traditsioonilist pärimust. Rahvameditsiiniga seonduv oli enamikus külastatud kogukondadest meie vaadeldaval perioodil osa kogukonna igapäevaelust ja seetõttu vägagi nähtaval.

Artiklis jälgin eesti kogukonna liikmete suhtumist endi seast võrsunud rahvaarstidesse ja teistest rahvustest ravitsejatesse. Kuna arusaamine tervisest on tihedalt seotud kogukonnaga, sotsiaalse elu ja keskkonnaga, jälgin kogukonnaliikmete hinnangutele tuginedes, kuidas Siberi eestlaste kogukonnas ravioskusi omandatakse ja edasi antakse, kuidas suhtutakse ravitsejasse kogukonnas, mis tingib ravivõimete vähenemise või kadumise. Püüan välja tuua ka Siberi eesti kogukondade piirkondlikke eripärasid.

Taust ja olud

Asunduste algusaegadel Siberis polnud elanikel võimalustki õppinud arstide poole pöörduda. Seega oli sel perioodil ravitsejate esilekerkimine ja ravioskuste omandamine tingitud praktilisest vajadusest. Sarnane oli 20. sajandi esimestel kümnenditel olukord ka Eestis jm Euroopas – maaelanikele ja vaesemale linnarahvale jäi arstiabi suuresti kättesaamatuks (vt nt Kõivupuu 2013: 71).

Siberi asunike usuelu eest hakkas hoolitsema Moskva luterlik konsistoorium. Esmalt tegutsesid külades rändpastorid, hiljem määrati kohapeale kösterkooliõpetaja. Siberis usu- ja hariduselu juhtimise kõrval jäi vaimuliku pädevusse ka hoolekanne haigete ja vaeste eest (Granö 1999: 129), mille katkestas oktoobripöörde-järgne enamlaste võimuletulek ja usuelu keelustamine. Riikliku meditsiini võidukäik – antibiootikumide kasutuselevõtt, ravi kättesaadavus ja pidev selgitustöö vähendasid mõneti rahvaarstide osatähtsust. Pärast Teist maailmasõda rakendatud riiklikud meetmed tõid Siberi külade elanikele arstiabi nn koju kätte (nt küladesse jõudsid kooliharidusega meditsiinitöötajad, avati velskripunktid, kohapeal anti sünnitusabi).

Foto 1. Ülem-Suetuki rahvas kirikus. Kadri Peebo foto 1992. ERA, Foto 15020.

Oma mõju avaldas ka rahvaarstide sattumine nõukogude võimuorganite põlu alla, kuna ravitsejate tegevus oli Nõukogude Liidus keelustatud ja karistatav kuni 1980. aastate alguseni, mil Leonid I. Brežnev andis rahvaarstide tegutsemiseks vabad käed (Kõivupuu 2000: 172). Eesti rahvaarste ja meediume uurinud Mare Kõiva tõdeb, et rahvameditsiini ja -arste soosivad ajad saabusid siis, kui rahvapärase arstimise järjepidevus oli jõudnud enamikus Eestimaa paigus katkeda (Kõiva 1995: 183).

Õigeusklike naabrite mõjuväljas kasvanud Siberi eestlaste sõnamaagia tundmine oli märksa laiemalt levinud kui Kodu-Eestis. Soodustavaks teguriks oli ka pikaaegne elamine traditsioonilises külakogukonnas. Mõneti aitas just Siberi eestlastest ravitsejate rohkus – peaaegu igauks oskas mõne häda puhul abi anda – kaasa sellele, et nende tegevus ei torganud väljapoolsetele eriliselt silma. Samas avaldas paratamatult pärimuse edasiandmisele mõju teadmine ravitegevusele järgneda võivast karistusest (Korb 2006: 92).

Nõukogude Liidu lagunemine, sealhulgas Eesti iseseisvuse taastamine, tõi 1990. aastail kaasa keerulised majandusolud: lagunesid ühismajandid, valitses terav tööpuudus. Siberi eesti külade elanikele pakkus sestpeale äraelamisvõimalust isiklik loomakasvatus ja põllupidamine. Ülikiire inflatsiooni tingimustes, samuti Vene Föderatsiooni ja Eesti Vabariigi vahel viisarežiimi sisseseadmise

tõttu vähenes Siberi eestlaste suhtlus oma Eestimaalaste sugulastega. Eestimaalt tulnud kultuuriuurija oli eriti 1990. aastail Siberi eesti kogukondades väga oodatud just harvaks jäänud kontaktide tõttu emamaaga. 21. sajandi alguseks olid majandusolud mõneti paranenud ja kahe riigi elanike suhtlus taastunud. Samas olid vananeva elanikkonnaga kogukonnad kiiresti hääbumas.

Rahvaluulekogujatel¹ puudus kogumistöö algul ülevaade kõigist Siberi küladest, kus eestlasi kompaktselt elab. Meie esimene retk 1991. aasta suvel Krasnojarski krai eestlaste juurde kujunes tõeliseks elamuseks. Tol reisil viisatud Ülem-Suetuki külas elas siis umbes 300 inimest, kes kõik oskasid eesti keelt. Ülem-Bulanka külas elas veel paarkümmend peret, eesti keelt räägiti neist pooltes. Et kaugel Siberi külas saab päriselt suhelda eesti keeles, oli juba iseenesest üllatav, põnev oli talletada ka elavat ja rikkalikku pärimust (Korb 2017: 9–10). Kuna Eesti välitöötraditsioon oli olnud pikka aega minevikku suunatud, külates oli palju heade pärimusteadmistega eesti keelt kõnelevaid inimesi, keskendusime esmalt vanemate eestlaste küsitlemisele.

Soorollid ja naiste osa kogukonna traditsioonis

Siberi eesti külates on traditsioonikandjad, sealhulgas rahvameditsiini tundjad, enamasti vanemad naised. Siinjuures toon esile mõned selle olukorra tekkepõhjused.

Ühes rahvusliku liikumisega hakati Eestis 19. sajandi teisel poolel pöörama tähelepanu ka naiste rollile ja õigustele ühiskonnas, kuid oluliste muutusteni (nt naiste ligipääs gümnaasiumi- ja kõrgkooliharidusele, valimisõigus) jõuti alles 20. sajandi esimestel kümnenditel. Siberisse väljarändamise perioodil olid soorollid kindlalt paigas: mees oli perekonnapea, naine tegutses peamiselt kodusfääris. Suuremad muutused Siberi eesti kogukondades said alguse pärast nõukogude võimu kehtestamist, eriti alates 1930. aastast, mil elanikud pidid sundkorras taludest ühismajanditesse koonduma. Järgnenud ulatuslikud repressioonid puudutasid eeskätt mehi. Meeste vangistamise ja küladesse alles jäänud meeste Teise maailmasõtta mobiliseerimise järel jäi nii kolhoosi- kui ka pereelu peamiselt naiste kanda. Nõukogude sooideoloogia lähtus ideest vabastada naised patriarhaalsetest peresidemetest ja anda neile võimalus end töö kaudu teostada. Naiste tööpanuse olulisust nähti maa industrialiseerimise kontekstis, laste eest pidi hoolitsema riik (Ashwin 2000: 10). Paljudes Siberi külates organiseeriti lastesõimed ja -aiad, aga lapsed olid sageli kodus ka omapäi, naised olid sunnitud tegema pikki päevi ühismajandis. Soorollid privaat sfääris ei muutunud oluliselt ka pärast sõda – naiste õlule jäi suuresti kodune majapidamine ja järeלטulijate eest hoolitsemine, hoolimata sellest, et naiselt eeldati

tööpanust ka väljapool kodu. Mehed on olnud läbi aegade liikuvamad, tegutsenud naistest enam kodust väljapool, ka muukeelses keskkonnas. Just naised on pidanud oluliseks hoida sidet mineviku ja pärimusega. Naiste osatähtsuse kasvule aitas kaasa ka Siberi külade demograafiline olukord – vanemaid naisi on meestest tunduvalt rohkem.

Ravitsejad külates ja riiklik meditsiin

Kuigi riiklik meditsiiniabi oli jõudnud Siberi eestlaste küladesse umbes pool sajandit varem, oli rahvapäraste ravimisviiside ja -võtete kasutamine 1990. aastail vanemates Siberi eesti kogukondades, aga ka paljudes hilisemates, väljärännanutest alguse saanud eesti kogukondades pärimusrühma ühisteadmine: ravitsejad kogukonnas eriliselt esile ei tõusnud, sest oskused ja ravisõnad arvati olevat igauhele kättesaadavad ja õpitavad.

Meil on külas niuksi pallu. [...] Vedoma Mari oskab, Miku Anni oskab, Petju Helena oskab, tema Poljaka, Ignatovitša Mari oskab, Pauliina oskab, a kes siin veel oskab, see Pahmernõi Vilma oskab siin otsas: ruosi, ehmatamisest, silmatamisest, pistuksest. No oskavad, pallu oskavad inimesed. Daze² Naaritsa Sanjagi oskab. (ERA, CD 459 (5) < Omski obl, Rõžkovo k – naine, snd 1913 (1999))

Foto 2. Ravitseja Mari Vedom. Rõžkovo k. Astrid Tuisu foto 1999. ERA, VF 3098.

Meil siin praegugi veel mõistva sõnasid: Vertmani Vilma ja Tedre Minna ja... Roosisõnu ja hambasõnu ja valusõnu... Tedre Minna tege musta villa peale roosisõna, a Vilma tege sinitse paberi peale. (EFA I 17, 99 (11) < Omski obl, Mihhailovka k < Morozkino k – naine, snd 1927 (1996))

Rahvauskumuse kohaselt arvati enamik haigusi tulenevat veest, maast, tuulest, surnutelt, nõidusest või pahast silmast. Haiguse päritolu määramine võis saada arstimise tähenduse (Manninen 1925: 453; Loorits 1990: 61–66).

Siberi külade ravitsejad olid oma oskustelt mõistagi erinevad. Mõned oskasid aidata väga paljude hädade puhul: ravisid roosi³, panid naba paika, suutsid kõhuvalu leevendada, ravisid paistes jalgu, teadsid abi tuulest tulnud häda vastu, kaotasid soolatüükaid jne. Teised olid õppinud vaid mõnd konkreetset häda leevendama. Seega igast kogukonnast võib leida võimekamaid ja vähem võimekaid ravitseja-oskustega inimesi nagu seda võib öelda ka rahvajutustajate, laulikute või traditsioonilise kombestiku tundjate kohta.

Siberi külakogukondades pöörduti vajadusel esmalt enamasti omade hulgast pärit ja usalduse pälvinud ravitseja poole. Teisest kogukonnast/rahvusest ravitseja tuli kõne alla raskema haiguse või keerulisema probleemi korral. Tõigale, et teisest rahvusest ravitsejatele on sageli omistatud tugevamaid ravivõimeid ja suuremaid oskusi, on osutanud mitmed rahvausundi-uurijad (vt nt Loorits 1928: 17jj). Siberi eestlased on otsinud abi naabritelt lätlastelt ja lähedal asuvatest vene küladest.

No siin oli veike küla üks, kutsuti Kudrinsk. Sialt käis, sial oli misle tark ja vana miesterahvas, arusaaja kovasti. Sial käidi, vahest tuodi siia teda. – Mis hädadega tema juures käidi siis? – No venitamisest käidi ja kui öeldi pahast silmast ja. [...] Kes oskab arstida, see näeb inimest pialt, mis tal on häda. [...] Vaatab ja ta saab kohe aru, mis sul on häda. Nigu arst. (ERA, CD 451 (18) < Omski obl, Rõžkovo k – naine, snd 1922 (1999))

Räägiti, et Siberi külade eestlased hoiduvad võimalusel tänini riikliku meditsiinasutuse külastamisest, näiteks Ülem-Suetuki külas nenditi:

Suetukist keegi enne bolnitsa⁴ ei tule, kui ing akkab välja minema. (RKM II 447, 437 (59) < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k – naine, snd 1920 (1991))

Koidula külas teati jutustada rahvaarstist, kes olnud

... nisukene inime: ühtegi rohtu tema ei tarvitand. Õhessakümmend aastat elas vanaks, kunagi tohtri juures ise ei käind. [...] Inimene peab ise ennast arstima ja ei tohi aige olla. (FAM 78 (31, 33) < Kemerovo obl, Koidula k – naised, snd 1913 ja 1925 (1994))

On teateid ka selle kohta, et rahvaarstid on mõnikord oma patsiente aidanud nende haiglaravil olles, kuid mõistes, et arstid seda heaks ei kiida, hoidnud oma tegutsemist arstide eest salajas.

Vaata, Perman Kati oskab arstida kollatõbe vastu, ta on elus. Minu tütar, kis nüüd on Kalatšikus mehel, Leonoorel oli kollatõbi. [...] No laps haige, kõik kollane – viisin polnitsasse, ei miskit, oli nädal aega seal ja ikka hullem, hullem. Siis ma läksin selle Permani Katile ja rääkisin. Permani Kati tegi vie, puoleliitrise pudeli, viisin arstimajasse ja ütlesin akušerkale,⁵ et juoda see vesi ära, et vanemarst ei saaks teada. Ja ta juotis ära. Kaks päeva oli, ja kõlistas, et tule lapsele järele. [...] Ja kollatõbi kadus. (ERA, CD-0010 (36) < Omski obl, Kovaljovo k – naine, snd 1905 (1995))

Siberi kõrvalistes külates sünnitati vähemalt 1950. aastateni kodus. Sünnituse juurde kutsuti mõni vanem sugulane või külanaine, kes kasutas abi andmisel oma pärimuslikke teadmisi ja kogemusi.

Siis oli see Ahuse Liisa. See käis lapsi vasta võtmas. See oli nigu täitsa meil arst kohe. Kõikide lapsed ta vasta võttis. Tiadis nii easti kõik selle luo ja asja ära nigu täitsa arst, nigu käivad nied akušerkad. Sie oligi siis meie külaarst täitsa. (RKM, Mgn. II 4375 (6) < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k – naine, snd 1922 (1992))

Inimesed toovad jutuajamise käigus esile ka vanu sünnitusega seotud kombeid, kuid nende usundilist tagapõhja sageli enam ei teata.

Tüdrukuga ma jäin reedel haigeks, pühapäeval ta alles sündis. Oma ema ja Jaani sugulane ja onunaine olid seal juures. Mul on meeles, käed koos kõik palusime. Mul juuksed võeti lahti, ma ei tea, mispärasest nood juuksed pidi lahti võtma. (ERA, DH 186 (35) < Tallinn < Kemerovo obl, Jurjevi k – naine, snd 1924 (2009))

Sestpeale, kui külates tegutsesid juba eriharidusega velsker-ämmaemandad, pidid nemad vastutama, et sünnitus kulgeks edukalt. Kui ema või lapsega midagi juhtus, võis ämmaemand sattuda lausa kohtupinki (vt nt Korb 2010: 91).

Tervisekäitumist mõjutab paratamatult ka riiklik poliitika. Efektiivseks osutub materiaalsete hoobade kasutamine. Sestpeale, kui Vene Föderatsioonis kehtestati nõue, et lastetoetust saavad taotleda vaid pered, kus ema võtab end enne 12. rasedusnädalat meditsiinasutuses arvele, on tulevased emad velsker-ämmaemanda hoole all ja sünnitama minnakse haiglasse. Nii on kadunud vajadus küla ämmaemandajate järele ja unustuse hõlma vajuvad ka paljud sünnitusega seotud kombed.

Tegelikult pole tervishoiukorralduse paranemine ja meditsiiniabi kättesaadavamaks muutumine ka hästiarenenud riikliku meditsiinisüsteemiga riikides kaotanud huvi alternatiivmeditsiini vastu (Alver & Selberg 1989: 207). Tänapäevalgi on laialt levinud uskumus, et teatud hädade korral (nt roos, tuulest, veest, maast või pahast silmast saadud haigus) ei saa riiklikule arstiaabile loota. Seda arvamust kinnitab ka Siberi eestlastelt kogutu, nt:

Poisil olivad nagu krambid. Arst ei saand jagu. Arstid ise soovitasid [pöörduda rahvaarsti poole]. Kümme päeva ma käisin järjest. See Kuznetsova⁶ lausus pudeli sisse. Seda vett pidi söötma-jootma lapsele ja kus on aige, määrima ka. Ja tema valas vaha kopsikus, viekopsikusse. Vaha sulatas ja vaha vie sisse. Lausus sinna ja vaha ta korjas ära. Tema ies oled, paneb sinna istuma, kus tal tarvis on. Tema oli jumala usku. Ta vist ütleb, et ehmatand, kas on mõni loom või inimene teda ehmatand. Arstid ise soovitavad neid vanainimesi. (RKM II 466, 472/3 (11–12) < Tomski obl, Vambola k – naine, snd 1936 (1993))

Meil oli siin rajoonis kirurg, ta ise suri ära, neerud olid haiged. Tema juba lõpuotsas ütles, tunnistas, et käige neil vanainimestel, et meie ei saa [roosi vastu] muud teha kui lõigata. [---] Näe, roosile ei saa nemad midagi teha. Sie käskis kohe, et minge vanainimestele ja arstige sial. (RKM II 447, 396 (21) < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k – naine, snd 1929 (1991))

Ravioskuste edasiandmine

Siberi eestlaste pärimusgrupis antakse ravisõnu ja -oskusi edasi samuti kui muudki pärimuslikku teavet, näiteks laulud, jutud, kalendritavand (vt ka Templing 2005: 215).

Kui Siberi vanemate, väljasaadetutest alguse saanud külade elanikelt pärisin, kas igaüks saab arstida, arvati üsna üksmeelselt:

Saab. Vaikku kes. Ku sa, näe, tahad, küsi. Ta sul kirjutab ja sa lued ja void arstida teise inimese. (ERA, CD 459 (8) < Omski obl, Rõžkovo k – naine, snd 1913 (1999))

Nad on jumalasonad. Neid võib hot⁷ kellel. [---] Kes tahab oppida, las opib. Mis jumalasonad on pannetud, neid võib keikidel opetada. (ERA, CD 472 (22) < Omski obl, Rõžkovo k – naine, snd 1921 (1999))

Foto 3. Alma Papakoi jumalasõnaraamatud. Lillikiila. Anu Korbi foto 1996. ERA, VF 339.

Sõnu edasi anda võib küll. Las noored õpivad ja loevad. Mina olen nii paljudele õpetand ja olen lugend, vsjoravno⁸ aitab! See on vale jutt, et ei tohi teisele anda. Ta on ju jumalasõna ja aitab ikka. (RKM II 447, 238 (53) < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k – naine, snd 1920 (1991))

Loitsutekstide samastamist kõigile soovijatele kättesaadava jumalasõnaga kohatab Siberi eestlaste külates üpris sageli (vt Korb 2006: 93–95). Arstimissõnade samastamist jumalasõnaga mõjutab tavainimeste hulgas nähtavasti asjaolu, et aastasadade vältel on Euroopa kultuuriruumis loitsudena tarvitatud evangeliumide ümberkirjutusi, palvetekstide osi jms (Kõiva 1998: 200). Loitsutraditsiooni on aegade jooksul lisandunud erineva taustaga kristlikke tekste (Kõiva 1992: 119–123). Meieisa palve on sagedasti arstimissõnade lahutamatu osa (Kõiva 2019: 18).

Issameie-palve on kõige suurem palve. Kopli Leena, minu vanaema, õpetas sammaspoolt 'arstima. Arst ei arsti sammaspoolt ja roosi kah. Tuleb vastapäeva piirata ja seda palvet lugeda. Sääduslikult üteldas kolm korda. Parema käe kolme sõrmega, ja teed risti peale. Jumala käest

tuleb abi paluda. (RKM II 466, 3 (5) < Kemerovo obl, Jurjevi k – naine, snd 1930 (1994))

Kuna haigus ei taandu tavaliselt üleöö, rõhutavad ka Siberi eestlased, et liiga ruttu ei tasu tulemust oodata:

Iga haiguse vastu on jumalasõna lugemine. Ega ühe korraga millalgi eaks ei saa, peab ikka kolm korda lugema. (RKM II 447, 449 (9) < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k – naine, snd 1920 (1991))

Ravitseja võib ise oma ravitarkused edasi anda. Nii saanud näiteks üks Ülem-Suetuki küla naine oma ravisõnad venelasest ravitsejalt, kelle juurest ta oma pojale abi otsinud:

Ambavalu vastu meil üks inimene arstib praegu. Areli Anni, ta on kuoli tienija. Mies suri tal ära, elab üksi. Lueb ammastele peale. Anni poeg oli aige, ei saand rääkida. [Anni] käis vene külas arstimas. Nüüd poiss räägib paremini. Ja see vene külast õpetas Annile ka arstimisi. Nüüd Anni arstib meid. (RKM II 447, 397 (46) < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k – naised, snd 1914, 1916 ja 1921 (1991))

Foto 4. Ravitseja Areli Anni. Ülem-Suetuki k. Anu Korbi foto 2013. ERA, VF 5387.

Mõned inimesed on ravisõnad saanud ka üsna juhuslikult, näiteks kirjutanud maha kellegi järelejäanud paberitest:

Ma iks ka veidikese arsti. Roosi sõnnu ja eitümise vastu ja kurja silma iist ja... Tsvetnopoljest om need päri. Minu mamma Olga Talvik saie na sõna, Tsvetnopoljest saie, kiruti ära. Vanad poolkustunud paberilehed olid. Ta esi es arsti, vana ol' l, ku saie. Kõige nooremale või kõige vanemale lapsele pead andma sõna üle. Ma ole kõige noorem, ta minule and. (EFA I 17, 25 (3) < Omski obl, Lilliküla k – naine, snd 1937 (1996))

Osa inimesi arvas, et arstimistarkusi võib õpetada vaid endast noorematele:

Endast vanemale ei saa õpetada, ei aita. Siis enam sinu sõnad ei aita. (RKM II 447, 400–401 (54) < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k – naine, snd 1917 (1991))

Külamees, kes 1992. aasta talvel pärimusekogujale kollatõve ravimist õpetas, jälgis hoolega, et temast vanem naiseõde seda kogemata pealt ei juhtuks kuulma ja sellega tema ravivõimeid ei kahjustaks.

Kuna pärimusekogujad olid teadmiste valdajatest nooremad, ei tekitanud probleeme rahvapäraste ravioskuste edasiandmine Eestist pärit kogujatele. Raviloitsud ja -oskused anti pärimusekogujatele edasi usus, et me neid vajadusel ise praktikas kasutaksime.

Mitmed külaelanikud olid ravisõnu oma tarbeks üles kirjutanud ja lubasid meil need lahkesti kopeerida. Jumalasõnaks peeti ka taevakirju⁹, mille kaitsetoimesse kindlalt usuti. Läti- ja eestikeelsed taevakirjad levisid Baltimaades baltisakslaste vahendusel 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi alguses (Põldmäe 1938) ning jõudsid väljarändajatega ka Siberi eesti küladesse (vt Vahtramäe 1998: 180–195). Taevakirjad olid väga paljudes peredes tallel ja seda oli tavaks kanda kaasas teekäigul, tööl vm kodunt eemal (Korb 2019: 75–77).

Teabe salvestamisse ei suhtunud kõik meie vestluskaaslased ühtviisi. Kuna heli- ja videotehnika kasutamine oli 1990. aastatel Siberi külaelanikele veel suhteliselt tundmatu, ei lubanud üksikud külaelanikud, kes jagasid meiega meelsasti oma teadmisi, oma juttu salvestada (vt Korb 2005: 82–86). Samas olid mitmed inimesed nõus ravivõtete ja ravisõnade edastamist demonstreerima ka videokaamera ees, nt saime filmida paha silma vee tegemist, roosisõnade lugemist jm. Kord kehastusin ka mina “patsiendiks”. Kui keegi päriselt külas abi vajab, toimetati seda kõrvaliste isikute juuresolekuta, üksnes patsiendi ja ravitseja vahel.

Lõuna-Eestist väljarännanutest alguse saanud Siberi külades suhtuti oma ravitarkuste edasiandmisesse märksa ettevaatlikumalt kui Põhja-Eesti taustaga külades. Enamasti arvati seal, et kui teadja oma sõnad ja oskused edasi annab, ei saa ta neid enam ise kasutada:

*Peredavaitada*¹⁰ sõnnu ka ei saa, siss temä [ravisõnade omanik] enämp ei saa rohitseda. (EFA I 17, 16 (7) < Omski obl, Jurjevi k < mees, snd 1944 (1996))

Üteldass, et teistele ärgu opatagu, et siss endale ei mõiu. Veresõna ma anni Pauliinele, et ku veri nõnast juusk, siss neid sõnnu kirjutatass papre peale ja pandass peale. Ise ma ei saa enamb veresõnu teta. (EFA I 17, 68 (35) < Omski obl, Estonka k < naine, snd 1915 (1996))

Olukord on üsna ootuspärane, sest ka Eestimaa lõunapoolsetes kihelkondades on loitsude edasiandmine rangema keelu all kui põhjapoolsemates piirkondades.

Kogukondades, kus ravitarkusi kõigile vabalt edasi ei antud, arvati, et teadja peab oma järglase ise välja valima. Ja kui sõnad jäävad edasi andmata, on inimesel raske surra:

*Sõnu võib anda edasi ütele õnne*¹¹. *Mul üits tütar om õnne ja tuu om tohtri, tuu ei võtakina. Kui keegi sõnu ei võta üle, siss halvaste suret ärä², ei saa är surede. [---] Piat är² iks andma. Või võõrale [ka] anda. Naisterahvas piab meesterahvale andma, siss om abi, a ku ta naisterahvale [annab], siss nii abi ei saa. Aga kui annad varem need sõnad kellelegi, siss ämp ei tii² sa midägina*¹². (FAM 141 (83) < Omski obl, Semjonovka k – naine, snd 1924 (1995))

Mõni küsitletu arvas, et ravivõimed polegi kõigile ühtviisi kättesaadavad vaid on antud kõrgemalt poolt konkreetsele inimesele:

See on Jumalast antud inimesele, kes saab arstida. Igäiks ei saa. Mina saan arstida, see energia on nagu antud. Ei saa ütelda, et sa oled nõid. Kes mulle ütles, et sa oled nõid... Küll mul oli paha olla! Tule Isa Jumalakene appi! (RKM II 466, 9 (15) < Kemerovo obl, Jurjevi k – naine, snd 1930 (1994))

Avaldati ka arvamust, et oskused tuleb edasi anda teist verd inimesele:

Vanaema teadis palju kunsisid, lapselapsele ei õpetata, teistele õpetatakse. Meukse Juuli oli nimi, a pärast läks Eesti. Tema on Koeravere surnuaias. Tema oli valge ja mina olin valge, nisukesele tuleb õpetada, et teine on teist verd. (RKM II 460, 371 (3) < Tomski obl, Kaseküla k < naine, 64 a (1993))

Sageli arvati olevat paremad ravitseja-võimed pere esimesel või viimasel lapsel.

Noh ütlevad, et se'õ, et et esimene laps, ja kui see on see nüüd, vai viimane laps, et kui on nisukest nagu magneeti vai, et kohe mõjub, et võtab see nüüd. Mina olin esimene laps. Ja siss mamma alati mu kässis sie kaala suoni pigistada, kui pia valutas. (ERA, CD-0003 (49) < Omski obl, Tsvetno-polje k – naine, snd 1923 (1997))

Kõige targem peab olema esimene poeglaps. Kui sellele õpetad, siis sellest tuleb kõige parem arst. Kollatõbe ma ravitsen küll, ja kohe saavad ikka terveks. [---] Siin poiss oli, ta enam ei jõ`udand kooli minna. Kollatõbi täiesti. Nüüd see Mihkel ütleb ikka mulle, et minu aitaja. [---] Venelane Iljuhhin oli sel' soveti pretsedaat'el.¹³ Jäi kah kollatõbesse. Minu ema [---] ütles: "Mina arstin sind välja." [---] Anna Matt oli mu ema nimi. Tema ei viind sõnu auda. (RKM II 449, 484/8 (12, 13) < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k – mees, snd 1928 (1992))

Ka Lillikülast pärit naine, kes oskas mitmete hädade puhul abi anda, väitis, et sai oma oskused emalt:

Mamma saie ühe vanainimese käest ja mina saien mamma käest. (EFA I 17, 127 < Omski obl, Lilliküla k – naine, snd 1932 (1996))

Seega võivad ravisõnad ja -oskused olla edasi antud vanemalt lapsele. Samas pole vanemad andnud oma teadmisi alati lapsele edasi, mõnikord antakse tarkused edasi üle põlve – lapselapsele.

Sammaspoolt arstin ma esigine ära. Mina olen [pere] esimene laps ja esimene laps võib arstida. Ja mind vanaema õpetas ja mina arstin. Võtad kasetohiku, kolm tohikut võtad. Ja mis suured nõelad om, kellega sukki nõeldass. [---] Tolle nõelaga tiid igale sellele tohikule risti sinna pääle niimoodu ja siss piirad, kus sul sii sammaspool om jälle, vasta päiva kolm ringi, ainult mõtetega, et sa ei loe. Iga tohuga ja siss peab sul tuli põlema kõrraga kohe pliidi all. Võtad selle tohiku ja viskad tulle.

Peab olema seande inimene, kes kõige enne sündinu om. Vanaema oli kõige enne sündinu ja mina olen kõige enne sündinu. Vanaema ar'stis ja mina akkasin ka, tema õpetas mind ka ar'stima. (FAM 73 (120) < Kemerovo obl, Jurjevi k – naine, snd 1925 (1994))

Sageli mainiti siiski, et ravioskused tuleb edasi anda vahetult enne surma. Kui teadja oma viimasel tunnil tervisehäda tõttu enam normaalselt rääkida ei saanud, leidis ta lahenduse teksti kirjapaneku näol.

Roosisõnasi antasse edasi enne surma, lastele. Andressoni Miili, temäl jäi rääkimine ärä ja ta enamb ei saanud. Siss oli minijale paberi pääle kirjutanu tähed – isegi roositähed on oleman. (FAM 87 (3, 6, 8, 10) < Kemerovo obl, Koidula k – naine, snd 1925 (1994))

Kuna üldjuhul oma surmatundi ette ennustada ei osata, on ootamatu surma korral muist esivanemate tarkusest paratamatult jäänudki edasi andmata.

M. L.: *Kui läksivad kondid paigast ära – minu taat neid oskas paigale panna. [---] Juba sõrmed või käeluud või.*

O. L.: *Tema oli Estis mingisugune, päriselt kirikuõpetaja ei old kohe...*

M. L.: *Vist see köstri...*

O. L.: *Ja ütles isale ära, et nied sõnad antakse siis edasi, kui haigevoodis viimasel tunnil oled, a enne neid üle ei anta. Aga läks metsa puid lõikama, minu isa räägib, tulime kodu tagasi, oligi juba kodu surnd.*

M. L.: *Ta villi suri ära.*

O. L.: *Ei saandki, mitte sõnagi.*

M. L.: *Oli see hirmus aeg maa peal.*

O. L.: *Ainult selle õpetas ära, kudas jala kontisi paigale panna. Siin käisivad inimesi meil nii pal'lu, et seda päeva ei oldki, milla neid ei old – üks valu, kõigil paigald ära. Nüüd käivad bol'nitsates. (FAM 9 (6) < Tomski obl, Kaseküla k – naine, snd 1923 ja mees, snd 1948 (1993))*

Ravioskuste kasutamine ja ravija võimete vähenemine

Osa inimesi on oma ravioskusi koheselt kasutama hakanud, seega on teateid ka noortest ravitsejatest (vt nt Templing 2005: 214, 226). Levinud tavaaru-saam eeldas ravitsejailt siiski suhteliselt soliidset iga. Näiteks Eesti andmed 1929. aastast näitavad, et suuremal osal ravitsejaist oli vanust üle 40 (Rooks 1929: 378). Ühelt poolt oli noorel ravitsejal oma vähese elukogemuse tõttu traditsioonilises külakogukonnas raske end maksma panna, teisalt ei olnud uuele ja moodsale avatud noored alati ise valmis ravitsejana tegutsema (vt Korb 2006: 96).

Mul ol' l ka, mulle üt's vanainemine kir'ut pal'lu sõnnu. Sääl `hambasõna' olli, ja pal'lu sõnnu ol'l, mis võid sa rohitseda. Ja ma ka siss es hooli, nuur olli, edimelt tarre es olõ, kortinan¹⁴ olli. Kas sinna koheki tõmmassi tuu tetradi¹⁵, ämp es levvä kätte. (ERA, DAT 26 (13) < Omski obl, Semjonovka k – naine, snd 1922 (1995))

Tihti peale hakati rahvameditsiini oskusi hindama alles siis, kui endal juba lapsed kasvamas:

Minu mamma ajas ikke, et mine, Liisa, kirjuta üles nied arstimised. Ma ütlen, ega ma vanaema ole, et ma lähän kirjutama. A nüüd oleks keik kolband. (ERA, CD 451 (10) < Omski obl, Rõžkovo k – naine, snd 1922 (1999))

On loomulik, et vanaduses, mil inimese tervis viletsamaks muutub ja ta ei saa enam kõigega hakkama, vähenevad ka ravija võimed patsienti aidata:

Küsi Jaani käest. Jaan seda nikastuse lõnga küll teind. Must pesemata lambavillast tehti lõng ja sella taga tied üheksa sõlme sisse, a see aeg hingata ei tohi. Mina enam tehtud ei saa, ei jõua hinge kinni pidada. Ja siis paned sinna, kus sul on nikastand. Otsi siduda ei tohi, otsad pead kierama. Luomadele tuleb kõige rohkem seda teha. Jaan oli konjuk ja tallimees, obustega tuli ühtelugu seda teha. (RKM II 459, 235/6 (53) < Tomski obl, Liliengofi k < Medodati k – naine, snd 1913 (1993))

Ka halvenenud mälu võis ravitseja edukat tegutsemist takistada, kuid väljapääsuks oli ravisõnade kirjapanek:

Ma ei jõvva änamp [sõnu] pään pidädä. Mul om üles kirutedu. No imä käest kirutasi kõrraga. Kas kõrraga jõvvad pähe oppi tedä! No emä ol'l ju ar' stenu ja ol'l ta päälui sisen. (FAM 141 (84) < Omski obl, Semjonovka k – naine, snd 1924 (1995))

Laialt levinud tõekspidamist, et ravivõimed kaovad ravitsejal hammastest ilma jäädes ja tervise halvenedes (Võrumaa vastava materjali kohta vt Kõivupuu 2000: 55), kinnitab ka Siberi eestlastelt kogutu:

A isi ütlevad, sellel¹⁶ ei aita, kellel ei ole ammaid enamb suus. (ERA, CD 475 (22) < Omski obl, Rõžkovo k – naine, snd 1927 (1999))

Hoolimata sellest teadmisest on mõned ravitsejad püüdnud ikkagi patsiente aidata. Raviloitse on kasutanud ka mõned kõrges vanuses, viletsa tervisega ja hammastest ilma jäänud inimesed lootuses, et suudavad hädasolija seisundit veidigi kergendada.

Soola on peetud paljudes kultuurides universaalseks abivahendiks. Siberi eestlastelt on teateid soola kasutamisest juhul, kui ravitseja on oma hammastest ilma jäänud.

M.P.: *Jaah. A ku ammad ei ole, võtad suolaga, ta juba änam nii ei, ei aita.*
A.K.: *A mismoodi see soolaga on siis?*

M.P.: *No võtad soola suhu ja siss lued seal või. Siis on nigu kõvem...*

A.K.: *Kas siis pead soola suhu võtma...*

M.P.: *No lugemise aegas.*

A.K.: *Kui hambaid enam ei ole, siis võtad soola jah?*

M.P.: *Mmm, jaa, jaa, jah. Ma ei tia, ma ühte moodi tian aga.*

(FAM 145 (54) < Omski obl, Kovaljovo k – naine snd 1915 (1995))

Põhjusena, miks ravitsemisest pole iga kord abi olnud, on siberlaste traditsioonis juurdunud teadmine, et patsiendil tuleb paljude ravitsejate seast leida *verd mööda* ravitseja. Näiteks korduvalt roosihaigust põdenud naine pöördus alati sama ravitseja juurde tagasi – kelleltki teiselt ei uskunud ta abi saavat.

Igaihel ei aita, igaihega. Vot see sama ruoski. Mõnikene ku lueb, nii hakkab hullemini valutama. Kelle, kes, veri ei ole selle järel vai mis ei lähe et...

– Nii et pead vaatama, kelle lugemine sulle aitab siis?

– *No lued, ku ta aitab, sis ta kohe aitab. A kui ei aita, sis, sis enamb ei saa minna, sis hakkab veel rohkem valutama neist kohe, kohe tunned sis.* (ERA, CD 468 (5) < Omski obl, Rõžkovo k – naine, snd 1915 (1999))

Sageli mainiti ka, et ravisõnad ei mõju ristimata inimesele.

Mina olen teisi abistand. Tulevad mu juurde abi otsima. Peavad ristitud olema, muidu ei aita. Ta ei ole ristitud, siis segab seda lugemist ja ei ole nigu on tarvis. Noh nüüd hakkavad rohkemjagu ristima juba kõik ära. (EFA II 2, 234/5 (12); ERA, CD-0011 (29) < Omski obl, Kovaljovo k – naine, snd 1916 (1995))

Oluline olevat jälgida ka kuu seisu – vana ja noort kuud. Soodsaks on analoogiamaagia põhjal – noor kuu kasvatab, vana kaotab – peetud ravitsemist vana kuu ajal.

Tuientadis Kaseküla omasid palju kohe käis seal. Mina kui käisin, oli kohe järjekord seal. Masinad seisivad. Arstid ise käivad seal ja. Noores kuus ta ei akkagi. Vana kuu otsa sees tema arstib. Ja näiteks: esmaspäev, teisipäev ja kesknädala ta arstib naisterahvaid. Meesterahvas kui läheb: neljapäev, reede ehk laupäev. Esimest korda kui lähed, aga pärast võib juba iga päev minna. Kel selg aige ehk kel magu aige – ta triigib ka. (RKM II 460, 75/7 (25) < Tomski obl, Kaseküla k < naine, snd 1935; mees, snd 1938 (1993))

Kokkuvõtteks

20. sajandi viimase kümnendi välitööd Siberi eestlaste juures töid Eesti Rahvaluule Arhiivi hulga väärtuslikku pärimusmaterjali. Kuigi riikliku meditsiini võidukäik oma väikehaiglate ja velskripunktidega oli jõudnud Siberi küladesse ligi pool sajandit varem ning aastakümnete jooksul oli rahvaarstide tegutsemine keelustatud, üllatas kogujaid ravitsejate rohkus külades ja rahvameditsiini ulatuslik kasutamine. Uusi teadmisi omandati ka vene vm rahvusest ravitsejailt, ravisõnu on maha kirjutatud juhuslikult leitud paberitest jm. Vanemates, väljasaadetutest alguse saanud Siberi eestlaste kogukondades (nt Ülem-Suetuk, Rõžkovo) levis arvamus, et ravisõnad ja -oskused on igaühele kättesaadavad ja õpitavad, neid samastati sageli jumalasõnaga. Osa inimesi arvas, et ravioskusi võib kõigile soovijaile edasi anda, teised teadsid, et teadmisi-oskusi võib jagada vaid endast noorematega. Väljarännanute alguse saanud külades suhtuti ravisõnade jm oskuste edasiandmisel märksa ettevaatlikumalt. Enamikus Lõuna-Eesti taustaga külades hoiti oma teadaolevad raviloitsud kiivalt omateada. Neis külades usuti, et teadmiste jagamise korral kaotab ravitseja oma võimed. Nii püüdsid paljud targad järglase välja õpetada alles oma surivoodil, kuid äkilise surma korral võisid tarkused jääda ka edastamata. See, kellele oskused edasi anti, ei pidanud tingimata kuuluma lähisugulaste ringi. Rohkem eeldusi edukaks ravitsejaks saada arvati olevat pere esimesel või viimasel lapsel. Kõik inimesed, kellele on tahetud ravioskusi üle anda, pole olnud valmis ravitseja vastutusrikast ametit kandma. Rahvameditsiooni traditsiooni (nagu ka muu pärimuse) kandjate seas oli meestest märksa enam vanemaid naisi, mis oli tingitud ühelt poolt demograafilisest olukorrast, teisalt naiste juhtpositsioonist kogukonna traditsioonide suunamisel ja hoidmisel.

21. sajandi esikümnendil oli olukord ka vanemates Siberi külades ravisõnade ja -oskuste edasiandmisel suuresti muutunud. Paljud teadjad olid jõudnud teispoolsusse, noori, kes oleksid traditsiooni jätkamisest huvitatud, polnud piisavalt. Nii olid ravitsemisoskused paratamatult koondunud üksikute tarkade kätte. Nad tunnetasid oma eristaatust ega jaganud teadmisi enam vabalt kõigile soovijaile nagu oli varem neis külades kombeks. Siberi eesti kogukondade rahvaravitraditsioon on hääbumas eeskätt kogukondade kiire vähenemise ja vananemise tõttu.

Tänuõnad

Artikli valmimist on toetanud Eesti Kirjandusmuuseumi uurimisgrant EKM 8-2/20/2 (Folkloor ja selle individuaalsed, kogukondlikud ja institutsionaalsed edasiandmise mehhanismid), Haridus- ja Teadusministeeriumi projekt EKKD65 (Kuidas allikatest saab kultuur: eesti aines Eesti Kirjandusmuuseumi kogudes ja andmebaasides) ja Eesti-uuringute Tippkeskus (TK 145) Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu.

Kommentaariid

¹ 1991. aasta Siberi välitöödel osalesid Anu Korb ja Astrid Tuisk. Kogutu on arhiivis RKM II 447, 216–537; RKM, Mgn. II 4363–4367.

² Isegi (vn).

³ Roos (vanem nimetus eliting, ka pahus) tähistas põletikulisi suurte valudega haigusi roosist luutuberkuloosi ja keskkõrvapõletikuni. See arvati tekkivat ehmatusest või mõnest afektsest seisundist. Arvati olevat üheksa liiki roosi (Kõiva 2011: 233).

⁴ Haiglasse (vn).

⁵ Ämmaemandale, siin: meditsiiniõele (vn).

⁶ Venelannast arstija.

⁷ Ükskõik (vn).

⁸ Nagunii, ikka (vn).

⁹ Taevakiri (ka Taevaraamat, Neitsi Maarja unenägu vms) on pärimuse kohaselt taevast saadetud või alla visatud üleloomulike omadustega kaitsekiri, mis sisaldab ka tsitaate piiblist.

¹⁰ Edasi anda (vn).

¹¹ Ainult.

¹² St ei saa enam ise ravida, ei mõju.

¹³ Külanoukogu esimees (vn).

¹⁴ Korteris.

¹⁵ Vihiku (vn).

¹⁶ St selle ravimine.

Arhiivimaterjalid Eesti Kirjandusmuuseumis

EFA – Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjaline kogu alates 1995. aastast.

ERA, CD – Eesti Rahvaluule Arhiivi digitaalsalvestused CD-del.

ERA, DAT – Eesti Rahvaluule Arhiivi DAT magnetofoni salvestused.

ERA, DH – Eesti Rahvaluule Arhiivi digitaalsalvestused arvuti kõvakettal.

FAM – analoogsalvestused stereokassetidel.

RKM – Riikliku Kirjandusmuuseumi (nüüd Eesti Kirjandusmuuseumi) käsikirjaline rahvaluulekogu kuni aastani 1994.

Kirjandus

Alver, Bente G. & Selberg, Torunn 1989. Alternative Medicine in Today's Society. Kvideland, Reimund & Sehmsdorf, Henning K. (toim). *Nordic Folklore. Recent Studies*. Indiana University Press, lk 207–220.

Ashwin, Sarah 2000. Introduction: Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia. Ashwin, Sarah (toim). *Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*. London and New York: Routledge, lk 1–29.

Granö, Paavo 1999 [1915]. Siperian suomalaiset. Kajanto, Anneli (toim). *Namsarai ja muita matkaesseitä Kansanvalistusseuran kalentereista autonomian ajalta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 122–133.

Korb, Anu 2005. *Venemaal rahvuskaaslasti küsitlemas. Folkloristliku välitöö metoodilisi aspekte*. Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Korb, Anu 2006. Ravitsemissiskus kui pärimusrühma ühisteadmus: Siberi Rõžkovo küla näide. *Mäetagused* 34, lk 87–110 (doi: 10.7592/MT2006.34.korb).

Korb, Anu (koost, toim) 2010. *Siberi eestlaste elud ja lood*. Eesti asundused V. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Korb, Anu 2017. *Kohtumised Siberis*. Eesti asundused VIII. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Korb, Anu 2019. Ida-Siberi Minussinski piirkonna eestlaste ravitsejad, haigusseletused ja ravivõtted. Traditsioonimuutused ja kogumiskontekst. Kalmre, Eda (toim). *Pildi sisse minek. Artikleid välitööde alalt*. Tänapäeva folkloorist 11. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 59–86 (doi: 10.7592/TF11.korb).

Kulu, Hill 1997. *Eestlaste tagasiränne 1940–1989. Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kõiva, Mare 1992. Loitsud ja rahvaarstid. Rüütel, Ingrid (toim). *Ida-Virumaa rahvakultuurist*. Tallinn: AS Infotrukk, lk 117–131.

Kõiva, Mare 1995. Loitsust riituseni. Hiimäe, Mall & Kõiva, Mare (toim). *Rahvausund tänapäeval*. Tartu: Eesti Keele Instituut, lk 175–194 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/usund/eesti/koiva.pdf> – 10. november 2020).

Kõiva, Mare 1998. Palindroomidest, aga ennekoike tähtvormelitest. Kalda, Mare & Kõiva, Mare (toim). *Sator I. Artikleid usundi- ja kombeloost*. Tartu: Eesti Keele Instituut, rahvausundi tööühm, lk 190–213 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator1/sator1-11.pdf> – 10. november 2020).

- Kõiva, Mare 2011. *Eesti loitsud*. Tallinn: Pegasus.
- Kõiva, Mare 2019. *Eesti loitsud. Arstimissõnad I. Monumenta Estoniae Antiquae VI*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Kõivupuu, Marju 2000. *Rahvaarstid Võrumaalt. Noor ja vana Suri Hargla kihelkonnast*. Võru: Võro Instituut.
- Kõivupuu, Marju 2013. *Igal hädal oma arst, igal tõvel ise tohter. Sissevaade eesti rahvameditsiini*. Varrak.
- Loorits, Oskar 1928. *Liivi rahva usund III. Mit einem Referat: Der Volksglaube der Liven*. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) = Tartu Ülikooli toimetused B (Humaniora) 16: 1. Tartu: [Tartu Ülikool].
- Loorits, Oskar 1990. *Eesti rahvausundi maailmavaade*. Tallinn: Perioodika.
- Manninen, Ilmari 1925. Üldjooni meie rahvameditsiinist. *Eesti Kirjandus* 11, lk 453–459.
- Must, Aadu 2012. *Siber ja Eesti. Jalaraua kõlin*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Nigol, August 1918. *Eesti asundused ja asupaigad Venemaal*. Tartu.
- Põldmäe, Rudolf 1938. Die früheste Verbreitung der Himmels-briefe in Estland. *Acta ethnologica*. Kobenhavn, lk 100–115.
- Rooks, G. 1929. Ebaarstimine Eestis. *Eesti Arst* 10, lk 377–382.
- Templing = Templing, Vladimir Iakovlevich 2005. Sel'skie vrachevateli v sibirskom sotsiume. Karabulatova, Irina S. (toim). *Zhivaia traditsiia zagovora Sibiri: sakral'no-ritual'nyi diskurs znakharskoi praktiki*. Tiumen': Aleteiia, lk 213–299.
- Vahtramäe, Ell 1998. Taevakirjad Siberi eesti asundustes. Tuisk, Astrid & [Hiimäe, Mall & Tamm, Kadri] (toim). *Eesti kultuur vöörsil. Loode-Venemaa ja Siberi asundused*. Konverentsi ettekanded. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 180–194.
- Viikberg, Jüri & Vaba, Lembit 1984. Siberi põhjaeestlasi kõnetamas I. *Keel ja Kirjandus* 3, lk 145–156.

Summary

Healers in Siberian Estonian communities

Anu Korb

Senior Research Fellow

Estonian Folklore Archives, Estonian Literary Museum

anu.korb@folklore.ee

Keywords: community, folk medicine, healers, Siberian Estonians

The article is based on manuscripts as well as sound and video recordings on folk medicine collected during fieldwork conducted by the researchers of the Estonian Folklore Archives in 1991–2013 from Estonians born and raised in different Siberian Estonian

communities. The ancestors of the visited Estonians had either left their homeland in search of land in the last decades of the 19th and the beginning of the 20th centuries or were descendants of those deported and exiled by the Russian tsarist authorities in the first half of the 19th century.

Fieldwork at Siberian Estonians in the last decade of the 20th century enriched the Estonian Folklore Archives with invaluable lore material, including the material related to folk medicine. Although the advance of the state medicine system with small hospitals and first aid posts had reached Siberian villages half a century before, and the activity of healers had been banned for decades, the collectors were surprised by the number of healers in villages and the extent of the practical use of folk medicine. The folk medicine tradition was upheld mostly by older women (as was the case also with other fields of lore), which resulted, on the one hand, from the demographic situation, and, on the other hand, from women's leading position in the preservation of communal traditions.

In the older Siberian Estonian communities, which had been established by the deportees (e.g. Ülem(Upper)-Suetuk, Ryzhkovo), it was believed that healing words and skills were available and could be learned by anyone; they were often compared to God's word. Some people thought that knowledge and skills could only be shared with those younger than yourself. In the villages established by exiles people were considerably more cautious about passing on healing words and the like. In most villages with southern Estonian background, healing charms were kept in secret, as it was believed that when sharing their knowledge, the healers would lose their abilities. It was only at their death's door that the healers selected their successor. Not all the people who were offered to learn the healing skills were ready to accept the responsibility. The first or last child in the family was thought to have more prerequisites for becoming a good healer.

In the first decade of the 21st century, the situation with passing on the healing words and skills had changed considerably in older Siberian villages. Many of the healers had passed away, and there were not enough young people who were interested in continuing the tradition. So the healing skills inevitably concentrated into the hands of a few wise women. Currently, the folk healing tradition in Siberian Estonian communities is fading away, above all, due to the fast aging and diminishing of the communities.

Anu Korb on Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur. Tema kogumis- ja uurimisvaldkonnaks on olnud Siberi eesti kogukonnad. Ta on korduvalt teinud välitöid erinevates Siberi eesti kogukondades, kogutu põhjal koostanud kommenteeritud teksti- ja lauluantoloogiaid. Oma teadustöodes on ta käsitletud Siberi eestlaste laulutraditsiooni, rahvameditsiini, eluloolisi mälestusi, Siberist kogutu põhjal folkloristliku välitöö eri aspekte.

Anu Korb is Senior Research Fellow at the Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum. Her main collection and research field is Siberian Estonian communities. She has carried out fieldwork in different Siberian Estonian communities and compiled commented text and song anthologies.

Anu Korb

Her research is dedicated to Siberian Estonians' song tradition, folk medicine, life stories, and different aspects of folkloric fieldwork based on the material collected in Siberia.

anu.korb@folklore.ee

Meditisiiniline alkeemia 19. sajandil: elektrohomöopaatia teoreetilised ja praktilised lähtekohad

Kurmo Konsa

Kõrgema Kunstikooli Pallas professor ja

Tartu Ülikooli kaasprofessor

kurmo.konsa@ut.ee

Teesid: Meditsiiniline alkeemia tekkis lääne alkeemilise traditsiooni raames 13. ja 14. sajandil. Väljakujunenud meditsiiniliseks alkeemiaks võib aga lugeda 16. sajandil tekkinud iatrokeemiat. Käesolevas artiklis keskendun alkeemia-traditsiooni jätkumisele 19. sajandi teisel poolel, kasutades näitena Cesare Mattei loodud elektrohomöopaatiat. Mattei loodud elektrohomöopaatia küll tugineb homöopaatiale, kuid arendab selle hoopis uuele tasemele. Klassikaline ehk Samuel Hahnemanni õpetusi järgiv homöopaatia kasutab ühte toimeainet sisaldavaid ravimeid. Sellest klassikalisest lähenemisest erinevad nn komplekshomöopaatilised suunad, mis kasutavad liitravimeid. Mattei tugines oma ravisüsteemi loomisel nii homöopaatiale kui ka varasemale alkeemilisele traditsioonile. Samas võttis ta üle omaaegse teaduse ideid ja integreeris neid oma ravisüsteemi. Elektrohomöopaatia on iatrokeemia edasiarendus, tuginedes selgelt oma aja teadustele, ning selles ei ole midagi müstilist ega okultset. Elektrohomöopaatia iseloomustab väga hästi tõsiasi, et alkeemia praktikad ja teooriad muutusid aja jooksul ja kohandusid muutunud kontekstidega. Tegemist on selle väljatöötaja sõnatsi empiirilise ravisüsteemiga, mille korral on väidetavalt esmane ravimite toime katsetamine ja alles selle alusel teooria püstitamine. Tänapäevast elektrohomöopaatiat iseloomustab kasutatavate ravimipreparaatide rohkus ja müstiliste seletuste kasutuselevõtt.

Märksõnad: alkeemia, Cesare Mattei, elektrohomöopaatia, meditsiiniline alkeemia, spagüürika, taimravi

Sissejuhatus

Alkeemia kuulub kindlasti nähtuste hulka, millest igaüks on midagi kuulnud, kui ka mitte midagi muud, siis kindlasti seda, et alkeemikud olid need, kes proovisid kulda teha ja otsisid filosooflist kivi. Igal juhul on tegemist millegi müstilise ja mõistatuslikuga. Kui aga sellised populaarkultuuris levinud seisukohad kõrvale jätta, siis selgub, et tegemist on pika ja keeruka ajaloo ja kultuurinähtusega, mis ulatub tänasesse päeva välja.

Alkeemia on alati ühelt poolt olnud seotud ajajärgule iseloomuliku tehnokeemilise praktikaga (alates 17. sajandist juba väljakujunenud keemilise tehnoloogiaga) ning teiselt poolt filosoofiliste ja religioossete vaadetega looduse kohta. Enne 18. sajandit olid alkeemia ja keemia põhimõtteliselt eristamatud, alkeemia pidamine millekski teadusest kardinaalselt erinevaks on hilisem seisukoht.¹ Sarnaselt tänapäevase keemiaga tegeles alkeemia samuti ainete, uurides nende omadusi, muutumist ja täiustamise võimalusi. Tegemist oli praktilise teadusega, mille eesmärgiks oli füüsilise maailma ehituse selgitamine. Alkeemia oli väga tihedalt seotud loodusfilosoofia teiste harudega, nagu füüsika, astroloogia ja meditsiin. Võrreldes näiteks loodusfilosoofiaga oli alkeemias alati tähtsal kohal praktiline aspekt. Lisaks autoriteetidele ja aruteludele toetusid alkeemikud vaatlustele ja eksperimentidele. Samas tuleb muidugi rõhutada, et ühtset alkeemilist kaanonit pole kunagi olnud, oma arengu iseärasuste tõttu oli alkeemia märksa vähem standardiseeritud kui näiteks meditsiin või teoloogia (Matus 2017: 1–3).

Meditsiiniline alkeemia tekkis lääne alkeemilise traditsiooni raames 13. ja 14. sajandil. Väljakujunenud meditsiiniliseks alkeemiaks võib aga lugeda 16. sajandil tekkinud iatrokeemiat. Käesolevas artiklis keskendun alkeemiatraditsiooni jätkumisele 19. sajandi teisel poolel, kasutades näitena Cesare Mattei poolt loodud elektrohomöopaatiat. Nagu meetodi nimetus viitab, on see seotud ühelt poolt klassikalise homöopaatia. Täiendsõna “elektro” viitab aga hoopiski tema poolt väljatöötatud ravimite elektrilöögi sarnaselt kiirele toimele. Elektrohomöopaatia loomisest ja taustast on senini üsna vähe teada (Blessing 2011: v). Samuti ei ole lähemat käsitlemist leidnud elektrohomöopaatia seosed varasema alkeemiatraditsiooniga. Teaduslikke käsitlusi² elektrohomöopaatia kohta napib, enamik allikaid tegeleb selle meetodi tutvustamise ja propageerimisega.

Mattei elektrohomöopaatia käsitlusele vajaliku konteksti loomiseks kirjeldan esmalt Euroopa alkeemiatraditsiooni, keskendudes meditsiinilisele alkeemiale. Meditsiinilise alkeemiana käsitlen alkeemiliste ideede ja protsesside kasutamist ravimite valmistamiseks ja inimkeha toimimise seletamiseks (Hedesan 2016: xii). Seejärel annan ülevaate Cesare Mattei loodud elektrohomöopaatia, tuginedes peamiselt tema enda kirjutistele.

Tegemist oli omal ajal vägagi populaarse meetodiga, mis pole oma menu kaotanud ka tänapäeval. Ajalooliste ja ideeliste juurte selgitamine aitab mõista meetodi leviku ja populaarsuse põhjuseid, samuti ametliku meditsiini reaktsiooni sellele.

Meditsiinilise alkeemia kujunemine

Alkeemia täpsem määratlemine ei ole sugugi lihtne, kuna tegemist on nähtusega, mis on eksisteerinud pika aja kestel ja väga erinevates kultuurikon tekstides (vt Principe & Newman 2001; Kahn 2007: 7). Laskumata siinkohal tänapäevaste definitsioonide eritlemisse, toon järgnevalt alkeemia määratluse raamatust “Mirror of Alchemy” (*Speculum Alchemiae*), mille autoriks on ekslikult peetud Roger Baconit. Kõige tõenäolisemalt on selle raamatu kirjutanud keegi anonüümne autor ajavahemikus 13.–15. sajand. Alkeemiat määratleb see tundmatu autor järgmiselt (Bacon 1597: 1):

Paljudest iidsetest raamatutest võib leida selle kunsti määratlusi, mida me käesolevas peatükis kavatseme arvesse võtta. Sest Hermes ütles sellest teadusest: alkeemia on kehaline teadus, koosnedes lihtsalt ühest ja ühevõrra, ühendades loomulikult teel teadmise ja mõju abil kehasid märksa väärtuslikemateks ja muutes neid loomuliku segamise teel paremaks. Keegi teine ütles: alkeemia on teadus, mis õpetab kuidas muuta mistahes metalli teiseks, ning seda tehakse sobiva meditsiini abil, nii nagu see selgub paljude filosoofide raamatutest. Alkeemia on seega teadus, mis õpetab, kuidas valmistada ja ühendada teatud ravimit, mida nimetatakse eliksiiriks, mis siis kui seda valatakse metallidele või ebatäiuslikele kehadele, muudab need täiuslikeks transmutatsiooni käigus.

Nagu toodud lõigust näha, kirjeldab traktaadi autor alkeemiat teadusena, mis käsitleb vähemväärtuslike asjade muutmist enam väärtuslikeks. Kõige ilmsemaks näiteks sellisest transmutatsioonist ongi harilike metallide muutmine väärismetallideks, kuid iseenesest käib see kõikide looduslike kehade kohta. Teaduse kõrval on väga selgelt tegemist ka kunstiga, mis tähendab seda, et transmutatsiooniprotsessi üle mitte ainult ei arutleta teaduslikult, vaid seda ka teostatakse praktiliselt. Selle praktilise poole tõttu on alkeemia olnud seotud metallurgia, kullasepakunsti, juveliirikunsti ja klaasivalamisega. Transmutatsiooni läbiviimiseks kasutatakse “vastavat ravimit” ehk eliksiiri.

Kui käsitleda alkeemia teooriat ja praktikat hästi laialt, nimelt looduses toimuvate muutumisprotsesside uurimise ja mõjutamisena, siis võib eristada kolm suurt alkeemia kultuurilis-geograafilist kujunemiskeskust. Lääne või Euroopa alkeemia sai alguse kreeka-egiptuse kultuuris (ca 3. sajand m.a.j) ning levis Põhja-Aafrikas, Lähis-Idas, Bütsantsis ja Euroopa aladel. Hiina alkeemia on väga tihedalt seotud taoismiga ning see tekkis ajaliselt varem kui lääne alkeemia. India alkeemiline traditsioon on üsna tihedalt seotud Hiina vastavate teooriate ja praktikatega ning see kujunes välja millalgi meie ajajärvamise alguses.³ Hiinas ja Indias levinud alkeemilised õpetused ja praktikad erinevad

siiski nii suurel määral Euroopas kasutusel olnutest, et neid on raske ühise nimetaja alla võtta ning tänapäeva teadlased eelistavad neid väga selgelt eristada. Kui Hiina ja India alkeemias olid kesksed inimese noorendamise, tervise taastamise ja surematuse saavutamise seotud probleemid, siis Egiptuses ja Euroopas kujunenud alkeemia keskendus looduses toimuvate muutumisprotsesside uurimisel ennekõike metallidele ja keemilistele ainetele.

Alkeemia seostamine meditsiiniga algas Euroopas 13. ja 14. sajandil selliste frantsiskaani mungaordu liikmete nagu Roger Bacon (1214–1294), Arnaldo da Villanova (1235–1311) ja Johannes de Rupescissa (14. sajandi keskpaik) töödes (Debus 2002: 19–25; Moran 2005; Multhauf 1956). Meditsiiniline suund Euroopa alkeemias muutus märksa olulisemaks alles 16. sajandil, mil ilmus nn iatrokeemia.⁴ Iatrokeemia puhul ongi tegemist selgelt meditsiinilise suunitlusega alkeemiaga. Iatrokeemia väljatöötajaks oli Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim (1493–1541), kes on enam tuntud Paracelsuse nime all. Paracelsus toetus suurel määral varastele meditsiinkallakuga alkeemikutele, nagu Johannes de Rupescissa ja pseudo-Llull.⁵ Samas arendas ta välja mitte millegi varasemaga võrreldava kosmoloogilise iatrokeemia. Paracelsuse järgi koosneb kogu maailm (ja kõik kehad) kolmest filosoofilisest põhiprintsiibist: soolast (*sal*), väävlist (*sulphur*) ja elavhõbedast (*mercurius*). Need kolm printsiipi küll erinevad üksteisest, kuid moodustavad kolmese ühtsuse (*tria prima*). Tegemist ei ole tavapäraste keemiliste ainetega, vaid just nimelt filosoofiliste printsiipidega. Ravimite valmistamisel võttis Paracelsus kasutusele erinevad mineraalsed, taimsed ja loomsed ained ning keemilised meetodid nende töötlemiseks. Erinevalt varasemast humoraalmeditsiinist, mis käsitles haiguseid ennekõike terve keha humoorite tasakaalutusena, rõhutas Paracelsus haiguse asukohta kindlas organis. Ravimeetod pidi vastama konkreetsele haigusele ning ainete raviomadused seostusid mitte nende aristoteleslike kvaliteetidega (külmus-soojus, kuivus-niiskus), vaid keemiliste omadustega. Ravimid toimisid mitte maagia, vaid neile omaste sisemiste omaduste kaudu.

Paracelsus võttis kasutusele ka termini spagüürika (*spagyria*, *spagyric*), mis tuleneb kreekakeelsetest sõnadest *span* (lahuta, eralda) ja *ageirein* (ühenda, kombineeri).⁶ Nimetus viitab alkeemilisele protsessile, mille käigus lähteained lagundatakse ja seejärel uuesti ühendatakse. Ravimite valmistamisel tähendab see puhta ravitoimega aine eraldamist ebapuhtast mateerist. Spagüürilisi meetodeid kasutati metallide, mineraalide, loomsete ja taimsete lähteainete puhastamiseks. Esialgu tähistas termin spagüüriline alkeemiat tervikuna, hiljem hakkas tähendama ainult taimedest ravimite valmistamist.

Paracelsuse järgijatest oli üks kuulsamaid kahtlemata flaami arst ja alkeemik Jan Babtist van Helmont (1579–1644). Toetudes alguses Paracelsuse ideedele arendas ta hiljem välja küllaltki originaalse sünteesi kristliku teoloogia

ja loodusfilosoofia vahel, mis tugines Piiblile ja alkeemiale (Hedesan 2016). Ta eitas Paracelsuse kolme alusprintsipi ja pidas kõikide looduslike asjade põhiprintsipi vett. Samuti tegeles ta metallidest ja mineraalidest ravimite valmistamisega. Van Helmont kasutas meditsiinilise alkeemia tähenduses termineid *spagyria*, *chymia* või *pyrotechnia*. Iatrokeemia arendas välja terviklikuks süsteemiks aga hollandi arst ja anatoom Francois de le Boe Sylvius (1614–1672).⁷ Tema vaadete kohaselt olid kõik eluprotsessid, sealhulgas ka haigused, keemilist päritolu. Keskseks teemaks tema käsitluses on fermenteerimine, mille käigus vabanevad toitained satuvad sapipõie ja lümfisoonete vahendusel verre ning sealtkaudu toidavad kogu keha. Olulisel kohal oli aluseliste ja happeliste laguproduktide tasakaalu mõiste, mille kaudu seletas ta ka haiguste teket. Nagu näha, toetus ta nii Paracelsuse kui ka eelnenud humoraalmeditsiini mõnede ideedele. Selline meditsiinilis-keemiline lähenemine lõi aluse uute ravimite valmistamisele.

Saksa arst Samuel Hahnemann (1755–1843) lõi 19. sajandi alguses farmakoloogilise süsteemi, mille nimetas homöopaatiaiks (kreeka *homoion* – sarnane). Homöopaatia keskendub keha kaitsemehhanismide stimuleerimisele, mitte otseselt haigusega võitlemisele. Ravimisel kasutatakse sarnasuse printsipi, mille kohaselt haigust ravitakse ainetega, mis kutsuvad tervel inimesel esile haigusele sarnaseid sümptomeid.⁸ Ravimeid kasutatakse ülilähjendatud kujul. Hahnemann kasutas korraga ühte puhast ainet, hiljem hakkasid homöopaadid välja kirjutama ka ainete segusid ja valmistama kompleksseid ravimeid.

Meditiinilise alkeemia arendajate hulka kuulusid veel Johann Rudolph Glauber (1604–1670), Johann Gottlieb Rademacher (1752–1850), Carl-Friedrich Zimpel (1801–1879) ning ka elektrohomöopaatia väljatöötaja Cesare Mattei.

Cesare Mattei ja elektrohomöopaatia loomine

Elektrohomöopaatia, mida tuntakse ka Mattei vähiravi ja matteismi (*matteism*) nime all, on homöopaatia vorm, mille arendas välja krahv Cesare Mattei (1809–1896) 19. sajandi teisel poolel. Mattei kasvas üles rikkas maaomanike perekonnas Bolognas.⁹ Kuni 19aastaseks saamiseni õppis Bologna seminaris, pärast isa surma päris ta laiaulatuslikud valdused ning suundus Euroopa reisile. 30aastasena, pärast skandaali ja duelli ühe teise Bologna aristokraadiga, toimus ta elus muutus. Ta hakkas suhtlema poeedi ja filosoofi Paolo Costaga (1771–1836) ning asus tema juhatusel õppima ajalugu, filosoofiat, kunstiajalugu ja loodusteadusi. 1840. aastad olid Itaalias keerulised nii sise- kui ka välispoliitiliselt. Austria armee tungis Itaaliasse. Mattei perekond omas maavaldusi strateegiliselt väga olulises piirkonnas Comacchio maakonnas. Cesare Mattei

ja tema vend Giuseppe annetasid maavaldused paavstiriigile, et selle vägedel oleks parem organiseerida kaitset vaenlaste vastu. Tänutäheks annetas paavst Pius IX 1847. aastal neile krahvitiitli.

Bolognas osales Mattei rahvuskaardi loomises ja teenis välja koloneli auastme. Samuti valiti ta Itaalia parlamendi liikmeks. 1850. aastal omandas ta Grizzana Morandis, umbes 50 km kaugusel Bolognast kalju koos 12. sajandist pärinevate lossivaremetega. Ta rajas sinna mauri stiilis fantaasialossi (Rocchetta Mattei). 1859. aastal rajas ta lossitorni salajase laboratooriumi, kus hakkas tegelema alkeemiliste katsetega.

Anekdootlik lugu räägib, et Mattei avastas taimede ravitoime, kui ta nägi haiget hulkuvat koera, kes söi erinevaid taimi ja kosus silmnähtavalt (Blesing 2011: 28; Lodispoto 1971). Sellele tuginedes lõi ta taimedest koosnevad ravimpreparaadid, mis põhimõtteliselt aitasid kõikvõimalike haiguste korral. 1860. aastate alguses hakkas Mattei kuulsus levima ka laiemal avalikkuse seas ning tema ravimeetodist hakati kirjutama ajakirjanduses. Arstid ja meditsiiniteadlased suhtusid tema meetodisse suure kahtlusega, kuid patsientide seas muutus see vägagi populaarseks (Stead 1892). Nii näiteks ravis ta Bolognas ajavahemikul 16. juulist 1865 kuni 15. oktoobrini 1867 kuni 20 000 inimest. 1869. aastal andis paavst Pius IX tema käsutusse osa Santa Tereza hospital Roomas, kus ta sai patsiente vastu võtta ja tegeleda nende ravimisega. Pärast paavstiriigi okupeerimist Itaalia vägede poolt 1870. aastal tõmbus Cesare Mattei tagasi oma lossi. Tal keelati tegeleda Itaalias inimeste ravimise ja medikamentide müügiga, kuna tal puudus arstiharidus (Lodispoto 1971: 132).

1874. aastal avaldas ta oma esimese elektrohomöopaatia käsitleva raamatu ("Un poco di storia sui rimedi Mattei"). 1880. aasta juulist hakkas ta välja andma ajakirja *Bulletin de l'Electro-Homéopathie*, hilisema nimega *La Nouvelle Science Médicale*, mis lõpuks ilmus nime *Moniteur de l'Electro-Homéopathie* all. Tema raamatud ja ajakiri levisid kogu Euroopas. Ravimite levitamiseks ja ekspordiks asutas Mattei Bolognasse kesklaod, mida hakkas juhatama tema venna Giuseppe poeg Luigi Mattei, kes osutus aga ülimalt kehvaks ärimeheks. Mattei määras tema asemele oma kaastöölise Mario Venturoli (1858–1937), kelle ta 1888. aastal adopteeris. Saksamaal müüs Mattei oma ravimeid Regensburgis asuva ettevõtte Consortium für Electrohomöopathie kaudu (Helmstädter 1990: 35–37; Sahler 2003: 59).

19. sajandi lõpul levis elektrohomöopaatia ka Saksamaal, Prantsusmaal, Ühendriikides ja Inglismaal. Sajandivahetuseks oli ilmunud juba üle saja publikatsiooni, mis tutvustasid Mattei ravisüsteemi, välja anti kolme ajakirja (Baylen 1969). 1884. aastal oli kümnes Euroopa riigis kokku 79 müügikeskust. Venemaale jõudis elektrohomöopaatia teadaolevalt 1875. aastal (Facci 2017: 33). Eesti kohta on teada, et Tallinnas töötanud dr Alexander Rosendorff

(1871–1963), kes oli Eesti tuntuim homöopaat, kohtus Matteiga ja oli kursis ka elektrohomöopaatiaga ning kasutas elektrohomöopaatilisi ravimeid (Jütte 2006: 37–38). 1920. aastatel pidas Rosendorff loenguid nii Tallinnas kui Tartus, kus muuhulgas käsitles ka homöopaatia ja elektrohomöopaatia erinevust (PM 1925).

20. sajandi alguses tarnis Bolognas asuv keskladu alginktuure, mida kasutati ravimite valmistamiseks Regensburgis asuvalle Engeli apteegile (Engel-Apotheke). Selline praktika kestis kuni Esimese maailmasõja alguseni. Kui varud ammendusid, hakkas apteeker Johannes Sonntag (1863–1945) koos elektrohomöopaatia eksperdi ja Mattei eluloo kirjutanud Theodor Kraussiga (1864–1924) valmistama originaalretseptile tuginevaid elektrohomöopaatilisi ravimeid. 1923. aastal loodi Engeli apteegi baasil JSO-Werk (Helmstädter 1990: 148–149).

Bologna ja Regensburgi vahelised läbirääkimised, mis algasid sõja lõpul, ei andnud tulemusi, ning Mario Venturoli-Mattei sõlmis lepingu Max Mandelbaumi (1888–1984) juhitud Adleri apteegiga Würzburgis, et see hakkaks Mattei elektrohomöopaatilisi ravimeid turustama kogu Saksamaal. Vaidlused kahe elektrohomöopaatiliste ravimite valmistaja vahel kestsid kuni 1930. aastani, mil lõpuks sõlmiti kokkulepe. Pärast Mandelbaumi emigreerumist Saksamaalt võttis äri üle Chemnitzis asuv Otto Stumpf ettevõte. Pärast Teist maailmasõda turustas elektrohomöopaatilisi ravimeid, mida valmistas Bolognast imporditud alginktuuridest, Hofis asuv kompanii Viropharm. Ravimite müük kestis kuni 1970. aastate lõpuni, mil krahvi pärijad lõpetasid alginktuuride valmistamise. Viropharm müüs järelejäänud varud Adleri apteegile Würzburgis (Helmstädter 1990: 149).

Ülevaade elektrohomöopaatilisest ravist

Ravimeetodite otsimisel pöördub Mattei taimede poole: “Taimedest saavad söönuks loomad, taimede kaudu on loomariik seotud anorgaanilise maailmaga. Järelikult, ütlesin ma endale, on Jumal sinna paigutanud ka ravimid.” (Mattei 1880: 10). Elektrohomöopaatilised ravimid jagunesid kahte gruppi: 27 tüüpi tahked pillid (tabel 1) ja viit tüüpi vedelikud (tabel 2). Ravimite nimetused tulutati nende toimest. Mattei kirjeldab väljatöötatud ravimeid järgmiselt (Mattei 1880: 54):

Inimese kehas leiduvad teatud kahjulikud lisandid või printsiibid, mida mõned kutsuvad herpetic, teised scrofulous ning mida Hahnemann kutsus psoric. Need printsiibid rikuvad keha organisatsiooni ja tekitavad eelsoodumuse reale haigustele. Kuid leiduvad vahendid nende eemaldamiseks, mida ma kutsun antiscrofulous. Need printsiibid kahjustavad

lümfishooni, tuues kaasa lümfi koostise muutused. On ravimid, mida ma kutsun anticanceroso. Teistel juhtudel kahjustub vereringesüsteem, põhjustades muutusi veresoontes ning tekitades veenide ja arterite haiguseid. On olemas ravimid, mida ma kutsun anti-vaskulaarseteks, antiangioitico. Nende kolme tüüpi ravimitega saavad peaaegu kõik haigused ravitud, lisaks kasutab uus raviviis ka mõningaid teisi ravimeid: pectorals omab valikulist mõju bronhitorudele. Febrifuges ravib palavikke, muutuseid maksas ning põrnas. Vermifuges tapab sooleusse, nii naaskelsabasid kui paelusse ja trihhotsefaale. Antivenereal ravib kõiki süüfilise vorme ja isegi aitab neid vältida.

Tabel 1. Tahked elektrohomöopaatilised ravimid.

Tähistus	Ravimigrupi nimetus	Alagrupid	Toime
S.	Antiscrofoloso	S1, S2, S3, S4 S5, S6	Lümfisüsteemi puhastamine
A.	Antiangioitico	A1, A2, A3	Vereringe puhastamine, südame- ja veresoonekonnahaigustele
C.	Anticanceroso	C1, C2, C3, C4, C5, C6, C10, T.B.	Nii hea- kui halvaloomulised kasvaja, süüfilis
F.	Febrifugo	F1, F2	Palavikud, neuralgia, maksa- ja põrnahaigused
Ver.	Vermifugo	Ver1, Ver2	Hävitab sooleusse, nii naaskelsabasid kui paelusse ja trihhotsefaale
P.	Pectoral	P1, P2, P3, P4	Kõri- ja rindkerehaigused, köha, katarr, bronhiit, pleuriit, kopsupõletik
Ven.	Antivenerien		süüfilis
L.	Antilymphatic		

Tahketest ravimigruppidest on kolm kõige olulisemat antiscrofoloso, antiangioitico ja anticanceroso. Mattei kutsub neid esmasteks või tähtsaimateks ravimiteks, mille abil õnnestub ravida enamikku haigustest (Mattei 1891: 21).

Kahe ravimi (*antiscrofoloso* ja *antiangioitico*) abil taastatakse keha kõikide osade koostiselemendid normaalsesse seisundisse. Ühtlasi tõrjutakse välja kõik haigustekitajad ja taastatakse kahjustunud koed (Mattei 1880: 20–21). Samas kohtas Mattei ka juhtumeid, millede korral ei piisanud eelmainitud ravimitest, küll aga saavutati tervenemine siis, kui tarvitati kahte ravimit vaheldumisi

(Mattei 1880: 12). Seega on olemas haigused, mis mõjutavad mõlemat süsteemi: lümfli kahjustamine mõjutab ka verd ja vastupidi.

Vedelaid ravimeid, mida Mattei nimetas elektrilisteks vedelikeks (*electricità*) oli viit tüüpi (tabel 2). Neid eristati värvi järgi: punane, roheline, valge, sinine ja kollane. Esialgu olidki vedelikud vastavat värvi, hiljem olid kõik vedelikud värvitud ja vastav värv kajastus vaid etiketi värvis. Elektrilisi vedelikke tarvitati peamiselt välispidiselt abistvate vahenditena, kuid neid võis tarvitada ka seespiselt.

Tabel 2. Vedelad elektrohomöopaatilised ravimid.

Nimetus	Tüüp	Toime
Punane	positiivne	Stimuleeriv, maohaigused
Kollane	negatiivne	Sooltehaigused, ussid
Valge	neutraalne	Rahustava toimega
Sinine	sobib antiangioitico tüüpi ravimitega	Verejooksude vastane
Roheline	negatiivne	Hävitab haiguste idusid, antibiootilise toimega

Kuna Mattei leiutatud ravimid omasid sellist jõudu ja toimekiirust, mis lubas neid võrrelda elektrivooluga, siis nimetaski ta meetodi elektrohomöopaatiaaks (Mattei 1880: 23; Mattei 1891: 9). Mingisugust muud seost elektrivooluga neil ei olnud. Selle rõhutamine on oluline, kuna hilisemad elektrohomöopaatia tõlgendused ja seletused seostavad ravimite toime taimse elektriga või bio-energiatega (*Odyle energia, orgon energia, praana*) (Ambrosi 2008; Facci 2017: 72–79; Kundu 2015). Ennemini meenutab Mattei ravimite toime van Helmonti kirjeldust väikesest kivist (*lapillus*), mille ta sai Iiri alkeemikult Butlerilt. Selle kivikese puudutamine keeleotsaga ravis kõiki haigusi, kusjuures kivi toime oli sarnane rästikumürgi toimega – kiire ja mõjus väikestes kogustes (Van Helmont 1652: 469, 474).

Mattei ettekujutuse järgi on inimkeha kompleksne tervik ja seega pole ka haigused lihtsad. Organsüsteemid töötavad seostatult ning kui ühes organis toimub häirimine või ilmneb tasakaalutus, siis mõjutab see ka teisi organeid ning viib sümptomite kompleksi ilmunisele. Seega tuleb kasutada seguravimeid, liitseid ravimeid, mis koosnevad erinevatest koostisosadest.

Harilik doos elektrohomöopaatilist ravimit on üks ravimiterake või tilk essentsi klaasi vee kohta. Samas kasutatakse ka kahekordset lahjendust ning mõnel harval juhul ka kolmekordset lahjendust. Harvadel juhtudel kasutatakse ka tugevamaid doose. Ravimi doos peab olema pöördvõrdelises seoses haiguse raskusega (Mattei 1880: 25). Tervenemine on seotud orgaanilis-vitaalsete reaktsioonidega, mis on esile kutsutud ravimite poolt ning need reaktsioonid

on seda väiksemad, mida vähem on jäänud vitaalsust organismi endasse. Selle tõttu tuleb ka raskemate haiguste korral vähendada ravimi doosi. See on Mattei sõnutsi kooskõlas ka looduseadusega, mis ütleb, et reaktsioon on alati täpselt võrdne ja vastupidine jõuga (Mattei 1880: 26).

Inimesi huvitas omal ajal ja huvitab praegugi elektrohomöopaatiliste ravimite koostis. Mattei ise avaldas ainult nii palju: “Kõik need ravimid on eraldatud mittemürgistest taimedest, nagu on tõestanud kogemused ja analüüs.” Kasutatavaid taimi ja nende töötlemise meetodeid hoidis ta saladuses. Etikettidele olid kantud vaid ravimi nimi, mis ei öelnud midagi selle koostise kohta (Facci 2017: 65–67). Esimesena kirjeldas elektrohomöopaatiliste ravimite valmistamist lähemalt Theodor Krauss,¹⁰ mainides spetsiaalset fermenteerimisprotsessi. Kraussi arvates kasutas Mattei Paracelsuse, Jan Babbist van Helmonti (1577–1644) ja Francois de le Boe Sylviuse (1614–1672) väljatöötatud iatrokeemilisi töötlemismenetlusi. Kraussi järgi toimus töötlemisprotsess järgmiselt. Kasutatavad taimed koguti sügisel või kevadel, kuna just sel ajal on taimemahlad eriti aktiivsed. Taimeosad purustati ja leotati (matsereeriti) destilleeritud vees 35 kraadi (“vere soojus”) juures, kuni taimedest olid mahlad välja tulnud. Seejärel lisati uut taimemassi ja korrati protseduuri seni, kuni oli moodustunud “vedela mee” sarnase konsistentsiga vedelik. Krauss kutsus seda protsessistaadiumit küllastamiseks (*saturation*) ja kontsentreeritud matseraati “*tinctura aquosa fortis*” (tugev vesine tinktuur) (Krauss 1920: 58). Seejärel valati matseraat ilma õhu juurdepääsuta klaasnõusse, kus algas aeglane käärimisprotsess. Käärimise lõpuks oli põhja sadenenud taimemassi kohal selge, läbipaistev vedelik. See vedelik destilleeriti ning destillaat segati segamismasinas destilleeritud veega, suhkru ning puhta valge vaseliiniga. Saadud tainast vormiti peenikesed silindrid (it *maddaleone*), millest hiljem valmistati ravimipillid. Taimeekstraktid villiti pudelitesse (Facci 2017: 69).

Midagi enamat preparaate valmistamise kohta teada ei olegi. Osaliselt on säilinud Mattei laborisisustus – uhmer, segamismasin, taimepress ja destillaator ning graanulite valmistamise seade (Facci 2017: 68–70). Hiljuti avaldatud Mattei käsikirjalistest märkmetest on siiski selgunud ka mõned üksikasjad tema preparaate koostise kohta (Facci 2017: 36–55). Ta kasutas 32 täiesti tavalist taime: mänd, plaatan, harilik altee, küüslauk, sibul, kadakas, aedpihlakas, leeder, asparaagus, kreeka pähkel, uba, kapsas, viirpuu, harilik apteegitill, kanepiseemned, leetpõõsas, luuderohi, pirn, kibuvits, linaseemned, petersell, uimastav raihein, kiinapuu koor, nisu, laukapuu, salvei, viinapuu, aedruut, samblikud, rosmariin, apelsinikoor, kirss. Nimetatud taimedest kasutatakse lehti, vilju, juuri, õisi, sibulaid, koort, seemneid. Ainsaks kasutatud loomseks aineks oli searasv.

Ravimid koosnesid üldjuhul ravimtaimede segudest, näiteks koosnes *Antiscrofoloso* (S1) võrdsetest osadest luuderohulehtedest, linaseemnetest, kanepiseemnetest, leedriõitest ja kahekordest kogusest pirnilehtedest, -õitest ja -viljadest. Punane *electricità* sisaldas kreeka pähkli lehti, valge *electricità* pirnilehti, -õisi ja -vilju ning sinine *electricità* aedpihlaka lehti ja koort, kibuvitsa marjasid ja viirpuu õisi ning vilju. (Facci 2017: 57)

Erinevate taimeosade kasutamine on jällegi meditsiinilises alkeemias vägagi tavaline. Nii rõhutab juba Paracelsus: “Kui nüüd alkeemik asub uurima, mis looduses peitub, siis tuleb teada, et erinevates asjades varjuvad erinevad jõud: ühed pungades, teised lehtedes, kolmandad õites, neljandad torestes viljades, viiendad küpsetes viljades; ...” (Paracelsus 1998: 76).

Mattei käsitleb enda loodud elektrohomöopaatia klassikalise Samuel Hahnemanni (1755–1843) homöopaatia edasiarendusena. Mõlemad ravimeetodid tuginevad sarnasuse printsiibile, mille kohaselt mingi haiguse ravimitena kasutatakse selliseid aineid, mis põhjustavad tervel inimesel antud haigusele omaseid sümptomeid. Samas rõhutab Mattei kasutatavate ravimite, nende toime ja kahe lähenemise teoreetiliste aluste suurt erinevust (Mattei 1880: 21). Homöopaatiline ravi piirdub eluohtlike haiguste korral vaid nähtavate ilmingutega, ilma et see jõuaks tegelike põhjusteni. See omakorda tähendab seda, et haigus ilmub mingi aja pärast uuesti. Seega ei suuda homöopaatia ravida eluohtlikke haiguseid. Sellel lisandub veel väga suur ravitavate sümptomite arv, mis muudab diagnoosimise ja sobiva ravimi leidmise keerukaks (Mattei 1880: 22). Mattei loodud elektrohomöopaatia tugineb küll homöopaatiale, kuid on selle arendamine hoopis uuele tasemele. Klassikaline ehk Hahnemanni õpetusi järgiv homöopaatia kasutab ühte toimeainet sisaldavaid ravimeid. Sellest klassikalisest lähenemisest erinevad nn komplekshomöopaatilised suunad, mis kasutavad liitravimeid. Elektrohomöopaatia kuulubki komplekshomöopaatia suunda. Elektrohomöopaatia kolm põhilist erinevust homöopaatiaast ongi järgmised. Esiteks, ei järgita täielikult sarnasuse seadust. Teiseks, ei kasutata raviaine järjestikuse lahjendamise protseduuri toime tugevdamiseks. Kolmandaks, ravimeid ei katsetata alguses mitte tervetel inimestel, nagu homöopaatias, vaid alustatakse haigetega.

Kuna elektrohomöopaatia kasutab kompleksseid ravimeid ja eirab mitmeid homöopaatia teisi reegleid, ei tunnistanud Homöopaatia keskuhing (*Central Homoeopathic Association*) seda homöopaatilise ravimeetodina ning leidis, et kasutatavad ravimid ei ole vastavuses Hahnemanni õpetusega.¹¹

Elektrohomöopaatia kui iatrokeemia jätk 19. sajandil

Mattei nimetab oma käsitlust mitte lihtsalt uueks meditsiinisüsteemiks, vaid lausa uueks teaduseks: "...ma saavutasin revolutsiooni meditsiinis. Ma pärandan maailmale mitte meditsiinisüsteemi, vaid meditsiini, mida pärast 25 sajandit oli vaja veel otsida. Juba pikka aega olen ma teadnud väga hästi kõikide süsteemide tühjust mida iga sajand ja peaaegu iga koolkond on pookinud mädanenud meditsiiniteaduse puu vanale tüvele" (Mattei 1880: 2, 13–14). Ta tunnistab, et pole ise arst, aga sellele vaatamata kritiseerib armutult kaasaegset meditsiini: "Olemata küll ise arst, sain ma lihtsal viisil aru, et meditsiinikoolide poolt pakutav on jõuetu ka kõige väiksemate hädade korral, kuigi samal ajal toimub teaduse paraaditsemine" (Mattei 1880: 2). Tegemist on uue leiutisega, uue asjaga, mis on parem kui kõik eelnenu. Siinkohal võib jällegi tõmmata selge paralleeli Paracelsusega, kes samuti rõhutas oma käsitluste erinevust kõigest varasemast: "Siin, selles teoses ma tutvustan uut *Theoricam*, mis on samuti *Physicam*, koos uute kontseptidega, mida senini pole kunagi teatud, ega ole neid mõistnud filosoofid, astronoomid, ega arstid..." (Paracelsus 1996: 12).

Mattei stiil ja keel on üsna sarnased Paracelsuse omadele, eriti nendes lõikudes, kus ta ründab arste ja ülikoole ning kogu senist meditsiini laiemalt. Mattei väidab kindlalt, et: "Teadusmehed võivad mitte üksnes olla vastuspidisel arvamusel kui mina, nad võivad ka võidelda, lükata tagasi ja isegi naeruvääristada mu teoreetilisi ideid, kuid neil ei ole õigus lükata tagasi silmanähtavaid ja vaieldamatuid fakte" (Mattei 1880: 21).

Mattei rõhutab igati oma süsteemi empiirilist alust. Erinevalt kõikidest senistest meditsiinisüsteemidest põhineb elektrohomöopaatia praktilisel ravimisel ja teooria tuletatakse ainult kogemusest. Tähtis on see, et ravim aitaks haiget, kõik muud aspektid on teisejärgulised. Ta toonitab seda, et vaatamata teaduse edusammudele haiguste põhjuste kindlakstegemisel ja patoloogiate kirjeldamisel ei suuda tavameditsiin haigusi ravida. Tema käsitluse kohaselt seisneb meditsiin ravimises: "Meditsiiniteadus on kõrgemal keemiast ja füüsikast; see on tervendamise kunst; ma esitan järgmise paradoksi: *On vajalik, et arst mõtleks mitte ainult patsientide uurimisest, vaid mõtleks nende ravimisest*" (Mattei 1880: 4–5).

Mattei rõhutab korduvalt, et elektrohomöopaatia sündis esmalt kui ravimeetod ja alles hiljem jõudis ta kogemuste üldistamise teel selle toimemehhanismi selgitamisele. Esmalt alustas ta ravimisega, mis ongi tõelise meditsiini tegelikuks ülesandeks, ja alles siis jõudis teooria ja ravitoime seletamiseni. Kusjuures viimased pole elektrohomöopaatias kunagi kesksel kohal, erinevalt jällegi tavameditsiinist. Mattei väitis, et kõik varasemad meditsiinisüsteemid on võtnud vale kursi: "Sest nad otsivad ravimeid pärast ideede väljamõtlemist,

et tõestada juba olemasolevat teooriat, selle asemel, et alustada *materia medica* katsetamisega ja luua teooria alles pärast seda” (Mattei 1880: 14). Paracelsus (1996: 73–74) rõhutab samuti kogemuse ja reaalse ravi olulisust: “Kogemus on sellisena loodud, et selle toimimine on mõistetav igaühele ilma suurema lobata. Just sel põhjusel tuleb rohkem tähelepanu pöörata praktikale, et saada aru, mis see on.”

Pärast mitmeid aastaid edukat ravimist jõudis Mattei järgmisele järeldusele: “Kui ma olin suuteline alistama tuhandeid kõige erinevamal kujul esinevaid lümfaatilisi haiguseid *antiscrofoloso* abil: nagu ma olen ravinud lõpmatu hulga veresoonte haiguseid *antiangioitico* abil: sai minu jaoks aksioomiks (aksioomiks, mis tugineb alati samadele ja paljude aastate jooksul igapäevaselt tähendatud faktidele), et *antiscrofoloso* on kindel ravim lümfi jaoks, samuti nagu *antiangioitico* on kindel ravim vere jaoks, ja et meie kõigi haiguste põhjused on taandatavad ainult neile kahele” (Mattei 1880: 12).

Mattei tegi siit järelduse, et haigustel, mida saab ravida sama ravimiga, on ühine põhjus ja selleks ühiseks põhjuseks on kas vere või lümfi kahjustumine. Kõik organismi talitlused on taandatavad verele ja lümfile. Vere- ja lümfisüsteem kannavad kõikidesse kehaosadesse neid toitvaid vedelikke, vastavalt siis verd ja lümfi. Veri on läbitöötatud ja oksüdeeritud lümf (Mattei 1880: 18). Toidust selle lagundamise ja töötlemise tulemusena saadud vedelik satub küülsesoontesse ja sealt lümfisoontesse, seejärel seguneb punase verega ja liigub südamesse, sealt edasi kopsudesse, kus see oksüdeerub punaseks vereks. Veri kannab toitaineid kõikidesse kudedesse ning oksüdeeritud veres leiduv hapnik põletab ära oma rolli täitnud ja vananenud kehaosakesed, mis seejärel eemaldatakse naha, hingamiselundite, neerude jne kaudu (Mattei 1880: 18–19). Veri ja lümf omandavad kehale kasulikke aineid seedesüsteemis: “Lõpuks veri ja lümf, mis tsirkuleerivad täiesti eraldatud soontesüsteemides, omavad ühtset päritolu seedimise laboratooriumist, mis toodab lakkamatult aineid, mis moodustavad elu säilitamiseks vajalikke osasid” (Mattei 1880: 63–64). Seedimise kui keha keskse laboratooriumi rõhutamine ulatub jällegi tagasi vähemalt kuni Paracelsuse töödeni. Paragranumis kirjutab ta järgmiselt: “Siin tulebki mängu juhtimine; kui sa mingi ravimi sisse annad, siis peab magu selle valmis tegema; tema ongi alkeemik” (Paracelsus 1998: 69).

Lümf ja veri kuulusid koos kollase ja musta sapiga humoraalmeditsiinis kesksel kohal olevate kehamahlade hulka.¹² Kuigi iatromeditsiin proovis ennast humoraalmeditsiinist “lahti haakida”, siis üle kandusid mitmed nii kehavedelike kui ka keha temperamenditüüpidega seotud ideed. Nii näiteks omistas Sylvius haiguste, ennekõike kasvajate, tekkel olulise koha lümfile (de Moulin 1983: 21–22). Kehavedelike, ennekõike vere ja lümfi liikumise olulisust kehas rõhutas näiteks Friedrich Hoffmann (1660–1742), kes oli iatromehaanika

suuna esindaja.¹³ Mattei väidab ise, et kasutab kaasaegse teaduse tulemusi oma teooria selgitamiseks ja kinnitamiseks (Mattei 1880: 20).

Kuna kõik haigused taandusid vere või lümfi kahjustustele, siis ei ole haiguse esinemisvorm või asukoht piisavad, et valida õige ravim. Nii näiteks on nahahaigustel väga erinevaid vorme ja need võivad esineda kehal erinevates kohtades. Ometigi on alati tegemist lümfisüsteemi häirega (Mattei 1880: 15–16). Kuna ravimid koosnesid mitmetest ainetest, siis sai organism ise välja valida just need, mis olid tervenemiseks vajalikud. Need ained, mida otseselt vaja ei ole, ei mõjuta organismi ning neil ei ole seega ei kasulikku ega kahjulikku toimet. Tänu komplekssele koostisele mõjuvad ravimid üheaegselt erinevatele haigestunud organsüsteemidele ja Mattei sõnutsi likvideerivad nii haiguste sümptomid kui ka põhjused (Mattei 1884: xi; Mattei 1891: 5–6).

Elektrohomöopaatiliste ravimite toimes ei olnud midagi maagilist ega imepärast. Ravimite loomulikku toimet toob korduvalt esile ka Mattei ise. Üks väga iseloomulik ja huvitav episood on leidnud kajastamist ka kirjanduses. Vastates paavst Pius IX küsimusele oma ravimite lausa imepärase toime kohta ütles Mattei: “Teie Pühadus! Pühaku ja minu vahel on suur erinevus, minu ravimid on vaid materiaalsed ja looduslikud” (Facci 2017: 78). Paracelsus rõhutas samuti oma ravimite päritolu ja seost loodusega ning rõhutas ravimite toime loomulikku aspekti. Näiteks teoses *Herbarius* kirjeldab ta kirburuhu võimet ravida lahtiseid haavu järgmiselt: “...võtke taim ja kastke see voolavasse vette. Seejärel asetage see vigastusele, mida soovite ravida ning hoidke seda seal umbes sama kaua kui kulub poole muna söömiseks. Seejärel matke taim maha niiskesse kohta, kus see laguneb. Sellisel viisil muutub haav terveks. Kui ma räägin teile, et mõned inimesed teevad haava kohal risti ja teised lisaks ka palvetavad, pean ma lisama, et sellised asjad ei ole vajalikud. Need ei kuulu ravi juurde, kuna seal on loomulikult, mitte üleloomulikult või maagiliselt toimiv mõju” (Moran 1993: 111).

Taimede kasutamine ravimite valmistamiseks oli omane juba galeenilisele farmaatsiale, iatrokeemia arendas edasi taimedest aktiivsete ravimite keemilise eraldamise meetodeid (Kalling 2017: 104–105). Mattei kasutas iatrokeemiale omaseid võtteid taimematerjali töötlemiseks. Alkeemiale omaselt ei ole olemas ühte kindlat taimsete ravimite valmistamise viisi. Iga alkeemik töötab välja oma, individuaalse, tösi küll üldistele printsiipidele toetuva, meetodi ravimite valmistamiseks. Seda individualiseeritust on hästi näha elektrohomöopaatia arengus pärast Mattei surma, mil kujunesid välja erinevad lähenemised ja võeti sama nime all kasutusele hoopiski erinevate koostistega ravimid (Facci 2017: 83–112). Kindlasti olid omal kohal ka majanduslikud kaalutlused – head, sissetöötatud kaubamärki ei saanud jätta kasutamata, kuigi ravimite täpsed koostisosad ja valmistusmeetodid olid teadmata.

Elektrohomöopaatia tänapäeval

Huvi alternatiivsete ravimeetodite vastu ei ole tänapäeval sugugi vähenenud ja nii pole ka elektrohomöopaatia kuhugi kadunud. Itaalias Bolognas asub Cesare Mattei arhiivmuuseum (*Archivio Museo Cesare Mattei*), mis tegeleb Mattei pärandi uurimise ja tutvustamisega.

Tänapäeval on elektrohomöopaatia levinud kõige enam Indias. Leviku üheks toetavaks asjaoluks on kindlasti Indias kuni tänase päevani püsinud alkeemilised traditsioonid – ajurveda meditsiin ja Lõuna-Indias levinud siddha meditsiin. Indiasse tõi elektrohomöopaatilised ravipraktikad jesuiit Keith Augustus Müller (1841–1910), kes töötas Mangalore leprosooriumis. Indiasse saabus ta Pariisist 1878. aastal, kaasas homöopaatilised ravimid. 1880. aastal avas ta vaeste homöopaatilise dispanseri, kus ravis inimesi tasuta homöopaatiliste ravimitega. Hiljem arendas ta sellest välja püha Joosepi nimelise leeprahaigla ja varjupaiga. Ta katsetas erinevate homöopaatiliste raviviisidega, kuni töötas välja oma, India tingimustesse sobivaima süsteemi. Täna on samast asutusest kujunenud üks India suurimaid homöopaatia õppe- ja uurimiskeskusi (Chand 2007).

Saksamaal 1920. aastate alguses loodud ettevõttest JSO-Werk, mis tegeles algselt Mattei ravimite müügiga, on tänapäevaks kujunenud spagüürilisi ravimeid tootev firma JSO Arzneimittel. Ettevõtte kasutab Mattei kaastöölise Theodor Kraussi (1864–1924) poolt kasutuselevõetud ravimiretsepte (JSO-Komplex-Heilweise) (Helmstädter 1990: 148–149). 1925. aastal asutatud ettevõtte PHÖNIX-Laboratorium (Bondorfis) spagüürilised preparaadid põhinevad Mattei toetaja ja elektrohomöopaatia populariseerija Johann Conrad Glückseligi (1864–1934) retseptidel, Glückselig toetus Paracelsuse õpetusele (Krebs 1984). Lisaks müüakse elektrohomöopaatilisi ravimeid ka Suurbritannias, Saksamaal, Kanadas ja USAs.

Kokkuvõte

Mattei tugines on ravisüsteemi loomisel nii homöopaatiale kui ka varasemale alkeemilisele traditsioonile. Samas võttis ta üle kaasaegse teaduse ideid ja integreeris neid oma ravisüsteemi. Elektrohomöopaatia on iatrokeemia edasiarendus, tuginedes selgelt oma aja teadustele, ning selles ei ole midagi müstilist ega okultset. Elektrohomöopaatia iseloomustab väga hästi tõsiasi, et alkeemia praktikad ja teooriad muutusid aja jooksul ja kohandusid muutunud kontekstidega. Tegemist on selle väljatöötaja sõnutsi empiirilise ravisüsteemiga, mille korral on väidetavalt esmane ravimite toime katsetamine ja alles selle alusel

teooria püstitamine. Tänapäeva elektrohomöopaatiat iseloomustab kasutatavate ravimpreparaatide rohkus ja müstiliste seletuste kasutuselevõtt.

Kommentaariid

- ¹ Alkeemia tähenduse ja teaduslikkuse ümberhindamise kohta vt nt Principe 2013; Moran 2005; Newman 2004; Principe & Newman 2001.
- ² Olulisematen tuleks mainida järgmisi töid: Blessing 2011; Helmstädter 1990; Lodispoto 1968 ja Lodispoto 1971.
- ³ India alkeemia kohta vt White 1996.
- ⁴ Kreeka keelest ιατρὸς (*iatrós*) – arst, meditsiin.
- ⁵ Ramon Llull (ligikaudu 1232–1315) oli omaaegne universaalne õpetlane, kes tegeles matemaatika, filosoofia, loogika ja kirjandusega. Esialgu elas ta rikka aadlimehe elu Mallorca Kuningriigis, pärast religioosse ilmutuse saamist aga astus frantsiskaani orduusse. Ta oli peaaegu 300 teose autor. Keskajal ja renessanssiajal omistati Llullile aga suur hulk erinevate autorite peamiselt hermeetilise ja alkeemilise sisuga tekste. Selle tekstikorpuse fiktiivset autorit tuntakse pseudo-Llullina.
- ⁶ Terminit “*spagyria*” või ka “*ars spagyria*” kasutab Paracelsus oma raamatus “*Liber Paragranum*”. Vt ka Burckhardt 1972: 20.
- ⁷ Kasutatakse ka nimekuju Franciscus de le Boë Sylvius.
- ⁸ N-ö tavameditsiinis kasutatavaid ravimeid, millede toime on vastupidine sümptomitele, kutsutakse homöopaatias allopaatseteks ravimiteks (kreeka *alloin* – erinevad).
- ⁹ Mattei eluloo kohta vt Helmstädter 1990: 19–34; Jütte 1996: 229–234 ja Mattei 1880.
- ¹⁰ Krauss tundis Matteid ja tegeles ise aktiivselt elektrohomöopaatiaaga. Lähemalt vt Krauss 1920: 56–66.
- ¹¹ Otsus elektrohomöopaatia mittetunnustamise kohta tehti Homöopaatia keskküingu 47. aastakoosolekul Hannoveris 1879. aastal.
- ¹² Humoraalteooria kohta vt Kalling 2017: 69–75.
- ¹³ Iatromehaanika või iatrofüüsika rõhutas organismides toimuvaid mehaanilisi protsesse, pidades neid esmasteks, omistades keemilistele nähtustele sekundaarse rolli.

Kirjandus

Ambrosi, Fabio 2008. *Electro-Homoeopathy: some lights between history and legend. Some Lights on Electro-Homoeopathy – Between History and Legend*. International Historical-cultural Conference on count Cesare Mattei and Electrohomeopathy. Saturday 20th and Sunday 21st september 2008, Porretta Terme (Bologna), Italy (<http://www.erdindia.org/articles/downloads/Dr%20Fabio%20Ambrosi.pdf> – 19. oktoober 2020).

- Bacon, Roger 1597. *The mirror of alchimy*. London: Printed for Richard Oliue (<https://ia800500.us.archive.org/35/items/mirrorofalchimy00baco/mirrorofalchimy00baco.pdf>–19. oktoober 2020).
- Baylen, Joseph O. 1969. The Mattei Cancer Cure: A Victorian Nostrum. *Proceedings of the American Philosophical Society* 113 (2), lk 149–176.
- Blessing, Bettina 2011. *Pathways of Homoeopathic Medicine*. Complex Homoeopathy in its relationship to homoeopathy, naturopathy and conventional medicine. Heidelberg: Springer Medizin Verlag.
- Burckhardt, Titus 1972. *Alchemy: Science of the Cosmos, Science of the Soul*. Baltimore: Penquin Books Inc.
- Chand, Divan Harish 2007. *History of Homoeopathy in India in the 19th Century*. New Delhi: B Jain Publishers Pvt Ltd.
- Debus, Allen G. 2002. *The Chemical Philosophy. Paracelsian Science and Medicine in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Mineola, New York: Dover Publications Inc.
- Facci, Mario 2017. *I segreti dell'elettromeopatia del Conte Cesare Mattei*. Libreria Piani.
- Hedesan, Georgiana D. 2016. *An Alchemical Guest for Universal Knowledge: The Christian Philosophy of Jan Baptist Van Helmont (1579–1644)*. London and New York: Routledge.
- Helmont, Jan Baptist van 1652. *Ortus medicinae, id est, initia physicae inaudita*, ed. 2. Amsterdam: Elzevir.
- Helmstädter, Axel 1990. *Spagyrische Arzneimittel: Pharmazie und Alchemie der Neuzeit*. Stuttgart: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft mbH.
- Jütte, Robert 1996. *Geschichte der Alternativen Medizin. Von der Volksmedizin zu den unkonventionellen Therapien von heute*. München: Beck.
- Jütte, Robert 2006. *The Hidden Roots: A History of Homeopathy in Northern, Central and Eastern Europe*. Stuttgart: Institute for the History of Medicine of the Robert Bosch Foundation.
- Kahn, Didier 2007. *Alchimie et paracelsisme en France (1567–1625)*. Geneva: Droz.
- Kalling, Ken 2017. *Meditaiooni ajalugu*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Krauss, Theodor 1920. *Die Grundgesetze der Elektro-Homöopathie oder zusammengesetzten homöopathischen Complex-Heilmethode: System des Grafen Cesare Mattei*. Regensburg u Leipzig.
- Krebs, Harald 1984. *Entgiftung durch spagyrische Mittel*. Bondorf: Phönix-Laboratorium-GmbH.
- Kundu, Debasish 2015. Spagyric Homeopathy or Electro Homeopathy. *International Journal of Homeopathy & Natural Medicines* 1 (1), lk 1–6 (doi: 10.11648/j.ijhnm.20150101.11).
- Lodispoto, Alberto 1968. Conte Cesare Mattei e l'Elettromiopia. *Atti del XXI. Congresso internazionale di Storia della Medicina*, Bd. 2, Siena, lk 1126–1132.

- Lodispoto, Alberto 1971. L'Elektromiopathie du Comte Cesare Mattei. *Acta Homeopathica* 15, lk 130–134, 210–215.
- Mattei, Cesare 1880. *Electro-homeopathy: The principles of new science*. Bologna: The Printing Office Mareggiani.
- Mattei, Cesare 1884. *Elektro-homöopathische Arzneiwissenschaft oder neue auf Erfahrung begründete Heilkunde*. Herausgegeben von Mario Venturoli Mattei. Regensburg: Verlag: Georg Joseph Manz.
- Mattei, Cesare 1891. *Electro-homeopathic medicine: a new medical system*. London: David Stott.
- Matus, Zachary A. 2017. *Franciscans and the Elixir of Life: Religion and Science in the Later Middle Ages*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Moran, Bruce T. 1993. The “Herbarius” of Paracelsus. *Pharmacy in History* 35 (3), lk 99–127.
- Moran, Bruce T. 2005. *Distilling Knowledge: Alchemy, Chemistry and the Scientific Revolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Moulin, Daniel de 1983. *A short history of breast cancer*. Dordrecht: Springer Science+Business Media.
- Multhauf, Robert 1956. The significance of distillation in Renaissance medical chemistry. *Bulletin of the History of Medicine* 30, lk 329–346.
- Newman, William R. 2004. *Promethean ambitions: Alchemy and the quest to perfect nature*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Paracelsus 1996. *Four treatises of Theophrastus von Hohenheim called Paracelsus*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Paracelsus 1998. Paragranum. *Akadeemia* 10 (1), lk 64–88.
- PM 1925 = Femina estona. Veel kord homöopaatiast. *Postimees* 180, 8. juuli 1925, lk 5 (<https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=postimeesew19250708.2.25>– 4. oktoober 2020).
- Principe, Lawrence M. 2013. *The secrets of alchemy*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Principe, Lawrence M. & Newman, William R. 2001. Some problems with the historiography of alchemy. William R. Newman & Anthony Grafton (toim). *Secrets of nature: astrology and alchemy in early modern Europe*. Cambridge: MIT Press, lk 385–431.
- Sahler, Andrea M. 2003. *Homöopathische Komplexmittel: ihre historische Entwicklung, ihre Begründer und ihre gegenwärtige Bedeutung*. München, Bad Kissingen, Berlin: Richard Pflaum Verlag GmbH & Co. KG.
- Stead, W[illiam] T[homas] 1892. Can cancer be cured? Report of the Mattei Investigation Committee. *Review of Reviews* 6 (2), lk 195–196.
- White, David Gordon 1996. *The alchemical body: Siddha traditions in medieval India*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Summary

Medical alchemy in the 19th century: Theoretical and practical foundations of electrohomeopathy

Kurmo Konsa

Professor

Pallas University of Applied Sciences, Estonia

Associate Professor

Department of Archival Studies, University of Tartu, Estonia

kurmo.konsa@ut.ee

Keywords: alchemy, Cesare Mattei, electrohomeopathy, herbal therapy, medical alchemy, spagyric

Medical alchemy emerged within the Western alchemical tradition in the 13th–14th centuries. However, well-established medical alchemy can be considered the iatrochemistry of the 16th century. In this article, I focus on the continuation of the alchemical tradition in the second half of the 19th century, using the electrohomeopathy created by Cesare Mattei as an example. Electrohomeopathy, also known as Mattei's treatment of cancer or Matteism, is a form of homeopathy developed by Count Cesare Mattei (1809–1896) in the second half of the 19th century.

Because the drugs invented by Mattei had such strength and rate of action that allowed them to be compared to electric current, he called the method electrohomeopathy. They had no other connection to electricity. It is important to emphasize this again, as later interpretations and explanations of electrohomeopathy link the effects of drugs to plant electricity or bioenergy (Odyle energy, organ energy, prana).

Electrohomeopathy created by Mattei is based on homeopathy, but he thought it was in need of further development. In his electrohomoeopathy he saw a great reformation of homoeopathy. Mattei acknowledged Hahnemann's similarity principle while criticizing his doctrine because it used, as he said, only remedies that were not combined and only addressed the symptoms. Like complex homoeopaths he thought that the use of single remedies was a mistake that held back the development of homoeopathy. Mattei relied on both homeopathy and an earlier alchemical tradition in creating the treatment system. At the same time, he took over the ideas of contemporary science and integrated them into his treatment system. Electrohomeopathy is a further development of iatrochemistry, clearly based on the science of its time, and has nothing mystical or occult in it. Electrohomeopathy is very well characterized by the fact that alchemical practices and theories changed over time and adapted to changed contexts. According to its developer, this is an empirical treatment system, which says that the first step is to test the effects of drugs and to establish a theory on that basis. Modern electrohomeopathy is characterized by an abundance of drugs used and the introduction of mystical explanations.

Kurmo Konsa on Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi arhiivinduse osakonna kaasprofessor ja Kõrgema Kunstikooli Pallas professor. Ta on lõpetanud Tartu Ülikooli bioloogia erialal ja Tallinna Ülikooli raamatuteaduse erialal. Tal on doktorikraad infoteaduses Tallinna Ülikoolist.

Kurmo Konsa is Associate Professor at the Department of Archival Studies at the University of Tartu, and Professor of Conservation at Pallas University of Applied Sciences. He has an MSc in microbiology from the University of Tartu, and an MA in book science from Tallinn University. Kurmo Konsa holds a PhD in informational science from Tallinn University. His PhD thesis focuses on the preservation of written heritage and conservation issues. In the past he worked at the University of Tartu Library as a paper conservator and at the Estonian Postal Museum as conservator and curator of collections.

kurmo.konsa@ut.ee

Mary Kaasiku ja Gustav Kallasto rahvaluulekogu ning kirjavahetus

Ave Goršič

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi teadur
ave.gorsic@folklore.ee

Teesid: Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi hallatava Eesti folkloristika ajaloo materjalide (EFAM) hulgas on ka nõukogudeaegne kirjavahetuse kogu – arhiivi ehk toonase rahvaluuleosakonna ja kaastööliste vahelised kirjad, mis ei läinud erinevatel põhjustel käsikirjadesse ehk põhikogusse, vaid jäeti eraldi. See kirjavahetus on oma aja, tõekspidamise ja töövõtete andmekaev, sealjuures ka selles osas, mis puudutab avameelseid teateid nii kaastööliste kui muuseumitöötajate tervise kohta, rahvameditsiinilisest materjalist rääkimata. Artiklis vaadeldakse tervisliku seisundi kajastamist kaastööliste kirjades üldiselt ning lähemalt Virumaa kaastööliste Mary Kaasiku ja Gustav Kallasto panust rahvameditsiini andmete kogumisse, kuid ka usalduslikkust folkloristide suhtes isiklikku tervist puudutava info jagamisel nii pärimuspalade kommentaaridena kui ka kirjades rahvaluuleosakonnale.

Märksõnad: andmekogu, kirjavahetus, nõukogude aeg, (rahva)meditsiin, tervis

Käesoleva artikli laiemaks allikmaterjaliks on Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna (RO) ehk Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Rahvaluule Arhiivi nõukogudeaegne kirjavahetuskogu, mis koosneb ligi 400 isiku kirjadest, postkaartidest, mittefolkloorsetest materjalidest ning samuti rahvaluule osakonna töötajate vastuste või teadete ärakirjadest kaastöölistele. Kogu maht on hinnanguliselt 4000 lehekülge¹ ning hõlmab peamiselt vahemikku alates 1950. aastatest kuni 1990. aastate esimese pooleni. Kirjavahetuskogu viiteks on EFAM, RO – Eesti folkloristika ajaloo materjalid EKM Eesti Rahvaluule Arhiivis, Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna kirjavahetus korrespondentidega. Teiseks on vaatluse all Virumaa korrespondentide Mary Kaasiku ja Gustav Kallasto kaastööd osakonnale, ennekõike nende kogutud rahvameditsiiniline materjal, mis on talletatud RKM II seerias. Lisaks viidatakse infole korrespondendikaartidelt. Kolmandaks keskendub artikkel Kaasiku ja Kallasto kirjavahetusele arhiiviga, ennekõike terviseteemadele nende kaaskirjades – kuivõrd avatud olid kaastöölised oma tervisest rääkides ning millisel määral jõudis isiklik teadmine ravimisest kogutud materjalide hulka.

Kirjadel on arhiivimaterjalina omaette väärtus, kirjad on ühteaegu nii ajas-
tudokumendid kui ka avavad isiklikku elu (Annuk 2004: 44), säilitades mälu

ja loomise aega (Annuk 2006a: 42). Kirjad on muutunud osaks uurimisallikatest, olles ühtlasi enam kui lihtsalt faktide allikad (Stanley 2004: 211; Annuk 2006a: 40). Eesti Kirjandusmuuseumis on avaldatud ja uuritud väga mitmeid kultuurilooliselt olulisi kirjavahetusi (Kirss 2019: 225; Hinrikus & Kirss 2019). Ka 2020. aastal ilmus Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastuses väljaanne "Euroopa, esteedid ja elulähedus. Semperi ja Barbaruse kirjavahetus 1911–1940" (koostaja Paul Rummo, peatoimetaja Marin Laak). Samasugune väärtus on kogumist saatval ja kajastaval kirjavahetusel (nt Kikas 2017), suhtluskanalil, kust võib ootamatult leida olulisi märkusi ning tänapäeval niivõrd hinnatud metaandmeid.

Kirjavahetuskogu olulisus uurimisainesena

Käskirjaliste arhiivimaterjalide hulka kuuluvad nii käskirjad, välitööpäevikud, mälestusalbumid jm, kuid ka kirjavahetus, mille füüsiline paiknemine on ambivalentne – üks osa sellest on eraldi kirjavahetuskogus ning osa (kirjad, mis sisaldavad otseselt saadetise andmestikku või olid muul moel saadetise juures olulised) on leitavad käskirjadesse köidetuna. Kirjad on üheks kommunikatsioonivõimaluseks (Korb 2013: 8; Stanley 2004: 202) ning rahvaluulekogumise varasematel perioodidel, sh valdavalt ka telefoni ja muude lähikontaktide puudusel, oli kirjavahetus omavahelises suhtluses asendamatu. Kirjavahetuse puhul võiks oletada, et seda on folklooriarhiivides tajutud ennekõike loomupärase suhtlusvahendina, andmete saamise ja kontaktivahendina, mitte tingimata eraldi uurimisainesena. Viimase olulisus tekib ja muutub aja jooksul. Arhiiviallikana on kiri fragmentaarne ja hajuv, kuid omab siiski n-ö sõnaõigust ja on vaadeldav osana elulookirjeldusest (Stanley 2004: 203–204; Annuk 2006a: 41, 45). Nõukogudeaegne rahvaluulekogujate kirjavahetus kajastab kaastööliste arvamusi nii enda kogutu kohta, kuid selles leidub ka tagasisidet või isegi soovivaldusi näiteks toonaste Eesti Raadio rahvaluulesaadete osas. Samavõrra näitab kirjavahetus arhiivitöötajate ja korrespondentide vahelist suhtlust ja omavahelisi positsioone (nt Korb 2015: 19–21).

Kirjavahetuses edastasid osakonna töötajad peamiselt juhendeid ja tagasisidet kaastöölistele materjalikogumiseks, kutseid seminaridele, õnnitlusi jne. Muuhulgas jagasid töötajad oma kirjades tihtipeale kogumisretkede rännakumuljeid ja vabandasid, kui polnud lubatult kellegi juurde jõudnud ning põhjendati ka, miks nii läks – tehnilised probleemid, sõit, ajapuudus jne. Samuti on kirjavahetuskogus kirju, kus kajastub rahvameditsiini kogumise taust ja ettetulevad küsimused või raskused – näiteks on kaastööline Liina Voormann kurnanud, kui raske on kätte saada arstisõnu ning Ottilie Kõiva on Voormannilt

uurinud, kas Voormanni osutatud arstisõnade raamatu valdaja oleks nõus eset tasu eest loovutama või ajutiselt laenama.

Kaastöölised omakorda jagasid teavet võimalike ja olemasolevate kogujate või pärimuse kandjate kohta, kelle tervis oli juba vilets ning vanus kõrge. Kirjutati ka isiklikumat infot enda pere, laste, ning paljudel juhtudel tervise kohta. Ilmselt võimaldasid ajapikku tekkinud soojemad suhted folkloristidega avameelsust isiklikku sfääri puudutavate küsimuste jagamisel. See ei tähenda muidugi, et sõbralikum suhtlus oleks tekkinud kõigi kaastöölistega, kuid oli palju neid, kellega suhtlus muutus mitteametlikumaks ja viimaks isiklikuks. Kirjasaatjatega parasjagu tegeleva folkloristi (see amet vahetus töötajate vahel, kuid kaastööliste kirjavahetus ei olnud tingimata kinnistunud just parasjagu korrespondentidega tegelevale töötajale) ja usinamate või pikaaegsemate kaastööliste vahel tekkis omamoodi sümbioos, n-ö laiendatud pere, kus vastastikku headele ja halbadele aegadele kaasa elati. See ei olnud ainult pelk viisakas vormelikasutus, vaid ka siirus ja heatahtlikkus.

Folkloristide kui ametiasutuse esindajate positsiooni kaastööliste vaates võiks siin kõrvutada ehk isegi psühholoogi, aga kindlasti kaastundliku sõbra omaga, kes kuulab mured ära ning keda saab usaldada. Järgmistes kirjades vastu kõlavad lohutus- ning kiidusõnad kaastöölistele töid kindlasti meelerahu ja tõstsid enesehinnangut. Usaldust asutuse vastu näitab veel tõik, et kirjanodusmuuseumi rahvaluule osakonnalt paluti nii mõnigi kord abi lisapensioni või muu toetuse saamisel ning need palved võimalusel täideti.

Tervisekirjeldused kirjavahetustes

Kirjade kui isiklike tekstide vabam vorm (Annuk 2004: 56) võrreldes nt ametlike dokumentidega ja pikemaajalised suhted muuseumitöötajatega lubasid tõenäolisemalt avameelsust kirjavahetuses. Nii on terviseteemad ja haigustest kirjutamine ühe kirjavahetuse puhul nagu väikesed, episoodilised haigusnarratiivid (Kleinmann 1988), kujundades ja kirjeldades ühe kogumistöö kulgu ja tulemusi. Uurides üht või teist konkreetset kirjavahetust on näha, kuidas tervisest kirjutamine muutub omamoodi lõimeks, mis seob erinevad kirjad erinevatest aastaaegadest ja aastatest, andes isiklikuma konteksti rahvaluulematerjalide kogumisse. Allpool on selline lõim näha Mary Kaasiku ja Gustav Kallasto kirjavahetuses.

Üldistatult võib öelda, et tervis on kaastööliste kirjades valdavalt üsna esimesel kohal. Tervise mainimine, tervise järele pärimine on vaadeldav retoorilise võttena (vrd Stanley 2004: 217; Annuk 2006a: 43), millega alustada või jätkata kirjavahetust. Peamiselt kirjutati tervisest juhul, kui üksteist vastastikku

paremini tunti ja oli tekkinud tihedam suhtlus, kuid avameelsus terviseprobleemides tähendas ka selgitust ja vabandusi, miks ei olnud lubatud või soovitud töödega niikaugele jõutud kui algselt plaaniti, miks ei ole võimalik erinevatele sündmustele kohale sõita või ka katkendliku kirjavahetuse pärast.

Teinekord edastasid kaastöölised teateid oma (tervislikest) probleemidest üsna üksikasjaliselt. Nii kurdeti kirjades, et bussijaam on kaugel, arsti juurde ei pääse või et pole võimalik tulla loodetud lindistamisele, kirjeldati, millist ravi tervisehädade puhul parajasti saadakse (siinjuures on nii mõnigi kord lisatud põhjalik ravi kirjeldus ja areng) ning rahvalaulikute puhul võis külmetushaigus olla viinud hääle. Mõningates kirjavahetustes võtab oma tervislikust seisundist ülevaate andmine suisa pool kirjast, teine pool jäi tehtud ja saadetud kogumistööst ülevaate andmisele. Kaastööliste tervise järele pärisid folkloristid ka ise – enamik vabatahtlikest abilistest oli ju siiski pigem kõrgemas eas, vahel ka liikumisraskustega ning elasid kaugemates maakohtades. Nii on kirjavahetuskogus säilinud ära kirjad kaastöölisi manitsetud oma tervise eest hoolitsema ja arstide nõuandeid kuulama.

Kirjades avaneva tervise teema uurimine toob muidugi omakorda kaasa eetilisi probleeme. Eve Annuk on küsinud, kuivõrd eetiline on kirjutamine inimesest, kes on juba surnud ja ennast seetõttu kaitsta ei saa, ning milline õigustus võib olla (era)kirjade kasutamisele uurimustöös (Annuk 2006a: 37–38; Annuk 2006b). Rahvaluule osakonnale laekunud kirjavahetus ei ole otseselt kategoriseeritav erakirjavahetusena – kirjandusmuuseum oli ametiasutus ja kaastöölised olid sellest hästi teadlikud. Samuti pole kirjavahetustele sätestatud kasutuspiiranguid ning andmeid kirjavahetusest on rakendatud mitmete uurimuste teenistusse. Sellegipoolest on kirjades avanevat pilti vaadates uurija ees küsimus, kust hakkavad jooksmas eetilised piirid, eriti juhul, kui kirjades kajastub nt kodune vägivald. Vaevalt mõlkus osakonna töötajatelgi peas teadmine, et ühel hetkel on nende kaastöölistele suunatud kirjades kirjutatu uurimisaineks. Uurija seisukohast on üllatavgi, kuivõrd avatult jagati oma tervise- või muid isiklikke muresid ja hirme. Käesoleva uurimuse taga on peamiselt küsimus, kuivõrd olid rahvameditsiinilise materjali kogujad ise alati oma tervisest rääkima ning kas ja kuidas kommenteeriti tervist ja teadmisi ravimisest rahvameditsiinilistes üleskirjutustes. Kuna siin artiklis kõlav kogujapoolne hääl on kaastööliste puhul isikustatud ning tervise teema jääb siiski üldisematesse piiridesse, olen uurijana teinud valiku jätta anonümiseerimata ka arhiivitöötajate nimed (vrd Korb 2013: 13).

Rahvameditsiini kogumiskava 20. sajandi keskel

Nõukogude perioodi folkloristikas valitsesid folkloorikogumises uued arusaamad ning usund jäi nendest eelistustest välja (Tupits 2009: 74; vt ka Oras 2008: 60–74). Vähemalt Eesti folkloristid täielikult usunditeemat siiski ei ignoreerinud ning 1960. aastatel tehti selgeid samme rahvausunditeemade uurimiseks ja taasesiletõstmiseks ning kasutati ära ka võimude poolt pakutud ölekõrsi oma valikute põhjendamiseks (Goršič 2018: 135–137). Suunatumalt hakati eesti rahvameditsiini uurima siiski alles 1970. aastatel (Tupits 2009: 73), kuid see ei tähendanud nagu oleks kogumistöö sinnamaani unarusse jäänud. Rahvameditsiini ehk otseselt terviseteemalist folkloori koguti rahvaluule osakonna kontekstis ekspeditsioonidel ja kaastöölistelt ning jõudumööda korraldati usundialaseid kogusid (Tupits 2009: 75–81).

1950. aastate teisel poolel said omavahel kokku kaks meditsiinidoktorit, kelle initsiatiivil algas suurem rahvameditsiinikogumine. Nendeks olid Tartu Riikliku Ülikooli neuroloogia ja sisehaiguste propedeutika kateedri assistendina töötanud Kaljo Villako ja 1958. aastast hügieeni kateedri juhatajana töötanud Mihkel Kask. Küsitluskava pandi kokku koostöös kirjandusmuuseumi folkloristide Herbert Tampere ja Erna Normanniga ning avaldati 1959. aastal *Nõukogude Eesti Tervishoius* (Kask & Villako 1959). Lisaks saadeti kava arhiivi kaastöölistele.

Koostatud küsimustik on üks suurimaid ja põhjalikemaid eesti rahvameditsiini käsitlevaid küsitluskavasid 20. sajandi jooksul, ehkki oli suunatud pigem meedikutele kui tavakogujatele, sest Kase ja Villako arvates said meedikud oma teadmiste tõttu materjalist paremini aru. Mõlema meditsiinidoktori arvates olid selleks hetkeks olemasolevad andmed rahvameditsiinist puudulikud ja osalt väheväärtuslikud. Puudujääkide põhjusteks oli nende hinnangul ennekõike meditsiinitöötajate ükskõikne suhtumine nii rahvameditsiini kui ka meditsiiniajalosse. Kogumismetoodika tuli siiski laenata folkloristidelt ja etnograafidelt, kellel oli erialane väljaõpe ja praktilised kogemused.

Küsitluskava koosnes kolmeteistkümnest teemast: üldküsimused, sisehaigused, kirurgilised haigused, nakkushaigused, silmahaigused, kõrva-nina-kurguhaigused, hambahaigused, vaimu- ja närvihaigused, lastehaigused, rasedus- ja sünnituskombestik, naistehaigused, nahahaigused ning inimese- ja elamusöödikud. Erinevate teemapunktide all oli välja toodud üsna palju rahvapäraseid nimetusi, mis ühest küljest olid nähtavasti mõeldud arstidele küsitlemisel abiks informantidega ühise keele leidmiseks, kuid teisalt aitasid ka n-ö tavainimestel lihtsamini küsitluskavaga suhestuda.

Valdav osa vastustest laekus korrespondentide kaudu, kellest enamikul vaevalt meditsiinilist haridust oli. Meedikute koduloohuvilised Ilse ja Lemming Rootsmäe kogusid vihikutäie kirjeldusi rahvameditsiini kohta, olles seega ühed vähestest arstidest, kes järgisid kolleegide üleskutset² (Lätt 1968: 78–80).

1960. aastate kogumisaranded näitavad, et küsitluskava mõjul saadeti rahvaluule osakonnale märkimisväärtne hulk rahvameditsiini sisaldavaid vastuseid, neist mõned väga mahukad. Vähesel määral laekus materjale juba 1959. aastal, kuid kõige aktiivsemalt saadeti vastuseid vahetult küsitluskava avaldamisele järgnenud aastatel. Eriti suur hulk vastuseid saabus 1960. aastal. Meedikute Rootsmäede lisaks kogus Muhus ja Saaremaal rahvameditsiini hügieenikateedri üliõpilane Eda Aer³ (Lätt 1962: 51–56; Tampere 1962: 60). Ka 1962. ja 1963. aasta materjalides oli ühiskondliku sisuga rahvaluule, muistendite ning vanasõnade kõrval tugevalt esil rahvameditsiin (Lätt 1965: 89–95). Kuna ülevaate kirjutanud folklorist Selma Lätt väljendas andmete rohkuse osas üllatust, võib oletada, et ilmselt ei oodatud nii püsivat populaarsust või teadmiste jagamist rahvameditsiini osas.

Üldregistrite põhjal tõuseb esile kindlate kogujate pidevalt saadetud rahvameditsiiniline andmestik. Oli neidki vastajaid, kes keskendusid püsivalt just Kase ja Villako küsitluskava täitmisele ja rahvameditsiini kogumisele. Registrites leiduvatest märkustest nähtub, et kaastöölise laiemalt ette võetud kogumiste puhul on aluseks olnud mainitud küsitluskava, seejuures ei ole alati vastatud kõigile kolmeteistkümnele punktile, vaid esindatud olid eeldatavalt informandi teadmistest lähtuvad teemad. Üksikute või väiksemamahuliste vastuste puhul võib tegu olla pigem juhusliku korjega, kuid küsitluskava mõju ei saa välistada. Registri sissekannete kohaselt koguti üsna palju nõidussõnu ning pärimust rahvaarstide kohta. Ka rahvabotaanikast leidub arvestatavalt vastuseid, oluliselt vähem on rahvaveterinaarset pärimust. Mõnevõrra talletati pajatusi kohalikest arstidest või ämmaemandatest.

Aktiivseimad rahvameditsiini kogujad olid Marta Mäesalu, Endel Mets, Mary Kaasik, Emilie Poom, Mihkel Priimets, Linda Palu, Johannes Palm, Ervine Kasemets, vanematest saatjatest veel Olga Hildebrand. Mitmed vastuste saatjad olid juba arhiivi kauased ja aktiivsed kaastöölised. Samaaegselt kogusid korralistel välitöödel rahvameditsiini ka folkloristid, eriti Mall Proodel (Hiemäe), mõnevõrra Selma Lätt, Erna Tampere, Arvo Krikmann, Lilia Briedis rahvaluule osakonnast; samuti Udo Mägi, Ülo Tedre, Richard Viidalepp ja Pille Kippar toonasest Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulesektorist.

Ehkki vastuste saabumise kõrgaeg jäi 1960. aastate algusse, vähenes rahvameditsiini sisaldavate andmete aktiivne laekumine alles 1970. aastate keskpaigaks. Küsitluskava palusid kaastöölised kirjavahetuse järgi endale

kogumisabiks ka 1980. aastatel. Tuleb siiski märkida, et rahvameditsiini kohta kogutud andmemahat jäi alla nt rahvalaulude, rahvajuttude ja lühivormide mahule (Tupits 2009: 81–95).

Kase ja Villako algatatud üleskutse kohta märkis etnoloog Ants Viires mitu teist aastat hiljem, et kogumise tulemustest pole midagi kuulda (Viires 1975). Alljärgnev on siiski väike sissevaade kahe kaastöölise kogutule ning ka nende endi tervise ja heaolu teekonnale kirjade kaudu.

Kogujatetandem Virumaalt: Mary Kaasik ja Gustav Kallasto

Virumaalt Kiviõlist tegid nõukogude ajal rahvaluule osakonnale kaastööd muuhulgas Mary Kaasik ja Gustav Kallasto. Teised sel ajal aktiivselt tegutsevad Virumaa kaastöölised olid nt Armilda Hallik (Iisaku khk), Ella Kaljuvee (Haljala khk), Salme Kiislar (Jõhvi khk), Hugo Lepiku (Viru-Jaagupi, Rakvere khk), Eduard Leppik (Väike-Maarja, Simuna khk), Helene Liivak (Lüganuse khk), Endel Mets (Jõhvi khk), Linda Palu (Haljala, Rakvere khk), Selma Vasar (Viru-Nigula khk), Villem Viirmann (Simuna khk).

Mary [Meery, Meeri] Kaasik (Rekkor) (1907–1977) oli pärit Maidla vallast Unikülast, õppis Narvas õmbluskoolis õmblejaks ning töötas rätsepana omal käel nii linnas kui maal. Lisaks kirjutas ta külarahva eest ametiasutustesse ning töötas mitmel muul töökohal. Samuti kirjutas ta ise laule ja luuletusi. Gustav Kallasto (1894–1979) sündis Erra vallas Kaunurme külas, töötas tallipoisina ja õppis lukksepa, pärast Esimest maailmasõda töötas kuni 1957. aastani raudteel (RKM II 257, 209/12).

Rahvaluulekogumise algusaegadest on Mary Kaasik oma eluloos kirjutanud, et ta oli 1957. ja 1958. aastal mitu kuud haiglas ning pärast seda väga masendunud oma tervislikust seisukorrast. Lugenud 1961. aastal ajalehest teadet rahvaluule kogumise võistlusest, kirjutas Mary Kaasik Tartusse kirjandusmuuseumisse, sai sealt juhendid ning asus innuga koguma. See tegevus peletas mõtted haigusest ning ta leidis Gustav Kallastos kaastöölise ja abilise. Olles algselt kogenud mõne pereliikme märkuseid rahvaluulekogumise kohta, tuli ta 1962. aastal võistluse lõppedes tagasi teise koha ja 50rublase preemiaga, pärast seda ei küsitud temalt ta enda sõnul enam, miks ta sellise asjaga tegeleb. Alates 1962. aastast koguski Mary Kaasik püsivalt koos Gustav Kallastoga rahvaluulet (RKM II 257, 213/16) ning nende peamine kogumispiirkond oli Virumaa.

Foto 1. Rahvaluule osakonna töötajate ja korrespondentide kokkutulek Kadrinas 26. ja 27. juunil 1965. Korrespondendid Mary Kaasik ja Gustav Kallasto Kiviõlist. R. Hanseni foto 1965. ERA, foto 7411.

1961. aastal korraldas rahvaluulearhiiv kogumisvõistluse “Ajaloolisi sündmusi ja ühiskondlikke vahekordi kajastavad laulud”, mis lõppes märtsis 1962. Tegu oli populaarse võistlusega, mille tulemusel koguti üle 5000 laulu (11 000 lk) ning sellest võttis osa üle 80 inimese. Lugudele lisaks koguti ka muid folklooritekste. Mary Kaasik jagas võistlusel nelja kaastöölisega teist kohta. Võistluse ülevaates märkis Ingrid Rüütel, et Mary Kaasik kirjutas laule paljudelt isikutelt, lisades sealjuures täpse andmestiku (Rüütel 1962: 63–70). Siinkohal tasub märkida, et Kaasik ja Kallasto võitsid preemiaid teistelgi kogumisvõistlustel.

Kaasik ja Kallasto kogusid ühistel kaastööaastatel hulgaliselt laule, lühivorme, jutte, mängu, rahvausundit, kombestikku, kalendripärimust, lastepärimust, ajaloolist ja kohapärimuslikku materjali, sh jagasid nad ka oma sõjamälestusi, Gustav Kallastolt on näiteks rindemälestusi Esimesest maailmasõjast (RKM II 222, 515/32). Kokku kogusid nad üle 3300 lehekülje pärimuslikku materjali ning kaheksa fotot, sh kaks nende portreed. Kaasik ja Kallasto on järginud rahvaluule osakonna küsitluskavu. Neile, nagu teistelegi kaastöölistele, saadeti toonase kogumisjuhendi *Rahvapärimuste Kogu* (1961–1976) numbreid. Nii on käsikirjast käsikirja kogutud materjali kese kindlatel alateemadel ning aastatepikkuse kaastöö jooksul hakkasid küsitletavad teemad loomuldasa ka korduma.

Ei ole selge, kui palju mõjutasid Mary Kaasiku ja Gustav Kallasto kaastöö algust näiteks Keele ja Kirjanduse Instituudi folkloristide ekspeditsioonid Ida-Virumaale 1958.–1960. aastatel. Samuti ei ole selge, palju avaldasid mõju need kaastöölised, kes piirkonnas juba ringi käisid ja kogusid, neist üks nimekamaid nt August Martin, kes alustas kaastööd kirjandusmuuseumile juba 1957. aastal (Goršič 2017).

Üks esimesi kirju EFAM, RO kirjavahetuskogus, millest on näha Mary Kaasiku kontakt kirjandusmuuseumiga, on veebruarist 1962, mil ta saatis 1961. aastal kogutud revolutsioonilisi ja mõisalaule eelpool viidatud võistlusele. Kirjas Ingrid Rüütile mainib Mary Kaasik, et soovib tehtud tööle tagasisidet, *siis tean edasi töötada*. Lisaks täpsustab ta, et ta õige nimi on *Meeri*, kuid kirjutatakse *Mary*. Kirjale kirjutab ta ise alla kui Meery (RKM II 118, 9/10). Ühtluse huvides on siin artiklis kasutatud nimekuju *Mary*, v.a juhtudel, kus originaalis on kirjas muu nimekuju. Tema esimeseks informandiks oli kirjale järgnenud materjali ja Kaasiku kirja kohaselt Gustav Kallasto (EFAM, RO). Reaalselt tegelesid rahvaluule kirjapanemisega mõlemad, ehkki n-ö puhas materjal on peamiselt Mary Kaasiku käekirjaga.

Kirjavahetuskogus on 33 Kaasiku ja Kallasto kirja, 22 ära kirja rahvaluule osakonna töötajatelt ning hulgaliselt aastate jooksul osakonnale saadetud tähtpäevapostkaarte. Kirjade põhjal võib järeldada, et folkloristidega oldi viisakates, kuid südamlikes suhetes – enamik vastastikku adresseeritud kirju algab sõnaga “Armas”, millele järgnes kas konkreetne isikunimi või näiteks Mary Kaasiku poolt ka “rahvaluule pere”. Vaid vähestel kordadel algavad kirjad ametlikumalt (“Lugupeetud”). Kaasiku ja Kallasto kirjapartneriteks rahvaluule osakonna poolelt olid 1960. aastate esimesel poolel Selma Lätt ja Ingrid Rüütel, 1960. aastate teisel poolel Ellen Liiv ja Ingrid Rüütel, aga ka Mall Hiimäe (Proodel), 1970. aastatel nii Ottilie Kõiva, Ingrid Rüütel kui ka Mall Hiimäe ning viimaks peamiselt Kristi Salve.

Rahvaluule osakonna juhendustöö

Korrespondendikaartidelt on näha, et Mary Kaasiku ja Gustav Kallasto kaastöid hinnati valdavalt heaks või ka väga heaks, üksikute saadetiste puhul on hinnang olnud “rahuldav” või “osalt hea” või tekkis küsitavusi materjali autentsuse osas. Viimasel juhul eraldati see osa kirjavahetuskogusse. Sellest anti kaastöölistele ka teada.

Kaastööaastate jooksul märkasid Kaasik ja Kallasto muudki materjali, mida inimesed rääkisid, ja küsisid seetõttu nõu, mida tuleks üles kirjutada. Üks selline järelepärimine saabus Mary Kaasikult 1968. aastal kirikuajalooliste lugude kohta. Sellele on Ingrid Rüütel vastanud, et tegu ei ole otseselt folkloristide töömaile kuuluva teemaga, kuid väga huvitava materjali korral võib selle kirja panna (RKM II 257, 231; EFAM, RO).

Novembris 1970 küsis Mary Kaasik juhendust, mida teha Esimese maailmasõja materjalidega, mis on aastatel 1938–1939 ühe õpilase poolt kaustikusse kirjutatud. Sellele vastas taas Ingrid Rüütel:

[---] *Ilmasõja materjal meie fondidesse ei kuulu, iseasi, kui seal oleks rahvapärimuslikku materjali.* [---] (EFAM, RO)

Üheks põgusaks teemaks on kirjavahetuses olnud ka materjalide vormistamine. Nii näiteks on novembris 1971 lisanud Otilie Kõiva täpsustusi vormistuse kohta:

[---] *Üldiselt on kõik korras ja andmeid küllaldaselt, ainult esimeses vihikus pole päris selge, millised mälestussalmid kelleltki on kirjutatud, sest andmed on ühe numbri all. Ehk saate mustandi järgi neid andmeid veel täpsustada. Vihiku algul on Teil teatmete päritolu märgitud lehekülgede järgi. Õigem on märkida teatmete järjekorranumbrite järgi, sest vihikud köidetakse siin kokku ja leheküljenumbrid muutuvad. Paremini oleks vihikute lehekülgi mitte nummerdada, või kui, siis pliiatsiga, et saaks hiljem kustutada.* [---] (EFAM, RO)

Arhiivimaterjalide kohaselt nummerdasid Mary Kaasik ja Gustav Kallasto siiski oma saadetiste lehekülgi omamoodi, hiljem on numeratsioon arhiivis maha tõmmatud ning vastavalt ümber pagineeritud. Lisaks on arhiivitöötajate poolt tehtud osutusi andmete täpsuse ja leviku kohta. Nt juulis 1971 kirjutas Mall Hiimäe kogutu kohta:

[---] *Üldiselt on andmeid piisavalt, aga teinekord juhtub, et võiks midagi huvitavat lisada leviku või esitamiseviisi vm. kohta, siis lisage julgesti.* [---] (EFAM, RO)

Taustaandmete väärtuslikkust on Mall Hiemäe rõhutanud ka 1972. aasta septembris:

[---] *Aitäh saadetud laulude eest. Tänu selgitustele nende kasutamise kohta tõuseb nende väärtus tavalisest lauluklade väärtusest tunduvalt üle.* [---] (EFAM, RO)

Mary Kaasikut ja Gustav Kallastot juhendati kirjades ka laulukladede ümberkirjutamise juures ning küsiti vajadusel täiendavaid andmeid laulude ja lauliku kohta.

Üheks teemaks, mis kogumistöö juhendamise alal jõuab kirjadesse mitmel korral, on mitterahvaehtsad jutud. Nii on detsembris 1974 kirjutanud Kristi Salve manitsuse, et ülipopulaarsetesse ja trükis avaldatud juttudesse tuleb suhtuda ettevaatusega ning jutustajat tuleb hoolikalt küsitleda, et teada saada, kust jutt pärit on. 1976. aasta jaanuaris hoiatas Kristi Salve Mary Kaasikut taas juttude eest, mis on rahva seas üliharuldased ning võivad olla õpitud raamatuist:

[---] *Ka edaspidi palume olla hoolsamad materjali kontrollimisega, see tähendab, kirjutada tuleb ainult seda, mida jutustajad teavad, kuid mitte kõike seda, mida nad teavad.* [---] *Teil on varemgi raamatust pärinevat sisse lipsanud (naljandeid näiteks).* [---] (EFAM, RO)

Mary Kaasiku vastusest selgub veebruaris 1976, et on konkreetselt jutustajalt üles kirjutanud selle, mis too on õppinud oma emalt ja mida ise mäletab:

[---] *Kirja panen need jutud mis inimene teab, mitte raamatust. Seda ma tean, mis on vajalik kirja panna.* [---] (EFAM, RO)

Samuti lisas ta kirjas täpsustusi muude varasemate küsimuste kohta ning jagas infot jutustaja kohta, kelle juures ise parasjagu viibis. Ühtlasi juhendas ta folkloriste, kuidas nende juurde koguma jõuda. Sellele vastas Kristi Salve peagi, lootes võimalusel kõnesolevat jutustajat külastada ja salvestada. Hili-semast kirjavahetusest selgub, et kavatsatud lindistamisreis jäi siiski ära, kuid Mary Kaasiku vahendatuna muuseumisse saadetud lauluklade hinnati väärtuslikuks.

Rahvameditsiinilise materjali kogumine

Üheks algusaastate kogumisteenaks Kaasikule ja Kallastole oli rahvameditsiin. Vastavat materjali laekus neilt aastatel 1962–1964 ning 1966, kokku üle kahesaja lehekülje. Huvi teema vastu näitas üles Mary Kaasik ise ning kogutud

materjali põhjal võib arvata, et ta enda teadmised antud teemast ja isiklikud terviseprobleemid innustasid koguma. Nii kirjutas 1962. aastal Mary Kaasik kirjas Ingrid Rüütlile muuhulgas:

[---] *Olen huvitatud vana aegsetest arstiteadusest palun juhendid.* [---]
(EFAM, RO)

1962. aasta detsembris adresseerisid Kaasik ja Kallasto oma kirja Herbert Tamperele ning palusid edasi anda kaks vihikut kogutud rahvameditsiini teadetega, ehkki olid kaotanud küsitluskava ning nad polnud kindlad, kas materjal vastab nõuetele (RKM II 146, 179). Esimeses saadetises, kahes vihikukeses, on kirjas lastehaigused, hammustused, vigastused, külmetushaigused, liigesehaigused, putukatõrje, samuti jutud kohalikest ravitsejatest (RKM II 146, 365/412). Osa kogutud materjalidest pärineb kogujailt endilt.

Järgmine materjal veidi rohkemate rahvameditsiini andmetega saabus 1963. aasta lõpul. Mary Kaasiku saatekirjast aimub ka vihje tema enda tervise kohta:

Sm S Lätt

Saadame oma kogutud töö ära. Kahjuks pildid jäävad saatmata, seda teeme hiljem.

Kaks pilti lisasime juurde. Käesoleva aasta töö on tehtud. Järgmine aasta algame uue hooga, kui tervis lubab. Soovime Teile head käes oleva aasta lõpu.

Teid kõiki tervitades

M Kaasik ja Kallasto

11 XII 1962 Kiviõlis (RKM II 162, 9)

Kaasiku ja Kallasto kogutud rahvameditsiini materjali hinnates võib öelda, et peamiselt koguti Kase ja Villako küsitluskava järgi ning vastused on temaatiliselt pealkirjastatud, nagu nad olid ka küsitluskavas. Toonase põhimõtte järgi ei soovitatud kogujatel lisada omapoolseid kommentaare ja hinnanguid folkloorimaterjalile. Mary Kaasik tegi siiski rahvameditsiinipaladesse mõningaid märkusi, mis viitasid ta enda kogetule ning kasutatavale. Nii märkis Mary Kaasik juba esimese saadetise algul, kust on pärit tema teadmised:

Meil oli kodus 8 last ema ja isa ravisid kõik haigused ise kunsti ja maa-rohtudega. Sellepärast on minul kõik meeles kuidas ema ravis. (RKM II 146, 398 (1) < Lügänuše khk, Kiviõli – Mary Kaasik < Mary Kaasik, snd 1907. a (1962))

Mary Kaasiku enda teadmised rahvameditsiinist on katnud väga mitmeid küsitluskava teemasid, allpool on toodud mõned näited üleskirjutatud ravivõtetest, sh need, mida tarvitati kodus:

Laste haigused. Kärnad peas. Kui lapsel pea sügeles ja täid olid peas. Kõige pealt aeti juuksed maha. Siis pesti, keedeti kar-koorega, selle kartuli keemise veega pesti pea korraldi mitu korda. (RKM II 146, 398 (I) < Lüganuse khk, Kiviõli – Mary Kaasik < Mary Kaasik, snd 1907. a (1962))

Kahelpoolsed. Kui kurk oli valus neelata ei saanud. Ravi. Pandi kuuma tuhka sukasääre sisse ja seoti ööseks ümber kaela, ehk peeti nii kaua kui tuhk oli täiesti ära jahtunud. Hommikul kui magamast ärkasid pidid pesemata sõrmed kurku ajama ja vajutama kahelpoolseid nii et öökima ajas. Kui rinnad kridisesid siis määrati kanaravaga tilgutati tärpentini padja peale. Siis veel kuristati soolaveega vesi oli leige. (RKM II 146, 401 (4) < Lüganuse khk, Kiviõli – Mary Kaasik < Mary Kaasik, snd 1907. a (1962))

Nohu. Nohu tekkis külmetuse tagajärjel. Raviks nuusutati ninna nuuskpiiritust. Siis põletati vana linast riidet seda nuusutati. Nuuskpiiritust nuusutatakse tänapäev. Haige hoiti hästi sooja. (RKM II 146, 404 (7) < Lüganuse khk, Kiviõli – Mary Kaasik < Mary Kaasik, snd 1907. a (1962))

Paised. Paised oli kahte seltsi vere ja mäda paised. Alul kui paise hakkas veidi sügeles hiljem mädapaisele aias mädapää, või vistriku otsa, kuid vesi paise oli suur punane muna kui vanaks sai läks siniseks. Paised olid väga valusad. Paised pidid tekkima pahast verest. Ei olnud nakavad. Paiseid põdeva inimesega vihtlesid ühes saunas, teisele isikule ei hakkanud külge. Ma olin 16-18 a. vana kannatasin paisete pärast. Ükskord paise hakkas oli väike mädapea otsas panin joodi peale vistrik kadus, kuid umbes paar nädalat käevarre liha tegi koledat valu et magada ei saanud. Ühel pühapäeva lõi augu lahti puhast verd ja mäda jooksis nii kaua kui haav oli puhas. S.O. 1923-1925 a. Paiseid raviti. Kui hakkas juba täiskasvanuks saama. Pandi peale küpsetatud sibul, soola leiva puru, sulatatud pigi paberiga, soolane pekiliha lõik ja keedetud linaseemne mähis. Nimetatud ained pandi paisele peale ja seoti vana puhta linase riidega kinni valgega mitte värvilisega. Vahes isa võttis terava habemenõja ja lõikas paise keskelt risti nii et neljaks mäda jooksis välja haav paranes peale pandi veel küpsetatud sibula tükk ja seoti kinni kuni paranemiseni. Vahes jättis väikse armi järgi. Käesoleval ajal ei ole paiseid ega ka ühtegi armi. (RKM II 146, 405/7 (9) < Lüganuse khk, Kiviõli – Mary Kaasik < Mary Kaasik, snd 1907. a (1962))

Langetõbi. Langetõbe tunti inimene kukus maha ajas silmad punni verine vahupull tuli suu peale. Käed ja jalad keskused krampi. Üks naine tapas siili võtas siili verd, viis kodu pani musta kohvi sisse ja andis mehele sisse. Seda pidi nii tegema et haige ei teadand. Ma ei tea kas see rohi aitas. (RKM II 162, 102 (4) < Lüganuse khk, Kiviõli – Mary Kaasik < Mary Kaasik, snd 1907. a (1963))

Naiste haigused. Valud all kõhus, või munasarjades. Seda haigust raviti kuumaks tehtud kaertega. Kaerad kuumutati katlas kuumaks, siis pandi kotti sisse, kott pandi kõhu peale nii soojalt kui kannatas. Ka paiselehed kuumutati veega ja asetati mähisena kõhule. (RKM II 162, 103 (5) < Lüganuse khk, Kiviõli – Mary Kaasik < Mary Kaasik, snd 1907. a (1963))

Vaimuhaigused. Vaimuhaiguste põhjuseks on ehmatused, rasked hingelised üleelamised ja kannatused. Vaimuhaigeid rahvas kohtles kaastundlikult, vahest ka naerdi. Vaimuhaiget ööli: “Lollakas loll”. Vaimuhaige kannab isesugust riietust, armastab kanda lipsusi ja topsi oma riiete küljes. Nad ihaldavad suuremast seisusest ja paremast töökohast meest naist ja paremat töökohta. Vaimuhaige näeb olemata asju. Mõnes kohas on ta väljendused liiga targad, teises kohas räägib nii et paneb naerma. Rumala ja nõrgamõistusliku vahel on see vahe. Rumal lõhub, märatseb, teeb rumalusi, millest ta ise ei tea ega aru ei saa, ega oma tegude eest ei vastuta. Nõrgamõistusline naerab iseeneses, räägib segast juttu, nutab palju ei saa pisaraid tagasi hoida. Ka ei saa oma saladusi varjata. (RKM II 162, 206/7 (1) < Lüganuse khk, Kiviõli – Mary Kaasik < Mary Kaasik, snd 1907. a (1963))

Kirp. Kirp tekib mustusest, tolmust. Lakka tolmust, siis heinad on täis. Vanasti pesti toa põrandat kuuma veega, sellega hävitati. Käesoleval ajal TDD pulbriga ja vedelikuga.

Kirp aknast välja

Nahkpüksid jalga

(RKM II 162, 218 (10) < Lüganuse khk, Kiviõli – Mary Kaasik < Mary Kaasik, snd 1907. a (1963))

Jooksva rohi. Ise valmistasin kellegi õpetuse järgi 1958. aasta andsin teisele veel edasi. iga ainet oma äranägemise järgi I petrolium II Pensiin, III tärpetiin IV jood V sipelga piiritus VI sinep VII tinatur, VII ekspeller ja kapsin. Haige koht määrada ja soojalt kinni siduda. Kui nahk punetama hakkas maarisin vaseliiniga. Sellest ajast peale ei ole enam käsi haige. (RKM II 162, 219/20 (12) < Lüganuse khk, Kiviõli – Mary Kaasik < Mary Kaasik, snd 1907. a (1963))

Ühel juhul on Mary Kaasik väga otseselt kirjutanud enda terviseprobleemist, mida ta puudutab ka oma eluloos, ning sidunud selle küsitluskava küsimusega:

Unenäod. Inimene kellel on närvid haiged, näeb palju und, vaevleb enne magama jäämist mõtetega. Seda põhjustab üle töötamine liig väsimus ehmatuse hingelised üleelamised. Ka sel põhjusel tekkisid silmade ette kujud ja elavad olevused ja iseenestes kadusid. Viimati kui inimene uinub magama järjest tekivad unenäod. Mida rohkem inimene närveerib, seda rohkem näeb und. Siis näeb ta kõige hirmsamat und mille peale inimene hõrkab unest kas kukub vette keegi tapab. Isegi juhtub seda, kui silm läheb kinni ei magagi veel, kui silmade ette ilmuvad kujud, mis sealsamas kaovad oled üleval kardad. Seda juhust on mul endal kaks kord ette tulnud. Rasketel aegadel. Mille tagajärjel haigestusid südame närvid ja hiljem klapi rike. Närvihaige inimene ei tohi kunagi üksinda olla tal peab olema tegevus ja ajaviidet temaga peab vestlema ja aega viitma. Teda ei tohi vihastada teda peab trööstima meelitama ja tema meelejärele olla. Vanasti ei arvestatud unenägu mingisuguse närvilikkusega, vaid igal unenäol oli oma tähendus, ja lähemal ajal pidi see inimesel kätte tulema ja seletati kohe ära kas see unenägu tähendab head või halba ette. [---] (RKM II 162, 207/9 (1a) < Lüganuse khk, Kiviõli – Mary Kaasik < Mary Kaasik, snd 1907. a (1963))

Gustav Kallasto seevastu, tundub, jäi rahvameditsiinilise materjali osas pigem teadmiste vahendaja rolli, ei folklooripaladest ega metaandmetest ei selgu tema isiklik rahvameditsiinivõttestiku kasutamine. Samas on tal mitmeid häid jutte kohalikust rahvaarstist:

Puusa paigale panemine. Jaan Isküll elas Savala külas Maidla vallas Virumaal. Teda tunti luude ja liikme paigale panijana. Aa mõisa preili ratsutas hobusega ja kukkus maha ja vasak puusa luu läks paigast ära. Mõisnik saatis tallipoisi Iskülale järele. Jaan läks Aa mõisa. Ta viidi preili tuppa, kus haige viibis. Preili ehmatas, habemega talu meest nähes. Ta ei lasknud vanameest ligi. Isküll tuli ära, sai vaevalt teise tuppa kui herra ja proua palusid teda tagasi. Isküll läks tagasi, kuid preili keeldus jälle: “Et niisugune prostoi mees peab tema puusa katsuma.” Isküll tuli ära ja ütles: “Las ta jääda elust ajast vigasest, ega minul häda ole.” Kuid treppi pealt kutsuti veel tagasi: “Et nüüd preili laseb kõik teha, mis Isküll tahab.” Isküll läks tagasi ja preili lubas, luud paigale panna. Isküll ütles: “Mul tuli säääl põlve ramu tarvitada.” Tal tuli põlve ramu tarvitada. Ta rohus põlvega puusaluu paigale. Oli hele kirjatus, ja väike klõps, puusaluu oligi paigal. Isküll võttis preili käest kinni ja ütles: “Tule kõnni pörandal.” Preili tuli

põrandale ja kõndis kuid puus oli haige. Isküll määras viis päeva voodis lamamist. Ta käis vaatamas seni kui haige täielikult paranes. Mõisnikul oli hea meel, andis Isküllile sada rubla, seekord sada rubla oli suur raha. See oli 1912 a. Jaani enda jutustus Gustav Kallastole 1920 a Kabalas. (RKM II 162, 220/3 (1) < Lüganuse khk, Kiviõli – Mary Kaasik < Gustav Kallasto, snd 1894. a (1963))

Gustav Kallastolt pärineb ka mitu lugu allaneelatud loomadest ja nende väljaajamisest:

Hiir kõhus. See sündmus oli Erra mõisas lamba karjatsega. Lambakarjane sõi kaalika piirakat. Ta jäi päeval odrarõugu juure magama suu lahti. Hiir läks talle suhu, ta neelas alla. Öhtul läks koju rääkis peremehele: “Et tal on hirmus valu kõhus.” Siis peremees andis saunanaisele lõngaoli vett. Teisel päeval välja käies, nägi et temal oli väljaheites hiir see tegigi talle kõhus valu. See oli 1908 a suvel. (RKM II 186, 117 (2) < Lüganuse khk, Kiviõli – Mary Kaasik < Gustav Kallasto, snd 1894. a (1964))

Tervisliku seisundi kajastused kirjavahetuses

Ehkki Kallasto ja Kaasik kogusid rahvameditsiinilist materjali muude teemadega võrreldes oluliselt vähem, jäi tervise teema – kas enda või lähikondsete oma – püsiva osana nende kirjadesse. Rahvaluulematerjali kogumine ja saatmine käis võidu nii Mary Kaasiku kui Gustav Kallasto ja nende pereliikmete terviseprobleemide või surmadega ning need sündmused kajastuvad peaaegu kõikides kaaskirjades.

Nii näiteks jagas Mary Kaasik oktoobris 1967 folkloristidega oma muret õe haigestumise pärast (RKM II 222, 293). Seejärel sattus löögi alla tema enda tervis – 1968. aasta detsembris kirjutas Mary Kaasik:

[---] *Wabandage tööd on vähe saata kogutud on, kuid minu haigestuse tõttu jääb osa saatmata. Wiibin haiglas sise osak südamega. [---]* (EFAM, RO)

3. jaanuaril 1969 kirjutas Ingrid Rüütel vastu:

[---] *Loodame, et Meeri Kaasik on juba terve ja sai pühad juba ilusasti kodus vastu võtta. Soovime teile mõlemale alanud aastaks tugevat tervist ja üldse kõike head! [---]* (EFAM, RO)

Seejärel on kirjavahetuskogus paus kuni maini 1969, mil Mary Kaasik saatis töötajatele järgmise kirja:

[---] *Teatan Teile oma tervisest, olen ikka endiselt haige. Haiglas olen kaks kord olnud 20 dets – 30 jaan. 31. jaan 19 veebr. Töö mis pooleli jäi on pooleli kui tervis lubab jätkan, olen kogund umbes 15 matuse ja surnuaiapäha laululehte. [---] (EFAM, RO)*

Edasi kirjeldas Mary Kaasik lähikondlaste surmasid: ta on hiljaaegu matnud mehe ema, oma venna ning lähipäevil tuleb matta vähki surnud õde ja lisas:

[---] *Kallasto on hea tervise juures, töötab endiselt. Lootsin et 1. maiks olen terve, aga ei, enesetunne ikka on vähe parem. Jalutan kodu ümbruses. Wanasõna ütleb: “Küll suvi silub, jaan teeb jalad alla, ka mina loodan sellele”. [---] (EFAM, RO)*

Osakonnalt tuli vastus kaastundega kaotustele ja kannatustele, ning anti teada, et Selma Lätt on väga haige, *aga nüüd keerab siiski paremuse poole*. Järgmises kirjas juulis 1969 mälestas Mary omakorda Selma Lätti. Ta andis teada, et jätkab enda ravimist, on veidi paranenud ja loodab varsti tööd jätkata. Kirjale vastates soovitas Mall Proodel (Hiimäe) Kaasikul puhata ja jõudu koguda. 1969. aasta lõpus teatas Mary Kaasik, et on nii palju tervemaks saanud, et jõuab sulepead hoida, kuid käimine on vilets ning ravi kestab endiselt edasi.

1969. aasta detsembris saatis julgustava kirja Mary Kaasikule Mall Proodel:

[---] *Saime jälle head materjali. Palju tänu. Hoidke ikka tervist, see on inimese kallis vara. [---] (EFAM, RO)*

Juunis 1970 saabus Kaasikult ja Kallastolt kiri seoses rahvaluulekogujate seminariga:

[---] *Tervitame Rahvaluule peret ja kõiki seminarist osavõtjaid. Soovime head edu, jõudu ja tervist edaspidiseks. Teatan, kurbusega, et haiguse halvenemise tõttu ei saa Teiega koos viibida. Kuid mõttes elame kaasa. [---] (EFAM, RO)*

1970. aasta novembris kirjeldas Mary Kaasik taas oma tervislikku olukorda:

[---] *Kogume viletsat viisi, nagu isegi viletsad oleme. Olen ikka haige, elan ja liigun. Loodan talvel tervist paranema. Iga päev tarvitan rohte. Liikuda on raske nagu varemki. [---] (EFAM, RO)*

Muuhulgas andis Mary Kaasik teada, et Gustav Kallastoga juhtus septembris õnnetus – ta lasi hõõvlimasinaga vasaku käe kolmel sõrmel küüned ja otsad maha:

[---] *nüüd on juba terved ja käib endiselt. Oktoobris suri vend tal. Järgmine kuu saadame paar-kolm vihikut kui elu sees töötame edasi. [---] (EFAM, RO)*

Sellele kirjale saatis juba novembris vastuse Ingrid Rüütel:

[---] *Aitäh kirja eest, kuigi see oli nii ootamatult kurb. Loodame siiski, et Kallasto saab oma õnnetusest pikapeale üle ja et Teie enesegi tervis aegamööda paraneb. [---] Soovime teile mõlemile kõigest südamest head tervist ja õnnelikku käekäiku edaspidiseks. [---] (EFAM, RO)*

Detsembris 1970 laekus Mary Kaasikult vastus. Ta tänas rõõmustava kirja eest, mille oli Ingrid Rüütli saanud:

[---] *Kallasto paranenud, tänab kaastunde eest. Mina ikka olen haiglane kuid natuke paranenud. Talvel loodame rohkem töötada. Mul on käimine raske. [---] (EFAM, RO)*

1971. aasta aprillis teatas Mary Kaasik, et nii tema kui Gustav Kallasto on rahvaluulekorrespondentide seminarist osa võtmas. Juba mais saatis ta aga kirja, kus kurtis, et jäi pärast kaastööliste seminari grippi:

[---] *Ka see viga hakkab juba mööduma. Kuid varsti võib jälle pisi tasa tööle hakata. Suvel kergem liikuda. Ega me Teid ei unusta. Head tööd ja tervist edaspidiseks. [---] (EFAM, RO)*

Juuni alguses 1971 kirjutas Mary Kaasik, et vahepealne Tartus käik oli tervisele kasulik, ta on kirjutanud laule ja muud materjali ning loodab küllasse koguma minna. Juuni lõpus 1971 andis ta kogutut ära saates kaaskirjas teada, et tervisel pole väga viga.

1971. aasta septembris kirjutas ta aga, et saadab materjali, mida tal õnnestus ainult kodus olles kirjutada – ta viibis augustikuus haiglas, kus jäi enda sõnul veel haigemaks ning on seni toas liikunud:

[---] *Täna ja eila käisin juba väljas. Loodan paranemist – seekord. ... Kallasto tervisel ei ole viga. [---] (EFAM, RO)*

Sellele kirjale tuleb Olli Kõiva poolt vastus, kus ta ergutab Mary Kaasikut mitte üle pingutama, kui tervis hea pole:

[---] *Haiglas mõjub ka teiste hädade nägemine halvasti. [---] (EFAM, RO)*

Veebruaris 1972 kommenteeris Mary Kaasik oma tervist taas:

[---] *Vabandan väga, et suure hilinemisega vastan. Parandasin tervist ja tunnen praegu päris hea tervise juures olema. Hakkan uue jõuga jälle laule ja kombeid kirjutama mis pooleli on. Viimase kirjutamisega ruttasin. Arvasin et enam üldse ei parane. Kallasto on ka tervise juures. [---] (EFAM, RO)*

Septembris 1972 teatas Mary Kaasik, et nad mõlemad Gustav Kallastoga on elus ja terved, ta enda tervis paranes, kuid Kallasto oli neli nädalat haiglas. Sellele vastas Mall Hiimäe enda tervist kommenteerides, et ka tema on elus ja terve ning pärast pikka eemalolekut tööl tagasi.

Novembris 1972 kirjutas Mary, et on tegelenud surmaennustuste küsitluskavaga ning tahab detsembri lõpuks töö ära saata. Ta teeb paranenud tervise tõttu juba koduseid töid ning loodab suvel (järgmisel aastal) kaugemal koguda. Lisaks teatas ta mitte vähem olulise uudise, et neil on nüüd peres uus Žiguli, nii et saab teha kaugemaid sõite, ja isegi telefon.

1972. aasta lõpus võttis Mary Kaasik aasta kokku nii:

[---] *Saadame käesoleva aasta tööd. Ei jõudnud varem sest kodused tööd on ka minu hooleks. Kui tervis nii edasi siis loodame rohkem töödada.*
[---] (EFAM, RO)

Lisaks mainis Mary Kaasik selles kirjas esmakordselt, et on teinud kaastööd ka etnograafiamuuseumile⁴.

1973. aasta juunis võis Mary Kaasik teatada, et nad mõlemad Gustav Kallastoga on tervise juures, ehkki kevadel oli ta kopsupõletikuga Kiviõli haiglas:

[---] *Sain väga tugeva ja hea ravi. Nüüd on tervis tunduvalt parem, söögiisu hea. Käia saan ka päris hästi.* [---] (EFAM, RO)

Oktoobris 1973 võib osakonna poolt saadetud kirja ärakirjast mõista, et Mary Kaasik on osa saadetud materjalist kirja pannud haiglas olles ning osa laekunud, kuid mitterahvapärasest laulusaadetisest on jäetud kirjavahetuskogusse. 1974. aasta lõpus mainis Mary Kaasik kirja algul uuesti, et mõlemad kogujad on elus ja tervise juures ning saadavad laule ja mõisajutte, ühtlasi on nad kogunud pulmakombeid, kuid nende saatmise jätab 1975. aastaks.

Harukordselt saatis 1975. aasta lõpul arhiivile postkaardi Gustav Kallasto, kes teatas pühadesoovidele lisaks, et tema tervis on jälle päris hea.

Gustav Kallasto kirjutas taas arhiivile 1976. aasta septembris, sest Mary Kaasik viibis maal. Ta jagas infot varasemates kirjades kõne all olnud lauluklade kohta ning lisas:

[---] *Katsuge minu kirjast aru saada olin kuus nädala haiglas käsi on nii raske.* [---] (EFAM, RO)

Ka 1976. aasta oktoobris kirjutas arhiivile Gustav Kallasto, kurtes, et on veel haige, jõud saab otsa ning ta on jätkuvalt arstide valve all, tervis on visa tagasi tulema ja käsi väsib kirjutades. 1976. aastaga lõppes ühtlasi selle kogujatetandemi kirjavahetus. Viimane materjalisaadetis saabus registrite järgi 1974, neile järgnesid mitu aastat vaid vastastikkused uusaasta- ja muud tervituskaardid.

Mary Kaasikult rohkem kirju ei laekunud, ta suri oktoobris 1977. 1979. aastal suri Gustav Kallasto, käsikirjakogus on säilitatud tema mälestuskaart (RKM II 336, 120/1).

Toonane kogumispõhimõte – oma kommentaare materjalile mitte lisada – takistab tänastel folkloristidel mõningal määral kogujate teadmiste ja konteksti osas järelduste tegemist ning kogutud materjali koguja/informandiga isiklikumat seostamist. Seda põhimõtet tuleb muidugi vaadata tolle aja kontekstis, lisakommentaare ei peetud siis väärtuslikuks. Seda enam on huvitav jälgida, et kommentaarid nii materjalidesse kui peamiselt kirjavahetusse siiski sisse tulid, sealjuures nii isiklikul teemal kui seda on enda tervis.

Virumaa kaastöölised Mary Kaasik ja Gustav Kallasto olid ühed neist, kes kogusid rahvameditsiinilist materjali 1959. aasta küsitluskava järgi. Kaasiku ja Kallasto kogutud materjali koguhulka hinnates ei ole rahvameditsiinilise materjali osakaal eriti suur, kuid see on üks teemadest, mille puhul panid Mary Kaasik ja Gustav Kallasto kirja ka isiklikke teadmisi või üleelamisi. Kirjavahetusest selgub, et nende terviseprobleemid leidsid kajastamist nii kirjavahetuses kui ka pärimusliku materjali pisikommentaaridena, seejuures oli Mary Kaasik alim oma probleeme jagama ning tema oli ka see, kes kirjutas folkloristidele mõlema koguja eest, sh tervisest.

Kokkuvõtteks

Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna nõukogudeaegse kirjavahetuskogu põhjal võib järeldada, et kaastöölise jaoks on isiklik tervis olnud kirjades oluliseks teemaks. Probleemid tervisega oli oluline takistus kogumistöö, kokkutulekutele ja seminaridele sõitmisel; teated iseenda, lähedaste või ka teiste kogujate või informantide (vaimsest ja füüsilisest) tervisest on osa kaaskirja sisust. Teisalt tõuseb tervis esile ka folkloristide kirjades, kes jagasid kaastööliste sõnumeid enda või kolleegide kohta, kui selleks oli vajadus – pikem haigus, laste sünn, töötajate surm. Ühtlasi tekitab tervisetemaatika huvitava dialoogiketi kaastöölise ja folkloristi vahel, kus terviseküsimuste kaudu üksteist julgustati või ka manitseti enda eest hoolitsema. Nii on üsnagi isiklik elu kõrvuti praktiliste kogumis- ja arhiveerimistööd puudutavate nõudmistega.

Tervise kohta võib kirjavahetusest seega andmeid leida palju. Tervisetee- malised sõnumid on isiklikud ja usalduslikud, valdaval osal kaastöölistest ei olnud sisemisi takistusi enda tervisest kirjutamisel ning ka folkloristide tervise järele pärimisel. Kirja teel jagatu võimaldas enda tühjaksrääkimist ja murede jagamist ning pakkus tõenäoliselt meelekergendust. Teisalt näitab see kaastööliste missioonitunnet – ka haigena mõeldi sellele, et jõuaks jälle koguma.

Tänuõnad

Artikli valmimist on toetanud Eesti Rahvakultuuri Keskus (Virumaa pärimuskultuuri toetamise programm), Eesti Kirjandusmuuseumi projekt EKM 8-2/20/2, Haridus- ja Teadusministeerium (EKKD65) ning Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus).

Kommentaariid

- ¹ Artikli ilmumise ajal on kogu pagineerimisel ja andmestik täpsustamisel.
- ² Kogumine viidi läbi 1959. ja 1964. aastal, andmestik on leitav köites RKM II 207.
- ³ Saadetud vastus (köide RKM II 111) on üks väheseid, kus keskenduti ainult rahvameditiinilise andmestiku kogumisele.
- ⁴ Mary Kaasiku kaastööd Etnograafiamuuseumile olid põllundus ja kangakudumine (1971), tuletgemine (1974), andmed kella ja ajaarvamise kohta (1975).

Arhiiviallikad Eesti Kirjandusmuuseumis

EFAM – Eesti folkloristika ajaloo materjalid Eesti Rahvaluule Arhiivis

EFAM, RO – Eesti folkloristika ajaloo materjalid EKM Eesti Rahvaluule Arhiivis, Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna kirjavahetus korrespondentidega

EFAM, RKM – Korrespondendid. Kaardid

RKM II – Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogu (1940–1994)

Kirjandus

Annuk, Eve 2004. Keha ja haigus Ilmi Kolla kirjades ja luuletustes. *Ariadne Lõng* 1/2, lk 43–57.

Annuk, Eve 2006a. *Imbi Kolla ja tema aeg. Biograafilise lähenemiseviisi võimalusi nõukogude aja uurimise kontekstis*. Dissertationes Litterarum et Contemplationis Comparativae Universitatis Tartuensis 3. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://www.digar.ee/id/nlib-digar:4121> – 28. oktoober 2020).

Annuk, Eve 2006b. Uuri ja rollist ja eetikast biograafilise uurimise kontekstis Ilmi Kolla kirjavahetuste näitel. Kõiva, Mare (koost). *Võim ja kultuur* II. Tartu: Eesti Kultuuriloo ja folkloristika Tippkeskus, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 149–170.

Gorsič, Ave 2017. The Life Behind Folklore Collecting: August Martin as a Correspondent of the Folklore Archives. Laime, Sandis; Bula, Dace (toim). *Mapping the History of Folklore Studies: Centers, Borderlands and Shared Spaces*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, lk 73–84.

Gorsič, Ave 2018. The Position of Folk Belief in Estonian folkloristics During the Soviet Era. Harvilahti, Lauri & Kjus, Audun & Scott, Fredrik & O'Carroll, Cliona & Treija, Rita & Österlund-Pötzsch, Susanne (toim). *Visions and Traditions. Knowledge production and Tradition Archives*. FFC 315. Helsinki: Suomalainen Tietekatemia, lk 122–140.

Hinrikus, Rutt & Kirss, Tiina Ann (koost) 2019. *Eesti Elulookirjutus. Antoloogia. Kirjad, päevikud, mälestused & elulood*. Tartu, EKM Teaduskirjastus.

Kask, Mihkel & Villako, Kaljo 1959. Rahvameditsiini andmete kogumise vajalikkusest. *Nõukogude Eesti Tervishoid* 4. Tallinn: Ajalehtede-ajakirjade Kirjastus, lk 52–59.

Kirss, Tiina Ann, 2019. Kirjad. Hinrikus, Rutt & Kirss, Tiina Ann (koost). *Eesti Elulookirjutus: Antoloogia. Kirjad, päevikud, mälestused & elulood*. Tartu, EKM Teaduskirjastus, lk 221–226.

Kikas, Katre 2017. Rahvaluulekogumine epistolaarses kontekstis. Helene Maaseni kirjad Jakob Hurdale. *Keel ja Kirjandus* 4, lk 272–290.

Kleinmann, Arthur 1988. *The Illness Narratives. Suffering, Healing and the Human Condition*. New York: Basic Books.

Korb, Anu 2013. Rahvaluule osakonna Siberi kaastöölise Rosalie Ottessoni ja teadurite-arhiivaaride dialoog aastatel 1969–1976. *Mäetagused* 54, lk 7–26 (doi: 10.7592/MT2013.54.korb).

Korb, Anu 2015. *Roosi Siberi lood*. Eesti asundused VII. Tartu: EKM Teaduskirjastus.

Lätt, Selma 1962. Aruanne rahvaluulekogumisest 1.I – 31.XII 1961. Tampere, Herbert & Rüütel, Ingrid (toim). *Rahvapärimeste kogu* 3. Tartu: Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum, lk 51–57.

Lätt, Selma 1965. Aruanne rahvaluulekogumisest 1.I 1962 – 31.XII 1963. Tampere, Herbert & Krikmann, Arvo (toim). *Rahvapärimeste kogu* 4. Tartu: Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum, lk 89–96.

Lätt, Selma 1968. Aruanne korrespondentide kogumistööst 1965. aastal. Tampere, Herbert & Liiv, Ellen (toim). *Rahvapärimeste Kogu* 6. Tartu: Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum, lk 78–80.

Oras, Janika 2008. *Viie 20. sajandi naise regilaulumaailm. Arhiivitektid, kogemused ja mälestused*. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 27. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Rüütel, Ingrid 1962. 11 000 lehekülge täienduseks meie rahvaluulepärandile. *Rahvapärimeste Kogu* 3. Tartu: ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, lk 63–70.

Stanley, Liz 2004. The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences. *Auto / Biography* 12, lk 201–235 (doi: 10.1191/0967550704ab014oa).

Tampere, Herbert 1962. ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule-alased ekspeditsioonid 1961. aastal. Tampere, Herbert & Rüütel, Ingrid (toim). *Rahvapärimeste kogu* 3. Tartu: Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum, lk 58–60.

Tupits, Ave 2009. *Käsitlusi rahvameditsiinist: mõiste kujunemine, kogumis- ja uurimistöö kulg Eestis 20. sajandil*. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 13. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://hdl.handle.net/10062/14290> – 28. oktoober 2020).

Viires, Ants 1975. Rahvameditsiini uurimine päevakorral. *Keel ja Kirjandus* 6. Tallinn: Perioodika, lk 380–382.

Summary

Mary Kaasik and Gustav Kallasto's folklore collection and correspondence

Ave Goršič

Research Fellow

Estonian Folklore Archives, Estonian Literary Museum

ave.gorsic@folklore.ee

Keywords: correspondence, data collection, (folk) medicine, health, Soviet period

The broader source material for this article is the Soviet-era correspondence of the Folklore Department (FD) of the Fr. R. Kreutzwald State Literary Museum, today the Estonian Folklore Archive of the Estonian Literary Museum. This collection consists of letters and postcards of nearly 400 people, as well as transcripts of the FD staff letters to their contributors. The total volume amounts to roughly 4,000 pages and mainly covers the period from the 1950s to the first half of the 1990s. The article also discusses the contributions of Virumaa correspondents Mary Kaasik and Gustav Kallasto to the department, more specifically the folk medicine material collected by them, and focuses on Kaasik and Kallasto's correspondence with the department, with the main emphasis on the personal health issues in their letters.

Mary Kaasik and Gustav Kallasto were among those who collected folk medicine material according to the 1959 survey plan, assembled in co-operation with the folklorists and medical doctors. Assessing the total amount of material collected by Kaasik and Kallasto (over 3300 pages), the folk medicine material is not very large (over 200 pages), but it is one of the topics in which Mary Kaasik and Gustav Kallasto wrote down personal knowledge or experiences. The correspondence shows that their health problems were constantly reflected both in their letters and as short comments among traditional folk medicine material. Mary Kaasik was more inclined towards sharing her problems and personal knowledge and was the one who wrote to the department on behalf of both collectors.

In general, it is concluded that personal health has been an important topic in the letters of the contributors to the folklore department. Health problems were a major obstacle to commuting and attending seminars; so messages about the health of oneself, one's relatives or other collectors or informants are part of the content of the letters. On the other hand, health also comes to the fore in the letters of folklorists, who in turn

informed their contributors about their own or their colleagues' health, if deemed necessary. At the same time, writing about health issues creates an interesting dialogue thread between the correspondents and the folklorists, with mutual encouragement and pleas to take care of one's health. Thus, a rather personal life goes hand in hand with the practical requirements stated in letters on collecting and archiving.

Thus, much data on health can be found in the department's correspondence. Health-related messages are personal and trusting, the majority of correspondents did not have internal obstacles to share their health worries and to enquire for folklorists' health. It meant sharing problems and probably provided some well-deserved mental relief. On the other hand, these kinds of letters also show the correspondents' sense of mission – even when they were off sick, they were eager to get back to the field again.

Ave Goršič kaitses 2009. aastal Tartu Ülikoolis doktoritöö “Käsitlusi rahva-meditšiinist: mõiste kujunemine, kogumis- ja uurimistöö kulg Eestis 20. sajandil”. Ave Goršič on Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi teadur, tema uurimisteedeks on folkloristika ja folklooriarhiivide ajalugu ning rahvameditsiin. Viimastel aastatel on ta osalenud folklooriarhiivide koostöövõrgustikes, olles praegu SIEF-i arhiivide töörühma kaasesimees.

Ave Goršič defended her doctoral dissertation titled *Aspects on Folk Medicine: Developing of the Definition, Data Collecting and Research in Estonia in the 20th Century* at Tartu University in 2009. Her research topics have included the history of folkloristics and folklore archives and folk medicine. Goršič is Research Fellow at the Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum. In recent years, she has been involved in initiatives to connect folklore archives, currently being a co-chair of the SIEF Working Group on Archives.

ave.gorsic@folklore.ee

Loomad Rootsi-aegse Tartu ülikooli meditsiinitöodes

Kaarina Rein

Tartu Ülikooli raamatukogu teaduskeskuse teadur

kaarina.rein@ut.ee

Teesid: Artikkel analüüsib loomade esinemist Rootsi-aegse Tartu ülikooli meditsiinitöodes. Vaatluse all on kolm *Academia Gustaviana* ning üks *Academia Gustavo-Carolina* aegne arstiteaduslik töö. Varauusaegse zooloogia arusaamade kohaselt oli inimesel täielik õigus kasutada loomi oma vajadusteks, sest looma peeti inimesest madalamaks olevuseks. Rootsi-aegse Tartu ülikooli arstiteaduslikes töödes mainitakse veterinaarmeditsiini, loomade kasutamist ravimite toorainena ja vihjatakse loomade lahkamisele teaduse huvides. 17. sajandi esimesel poolel koostatud meditsiinitööd toetuvad suuresti antiikautoritele ja Piiblile, kuid sajandi lõpus kirjutatud töö edastab tolleaegseid empiirilisi teadmisi. Loomadest räägitakse kõigis mainitud tekstides ka metafoorselt, võrdlemaks nende käitumist inimese omaga. Nii oli loomadel kindlasti teatav mõju arstiteaduse arengule Rootsi-aegses Tartu ülikoolis ning samuti sellele, kuidas tollal meditsiinitööst räägiti ja kirjutati.

Märksõnad: disputatsioonid, oratsioonid ja dissertatsioonid; loodusteadused varauusajal; teadus Rootsi-aegses Tartu ülikoolis; varauusaegne meditsiin

1. Sissejuhatus

Tartu ülikool rajati 1632. aastal Rootsi kuningriigi teise ülikoolina. Paljud tänapäeval tavalised teadussuunad alles hakkasid sel ajajärgul arenema. Nii on 17. sajandi Tartu ülikoolist teada vaid mõned meditsiinitööd ja üksainus botaanikaalane disputatsioon, kuid selliseid töid, mida võiks nimetada zooloogiaalasteks, ei olegi sealt meieni jõudnud. Loodusteaduslikke töid koostati varauusaegses ülikoolis peamiselt filosoofiateaduskonnas, kuid mis puudutab loomi, siis need on nii mõnigi kord leidnud käsitlemist ja mainimist Rootsi-aegse Tartu ülikooli meditsiini-alastes kirjutistes ja kõnedes. Tartu ülikooli esimene põhikiri sätestas, et tulevased arstid peavad looduslugu (*philosophia naturalis*'t) õppima Johannes Magiruse õpiku "Physiologiae Peripateticae libri sex" (Peripateetilise füsioloogia kuus raamatut, esmatrükk 1597) järgi (Constitutiones 1997: 56–57). Selle teose V raamatus on 14. peatükk pühendatud loomade liikidele ja nende jaotusele vastavalt Aristotelese filosoofiale, ja seda koos Johannes Magiruse kommentaaridega (Magirus 1601: 540–560).

Aristotelese teosest “Loomadest” lähtuvalt allus loodus perfektsuse astme järgi kindlale hierarhiale, elutust mateeriast kuni ülima hingestatuseni. Seda sai piltlikustada “olemise redelil” (*scala naturae*), mille alumistel astmetel asusid mineraalid ja taimed, neile järgnesid erinevad loomaliigid ja kõrgeimal astmel inimesed (Kalling 2017: 77). Keskajal paiknesid inimestest ülalpool inglid ning kõige kõrgemal troonis Jumal (Blackburn 2002: 324). Säärane “olemise redeli” mudel, mis demonstreeris elusolendite perfektsuse taset, oli loodusteadlaste hulgas populaarne umbes 19. sajandi keskpaigani (Kutschera 2011: 1).

Ka varauusaegsetes zooloogiat puudutavatest aruteludes olid kesksel kohal antiikajast pärit traditsioonid. Üks varauusaegse loomateaduse hämmastavaid jooni oli asjaolu, et teadmisi loomadest ammutati Aristotelese, Plinius Vanema, Athenaiose ning teiste antiikautorite tekstidest ka sel juhul, kui empiirilised teadmised olid käepärast (Enenkel & Smith 2007: 7). Võrdlusena võib veel välja tuua, et botaanika ajalugu on uuritud tunduvalt rohkem kui zooloogia ajalugu (Enenkel & Smith 2007: 3) ning Tartu ülikooli esimest botaanikaalast disputatsiooni (Stregnensis & Andreas Arvidi 1647) on samuti mõnevõrra juba kajastatud (Piirimäe 1982: 239; Rein 2020: 24–26) ja seda tööd võib lugeda ka eesti keeles (Stregnensis & Andreas Arvidi 2020: 4–23). Käesoleva artikli eesmärk on täiendada uurimusi Rootsi-aegse Tartu ülikooli arstiteaduse ja loodusfilosoofia kohta ning tuua välja loomade kujutamine ja mainimine *Academia Gustaviana* (1632–1656) ja *Academia Gustavo-Carolina* (1690–1710) meditsiinitöodes, nii disputatsioonides, dissertatsioonides kui ka oratsioonides.

Kaasaegse zooloogia alged rajasid Conrad Gessner ja tema mõttekaaslased juba 16. sajandil ning loomade ja loomaliikide ümberdefineerimine tõi kaasa zooloogia “leiutamise” (Enenkel & Smith 2007: 1–3). Varauusaegseid lähene-misi loomadele on siiani uuritud vähe, sel sajandil avaldatud käsitlustest võib eelkõige välja tuua on Karl Enenkeli ja Paul Smithi mahukad artiklikogu-mikud, kus uuritakse loomade kasutamist erinevates valdkondades nii teoo-rias kui praktikas ning muuhulgas ka veterinaarmeditsiini (Enenkel & Smith 2007 ja 2014). Kui keskenduda meditsiinivaldkonnale, siis suhteid loomade ja inimeste vahel arstiteaduses antiikajast kuni kaasajani on kujutatud eraldi artiklikogumikus, vt Hoffstadt & Peschke & Nagenborg & Müller 2012. Loo-made kasutamist haiguste ja vigastuste korral on täheldatud nii keskaegsetes bestiaariumites (White 2017: 222) kui ka eesti rahvameditsiinis (vt Sõukand 2006: 87–105; Kõivupuu 2017: 261–302). Võib oletada, et säärane praktika oli Eesti- ja Liivimaal kasutusel ka varauusajal.

Loomateadus varauusaegses akadeemilises kultuuris on üks teemasid Maija Kallineneni monograafias Turu ülikooli loodusteaduslikest disputatsioonidest, kus on kirjeldatud vaala, tuvisid ja elevant, kuid autor nendib, et suurem osa infot võeti otse antiikautoritelt või 17. sajandi Aristotelese vaadete pooldajate

tekstidest (Kallinen 1995: 228–230). Nagu juba ära toodud, 17. sajandi Tartu ülikoolist eraldi zooloogilisi teadustöid meieni jõudnud ei ole, kuid siinset artiklit võib pidada uurimuseks loodusteaduste ja meditsiini suhetest varauusajal. Seejuures on huvitav vaadelda, kas teadmised loomadest Rootsi-aegses Tartu ülikoolis olid empiirilised või põhinesid eelkõige antiikautoritel, nagu seda võis täheldada Turu ülikooli disputatsioonides.

2. Loomad meditsiinis antiikajast varauusajani

Varauusaegne zooloogia lähtub dogmast, et inimesel on täielik õigus kasutada loomi oma vajadusteks (Enenkel & Smith 2007: 2). Euroopa meditsiinis on loomad antiikajast saati olnud ravimite allikaks. Seda tõendab seegi, et tänu madude ja nende mürgi kasutamisele Vana-Kreeka meditsiinis on maost saanud arstiteaduse sümbol (Leven 2005: 777). Varauusaegsel Prantsusmaal pidi iga ravim sisaldama vähemalt ühte komponenti loomariigivallast (Brockliss & Jones 1997: 161). Madu võib mõistagi olla ka ohtlik ja siinkohal tasub meenutada tema osa Piibli pattulangemisloos (1 Mo 3:1–15).

Vanakreeka kirjanduses esinevad loomad erinevates rollides, kuid põhiliselt paistavad nad olevat metafoorid, mille abil väljendatakse võrdlusi nii teadus- kui ka ilukirjanduses (Korhonen & Ruonakoski 2017: 42). Varauusaja kontekstis on mainitud, et loomad on kõige enam mõjutanud teoloogiat ja filoloogiat (Enenkel & Smith 2014: 1), ent meditsiiniski leiab arvukalt väljendeid, milles sisaldub mõne looma nimetus, ja seda nii anatoomia- kui diagnostika-terminites. Siinkohal mõned näited: *cochlea* (tigu), *cor bovinum* (härjasüda), *dens caninus* (silmahammas),¹ *facies leontina* (lõvinäosus), *fames canina* ehk *lycorexia* ehk *bulimia* (koeranälg, hundiisu, härjanälg), *faux lupina* (hundikurk), *labium leporinum* (jäneseemokk), *pes anserinus* (hanejalg), *pes equinus* (hobupöid), *vermis cerebelli* (väikeajuuss) (Valdes & Veski 1982–1983: *passim*). Seega on loomad andnud olulise panuse kirjeldamiseks inimest ja tema seisundeid.

Esimene Euroopa kirjandusteos, kreeka eepos “Ilias” algab Apolloni saadetud katku kirjeldusega. See tööbi on kreeklaste sõjaväelaagrisse saadetud karistuseks preestri solvamise eest. Katku ohvritena on “Iliase” esimese laulu 50. värsireas kõigepealt mainitud muulasid ja koeri. Lisaks on loomad olnud nii antiik- kui ka varauusajal teaduskatsete ohvrid. Tuntuim Vana-Rooma arst Galenos (129–ca 200/ ca 216 AD) viis läbi lahkamisi nii elavate kui ka surnud imetajate peal, keskendudes sigadele ja primaatidele (Gerabek & Haage & Keil & Wegner 2007: 450). Galenose põhihuvi oli inimese anatoomia, kuid Rooma õigus keelas inimlaipade lahkamist. Sellegipoolest uskus Galenos, et lahatud loomade anatoomiline ülesehitus annab hea ülevaate inimese ülesehitusest

ning Galenose tehtud järeldused mõjutasid ettekujutust inimanatoomiast ja -füsioloogiast kuni 16. sajandini, sest inimesi peeti loomade analoogideks (Garrison 1960: 113–114). Varauusajal kasutati loomakehi koguni selleks, et mõista inimloomuse sügavusi (Muratori 2017: 2). René Descartes'i (1596–1650) teooriat loomadest kui masinatest kritiseerisid teravalt paljud tema kaasaegsed, kuid sellegipoolest andsid need teadlastele võimaluse õigustada seda, mida tänapäeval kutsutakse võigasteks katseteks ajal, mil anesteesia polnud kättesaadav ei inimestele ega loomadele (Franco 2013: 241).

Arstiteaduses ei ole loomad siiski ainult tooraineallikad, katseloomad ja ohvrid, vaid astuvad üles ka kliendi rollis. Meditsiiniharu on ka veterinaarmeditsiin ning loomahaigused ja nende ravi peegelduvad juba antiikkirjanduses, siinkohal võib mainida autoreid nagu Aristoteles, Cato, Varro, Columella jne. Loomaarstiteaduse põhihuvi oli suunatud hobustele ja veistele, st majanduslikult olulistele loomadele (Achner 2009: 146–152). Üks esimesi säilinud tekstikogumeid veterinaarmeditsiinist oli “Mulomedicina Chironis” (ca 400 A.D.), mis demonstreerib, et antiikne loomaarstiteadus ei jäänud inimmeditsiinist maha ei diagnostika, etioloogia ega terapeutika vallas (Leven 2005: 864). Mis puudutab varauusaega, siis 16. ja 17. sajandil veterinaarmeditsiini ametlikult ei eksisteerinudki, vaid loomad olid väidetavalt posijate ja kohalike ravitsejate meelevaldas, sagedamini ravis neid külasepp (Brockliss & Jones 1997: 455–456).

Ülaltoodud näited osutavad, et loomade seos meditsiiniga oli mitmekesine ja võib eeldada, et sarnased suhted on täheldatavad ka varauusaegsetes Tartus koostatud akadeemilistes tekstides.

3. Loomad *Academia Gustaviana* meditsiinitekstides

Rootsi-aegse Tartu ülikooli esimesest tegevusperioodist ehk *Academia Gustaviana* ajast on meieni jõudnud kolm teksti – kaks oratsiooni ja üks disputatsioon –, mis mainivad või kirjeldavad mingil kujul loomi: 1) “Oratio de medicina” (Kõne meditsiinist) Friedrich Heini ettekandes (1637, 24 lk); 2) “Oratio de homine” (Kõne inimesest) Sequardus Wallanderilt (1640, 20 lk) ja 3) “Disputatio medica de natura et constitutione medicinae” (Arstiteaduslik disputatsioon meditsiini olemusest ja ülesehitusest) Andreas Arvidi sulest Sebastian Wirdigi eesistumisel (1648, 28 lk).²

3.1 *Oratio de medicina*

Friedrich Hein, “*Oratio de medicina*” eeldatav autor, väidab, et meie, inimesed, peame loomade eest hoolitsema, sest loomad on loodud inimestele kasutamiseks ning seega hindavad paljud veterinaarmeditsiini. Kõnes tuuakse välja rida antiikautoreid, kes on kirjutanud loomade haigustest. Nii kirjeldab Vergilius oma õpetlikus põllutööpoeemis “*Georgica*” hobuseid ja mesilasi, Columella kirjutab lammaste ning Varro kitsede haigustest (Hein 1637: A4 v).³ Tuntuimate kreeka keeles kirjutanud antiikteadlaste nagu Aristotelese või Galenose loomingut oratsioonis ei mainita.

Järgmiseks kutsub oratsiooni autor oma publikut tunnistajaks Tartus läbi viidud lahkamistele (Hein 1637: B).⁴ Kõnealused lahkamised, kui need tõesti toimusid, olid päris kindlasti loomade ja mitte inimeste peal läbi viidud. Inimlaipade lahkamisi ei ole Tartus sellest ajast teada, kuigi põhikiri seda arstiõppes ette nägi (Constitutiones 1997: 56–57). Sedasorti sündmused oleksid kindlasti ülikooli ajalugu puudutavates allikates kajastunud. „*Oratio de medicina*“ näib viitavat, et loomade lahkamisi tuli siiski ette.

Autor toob näite ka Vana Testamendi Tobiase raamatust (6:5), kus peaingel Raafael ütles Tobiasele, et too hoiaks alles kala südame, sapi ja maksa, et kasutada neid kui ravimeid, eriti kala maks olevat kasulik kui silmarohi (Hein 1637: B3 v).⁵ Teisalt mainib oratsiooni autor, et kala võib tervisele olla nii kasulik kui kahjulik (Hein 1637: C v).

“*Oratio de medicina*” mainib ära ka vanakreeka müüdi, mille kohaselt The-seuse poja Hippolytose rebisid õnnetul kombel tükkideks tema enda lõhkuma hakanud hobused ja arstimisjumal Asklepios äratas noormehe uuesti ellu (Hein 1637: B4).⁶

Tõenäoliselt kõige huvitavamad osad sellest meditsiinalasest kõnest on lõigud, kus loomadest kõneldakse kui omaenda tohtritest. Oratsiooni autor rõhutab, et targad arstid peaksid loomadelt õppima. Näidete hulgas tuuakse välja toit ja taimed, mida loomad teatud juhtudel kasutavad, kas siis murkide vastu või oma tervise, nt nägemise parendamiseks. Nii väidetakse kõnes, et Egiptuse lind iibis oskavat enese ravimisel kasutada oksendusvahendeid, hirv kasutavat Kreeta punet, et hõlbustada noolte eemaldamist, metssiga aga luuderohu, et ravida mürgiseid hammustusi, kilpkonn kasutab punet madude vastu ja nirk ruutu mürgi vastu (Hein 1637: B4 v).⁷ Loetelu loomade tarkusest jätkub veelgi, kuid need teadmised ei pärine autorilt endalt, vaid loomade seos teatud taimedega on võetud vanarooma entsüklopedisti Plinius Vanema “*Loodusloost*”.⁸ Seega pole ka mainitud loomad ilmtingimata need, keda võis kohata Euroopa põhja- või idapoolsetes regioonides ja kellega kõne autor võis kokku puutuda. Nii võib siingi näha toetumist loetud antiikautoritele.

1637. aastal Tartus koostatud “Oratio de medicina” annab loomadest rõhutatult positiivse pildi, kuigi vihjatud on ka Hippolytosele, kes omaenda hobuste tõttu hukkus. Autor väidab varauusajale iseloomulikult, et loomad on loodud inimese tarbeks. Seetõttu toob ta välja ka veterinaarmeditsiini tähtsuse ja loomade eest hoolitsemise. Empiirilisi teadmisi võib kõnes täheldada vihjetest lahkamistele. Muus osas on antiikautorid ja Vana Testament põhiallikad loomade, nendega seotud ravimite, haiguste ravi ja veterinaarmeditsiini kohta. Friedrich Hein rõhutab oma kõnes Plinius Vanema tekstile toetudes, et inimesel on meditsiini vallas loomadelt palju õppida (Hein 1637: B4 v–C).

3.2 *Oratio de homine*

Sequardus Wallander kandis “Oratio de homine” Tartu ülikoolis ette aastal 1640, seega kolm aastat pärast eelmist meditsiiniteemalist kõnet. Võib täheldada, et selles oratsioonis on loomi mainitud vaid metafooridena ja “olemise redeli” mudelist lähtuvalt alamat sorti olevustena. Juba kõne sissejuhatuses rõhutatakse, et kui inimene ei käitu korralikult, kuulub ta pigem loomade sekka, kuna inimeste elu jääb inglite ja kariloomade elu vahepeale (Wallander 1640: A2).⁹ Tuuakse ka näide kuningas Nebukadnetsarist Vana Testamendi Taanieli raamatus (4:30), kes söi heina kui härg ja kelle juuksed muutusid kotkasulgede sarnaseks ning küüned linnuküünisteks (Wallander 1640: A3 v).¹⁰

Demonstreerimaks loomade halbu külgi on oratsioonis kasutatud veel väljendeid *beluina voluptas* (loomalik nauding) ja *Est Homo Homini soepius Lupus* (inimene on inimesele sagedamini hunt) (Wallander 1640: C–C2). Viimase väljendi leiab Plautuse komöödiast¹¹ ning “Oratio de homine” lõpus on tsitaat Ovidiuselt, mis rõhutab inimese üleolekut loomadest.¹²

Kui arvata välja tsitaadid Plautuselt ja Ovidiuselt, on Sequardus Wallanderi kõnes põhiline loomade kohta käivate näidete allikas Vana Testament. Kogemuslikku kokkupuudet loomadega ei ole “Oratio de homine” tekstis mainitud.

3.3 *Disputatio medica de natura et constitutione medicinae*

Rootsi-aegse Tartu ülikooli kolmanda loomadele viiteid sisaldava meditsiinitöö “Disputatio medica de natura et constitutione medicinae” üle väitles 1648. aastal meditsiiniprofessor Sebastian Wirdigi eesistumisel üliõpilane Andreas Arvidi, keda on töö tiitellehel nimetatud ka töö autoriks, vt Rein 2008: 16 ja 2011: 123, 136.

Disputatsiooni esimene osa on pühendatud meditsiini defineerimisele, ning rääkides homonüümiast ütleb autor, et see on segaduste tekitaja ja seega peab sõna “meditsiin” kasutamisel olema ettevaatlik. Nimelt laiemas tähenduses kuulub selle distsipliini alla ka veterinaarmeditsiin (Wirdig–Andreas Arvidi: A3 v).¹³ Seega eristati 17. sajandi Tartu ülikoolis inim- ja veterinaarmeditsiini. Viimane oli selgelt madalamat sorti ala kui inimestele pühendunud arstimise kunst.

Teine koht, kus loomi Andreas Arvidi disputatsioonis mainitakse, on lõigus, kus selgitatakse, kes on üldse võimeline arstiteadust tudeerima. Sealkohal tsiteeritakse Hippokratese traktaati “Seadus”, kus öeldakse, et kui keegi, kel pole meditsiini õppimiseks loomupärast annet, püüab seda kunsti omandada, on see sama hea kui ühendada hunte lammastega või madu pädikuga (Hippokrates 1981: 262–263).¹⁴

Seega pole mainitud disputatsioonis loomadest juttu just palju, loomad on eelkõige metafoorid, vihjatakse ka nende hooldamisele ehk veterinaarmeditsiinile.

3.4 Kokkuvõte *Academia Gustaviana* meditsiinitekstide kohta

Kokkuvõtteks võib öelda, et kolmes *Academia Gustaviana* meditsiinitöös käsitletakse teemasid veterinaarmeditsiin, loomade lahkamine, loomad ravimite toorainena, loomade tehtud või tehtav kahju ning loomad iseendi ravitsejatena. Samuti kasutatakse loomi võrdlustes sageli metafooridena. Loomade puhul on analüüsitud oratsioonides täheldatav, et mitmeid näiteid on toodud Vanast Testamendist, kuid mitte ainsatki Uuest Testamendist. Järeldada võib, et Vanas Testamendis on rohkem juttu loomadest meditsiini kontekstis, samas kui Uues Testamendis on inimeste osakaal olulisem. Kõned kandsid ette teoloogiastuudengid, seega pole näited Piiblist üllatavad. Palju on vihjeid ka Kreeka ja Rooma autoritele, kuid isiklikku kokkupuudet loomadega pole *Academia Gustaviana* meditsiinitöodes peaaegu üldse kajastatud.

4. Loomad *Academia Gustavo-Carolina* meditsiinitekstides

Rootsi-aegse Tartu ülikooli kolm esimest loomi käsitletud või mainitud meditsiinitööd olid ajaliselt üksteisele suhteliselt lähedal, kattes ajavahemiku 1637–1648. Kuna ülikoolis 17. sajandi teisel poolel õppetöö seiskus, koostati neljas sellesarnane töö hoopis hiljem, aastal 1698 *Academia Gustavo-Carolina*

perioodil.¹⁵ Selle arstiteadusliku dissertatsiooni eesistuja oli meditsiiniprofessor Jacob Friedrich Below (1669–1716) ning töö kandis ette teoloogiatudeng Salomon Matthiae. Töö sissejuhatuses on mõista antud, et dissertatsiooni autor on Jacob Friedrich Below, kuid selle lõppu lisatud teesid on Salomon Matthiae sulest. Meditsiiniprofessor Belowiga seotud teadustöodes võis hiljemgi kohata loomade temaatikat (vt Recke & Napiersky 1831: 100).

4.1 Jacob Friedrich Belowi ja Salomon Matthiae meditsiinidissertatsioon

Jacob Friedrich Belowi ja Salomon Matthiae dissertatsiooni pealkiri oli “Circuli anatomico-physiologici minoris, segmentum primum; seu dissertatio prima de oeconomia corporis animalis, cogitata, functionum animalium potissimarum Formalitatem & causas concernantia” (Väiksema anatoomia-füsioloogia ringi esimene segment ehk esimene dissertatsioon elusolendite keha korraldatusest kavatsusega puudutada elusolendite tugevaimate funktsioonide seaduspära ja põhjuseid, 36 lk). Kuigi töö pealkirjas sisalduv sõna “animal” tähendab laiemalt hingega olendit või elusolendit, võib seda mõista ka loomana. On ka näha, et pealkirjas sisaldub sõna “esimene”, mistõttu võib arvata, et teemale oodati järke.

Antiikajast varauusajani oli tavaline, et loomalaipade lahkamise tulemuste põhjal tehti järeldusi inimanatoomia kohta (Wright 2013: 30–39), toetudes antiikaegse kuulsaima arsti Galenose kirjeldustele (vt käesoleva artikli 2. ptk). Seevastu töös “Dissertatio prima de oeconomia corporis animalis” tundub olevat vastupidi. Nimelt väidab dissertatsiooni autor oma töö sissejuhatuses, et ta sai oma kirjutise jaoks inspiratsiooni inimlaiba lahkamisest, mis leidis hiljuti aset Tartu ülikoolis, ning autori eesmärk on lahkamistega jätkata, et rahuldada avalikku uudishimu. Sellegipoolest mainib autor, et lahkamine ei pruugi olla kõigile meeldiv vaatepilt (Below–Salomon Matthiae 1698: A1).

Ning tõesti, kui Jacob Friedrich Belowist sai 1695. aastal Tartu ülikooli meditsiiniprofessor, pidas ta oluliseks illustreerida oma loenguid lahkamisega ja 1697/98. õppeaasta talvel anatomeeris Below kaks inimlaipa (Rauch 1943: 276). See oli ajalooline sündmus, kuna arvatavalt leidis selline asi Tartu ülikoolis aset esmakordselt.

1698. aasta 28. mail kanti Tartu ülikoolis ette mainitud dissertatsioon elusolendi keha toimemehhanismidest, kus autor väitis, et sel töö on otsene seos eelnevate inimlaipade lahkamisega (Below–Salomon Matthiae 1698: A1). Selle väitekirja teema on üldisemalt seedefüsioloogia. Selgitus dissertatsiooni pealkirjale on esitatud sissejuhatuses – töö väidetakse põhinevat 1697. aastal Leipzigi trükitud Johannes Bohni (1640–1718) töö, millel oli sarnane pealkiri.¹⁶

Johannes Bohn oli Leipzigi ülikooli meditsiiniprofessor, keda mõjutasid kartesiaanlikud ideed ning tema mõju Saksamaal ja samuti Skandinaavias oli märkimisväärne (Tering 1996: 187). Tema raamat “Circulus anatomico-physiologicus” oli pühendatud tema sõbrale, kapillaaride avastajale Marcello Malpighile (1628–1694), vt Bohn 1697: a2. Johannes Bohni monograafia hõlmab 500 lehekülge ja sisaldab 30 peatükki, kus teemad algavad sigitamise ja eostamisega ning annavad ülevaate füsioloogiaga seonduvast – hingamisest, vereringest, seedimisest, erinevate siseorganite funktsioneerimisest, meeltest jne. Viimane peatükk jutustab une tähtsusest (Bohn 1697: 1–478).

Tartus koostatud Jacob Friedrich Belowi ja Salomon Matthiae dissertatsioon ei ole sama laia haardega nagu Johannes Bohni monograafia, vaid keskendub seedefüsioloogiale, kajastades seega kõigest väikest osa Johannes Bohni raamatu teemadest. Ent autorite eesmärk dissertatsiooni koostamisel, mis on mainitud töö sissejuhatuses, on ambitsioonikas – nimelt korrigeerida vastukäivusi Johannes Bohni käsitluses, kuid teha seda diskreetselt ilma autori vigadele osutamata.

4.2 Seedimise kujutamine Jacob Friedrich Belowi ja Salomon Matthiae dissertatsioonis

Teemade osalisele sarnasusele vaatamata paistab, et Johannes Bohni monograafias ning Jacob Friedrich Belowi ja Salomon Matthiae dissertatsioonis on ladinakeelset sõna *animal* tõlgendatud erinevalt. Johannes Bohni jaoks tähendab see laiemalt elusolendit, kellel on hing (*anima*), sellal kui Tartus esitatud dissertatsioonis on märksa rohkem viiteid konkreetset loomadele.

Samuti on Johannes Bohni raamatus eraldi peatükk pühendatud imetajate vereringe kirjeldusele, mille avastas William Harvey 1628. aastal (Bohn 1697: 97–114). Ka Jacob Friedrich Belowi ja Salomon Matthiae dissertatsioon mainib vereringet kui 17. sajandi olulist avastust ning kirjeldab esimeses peatükis protsessi, kuidas veri kehas toitu laiali kannab (Below–Salomon Matthiae: A2–A3).

Edasi selgitatakse Tartus koostatud töö teises peatükis näljatunde teket, mida põhjustavat vähem happeline ja mõõdukalt soolane lümf, mida eritab veri ja mis voolab kokku tühja makku (Below–Salomon Matthiae: A3). Janu aga tekitab vedelikupuudus, mis vaevab magu ja tõuseb mõnikord kurguni (Below–Salomon Matthiae: A3 v).

Kolmandas peatükis on juttu toidu purustamisest ning hammaste, keele ja sülje funktsioonidest sealjuures. Neelamistegevus algab keelest, seega on keele haigused ja vigastused siinkohal takistuseks, samuti olla täheldatud, et

neelamise teeb raskemaks ülearu pikk keel, nagu on konnadel (Below–Salomon Matthiae: B2 v).

Neljas peatükk keskendub küüluse ehk piimandi tekkele, kus loomade seedeprotsessi on kirjeldatud rohkete detailidega. Autor ütleb, et loomade maos on alati vedelikku, mis on lihtne ja puhas nende loomade puhul, kes söövad pike-mate vahede tagant, ning paks ja ebaühtlane nende lojuste puhul, kes söövad iga päev ning sageli (Below–Salomon Matthiae: B4).¹⁷ Mõõdukat toiduhulka tarbitakse kiiremini kui suuremat, keedetut kiiremini kui toorest, korralikult läbinäritud toit toodab küülust paremini kui tervelt allaneelatu. Piimanditekke aeg varieerub ka vastavalt sööjate erinevusele, see on kas spetsiifiline või individuaalne. Esimesel põhjusel seedivad hunt ja koer toitu enamasti kiiremini kui inimene (Below–Salomon Matthiae: C).¹⁸ Neljandas peatükis on juttu ka sapist ja kõhunäärme mahlast ning sellest, et kõhunäärme kanal asetseb inimesel, kassil, karpkalal, angerjal lähestikku sapijuhaga, see iseloomustavat kõiki elusolendeid, kel on sapijuha olemas (Below–Salomon Matthiae: C2 v). Viies ja viimane peatükk räägib küüluse puhastamisest ja läbi soolte liikumisest, mille käigus tuleb see roojast eraldada. Siin võib näha metafoorset võrdlust loomadega, kus autor võrdleb soolte liikumist usside omaga ning selgitab, et üks osa sooltest sirutub välja justkui roomaks see läbi teokarbi (Below–Salomon Matthiae: C3–C4).¹⁹

Võrdlusena võib välja tuua, et eeskujuks olnud Johannes Bohni raamatus on mitmeid peatükke, mil on seos seedimisega ja mis kõnelevad nt toitumisest, isust, külifikatsioonist (piimanditekkest) ja eritamisest (Bohn 1697: 114–205). Loomi on Bohni monograafias harva mainitud, üks väheseid näiteid on inimese hammaste võrdlus kala, jänese, orava, hiire, koera, veise ja hobuse hammastega (Bohn 1697: 131). Mõlema töö autorid on ühel meelel selles, et toitumine on seotud hingevaimu(de)ga (ld *spiritus animalis*, kr *pneuma psychikon*) (Bohn 1697: 123; Below–Salomon Matthiae: A2 v). Hingevaimud asusid närvides ja need usuti olevat aju tekitatud (Leven 2005: 717–718).

Tartus koostatud töö “Dissertatio prima de oeconomia corporis animalis” lõpus on 36 teesi, millest viimastes (XXXIII, XXXIV, XXXVI) on samuti loomi mainitud. Suurem osa teesidest kajastavad René Descartes’i ja tema kriitiku Pierre Daniel Huet’ (1630–1721) vaidlusi. Väitleja toetab Descartes’i seisukohta, et kõiges on vaja kahelda ja esitab selle seisukoha võimalikud väärtõlgendused (Below–Salomon Matthiae: D1 v–D3), samuti on teesides juttu hingevaimudest ja sellest, kuidas nad keha liikumist mõjutavad (Below–Salomon Matthiae: D3–D4). Loomade kohta esitatud väited puudutavad eelkõige nende kehavedelikke ja viimaste kasutamist farmaatsias. Nii on seal kirjeldus kopra füsioloogiast ning selgitus tema eritatud kopranõre päritolust, mida kasutati rahvameditsiinis juba antiikajal ravimaks mitmesuguseid tõbesid. Dissertatsioonis selle

nähtuse kohta toodud selgitus annab teada, et see eritis ei tule isase kopra suguelunditest nagu seni arvatud, vaid erilisest näärmost, mis on olemas nii isastel kui ka emastel isenditel ja mis on kanamuna suurune ning eritab õlist vängelt lõhnavat vedelikku, mida kobras lakub (Below–Salomon Matthiae: D4 v).²⁰ See idee väidetakse pärinevat Thomas Bartholinilt (1616–1680), kes avaldas lümfisüsteemi kirjelduse aastal 1652. Johannes Bohni monograafias mainitakse Thomas Bartholini lisaks ka kui süljejuha avastajat (Bohn 1697: 135).

“Dissertatio prima de oeconomia corporis animalis” autor selgitab teesides ka spermatseedi ehk vaalavõidise päritolu. Nii väidetakse seal, et spermatseet ei ole sperma, vaid vedelik, mis tekib vaala ajus, kelle liiginimeks annab väitleja ladina keeles *orca* (mõõkvaal) (Below–Salomon Matthiae: D4 v).²¹ Kommentaarina võib lisada, et siinkohal ta eksib, sest see vahajas aine moodustub hoopis kašelottide ehk spermatseedivaalade peas (*Physeter macrocephalus*) ja mitte mõõkvaalade omas.

“Dissertatio prima de oeconomia corporis animalis” viimane tees pole kirjutatud ladina keeles, nagu 17. sajandil veel tavaks oli, vaid saksa keeles. Seal on öeldud, et suurim erinevus inimese ja rumalate kariloomade vahel on ratsionaalne hing, mis on olemas inimesel ja mida loomadel pole, mis seab inimesele kohustuse oma mõistmise kohaselt tegelda kaunite kunstidega, et olla korralik inimene. Ent neid, kes õpingute vastu põlgust tunnevad, ei saa pidada ratsionaalseteks inimesteks, mis tähendab, et nad on koletised (Below–Salomon Matthiae: D4 v).²² Seega võib siin sarnaselt *Academia Gustaviana* päevil peetud kõnega “De homine” näha hoiatust mitte laskuda looma kui madalamat sorti olendi tasemele.

Lisaks juba nimetatud autoritele (Johannes Bohn, René Descartes jt) on Jacob Friedrich Belowi ja Salomon Matthiae dissertatsioonis mainitud ka antiikautorite seisukohti, kuid toetunud on eelkõige varauusaegsetele õpetlastele (nt Caspar Bartholin noorem, Nicolaus Steno, Thomas Wharton, Anton Nuck, Gabriele Fallopio, Girolamo Fabrizi d’Aquapendente, Andreas Vesalius, Jean Riolan noorem, Jan Baptist van Helmont) ja ka isiklikele empiirilistele teadmistele.

5. Kokkuvõte

Rootsi-aegsest Tartu ülikoolist on teada neli meditsiinitööd, kus loomi on kas kirjeldatud või mingis seoses mainitud. Nendes kirjutistes kasutati loomi tihti kui metafoore, et tõmmata paralleele inimeste elu ja käitumisega, nagu oli tüüpiline ka antiikajale. Loomi peeti inimestest alamateks, nagu näeb ette

“olemise redeli” mudel, ja tollaste arusaamade järgi olid loomad inimestele kasutamiseks.

Selget vahet võib näha meditsiinitööde, mis on koostatud 17. sajandi esimesel poolel, ja dissertatsiooni vahel, mis on kirjutatud 17. sajandi lõpus. Varem koostatud tööd toetuvad suuresti antiikautoritele ja Piiblile, samas kui 17. sajandi lõpu töö annab edasi varauusaegseid empiirilisi teadmisi. Võib näha, et Rootsi-aegse Tartu ülikooli arstiteaduslikes töodes mainitakse veterinaarmeditsiini, samuti loomade kasutamist ravimite toorainena ning isegi loomi iseenda ravitsejatena, kes õpetavad inimestele, kuidas teatud haigustest jagu saada. Vihjeid on ka loomadele teaduskatsetes.

Rootsi-aegse Tartu ülikooli meditsiinitöödest pole näha, kui palju puutusid nende tekstide autorid ise kokku loomadega, keda nad kirjeldasid, kuna nende kirjatööd põhinesid suuresti eelnevatel autoritel antiikajast kuni varauusajani. Siiski on tõenäoline, et nad olid näinud lahkamisi ja omasid kogemusi loomade kasutamisest apteekides. Töös “Dissertatio prima de oeconomia corporis animalis” aastast 1698 võib jälgida varauusaegse füsioloogia arengut.

Niisiis oli loomadel teatud mõju arstiteadusele Rootsi-aegses Tartu ülikoolis ning samuti viisile, kuidas Tartus meditsiini räägiti ja kirjutati.

Tänu sõnad

Artikkel on valminud Rootsi Teadusagentuuri grandide nr 2016-01881 “Helleno-Nordica: humanistide kreeka keel Rootsi suurriigis” ning teadus- ja arendusprojekti PHVFI1992 “Balti regiooni arstide varauusaegsete väitekirjade baasstandardi väljatöötamine” raames. Selle kirjutamine sai võimalikuks tänu Wolfenbütteli Hertsog Augusti raamatukogu stipendiumile aastal 2019. Artikkel ilmub ingliskeelsena (“Depiction of animals in the medical works of the 17th century University of Tartu”) kogumikus “Entangled Human-Animal Histories: Practices and Imaginaries from the Eastern Baltic Borderlands” (toimetajad Linda Kaljundi, Anu Mänd, Ulrike Plath, Kadri Tüür). Kirjastaja Peter Lang (Studies in Literature, Culture, and the Environment). Autor tänab artikli anonüümseid retsensente parandus- ja täiendustepanekute eest.

Kommentaariid

¹ Ladina keeles “koerahammas” ehk kaniin.

² Saamaks ülevaadet *Academia Gustaviana* aegsetest meditsiinitekstidest vt Rein 2011, 2013 ja 2014, tollaste meditsiiniteemaliste oratsioonide kohta vt Rein 2017 ja 2019 ja Andreas Arvidi arstiteadusliku disputatsiooni kohta Rein 2008.

- ³ *In vita communi receptum est, ut Medicinam brutorum animalium magnificentiant multi. ... Etenim, cum in usum hominum Bruta animantia sint creata; quando male habere inceperunt, cura indigent & sollicitudine. ... Sic de Equorum morbis, agit Virgil. 3 Georg., De ovium cura, Columella lib. 8. De Caprarum medela, Varro de re Rustica lib. 2. c. 2. De cura apum & morbis, Virg. 4. Georg.*
- ⁴ *Etenim, versamur in sancto hoc Auditorio Academico-Medico, in quo publice Docentes identidem audimus Medicos ingeniosissimos. Vos Auditores inclyti, testes estis Anatomicae sectionis in corporibus soepius institutae*
- ⁵ *Sic Raphael Angelus monuit Tobiam, ut capti piscis cor, fel & jecur reponeret: ea enim esse necessaria ad medicamenta utiliter, praesertim fel valere ad oculos sanandos.*
- ⁶ *Postea, praenominatus ille Apollo excelluit, & ejus filius Aesculapius, qui hujus Artis peritus, Dianae precibus, Hippolytum ab equis discerptum vitae restituit.*
- ⁷ *Etenim, monstravit Ibis, Aegyptica avis, vomendi modum. Cervus, dictamnum pro extrahendis sagittis; ... ut & apri ijsdem contra ederam esam utuntur: ... testudo cunilae contra serpentis usum: mustela, contra venenum rutam*
- ⁸ Plinius Vanem „Looduslugu“, VIII rmt, 41. ptk.
- ⁹ *Vita Hominum media inter Vitam & Angelorum, & Vitam pecorum. Si vixerit Homo secundum carnem & ad delictorum illecebras feretur, pecoribus conjungetur.*
- ¹⁰ *Erat & Rex superbissimus Nabuchdonosor, qui abjectus, foenum ut bos comedit, & rore coeli corpus ejus infectum est, donec capilli ejus in similitudinem aquilarum crescerent, & unguis ejus quasi unguis avium.*
- ¹¹ Plautus „Asinaria“ (Eeslikomöödia), 495.
- ¹² Ovidius „Metamorfoosid“, I rmt, värsid 76–88.
- ¹³ *Circa Homonomiam, quae Errorum genetrix a Philosophis salutari solet, tenendum est, Vocabulum Medicinae accipi hoc loco, non Improprrie & Abusive. Sic enim obtinet Significationem I. Latiore, & ambitu suo, veterinariam & Mulomedicinam includit.*
- ¹⁴ *Causa Efficiens Secunda Medicinae addiscendae est I. Naturalis aptitudo; quippe ut ait Medicorum ille Coryphaeus Hippocrates Lib. de Lege, Natura reluctantante irrita sunt omnia; & vere, qui enim natura ineptus natus ad Medicinam, artem illam nihilominus addiscere tentat, is aut lupos agnis, aut serpentem simiae conciliare ... (Wirdig-Andreas Arvidi: B3 v–B4).*
- ¹⁵ Saamaks ülevaadet *Academia Gustavo-Carolina* aegsetest meditsiinitöödest vt Rauch 1943: 279–286 ja Piirimäe 1982: 232–238.
- ¹⁶ Bohn, Johannes: „Circulus anatomico-physiologicus seu oeconomia corporis animalis, hoc est, cogitata, functionum animalium potissimarum formalitatem et causas concernantia“ (Anatoomilis-füsioloogiline ring ehk elusolendi keha korraldatus, mis puudutab elusolendite tugevaimate funktsioonide seaduspära ja põhjuseid). Lipsiae, Apud Thomam Fritsch, 1697. Selle teose varasem väljaanne trükiti aastal 1686.
- ¹⁷ *Reperitur nempe semper in quoruncunque animalium ventriculis fluidum quoddam simplex & sincerum magis in illis, quae aliquam mediam passasunt, turbidum vero crassius & heterogeneum magis, si victu quotidiano ac frequenti fruatur animal.*
- ¹⁸ *Ratione prioris, lupus & canis citius ut plurimum digerunt quam homo.*
- ¹⁹ *Hic intestinorum motus ... vulgo peristalticus lumbricalis atque vermicularis dicitur, quod pariter ac vermis flexuosus gyris per totam sui longitudinem modo constringantur, modo dilatentur intestina, & horum una pars quasi per cochleam explicetur, proxima constricta, nunc subsideat haec, attollatur altera.*

- ²⁰ XXXIII. *Castorei testiculi magnitudine vix superant gallorum gallinaceorum testes, falsum igitur est, illud medicamen quod in pharmacopoliis castorei nomine venditur, hujus animalis esse testiculos. Sed, sunt tantum binae glandulae quae tam in maribus quam in foeminis horum animalium reperiuntur: & quidem utrinque in inguinibus, statim sub cute, ovorum gallinaceorum magnitudine & saepe majores conspiciuntur, ex quibus liquor oleosus & gravi odore emanat, quem animal lingua lambit. Bartholin.*
- ²¹ XXXIV. *Sperma ceti non est sperma, sed liquor arte paratus, saepe maris summitati innatans, ex cerebro, non cujusvis ceti, sed hujus generis qui orca vocatur, oriundus.*
- ²² XXXVI. *Weil der grösseste Unterscheid / so zwischen einem Menschen und einem tummen Viehe ist / darin bestehet / daß der Mensch eine Vernünfftige Seele hat / das Vieh aber nicht: so wird ein jeder gestehen müssen / daß nur die jenige / so ihren Verstand durch schöne Wissenschaften excoliren, für rechte Menschen zu halten: alle andere aber / so die Studien verachten / und ihr Gespött damit treiben / für unvernünfftige Menschen / das ist für Unmenschen zu achten sind.*

Allikad

Andreas Arvidi & Stregnensis, Johannes 2020. Loodusteaduslik disputatsioon taimedest. *Vikerkaar* 7–8, lk 4–23.

Below, Jacob Friedrich & Salomon Matthiae 1698. *I. N. J. Circuli anatomico-physiologici minoris, Segmentum Primum; Seu Dissertatio Prima De oeconomia corporis animalis*. Dorpati: excudit Johannes Brendeken, Acad. Typographus.

Bohn, Johannes 1686. *Circulus anatomico-physiologicus seu oeconomia corporis animalis*. Lipsiae, sumptibus Joh. Friedrich Gleditsch, Typis Christophori Fleischeri.

Bohn, Johannes 1697. *Circulus anatomico-physiologicus seu oeconomia corporis animalis, seu Oeconomia corporis animalis, hoc est, cogitata, functionum animalium potissimarum formalitatem et causas concernantia*. Lipsiae, Apud Thomam Fritsch.

Constitutiones 1997 = Lepajõe, Marju (toim). *Constitutiones Academiae Dorpatensis (Academia Gustaviana) = Tartu Akadeemia (Academia Gustaviana) põhikiri*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Hein, Fridericus 1637. *Oratio de medicina*. Dorpati Livonorum: Lit. acad.

Hippocrates 1981 = *Hippocrates with an English translation by W. H. S. Jones*, II. The Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, London: William Heinemann LTD, lk 255–265.

Magirus, Joannes 1601. *In physiologiam suam Peripateticam commentarius*. Nebenius: Lichae.

Stregnensis, Johannes & Andreas Arvidi 1647. *Disputatio physica de plantis*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius.

Wallander, Segvardus Olai 1640. *Oratio de homine*. Dorpati Livonorum: Lit. Acad.

Wirdig, Sebastian & Andreas Arvidi 1648. *Disputatio medica de natura et constitutione medicinae*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius.

Kasutatud veebiallikad

Ilias. I laul (<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0133%3Abook%3D1%3Acard%3D33> – 22. oktoober 2020).

Ovidius. *Metamorfoosid. I raamat* (<http://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.met1.shtml> – 22. oktoober 2020).

Piibel (<https://piibel.net/> – 22. oktoober 2020).

Plinius Vanem. *Looduslugu, VIII rmt, 41 ptk.* (<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0138%3Abook%3D8%3Achapter%3D41> – 22. oktoober 2020).

Vulgata = *Latin Vulgate Bible* (<http://www.drbo.org/lvb/> – 22. oktoober 2020).

Kirjandus

Achner, Heike 2009. *Ärzte in der Antike*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.

Blackburn, Simon 2002. *Oxfordi filosoofialeksikon*. Tallinn: Vagabund.

Brockliss, Laurence & Jones, Colin 1997. *The Medical World of Early Modern France*. Oxford: Clarendon Press.

Enenkel Karl A. E. & Smith Paul J. (koost) 2007. *Early Modern Zoology. The Construction of Animals in Science, Literature and the Visual Arts*. Intersections 7. 2. kd. Leiden & Boston: Brill.

Enenkel Karl A. E. & Smith Paul J. (koost) 2014. *Zoology in Early Modern Culture*. Intersections of Science, Theology, Philology and Political and Religious Education, kd 32, Leiden & Boston: Brill.

Franco, Nuno Henrique 2013. Animal Experiments in Biomedical Research: A Historical Perspective. *Animals* 3 (1), lk 238–273 (doi: 10.3390/ani3010238).

Garrison, Fielding H. 1960. *An Introduction to the History of Medicine*. Philadelphia & London: W. B. Saunders Company.

Gerabek, Werner E. & Haage, Bernhard D. & Keil, Gundolf & Wegner, Wolfgang (koost) 2007. *Enzyklopädie Medizingeschichte*. 1. kd. Berlin & New York: Walter de Gruyter.

Hoffstadt, Christian & Peschke, Franz & Nagenborg, Michael & Müller, Sabine (koost) 2012. *Humana – Animalia. Mensch und Tier in Medizin, Philosophie und Kultur*. Aspekte der Medizinphilosophie, kd 13. Bochum/Freiburg.

Kallinen, Maija 1995. *Change and Stability. Natural Philosophy at the Academy of Turku (1640–1713)*. Studia Historica 51. Helsinki: Finnish Historical Society.

Kalling, Ken 2017. *Meditšiini ajalugu*. Tartu: Tartu Ülikooli peremeditsiini ja rahvateravishoiu instituut.

Korhonen, Tua & Ruonakoski, Erika 2017. *Human and Animal in Ancient Greece. Empathy and Encounter in Classical Literature*. London, New York: I. B. Tauris.

- Kutschera, Ulrich 2011. From the scala naturae to the symbiogenetic and dynamic tree of life. *Biology Direct* 6 (33), lk. 1–25 (doi: 10.1186/1745-6150-6-33).
- Kõivupuu, Marju 2017. *Loomad eestlaste elus ja folklooris*. Tallinn: Tänapäev.
- Leven, Karl-Heinz (koost.) 2005. *Antike Medizin. Ein Lexikon*. München: C. H. Beck.
- Muratori, Cecilia 2017. From Animal Bodies To Human Souls: (Pseudo-)Aristotelian Animals in Della Porta's Physiognomics. *Early Science and Medicine* 22 (1). Leiden, Boston: Brill, lk 1–23 (doi: 10.1163/15733823-00221p01).
- Piirimäe, Helmut (koost) 1982. *Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798*. Tallinn: Valgus.
- Porter, Roy 1999. *The greatest benefit to mankind. A medical history of humanity from antiquity to the present*. Hammersmith, London: Fontana Press, An Imprint of Harper Collins Publishers.
- Rauch, Georg von 1943. *Die Universität Dorpat und das Eindringen der Frühen Aufklärung in Livland 1690–1710*. Essen: Essener Verlagsanstalt.
- Recke, Johann Friedrich von & Napiersky, Karl Eduard 1831. *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland*. 1. kd. Mitau: J. F. Steffenhagen u. Sohn.
- Rein, Kaarina 2008. Andreas Arvidi disputatsioon *De natura et constitutione medicinae* arstiteadusliku mõtte arengu peegeldajana 17. sajandi Tartu ülikoolis. *Mäetagused* 39, lk 7–28 (doi: 10.7592/MT2008.39.rein).
- Rein, Kaarina 2011. *Arstiteadus rootsiaegses Tartu gümnaasiumis ja ülikoolis aastatel 1630–1656. Meditsiinialased disputatsioonid ja oratsioonid ning nende autorid*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<https://dspace.ut.ee/handle/10062/17146> – 22. oktoober 2020).
- Rein, Kaarina 2013. Euroopalikust meditsiinist Tartus keskajast 17. sajandi keskpaigani. *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat / Annales Litterarum Societatis Esthonicae*, lk 33–56 (<http://oes.ut.ee/wp-content/uploads/Rein1.pdf> – 22. oktoober 2020).
- Rein, Kaarina 2014. Tartu as the Eastern Outpost of European Medicine in the First Half of the 17th Century. *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum* 2 (1), lk 37–52 (doi: 10.11590/abhs.2014.1.03).
- Rein, Kaarina 2017. Medizin und Theologie in Dorpat (Tartu) im 17. Jahrhundert. Assel, Heinrich & Steiger, Johann Anselm & Walter, Axel E. (koost). *Reformatio Baltica. Kulturwirkungen der Reformation in den Metropolen des Ostseeraums*. Berlin, Boston: De Gruyter, lk 699–709 (doi: 10.1515/9783110573558-038).
- Rein, Kaarina 2019. Medical Orations in the 17th Century Tartu. Berzina, Gita & Gorneva, Ilona (koost). *Anitiquitas Viva* 5. Studia Classica. Riga: University of Latvia Press, 2019, lk 151–161 (doi: 10.22364/av5.13).
- Rein, Kaarina 2020. Rootsiaegse Tartu ülikooli disputatsioon “Taimedest”. *Vikerkaar* 7–8, lk 24–26.
- Sõukand, Renata 2006. Koera keele otsas rohi, kassi keele otsas tõbi. *Mäetagused* 31, lk 87–105 (doi: 10.7592/MT2005.31.renata).
- Tering, Arvo 1996. René Descartes'i ideede jõudmisest Eesti- ja Liivimaale XVII sajandil ja XVIII sajandi algul. *Keel ja Kirjandus* 3, lk 179–188.

Valdes, Albert & Veski, Johann Voldemar 1982–1983. *Ladina-eesti-vene meditsiini-sõnaraamat* kd 1–2. Tallinn: Valgus.

White, Cynthia 2017. Potiones ad sanandum: Text as Remedy in a Medieval Latin Bestiary. Classen, Albrecht (koost). *Bodily and Spiritual Hygiene in Medieval and Early Modern Literature. Explorations of Textual Presentations of Filth and Water*. Berlin & Boston: De Gruyter, lk 221–274 (doi: 10.1515/9783110523799-008).

Wright, Thomas 2013. *William Harvey. A Life in Circulation*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Summary

Animals in the medical works of the Swedish-period University of Tartu

Kaarina Rein

Research Fellow

Research Centre of the University of Tartu Library

kaarina.rein@ut.ee

Keywords: early modern disputations, early modern medicine, natural sciences in early modern era, orations and dissertations, the Swedish-period University of Tartu

At the Swedish-period University of Tartu there were four medical works which described or mentioned animals in some connection. Animals were often used as metaphors in these works in order to draw parallels with humans. In this connection animals were rather considered to be inferior to humans as it was typical to the early modern period.

In the medical works of the 17th century University of Tartu veterinary medicine is mentioned and also the use of animals as a source of remedies or even animals as their own doctors, teaching the humans how to heal certain diseases. There are hints to animals in scientific experiments. In the medical work *Dissertatio prima de oeconomia corporis animalis*, originating from 1698, the development of early modern physiology can be observed.

There is a clear difference between the works which were compiled in the first half of the 17th century and the dissertation written at the end of the same century. The works that were written earlier were mostly based on ancient authors, whereas the dissertation from the end of the 17th century delivers empirical knowledge.

Thus animals had their impact on the medicine of the 17th century University of Tartu as well as on the way of talking and writing about medicine.

Kaarina Rein on Tartu Ülikoolis õppinud klassikalist filoloogiat ning kaitsnud 2011. aastal TÜ usuteaduskonnas väitekirja rootsiaegse Tartu ülikooli meditsiinitöödest. Tema uurimishuvid on olnud klassikaliste keelte õpetamine,

kreeka ja ladina pärisnimed eesti keeles, varauusaegsed disputatsioonid ning antiikkeelte ja -kirjanduse retseptsioon Eestis. Tartu Ülikoolis on ta töötanud õppejõu ja teadurina.

Kaarina Rein has studied classical philology at the University of Tartu and defended her doctoral thesis on the medical disputations and orations of the Swedish University of Tartu at the Faculty of Theology of the University of Tartu in 2011. Her research interests have been teaching classical languages, Greek and Latin proper names in Estonian, early modern disputations and the reception of ancient languages and literature in Estonia. At the University of Tartu she has held the positions of a lecturer and a researcher.

kaarina.rein@ut.ee

Mõningad märkused nelja ilmakaare kuninga ja jumal-kuninga kontseptsiooni kohta Sumeris ja Akkadis 3. at eKr

Vladimir Sazonov

Tartu Ülikooli Vana-Lähi-Ida uuringute vanemteadur,
Eesti Kaitseväge Akadeemia vanemteadur,
Sisekaitseakadeemia teadur
sazonov@ut.ee

Teesid: Käesolev artikkel on pühendatud nelja ilmakaare kuninga ja jumal-kuninga kontseptsioonile muistses Sumeris ja Akkadis kolmandal aastatuhandel eKr. Autor näitab artiklis, et tiitliga “nelja ilmakaare kuningas” oli valitseja alati jumalikustatud, kuid valitseja, kes kasutas tiitlit “maailma kuningas”, ei pretendeerinud mitte kunagi jumalikule staatusele.

Märksõnad: Akkad, jumalikustamine, jumal-kuningas, Mesopotaamia, nelja ilmakaare kuningas, Sumer, universumi kuningas

Sissejuhatavad märkused

Nagu käesoleva artikli autor on näidanud oma varasemates uurimustes (Sazonov 2015; Sazonov 2016a; Sazonov 2018; Sazonov 2019), olid universalistlikud tendentsid ja kuningate jumalikustamine muistses Mesopotaamias omavahel tihedalt seotud. Kuningate jumalikustamist, nende jumalikkude staatust, päritolu ning universalistlike epiteete ja tiitleid on uurinud mitmed teadlased (Seux 1965; Seux 1967; Emelianov 2008; Michalowski 2008; Bock 2012; Brisch 2006; Brisch 2013; Edzard 1974; Farber 1983; Maeda 1981; Maeda 1984; Selz 1998; Selz 2008). Samas on seoseid universalismi ja jumalikustamise vahel assürioloogias uuritud üpris vähe.

Käesoleva artikli autor väidab, et peaaegu kõik Sumeri ja Akkadi valitsejad alates Narām-Su'enist kuni 3. aastatuhande lõpuni ja isegi hiljem (nt mõned Isini kuningad, nagu Išme-Dagan¹), kes kasutasid tiitlit *nelja ilmakaare kuniningas* – *šar kibrāt arba'i(m)* (Maeda 1984; Sazonov 2016b: 73–76), olid juba eluajal jumalikustatud. Valitsejaid, kes kasutasid teist olulist universalistlikku tiitlit *maailma kuningas* (*šar kiššati(m)* = LUGAL KIŠ),² mille oli sisse viinud

Sargon (2334–2279 eKr) Akkadi ajastu alguses (RIME 1: Me-silim E1.8.1.3, p. 71, read 1–4), ei jumalikustatud mitte kunagi.³

Oluline on märkida, et tiitlit *nelja ilmakaare kuningas* kasutati vahel ka Mesopotaamia jumalate puhul – nt jumal Tišpakit Ešnunna linnast (RIME 3/2: Šū-iliia E3/2.3.1, read 4–6) nimetati *nelja ilmakaare kuningaks*. Kuid mitte ühtegi jumalat Mesopotaamias ei ole kunagi nimetatud *maailma kuningaks*, mis ilmselt tähendab seda, et sellel tiitlil oli jumalik aspekt, ja selle tiitli sumerikeelne versioon *lugal an-ubda-limmuba* tähendas “taeva nelja ilmakaare kuningas” (Michalowski 2010: 153). Seega jääb mulje, et selle tiitli kandja oli ühtlasi seotud ka taevase valitsemisega, universumi valitsemisega, päikese, kosmose, tähtede ja kosmiliste jumalike jõududega.

Akkad

Piotr Michalowski on teinud huvitava tähelepaneku, et Akkadi kuningate⁴ võimu all oli Mesopotaamia poliitiliselt transformeeritud, Akkadi kuningad mõistsid, et pole olemas geograafilisi piire ning laiendasid oma riiki maa lõpuni ehk piirini, mida nad teadsid, viies oma sõjakäike nii Iraani kui ka Põhja-Mesopotaamiasse, jõudes Vahemereni, kus nad pesid oma relvi (Michalowski 2010: 152). Akkadi neljas kuningas Narām-Su’en (2254–2218 eKr) (RIME 2: 84–181) oli ajaloos esimene, kelle ajal võeti kuninga ametliku tiitlina käibele universalistlik tiitel *nelja ilmakaare kuningas* (RIME 2: 174; RIME 2: *Narām-Sîn* E2.1.4.1 ja RIME 2: *Narām-Sîn* E2.1.4.4). Just Narām-Su’en võttis esimesena kasutusele selle universalistliku tiitli, kehtestades samal ajal ka enda isikukultuse ja jumalikustamise (vt jumalikustamise kohta Farber 1983; Sazonov 2007; Sazonov 2016a) – ^d*na-ra-am*-^d*EN.ZU da-núm LUGAL ki-ibra-tim ar-ba-im* – “Narām-Su’en, võimas kuningas, nelja ilma kaare kuningas” (RIME 2: *Narām-Sîn* E2.1.4.2006, read 1–5).

Ajastut, mis järgnes Narām-Su’eni surmale, käsitletakse tavaliselt kui Akkadi impeeriumi allakäigu ajajärku, mil see riik nõrgnes, kaotas suure hulga territooriume võõrvallutajatest gutilastele ja hävis lõplikult umbkaudu aastal 2154 eKr, kui gutilased, kes elasid Zagrose mägedes, vallutasid nõrgenenud Akkadi riigi jäänused. See allkäik algas Narām-Su’eni järglase Šar-kali-šarrī ajal, kes valitses aastail 2217–2193 eKr. Aage Westenholzi väitel loobus Šar-kali-šarrī kohe ambitsioosest programmist, mida alustas tema isa, ega kasutanud kunagi tiitlit *nelja ilmakaare kuningas*, samuti loobus ta enda isiku jumalikustamisest (OBO 160/3: 56).

Ma ei saa selle ideega nõustuda ja olen seda ka varasemates uuringutes ümber lükanud (Sazonov 2007; 2016; 2019). Olen jätkuvalt arvamusel, et kuigi Šar-kali-šarrī ei kasutanud enam tiitlit *nelja ilmakaare kuningas*, oli ta siiski lühikest aega jumalikustatud (Sazonov 2007: 333–337; Sazonov 2016a: 50–52). Veelgi enam: ta taotles endale sumerlaste ja akkadlaste peajumala Enlili poja staatust, ehk siis tahtis, et teda samastataks sõjaka kangelasjumala Ninurtaga (FAOS 7: 114–115; RIME 2: Šar-kali-šarrī E2.1.5.2, lk 188–189), nagu hiljem mitmeid Ur III ja Isini valitsejaid, nt Lipit-Eštar (1935–1924 eKr) (Sazonov 2007: 333–337; Sazonov 2016a: 50–52; Emelianov 2008: 135; Emelianov 2009: 276; Simkó 2013: 117). Igal juhul kohe oma valitsemise alguses Šar-kali-šarrī loobus või oli sunnitud loobuma tiitlist *nelja ilmakaare kuningas*, mille oli enesele võtnud Narām-Su'en.

Gutilaste ajastu

Ainult üks gutilaste valitseja – Erridu-pizir, kes oletatavasti oli võidukas mingis sõjalises aktsioonis (nt lahingus) Akkadi kuninga üle, võttis üle tiitli *nelja ilmakaare valitseja* (RIME 2: Erridu-pizir E2.2.1.1, read 17–18).

Samas ei leidu mitte ühtegi tõendit või vihjet selle kohta, et mõnda guti kuningat oleks jumalikustatud, kuigi välistada seda ei saa, sest gutilaste kuningatest on säilinud liiga napilt kuninglikke raidkirju. Kuid siiski, kui ühtki guti valitsejat ei jumalikustatud ja Erridu-pizir kasutas tiitlit *nelja ilmakaare valitseja*, tähendab see vaid seda, et tegu on erandiga, mis ei sobi paradigmasse JUMALVALITSEJA – NELJA ILMAKAARE KUNINGAS. Ei tasu unustada, et gutilased ei olnud kuigi hästi kursis Mesopotaamia traditsioonidega, sh kuningavõimu ideoloogiaga, kuna nad olid tulnud Zagrosest ja olid võõramaalased. Miks vaid Erridu-pizir otsustas ainsana guti valitsejatest seda tiitlit kasutada (akkadi k LUGAL *gu-ti-im ù ki-ib-ra-tim ar-ba-im* – Gutiumi ja nelja ilmakaare kuningas), ei ole selge, kuid võib oletada, et kuna ta oli võidukas Akkadi kuninga üle, võttiski ta ülemvalitseja rolli enda kätte ja toonitas, et hoopis tema on Akkadi impeeriumi valitseja legitiimne järeltulija ning nagu Peeter Espak on õigesti märkinud: “Gutilastel ei olnud omaenda suurt tsentraliseeritud impeeriumi, kuid vähemalt üks nende valitseja Erridu-pizir kasutab oma titulatuuris lisaks Gutiumi kuninga nimetusele veel ka “nelja (ilma)kaare kuninga” tiitlit: LUGAL *gu-ti-im ù ki-ib-ra-tim ar-ba-im*. Sellest võib järeldada, et osad gutilaste väepealikud pidasid ennast Akkadi impeeriumi valitsejatega vähemalt ideoloogia tasandil võrdseks ning pretendeerisid seega legitiimse Mesopotaamia kuninga positsioonile” (Espak 2013: 8).

Uruk V

Uus-Sumeri ajastust (Uruk V, Ur III) on meil mitmeid valitsejaid, kes võtsid uuesti kasutusele tiitli *nelja ilmakaare kuningas* – Utu-*hegal*, Šulgi, Amar-Su'ena jt. Esimene Uus-Sumeri ajastu kuningas, kes selle tiitli “taastas” oli Utu-*hegal* (Uruk V dünastia, valitses 2119–2012 eKr või hiljem), kelle peamine saavutus oli see, et ta oli sõjas võidukas gutilaste (Espak 2015: 80–86) üle ja ajas nad Mesopotaamiast minema, vallutades “tagasi” Sumeri ja Akkadi. Seejärel võttis Utu-*hegal* endale tiitli *nelja ilmakaare kuningas*. Siiski pole otsesid tõendeid, et Utu-*hegal* oli jumalikustatud, kuigi ta kasutas tiitlit *nelja ilmakaare kuningas* (RIME 2: 281, 283, 294, 295, 296; The victory of Utu-*hegal*, ETCSL c.2.1.6; rida 11) ega kasutanud mitte kunagi tiitlit *maailma kuningas*.

Utu-*hegal*i jumalikustamine on küsimärgi all, sest selle kohta pole leitud otsest kinnitust, ja Utu-*hegal*i nime ees seisev jumalikustamist tähistav determinatiiv “dingir” ei pruugi kuuluda Utu-*hegal*i nime juurde, vaid hoopis päikesejumal Utule, sest Utu-*hegal*i nimi on teofoorne ja tähendab ‘(päikesejumal) Utu (on minu) küllus’ (Sazonov & Espak & Johandi 2015: 141).

Kuna Utu-*hegal* esineb jumalikustamise märgiga ehk determinatiiviga *din-gir* (jumal) – ^dutu-he₂-ga-al₂, siis võib oletada, et Uus-Sumeri kuningate jumalikustamine võib ajas tagasi ulatuda juba Utu-*hegal*ini. Tema eeskujul hakkasid ka teised Uus-Sumeri valitsejad (Ur-Namma, Šulgi jt) kasutama tiitlit *nelja ilmakaare kuningas*, tõstes sellega esile, et nad on kogu universumi valitsejad. Sumerikeelses kirjanduslikus teoses “Poeem Utu-*hegal*ist” märgitakse kuningas Utu-*hegal* ära kui “nelja ilmakaare kuningas”, kuid see tiitel on tõlgitud akkadi keelest sumeri keelde ning kõlab järgmiselt: (read 10–11):

^dutu-he₂-ga-al₂ nita kalag-ga lugal unug^{ki}-ga lugal an-ub-da 4(ZA)-ba
lugal dug₄-ga-na nu-gi₄-gi₄-da (ETCSL c 2.1.6; vt ka RIME 2: Utu-*hegal*
E2.13.6.1, read 4-5) – [(jumalik?) Utu-*hegal*, võimas mees, Uruki kunin-
gas, nelja ilmakaare kuningas, kuningas, kelle käske ei saa tühistada].

Ur III

Mitte ükski Ur III (2112–2004) (Espak 2016) valitseja ei kasutanud tiitlit *šar kiššati(m)* – *maailma kuningas*. Selle dünastia teine valitseja Šulgi (2093–2046 eKr) (Klein 1995; Di Ludovico 2014) viis uuesti sisse valitseja jumalikustamise,⁵ ning alates Šulgist olid kõik ülejäänud Ur III kuningad jumalikustatud nende eluajal ning Šulgi Amar-Su'ena, Šu-Su'en ja Ibbi-Su'en olid kõik ka nelja

ilmakaare kuningad.⁶ Šulgit oli mitmes tekstis nimetatud jumalikuks, samuti oli tema kohta kasutatud ka tiitlit *nelja ilmakaare kuningas*, nagu nt “Uri ja nelja ilmakaare kuningas” – LUGAL URI₅.KI ù LUGAL *ki-ib-ra-tim ar-ba-im* (RIME 3/2: Šulgi E3/2 1.2.23, S. 132, read 3–6; vt ka *Ur 2* (Šulgi 4) (FAOS 7: 339–340), *Ur 3* (Šulgi 14) (FAOS 7: 340), *Ur 4* (Šulgi 36) (FAOS 7: 341)). Šulgi ajal tõusis esile kuningavõimu solaarne aspekt (Vacín 2009: 171–179).

Šulgi ja tema järglase Amar-Su’ena kuningluse solaarne aspekt on selgesti nähtav ka uus-sumeri tekstides, nt ühes Šulgile pühendatud hümnis (Šulgi C, read 25–27) on kirjas järgmine väide, mida Šulgi ise olevat enda kohta öelnud:

Ma tõusin üle mu linna nagu päikesejumal Utu, peatusin selle keskel, ma täitsin vürstliku karneooliga Etemenniguru mis oli rajatud jumalike jõudude poolt. (A praise poem of Šulgi (Šulgi C), ETCSL translation: t.2.4.2.03)

Šulgi järglane ja poeg kuningas Amar-Su’ena jätkas oma isa traditsiooni ning nimetas ennast mh ka “õige jumal, oma maa päikesejumal” (dingir-zi^dutu-kalam-ma-na) (RIME 3/2 Amar-Suena E3/2.1.3.16, p. 263, read 10–11).

Isin

Teame, et Isini I dünastia kuningad olid jumalikustatud ja nagu Narām-Su’en, Šulgi, Amar-Su’ena ja teised, kasutasid nad oma nime eest jumalikustamise klassifikaatorit ehk determinatiivi *dingir* (“jumal, jumalik”), ja mõned neist kasutasid tiitlit “oma rahva/maa jumal” – dingir-kalam-ma-na.⁷ Näiteks esimesed neli Isini kuningat – Išbi-Erra, Su-ilišu, Iddin-Dagan ja Išme-Dagan olid kõik jumalikustatud oma eluajal, keegi neist ei kasutanud kunagi kuninglikku tiitlit *universumi kuningas*, kuid vähemalt kaks neist, Išbi-Erra ja Išme-Dagan, kasutasid tiitlit *nelja ilmakaare kuningas*.⁸ Näiteks Išbi-Erra alustas ühes raidkirjas (RIME 4: Išbi-Erra E4.1.1.2006, read 1–3) oma titulatuuri sumeri keeles järgmiselt: ^d[iš-bi-èr]-ra lugal-kala-ga lugal-an-ub-da-límmu-ba [*Išbi-Erra, võimas kuningas, nelja ilmakaare kuningas*]. Teine Isini valitseja Išme-Dagān kasutas oma raidkirjas (RIME 4: Išme-Dagān E4.1.4.5, read 1–4) ka sumerikeelses titulatuuris varianti: ^diš-me-^dda-gan nita-kala-ga lugal-ì-sin-in^{ki}-na lugal-an-ub-da-límmu-ba-ke₄ [*Išme-Dagān, võimas mees, Isini kuningas, nelja ilmakaare kuningas*].

Järeldused

Mida me saame järeldada? Kui jätta kõrvale kaks juhtumit – Erri-dupizir ja Utu-ḫeḡal –, olid jumalikustatud kõik valitsejad, kes nimetasid ennast *nelja ilmakaare kuningaks*.

Erri-dupizirist on säilinud üksikud raidkirjad, seega ei saa välistada, et ta võis olla jumalikustatud, samas oli ta võõramaalane ja pigem hõimupealik kui kuningas, sest gutilastel oli hõimulaadne eluviis. Üritades saada legitiimsust ja tunnustust võttiski Erri-dupizir ilmselt üle nii Akkadi-Sumeri raidkirjade vormi, akkadi keele kui administratsiooni keele, samuti kõik Akkadi kuninga tiitlid. Utu-ḫeḡal (2119–2012 eKr või hiljem) vabastas Sumeri gutilaste ikkest ning taastas vanad Sumeri ja Akkadi ideoloogia traditsioonid, sh Akkadi kuninga Narām-Su'eni tiitli *nelja ilmakaare kuningas*. Kuna Utu-ḫeḡal valitses kuus-seitse aastat ja temast on säilinud vaid üksikud raidkirjad, ei saa me tema jumalikustamise kohta midagi järeldada.

Palju olulisem on ehk asjaolu, et mitte ükski Sumeri ja Akkadi kuningatest ning isegi teisel Kristuse-eelsel aastatuhandel valitsenud Isini kuningad, kes olid jumalikustatud, ei kasutanud kunagi universalistlikku tiitlit *universumi kuningas*. Kuidas sellist fenomeni seletada?

Võib järeldada, et kuigi tiitlid *nelja ilmakaare kuningas* ja *universumi kuningas* olid mõlemad universalistlikud ning mõlemat kasutasid auahned kuningad, kelle soov oli kontrollida ja valitseda tervet toona teadaolevat maad, erinesid need tiitlid siiski oma tähenduse poolest. *Nelja ilmakaare kuningas* oli arvatavasti tähtsam, kuna see sisaldas mitte ainult kogu teadaoleva maailma valitsemist, vaid ka kosmist valitsemist, jumalikke sfääre nagu taevas, päike, kuu, tähed jne, selle sumerikeelne versioon *lugal an-ubda-limmuba* tähendas mitte juhuslikult “taeva nelja ilmakaare kuningat” ehk tegemist oli kosmokraatliku valitsejaga. *Maailma kuningas* oli selles mõttes “lokaalsem” ja “tagasihoidlikum”, sest selle valitseja valitses maaapealset maailma, polnud seotud kosmokraatliku kontseptsiooniga, algselt selle sumerikeelne versioon LUGAL KIŠ tähendas üldse põhja Sumeris asuva Kiši linnriigi valitsejat/kuningat, mis hiljem muutus oluliseks hegemoniaalseks tiitliks tähendusega “kogu Põhja-Sumeri valitseja” ja hiljem kui universumi kontseptsioon muutus Akkadi impeeriumi ekspansiooniga ning maailma piirid laienesid, tõlkis Akkadi kuningas Sargon LUGAL KIŠ akkadi keelde kui *šar kiššati(m)*, mis hakkaski tähendama “maailma/universumi kuningat”.

Universum oli muidugi toonases arusaamas kogu Sumer ja Akkad ning lisaks nendega piirnevad alad nagu Elam, Süüria linnriigid – sisuliselt hakkas see tähendama kogu Mesopotaamia alasid Vahemerest Pärsia laheni ning veel

mõningaid Mesopotaamiaga piirnevaid territooriume. Seega isegi pärast Akkadi kuningaid hakkas tiitel LUGAL KIŠ tähendama geograafilist tiitlit, millel olid siiski piirid, kuigi see omandas universalistliku dimensiooni.

Kommentaariid

- ¹ Valitses 1954–1935 eKr. Siin ja hiljem kasutab autor keskmist kronoloogiat. Kronoloogiate kohta vt Sazonov & Espak & Johandi 2015: 42–43.
- ² Maeda 1981. LUGAL KIŠ oli tiitlina tuntud juba varadünastilisel ajal Sumeris, kuid seda kasutasid kas Kiši linnriigi valitsejad või siis teiste Sumeri linnriikide valitsejad “Põhja-Sumeri linnade (ülemvalitseja)” tähenduses.
- ³ Sargon, Rimuš, Man-ištūšu ja teised 3. eelkristliku aastatuhande valitsejad, kes kasutasid tiitlit *maailma kuningas*.
- ⁴ Akkadi ajastu oli Mesopotaamias aastail 2334–2154 eKr.
- ⁵ Vt Šulgi jumalikustamise kohta Sazonov 2008; Vacín 2011.
- ⁶ RIME 3/2: p. 247, 258, 259, 260, 302, 309, 313, 315, 369, 372, 374, 377, 380, 381; Garelli (1963: 2): dI-[b]i-d.EN-zu lugal kala(g)-ga lu[gal] Uri[ki-ma] [lugal an-]ub-[da limmu]-ba Ur-d.Lugal-bànda dub-sar dumu Ur-nigìn-gar ir-zu.
- ⁷ Vt nt RIME 4: Išbi-Erra E4.1.1.2009, l. 2; RIME 4: Sū-ilīšu E4.1.2.2, l. 4.
- ⁸ RIME 4: Išbi-Erra E4.1.1.2006, rida 3; RIME 4: Išme-Dagan E4.1.4.1 32, l. 4.
- ⁹ RIME 1: Lugal-kigine-dudu E1.14.14.1, p. 414, read 1–8.

Kirjandus

- Brisch, Nicole 2006. The Priestess and the King. The Divine Kingship of Šū-Sîn of Ur. *Journal of the American Oriental Society* 126/2, lk 161–176.
- Brisch, Nicole 2013. Of Gods and Kings: Divine Kingship in Ancient Mesopotamia. *Religion Compass* 7/2, lk 37–46 (doi: 0.1111/rec3.12031).
- Bock, Ulrike 2012. *Von seiner Kindheit bis zum Erwachsenenalter. Die Darstellung der Kindheit des Herrschers in mesopotamischen und kleinasiatischen Herrscherinschriften und literarischen Texte*. AOAT 383. Münster: Ugarit-Verlag.
- Edzard, Dietz-Otto 1974. Problèmes de la royauté dans la période présargonique. Garelli, Paul (toim). *Le Palais et la Royauté (Archéologie et Civilisation)*. XIXe Rencontre Assyriologique Internationale, organisée par le groupe François Thureau-Dangin, Paris, 29 juin – 2 juillet 1971, Librairie Orientaliste Paul Geuthner S.A., Paris, lk 141–149.
- Espak, Peeter 2013. Sumeri vabastaja kuningas Utu-hegal, jumaliku õigluse taastaja. *Tuna* 2013/2, lk 7–15.

Espak, Peeter 2015. *The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology*. Philippika: Altertumswissenschaftliche Abhandlungen: Contributions to the Study of Ancient World Cultures Wiesbaden: Harrassowitz.

Espak, Peeter 2016. The Establishment of Ur III Dynasty. From the Gutians to the Formation of the Neo-Sumerian Imperial Ideology and Pantheon. *Alter Orient und Altes Testament* 390/4, lk 77–108.

Emelianov, Vladimir V. 2008. Tsar' kak Ninurta v shumerskikh gimnakh iz Ura i Isina. Rezvan, M. E. (vastutav toim). *Rakhmat-name: Sbornik statei k 70-letiiu R. R. Rakhimova*. Elektronnaya biblioteka Muzeya antropologii i etnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera). Sankt-Peterburg: MAE RAN, lk 130–143 (http://lib.kunstkamera.ru/files/lib/978-5-55431-158-9/978-5-55431-158-9_08.pdf – 22. juuli 2020).

Emelianov, Vladimir V. 2009. *Shumerskii kalendarnyi ritual*. Kategorii ME i vesennie prazdniki. Sankt-Peterburg: Peterburgskoe vostokovedenie.

ETCSL = Black, Jeremy A. & Cunningham, Graham & Ebeling, Jarle & Flückiger-Hawker, Esther & Robson, Eleanor & Taylor, Jon & Zólyomi, Gábor (koost & toim). *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature*. Oxford 1998 (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/> – 22. juuli 2020).

Garelli, Paul 1963. *Les Assyriens en Cappadoce*. Paris: Maisonneuve.

FAOS 7 = Gelb, Ignace J. & Kienast, Burkhard 1990. *Die altakkadischen Königsinschriften des dritten Jahrtausends v. Chr.* Freiburger Altorientalische Studien 7. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Farber, Walter 1983. Die Vergöttlichung Narāmsins. *Orientalia* NS 52, lk 67–72.

Klein, Jacob 1995. Šulgi of Ur: King of a Neo-Sumerian Empire. Sasson, Jack M. (toim). *Civilizations of the Ancient Near East*. New York: Scribner, lk 843–857.

Di Ludovico, Alessandro 2014. The Reign of Šulgi. Investigation of a King Above Suspicion. Neumann, Hans & Dittmann, Reinhard & Paulus, Susanne & Neumann, Georg (toim). *Krieg und Frieden im Alten Vorderasien*. 52e Rencontre Assyriologique Internationale International Congress of Assyriology and Near Eastern Archaeology Munster, 17.–21. Juli 2006. AOAT 401. Munster: Ugarit-Verlag, lk 481–493.

Maeda, Tohru 1981. “King of Kish” in Pre-Sargonic Sumer. *Orient* 17, lk 1–17 (https://www.jstage.jst.go.jp/article/orient1960/17/0/17_0_1/_pdf – 22. juuli 2020).

Maeda, Tohru 1984 “King of The Four Regions” in the Dynasty of Akkade. *Orient* 20, lk 67–82 (doi: 10.5356/orient1960.20.67).

Michalowski, Piotr 2008. The Mortal Kings of Ur: A Short Century of Divine Rule in Ancient Mesopotamia. Brisch, Nicole (toim). *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, lk 33–45.

Michalowski, Piotr 2010. Masters of the Four Corners of the Heavens: Views of the Universe in Early Mesopotamian Writings. Raaflaub, Kurt A. & Talbert, Richard J. A. (toim). *Geography and Ethnography*. The Ancient World: Comparative Histories. Wiley-Blackwell, lk 147–168 (doi: 10.1002/9781444315653.ch10).

OBO 160/3 = Sallaberger, Walther & Westenholz, Aage 1999. *Mesopotamien: Akkade-Zeit und Ur III-Zeit*. Orbis Biblicus et Orientalis 160/3. Freiburg, Schweiz: Universitätsverlag.

RIME 1 = Frayne, Douglas R. 2008. *Presargonic Period (2700–2350 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia: Early Periods, Vol. 1. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press.

RIME 2 = Frayne, Douglas R. 1993. *Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods, Vol. 2. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press.

RIME 3/1 = Edzard, Ditz-Otto 1997. *Gudea and His Dynasty*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods, Vol. 3/1. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press.

RIME 3/2 = Frayne, Douglas R. 1997. *Ur III Period (2112–2004 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods, Vol. 3/2, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London.

RIME 4 = Frayne, Douglas 1990. *Old Babylonian Period (2003–1595 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia: Early Periods. Vol 4. Toronto & Buffalo & London: University of Toronto Press.

Sazonov, Vladimir 2007. Vergöttlichung der Könige von Akkade. *Beihefte zur Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft* 374, lk 325–342.

Sazonov, Vladimir 2008. Kuningas Šulgi laul: mõned märkused uus-sumeri kuninga Šulgi (2093–2046) kuningavõimu ideoloogia kohta. *Usuteaduslik Ajakiri* 57/1, lk 84–107 ([https://usuteadus.ee/wp-content/uploads/2008%20\(57\)/Sazonov.pdf](https://usuteadus.ee/wp-content/uploads/2008%20(57)/Sazonov.pdf) – 5. august 2020).

Sazonov, Vladimir 2015. Mesopotamia kuningate universalistlikud taotlused ja jumalik päritolu Varadünastilisel ja Akkadi perioodil. *Usuteaduslik Ajakiri* 68/1, lk 152–181 ([https://usuteadus.ee/wp-content/uploads/2015_1%20\(68\)/Sazonov.pdf](https://usuteadus.ee/wp-content/uploads/2015_1%20(68)/Sazonov.pdf) – 5. august 2020).

Sazonov, Vladimir 2016a. Universalistic Ambitions and Claims of Divine Origin of Sumerian and Akkadian Rulers. *Alter Orient und Altes Testament* 390/4, lk 30–61.

Sazonov, Vladimir 2016b. *Die Assyrischen Königstiteln und -epitheta vom Anfang bis Tukulti-Ninurta I und seinen Nachfolgern*. USA. Winona Lake: Eisenbrauns.

Sazonov, Vladimir 2018. Universalistic Ambitions, Deification and Claims of Divine Origin of Mesopotamian Rulers II: Lagaš II Dynasty. *Usuteaduslik Ajakiri* 72/1, lk 42–58 ([https://usuteadus.ee/wp-content/uploads/2018_1%20\(72\)/Vladimir-Sazonov.pdf](https://usuteadus.ee/wp-content/uploads/2018_1%20(72)/Vladimir-Sazonov.pdf) – 5. august 2020).

Sazonov, Vladimir 2019. Some Notes on the *King of The Four Corners*. *N.A.B.U.* 3, lk 102–105.

Sazonov, Vladimir & Espak, Peeter & Johandi, Andreas 2015. *Vana-Lähis-Ida ajalugu 3500–2000 eKr. Mesopotamia ajalugu kiilkirja tekkest kuni Uus-Sumeri riigi languseni*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Selz, Gebhard J. 1998. Über Mesopotamische Herrschaftskonzepte. Zu den Ursprüngen mesopotamischer Herrscherideologie im 3. Jahrtausend. Dietrich, Manfred & Loretz,

Oswald (toim). *Dubsar anta-men. Studien zur Altorientalistik. Festschrift für Willem H. Ph. Römer zur Vollendung seines 70. Lebensjahr mit Beiträgen von Freunden, Schülern und Kollegen*, Münster: Ugarit-Verlag, lk 281–343.

Selz, Gebhard J. 2008. The Divine Prototypes. Brisch, Nicole (toim). *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*. Oriental Institute Seminars 4. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, lk 13–31.

Seux, Marie-Jean 1965. Les titres royaux ‘šar kiššati’ et ‘šar kibrāt arba’i. *Revue D’Assyriologie et D’Archéologie Orientale* 59, lk 1–18.

Seux, Marie-Jean 1967. *Épithètes royales akkadiennes et sumériennes*. Ouvrage publié avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique. Paris: Letouzey et Ané.

Simkó, Krisztián 2013. Bemerkungen zu *Lipiteštar A Z*. 87. *N.A.B.U.* 4 (71), lk 115–118.

Vacín, Luděk 2009. On the Solar Aspect of the King in Ur III Royal Ideology. *Chatreššar 2009*. International Journal for Indo-European, Semitic, and Cuneiform Languages. Poříčany: Charles University in Prague, Faculty of Arts, lk 171–179.

Vacín, Ludek 2011. *Šulgi of Ur: Life, Deeds, Ideology and Legacy of Mesopotamian Rulers As Reflected Primarily In Literary Texts*. Thesis submitted for the degree of PhD in Assyriology. Department of the Languages and Cultures of Near and Middle East, School of Oriental and African Studies University of London, London.

Summary

Some remarks on the King of the Four Corners and the God-King in ancient Sumer and Akkad in the 3rd millennium BCE

Vladimir Sazonov

Senior Research Fellow in Ancient Near Eastern Studies
Centre for Oriental Studies, University of Tartu, Estonia
Senior Research Fellow, Estonian Military Academy
sazonov@ut.ee

Keywords: Akkad, deification, God-King, King of the Four Corners, King of the Universe, Mesopotamia, Sumer

This article is dedicated to the issues related to the King of the Four Corners and the God-King in ancient Sumer and Akkad in the 3rd millennium BCE. The author shows that the title King of the Four Corners has always deified the ruler, but the ruler who used the title King of the Universe never claimed divinity.

What conclusions can we draw?

Except in two cases – the case of Erri-dupizir and the case of Utu-ḫeḡal – all kings who used the title *king of the four corners* were deified.

Erri-dupizir was a foreigner, more a warlord or tribal chief of the Gutians than a king, but he tried to legitimate his power by using Akkadian-Sumerian formulas, among them royal titles.

Utu-ḫeḡal freed Sumer from the Gutians' yoke and re-introduced old Sumero-Akkadian ideological elements, among them the *king of the four corners*, because he wanted to be as powerful and strong as the Akkadian king Narām-Su'en, who was an example for Utu-ḫeḡal. We do not have any proof regarding the deification of Utu-ḫeḡal, as he ruled only 6–7 years, and we have only a few texts from the time of his reign.

More interesting is the fact that none of the Sumerian or Akkadian kings who used the title *king of the universe* in the 3rd millennium and even in the early 2nd millennium BCE (Isin-Larsa period) were deified (at least we do not have a firm proof). How to explain this phenomenon?

Firstly, I think the title *king of the four corners* had a slightly different meaning than *king of the universe*; however, both are universalistic titles. The title *king of the four corners* was probably seen as a wider and more important universalistic title in the sense not only of universal rule, but also of ruling the divine universe and divine spheres (heaven, sun, stars, etc.). It seems that it included some kind of divine aspect, while at least the Sumerian version of the title *lugal an-ubda-limmuba* means “king of the heaven's four corners”.

The title *king of the four corners* was related to the universe order, to the sun and the cosmos, and to cosmic divine powers, and they were connected to the universal order. We can see that sometimes the title *king of the four corners* was used to refer to gods in Ancient Mesopotamia – for example in the case of the god Tišpak in Ešnunna – but never *king of the universe*.

Secondly, early dynastic rulers (e.g. Lagash or Uruk), who never used universalistic titles for themselves, addressed universalistic expressions and epithets to the main gods – e.g., Enlil, Ningirsu, etc. For example, Lugal-kiḡine-dudu of Uruk claimed: “*Enlil, king of all lands, for Lugal-kiḡine-dudu – when the god Enlil truly summoned him, and (Enlil) combined (both) lordship and kingship for him*”.⁹

Thirdly, ruling over all the lands from east to west or over the corners of the universe – these epithets may be used for gods. LUGAL KIŠ (later Akkadian *šar kiššati(m)*) in its early original meaning was seen only as “ruler over Kiš (or ruler over (the northern part of) Sumer)”; it was an important though more regional and geographic title.

Fourthly, only much later did it acquire the meaning *king of the universe* but I am not sure about that meaning at all. In that case, *king of the four corners* had a different meaning; the title designated not only ruling over the world but it probably included some kind of divine aspect as well (Michalowski 2010). In that case the title *šar kibrāt arba'i(m)* – *king of the four corners* could be seen as more universal than LUGAL KIŠ (*šar kiššati(m)*).

There still remain several questions which need to be solved:

- Was LUGAL KIŠ in its Akkadian form *šar kiššati(m)* a universalistic title at all?
- Or was LUGAL KIŠ a hegemonic title showing certain hegemonic rule or lordship over (all) Sumer (and Akkad?) but not including the whole world (here: Mesopotamia)?
- Could it be for this reason that the king who used the title *king of the four corners* had to be deified but the king who was LUGAL KIŠ had not?

Vladimir Sazonov on Eesti assürioloog. Ta töötab Tartu Ülikoolis vana-Lähis-Ida uuringute vanemteadurina, Eesti Kaitseväge akadeemias vanemteadurina ja Sisekaitseakadeemias teadurina. Ta on õppinud Lähis-Ida ajalugu, täiendanud ennast Göttingenis, Baselis, Moskvast, Istanbulis jm.

Vladimir Sazonov (PhD) an Estonian Assyriologist. He is Senior Research Fellow in Ancient Near Eastern Studies at the University of Tartu, Senior Research Fellow at the Estonian Military Academy, and Research Fellow at the Estonian Academy of Security Sciences. He has studied Near Eastern history and has taken refresher courses in Göttingen, Basel, Moscow, Istanbul, etc.

sazonov@ut.ee

Palju õnne!

85

Pille Kippar – folklorist

Ingrid Rüütel – folklorist, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur

70

Anu Korb – Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur

Tarmo Kulmar – teoloogiadoktor, ajakirjade *Mäetagused* ja *Folklore: Electronic Journal of Folklore* autor

65

Guldžahon Jussufi – etnomusikoloog

Terry Gunnell – islandi folklorist, ajakirja *Folklore: Electronic Journal of Folklore* toimetuskolleegiumi liige

Diarmuid O'Giollain – iiri antropoloog, ajakirja *Mäetagused* toimetuskolleegiumi liige

Irina Sedakova – vene lingvist, ajakirja *Folklore: Electronic Journal of Folklore* toimetuskolleegiumi liige ja autor

Piret Õunapuu – etnograaf

60

Tiiu Jaago – Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi eesti ja võrdleva rahvaluule kaasprofessor

Marju Kõivupuu – Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi dotsent, ajakirja *Mäetagused* toimetuskolleegiumi liige ja autor

55

Kristel Vilbaste – ajakirja *Mäetagused* autor

50

Anneli Baran-Grzybek – folklorist

Pauliina Latvala-Harvilahti – Turu Ülikooli vanemteadur, ajakirja *Mäetagused* toimetuskolleegiumi liige

Liivo Niglas – Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi etnoloogia teadur

Aimar Ventsel – Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi etnoloogia vanemteadur

45

Kristel Kivari – Tartu Ülikooli Kultuuriteaduste Instituudi eesti ja võrdleva rahvaluule teadur

Helen Kõmmus – Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi teadur

Atko-Sulhan Remmel – Tartu Ülikooli usuteaduskonna religiooniuuringute vanemteadur ja kultuuriteaduste instituudi kultuuriuuringute teadur

40

Elo-Hanna Seljamaa – Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi eesti ja võrdleva rahvaluule vanemteadur

Nordplusi projekti fookuses olid Norra eestlased

Lõpule on jõudnud Põhjamaade Ministrite Nõukogu haridusprogrammi *Nordplus* täiskasvanukoolitusele suunatud projekt “From past to present: Migration and integration through Life-stories’ network” (Minevikust tänapäevani: rändest ja lõimumisest eluloo-uurimise võrgustiku vahendusel). Projekt oli töös aastatel 2017–2020, nüüd on aeg põgusaks tagasivaateks. Läti suulise ajaloo uurijate assotsiatsiooni *Dzīvesstāsts* (Elulugu) algatatud ja Māra Zirņīte koordineeritud projekt koondas partnereid Läti Ülikoolist, Stockholmi Ülikoolist, Oslo Metropolitan Ülikoolist ja Eesti Kirjandusmuuseumist (Leena Kurvet-Käosaar ja Triinu Ojamaa). Projekti lõppeesmärk oli välja töötada rändepraktikaid käsitleva haridusprogrammi veebiversioon, mis teeks projektiperioodil kogutud ja analüüsitud teabe mugavalt kättesaadavaks nii asjahuvilistele kui ka poliitikutele Balti- ja Põhjamaades ehk migratsiooni seisukohalt vaadatuna välja- ja sisserrändemaades. Projekti tegevused olid tihedalt seotud Eesti-uuringute Tippkeskuse migratsiooni- ja diasporaauuringute tööühma huvisuundadega.

Rahvusvahelisel tiimil on olnud neli väga produktiivset töökohtumist. Augustis 2017 pandi Riias avaseminaril paika projekti eesmärgi saavutamise üksikasjalik kava. 2018. aasta novembris tõi projektis osalejad Tartusse kokku Eesti-uuringute Tippkeskuse 7. aastakonverents “On the Move: Migration and Diasporas” (Liikumises: migratsioon ja diasporaa). Konverentsi raames korraldati laiemale avalikkusele suunatud arutelupäev rändeprobleemidest kaasajal, selle teljeks oli Susanne Søholt (Oslo Metropolitan Ülikool) ülevaade Norra pagulaspoliitika põhijoontest ja kujunemisloost. 2019. aasta augustis võõrustas projektis osalejaid Stockholmi Ülikool, kus Maija Runcise ja Maryam Adjami eestvedamisel sai teoks sümposium “Postmemory: Memory in exile and exiled memory” (Järelmälu: mälu paguluses ja pagendatud mälu). Eesti partnereid esindas Leena Kurvet-Käosaar ettekandega “Some Pathways of Transgenerational Transmission of Memory of Exile Estonians” (Mälu ülekandeprotsessidest pagulaseestlaste eri põlvkondade vahel).

Projekti eesmärkide saavutamine eeldas eluloointervjuude läbiviimist balti immigrantidega Rootsis ja Norras. Ühine välitööstrateegia kujundati välja töötoas, mis toimus Eesti Kirjandusmuuseumis 2018. aasta märtsis.

Projekti kestel kogusid Maruta Pranka, Maija Runcis ja Gunta Neimane intervjuusid läti immigrantidelt Rootsis; Trondheimis, Norras käis välitöödel Triinu Ojamaa. Norra teema on eesti migratsiooni kontekstis uudne mitmes mõttes: eesti väljarändajate seisukohalt on Norra uus migratsioonimaa, st seal puudub Teise maailmasõja aegne eestlaste diasporaakogukond nagu Rootsis. Teisalt, nii humanitaar- kui sotsiaalteadlased on Norra eestlasi alles avastamas, mistõttu tutvustame allpool mõnda Norra välitööde käigus esile kerkinud teemat.

Mida tähendab Norra eestlaste silmis immigrantiks olemine? Eestlased ei tunne end Norras immigrantidena vaid pigem maailmakodanikena. Küsitlus näitab, et viimaste aastate pagulaskriiside kontekstis on immigrantide mõiste muutunud väljastpoolt Euroopa Liitu saabuvate pagulaste sünonüümiks ehk siis, immigrant = pagulane = abivajaja. Mis puutub eestlastesse, siis osa neist on tulnud Norrasse tööle. Nad tunnevad rahulolu mitte ainult ootustele vastavast palgast, vaid ka panustamisest Norra heaolusse makside kaudu – see on eneseväärikuse küsimus. Teisest osast on saanud Norra eestlased

eelkõige seetõttu, et nad on loonud norralasega ühise pere. Nende eestlaste arvates on kodu seal, kus on pere, ning omaenese kodus on võimatu mõelda endast kui immigrandist. Immigrandi mõistega käib kaasas negatiivne varjund, ükskõik kui tolerantne ühiskond ka poleks. Eestlased Norras ei pea seda otseselt isiklikuks probleemiks, nad on edukad ja leiavad, et on teinud Norrasse elama asudes õige valiku.

Mis eestlane norra kultuurist kergesti üle võtab? Mõttelaad, kvaliteetaja väärtustamine ja *casual*-stiil – need märksõnad tõusid arutlustes esile. Mõttelaad on muutunud demokraatlikumaks: teisi inimesi on õpitud ära kuulama ja kompromisse leidma. Sarnaselt norralastega respektieritakse tõsiasja, et inimesed näevad välja erinevad, nad elavad ja mõtlevad erinevalt. Kvaliteetaeg on leidnud kindla koha Norra eestlaste elukorralduses. Karjääri peetakse küll tähtsaks, kuid piisavalt aega võetakse samuti hobide ja pere jaoks. Norra kombe kohaselt käivad ka eestlased palju õues ja ilmaolud pole takistuseks. “Norras oled hea ema siis, kui su beebi magab väljas ka kahekümnekraadise külmaga,” kinnitab üks vastaja. Norra toite ei peeta eesti omadest nii erinevaks, et nendega oleks raske harjuda. Lambaliharoad on huvitavad ja pruun kitsejuust on hakanud kõigile maitsema. Nagu eestlased kõikjal maailmas, igatsevad ka Norra eestlased taga musta leiba. Põhimõttelise erinevusena tõstetakse esile, et kui Eestis tähtsustatakse sooja toitu, siis Norras valitseb “võileivakultuur”, see on lihtsam, praktilisem ja ajasäästlikum. *Casual* on elustiili võtmemõiste. “Siin Norras me riietume nii, et võiks igal ajal mägedesse matkama minema,” öeldakse naljatamisi. Eestis on teisiti. Seal peab käima peenelt riides ja nüüdki sinna minnes tuleb arvestada, et väljanägemine poleks “norrapärane” ehk “lõtv” või “lohakas”. Vanemad olivad meenutavad, et Norrasse elama asudes mõjus sealne riietumistava väikese kultuurišokina. Õpetajad käisid rebenenud teksades, kotsakingadega naisi kohtas harva, *unisex* domineeris konkurentsilt. See tundus algul võõras, kuid on nüüd pigem omane.

Foto 1. Maija Runcis (Stockholmi Ülikool) ja Maruta Pranka (Läti Ülikool) tutvustavad projektikaaslastele videointervjuude läbiviimise metoodikat. Triinu Ojamaa foto, 2018.

Norralased naeravad, kuid miks? Pea igaühel on ette tulnud olukordi, kus norra nali ei jõua päraltale kõigis oma peenustes. Põhjus pole viletsas keeleoskuses, vaid erinevas kultuuritaustas. Selgituseks öeldakse, et nii nagu eestlased kasutavad naljategemisel repliike vanadest filmidest, mida väljaspool eesti kultuuriruumi keegi ei tunne, teevad seda ka norralased. Eesti inimesed, kes on elanud erinevates Euroopa maades, oskavad arvestada sellega, et võõras keeles naljatamisest on mõistlikum hoiduda seni, kuni kohalike huumoritaju piirid selgemaks saavad. Siiski, peavad eestlased norralaste nalju põhiolemuselt sarnaseks enda omadele: palju on eneseirooniat ja musta huumorit.

Kas multikultuurilisus on Norra igapäevaelus hästi nähtav? Norra on multikultuuriline, selles ei kahtle ükski küsitluses osalenud eestlane; samuti ei nähta vastuolu olukorras, kus üks riik on korraka nõi rahvusriik kui multikultuuriline maa. Tõdetakse, et võõrad kultuurid Norras ei domineeri. Tänavapildis näeb rohkem tõmmunahalisi kui Eestis, kuid võrreldes nt Hispaania või Soomega on eri rahvaste poode ja toidukohti vähem. Trondheimis aitab eri kultuure tutvustada festival *Kulturnatt* (Kultuuriöö) ja seda võimalust kasutavad edukalt ka eestlased. Teistega jagatakse oma käsitööoskusi ja eestlaste etteasted teeb eriti atraktiivseks rahvatants. Öeldakse, et rahvatants on Norras “eesti asja ajamine, mille kaudu saab lastele pärimust edasi anda ja norrakatele näidata, kes me oleme ja missugune on meie kultuur”. See aitab ka Eestit oma hinges “kuumana hoida”.

Foto 2. Trondheimi Trollid Kulturnattil, keskel rühma juht Kadri-Liis Wist.
Foto erakogust, 2019.

Norra multikultuurilisus tuleb esile ka hoiakute kaudu. Facebooki arutelud näitavad, et paljud norralased tõesti mõtlevad nii, et kõigi Norras elavate inimeste heaolu peaks olema tagatud, ükskõik kas sisserändaja on tulnud “pagulasena, tööle või armastuse pärast”. Kuid on ka teistsuguseid vaateid, paremäärmuslus pole Norras tundmatu nähtus, aga see pole eriti populaarne. Norra eestlaste arvates võiks Norra migratsioonipoliitika olla Eestile eeskujuks. Paljudel vastajatel on elamise kogemus mitmel Euroopa maal: Soomes, Taanis, Saksamaal, Hispaanias ja eelkõige Rootsis. Norralasi ja rootslasi peetakse sisserändajatega solidaarseks, kuid nad on seda erineval viisil, mille üks vastaja võttis kokku nii: “Rootslased: “Kuidas ma saan sind aidata?”. Norralased: “On midagi, mida mina tean paremini, sina tead mõnda teist asja. Vahetame kogemusi ja teadmisi!” Norralaste hoiak ei pane sisserändajat tundma “vanema venna” üleolekut.

Kelleks soovivad Norra eestlased kasvatada oma lapsed? Nendes intervjuudes, mida allkirjutaja on teinud võõrsile siirdunud eestlastega kümme aastat tagasi, oli selle küsimuse eesmärk eestluse püsimajäämise võimaluste kompimine. Tänapäeval see nii ei tööta, vaid testib pigem inimeste suhtumist multikultuurilisse ühiskonda ja maailmakodanikuks olemisse. Küsitlus näitas, et vanemad ei ürita kasvatada lastest ei eestlasi ega norralasi, pigem soovitakse, et neist saaksid maailmakodanikud. Mõni lapsevanem ei võtnud üldse jutuks etnilist aspekti: lapsi soovitakse kasvatada headeks inimesteks, kes on teiste suhtes hoolivad, suudavad eluga toime tulla, on ausad ja seaduskuulekad. Vanemate hinnangul ei taju nende lapsed selles probleemi, et nad on “ühe jalaga siin ja teisega seal”. Mõned teismelised määratlevad end “internatsionaalina” ja naudivad mitmesse kultuuri kuulumist. Ühel lapsevanemal on varasem kogemus omast käest võtta. Tema vanemad kolisid Eestisse Venemaalt, kodus elati vene ja väljas eesti traditsioonide järgi. Nüüd kordub seesama ta tütrega Norras, kes kodus järgib vene kombeid, kuid Norra rahvuspühäl 17. mail tahab ilmtingimata kanda samasuguseid rahvarõivad nagu ta norra sõbrannad. Võtame teema kokku tsitaadiga ühest intervjuust: “Koolis oskavad õpetajad mitmest kultuurist pärit laste kaudu multikultuurilisust klassiruumi tuua, nii et lapsed saavad seal näidata oma teist olemise poolt. Ma arvan, see on otsene multikultuurilise ühiskonna tunnus parimas mõttes.”

Kas Norras on kõik korras, nagu väidab eesti kõnekäänd? Mitmel vastajal oli käepärast mõni lugu norraliku bürokraatia kohta, olgu see seotud tööelu korraldamise, oma firma rajamise või postiteeninduses valitsevate reeglitega. Kuid inimesed on jõudnud sellega harjuda; eestlased – vähemalt Põhjamaades – on tuntud heade kohanejatena. Kui Norras üldse on midagi, mis sealsetele eestlastele ei meeldi, siis on see lõputu vihm.

Põhjalikum välitöödel kogutud info analüüsimine nii Norra eestlaste kui Rootsi lätlaste kohta ootab oma järke ja jõuab laiemal lugejaskonnani järgmisel aastal. Projekti väljundina seni valminud artiklid ja haridusprogrammi videoloengud on kättesaadavad aadressil <https://mutvarduvesture.lv/en/multimedia/> ning uut materjali lisandub projekti kodulehele jätkuvalt.

Triinu Ojamaa

Eesti-Valgevene veebiseminar “Mission possible V: kohanemisviisid, ümberkujundamised ja rahvakultuuri põhiaspektid”

Akadeemiline koostöö Eesti Kirjandusmuuseumi ja Valgevene Riikliku Teaduste Akadeemia vahel on kestnud üle viie aasta ning selle tulemusena on korraldatud mitmeid akadeemilisi üritusi: konverentsid, seminarid, õpikojad jne. Varem toimusid need üritused kas Eestis või Valgevenes, andes kõigile osalejatele võimaluse kohtuda näost näkku ning tutvustada oma uurimistööd konverentsi käigus ja sotsiaalürituste ajal. Selle aasta erakorralised asjaolud on mõjutanud akadeemiliste kohtumiste vormi. Kuna rahvusvaheline reisimine oli piiratud, toimus projekti “Mission possible” viies seminar 14. oktoobril 2020 veebis MS Teamsi keskkonnas. Mitteformaalse suhtluse piiratud tingimustes on selline formaat osutunud mugavaks vahendiks, et tuua erineva taustaga teadlased arutlema rahvakultuuri oluliste küsimuste üle.

Seminari “Kohanemisviisid, ümberkujundamised ja rahvakultuuri põhiaspektid”¹ teema tähendas, et folkloor on sügavalt juurdunud igapäevaellu ja peegeldab kiiresti muutusi sotsiaalses, poliitilises, majanduslikus ja kultuurilises sfääris. Kuigi need muutused võivad olla peened ja vähem märgatavad kui konkreetset sündmusi, mis neid stimuleerivad, on folkloori kohanemisstrateegia ülioluline, et mõista, kuidas ühiskond käitub rohujuure tasandil. Seminariettekannetes käsitleti nii hiljutisi nähtusi kui ka Eesti, Valgevene ja maailma rahvaluule põhiaspekte.

Seminar koosnes kolmest paneelist, andes igaühele võimaluse kuulata kõiki esitlusi. Esimene paneel “Vernakulaarsed vastused kaasaegsetele väljakutsetele” kajastas folkloori kohanemist digitaalse ja reaalse elu muutustega meie igapäevaelus. Mare Kalda analüüsis ettekandes “Libasündmus interneti folkloori osana” kümneid humoorikaid Facebookis väljakuulutatud, kuid tegelikkuses toimumata üritusi, mis said Eesti noorte seas populaarseks aastal 2018. Piret Voolaid ja Anastasiya Fiadotava rõhutasid ettekandes “Fännikultuuri konstrueerimine koroonakriisi tingimustes: Eesti ja Valgevene jalgpallijuhtumite näitel” jalgpalliklubide ja nende fännide vahelise suhtluse positiivset aspekti. COVID-19 pandeemia mõju rahvakultuurile uuris ka Dzianis Filipchyk ettekandes “Pealiniku (*namitka*)² kandmine pandeemia ajal”. Ettekanne illustreeris vana rituaali dünaamilist kohanemist uute oludega.

Teise paneeli “Rahvaluule ajalised ja ruumilised mõõtmed” esinejad kohandasid suuliste narratiivide ja rahvakombestiku tõlgendamiseks folkloristika, etnograafia ja semiootika meetodeid.

Paneel sai alguse Mare Kõiva ja Alena Bohaneva ettekandest “Vilepillimängijast rotipüüdja. Keskaegse sündmuse põnev elu: Eesti ja Valgevene paralleelid”. Autorid rõhutasid, et Hamelini linna vilepillipuhujast rotipüüdja motiiv kordub mitte ainult Lääne-Euroopa, vaid ka slaavi ja soome-ugri folklooris. Illia Butovi ettekanne “Ikoonide uuenemine/“nutmine” kui Suure Isamaasõja enne” võrdles ikoonidega seotud imesid 1940. aastal ja tänapäeva Valgevenes. Juri Unukovich andis ettekandes “(De)konstrueerides etnograafilist piirkonda. Vilniuse piirkonna kaasus” ulatusliku

ülevaate etnograafide pingutustest defineerida kultuuripiirkondi, mis on eriti olulised ääremaal. Siarhei Hruntau ettekanne “Mälu ja kohaloleku semiootika valgevenelaste rahvakultuuris” selgitas, kuidas igapäevased tavad ja esemed aitavad mälu aktualiseerida.

Viimane paneel “Rahvaluule protestide vormina” hõlmas Valgevene ja maailma folkloori kõige uuemaid ja populaarsemaid näiteid. Suur osa ettekannetest käsitles folkloori kasutamist Valgevenes 2020. aasta protestiaktatsioonides. Tatsiana Valodzina ettekanne “Üleminekuteooria ja protesti tänapäevased vormid” tõlgendas protestijate loodud plakateid, loosungeid, kostüüme ja installatsioone. Ta näitas, kuidas Valgevene protestide karnevalilik iseloom ning seksuaalsete ja ktooniliste sümbolite kasutamine viitavad vanalt uuele üleminekule. Samalaadseid andmeid analüüsis Nastassia Hulak ettekandes “Rahvalooming kui ühiskondliku protesti esitamise vorm”, keskendudes Valgevene protestiaktatsioonidele ja nende demokraatlikele väärtustele. Yanina Hrynevich käsitles ettekandes ““Kupalinka” kui protestiaktiooni teos. Lugu ühest laulust” populaarse laulu “Kupalinka” kasutamist protestiaktatsioonides nii Valgevenemaal kui ka diasporaas, andes ülevaate ka laulu mitmetähenduslikkusest ning paiknemisest rahva- ja autoriloomingu piirimail. Mihhail Fiadotau andis ettekandes “Protestimängud kui digitaalne folkloori ja kodanikuaktiivsuse vorm” ajaloolise ülevaate videomängudest, mis kuuluvad poliitilisse diskursusse ja nende mängude rollist kodanikuaktiivsuses.

Foto 1. Maris Kuperjanov (pildil paremal) ja Jüri Rui kandsid hoolt seminari tehnilise poole eest. Alar Madissoni foto, 2020.

Seminariettekannetele järgnes mõttevahetus rahvanarratiivide ja -tavade mitmetahulise olemuse üle. Osalejad märkisid hõlmatud teemade ja teoreetiliste kontseptsioonide mitmekesisust ning leppisid kokku edasises teaduskoostöös. Seminari üks kokkukutsujatest, Tatsiana Valodzina teavitas eelmistel “Mission possible” seminaridel ja konverentsidel käsitletud ettekannete avaldamisest venekeelses kogumikus “Folkloor ja folkloristika. Vaade Valgevenest ja Eestist”. Seminar lõppes lootusega, et lisaks *online*-kohtumistele on lähikuudel võimalik korraldada ka otsekohtumistega akadeemilisi üritusi.

Anastasiya Fiadotava

Kommentaarid

¹ Seminari toetas teadusprojekt EKM 8-2/20/3 (Folkloori usundilised ja narratiivsed aspektid), Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna ning Valgevene Teaduste Akadeemia Valgevene Kultuuri, Keele ja Kirjanduse Keskuse ühisprojekt “Folkloor, religioossus, keel. Transkultuurilised ja vernakulaarsed aspektid” ja Eesti-uuringute Tippkeskus (TK 145).

² *Namitka* on ida-slaavi naiste peakate, pikk kangas, mis seotakse ümber pea.

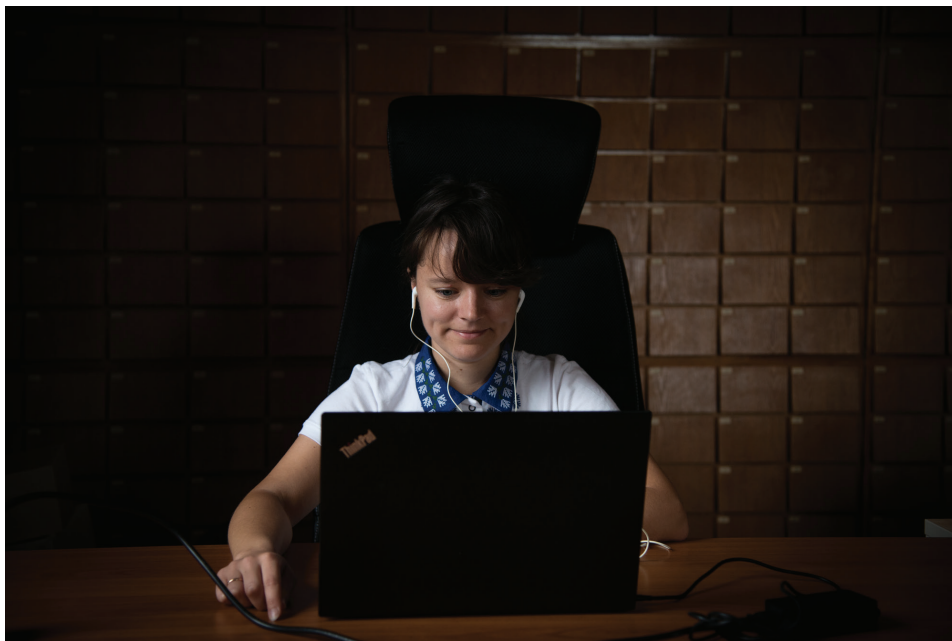

Foto 2. Anastasiya Fiadotava, üks seminari korraldajatest. Alar Madissoni foto, 2020.

Kroonika

Akadeemilises Rahvaluule Seltsis

24. septembril pidas 2019. aasta folkloristika aastapreemia laureaat Ülo Valk seltsi koosolekul ettekande “Mis on religioonifolkloristika?”. Ettekandele järgnes 2020. aasta folkloristika aastapreemia laureaadi Piret Voolaiu õnnitlemine. Mall Hiemäe esitles oma väljaannet “Väike puu- ja põõsaraamat rahvapärимusest” ning 1992. aasta koolipärимuse kogumisvõistluse põhjal valminud raamatut “Viis ritta. Meie kooliaja mängud” tutvustasid Astrid Tuisk ja Inge Annom.

29. oktoobril pidas astrofüüsik Laurits Leedjärv kõnekoosolekul ettekande “Meie kodune kõiksus”.

26. novembri kõnekoosolekul kõneles Merili Metsvahi: “Folkloristika nõukogude Eestis: Emakeele Seltsi rahvaluulesektiooni koosolekutest”.

Kärri Toomeos-Orglaan

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis

4. juulil filmisid Janika Oras ja Taive Särg Hüpasaare rabas toimunud metsalaulupidu.

8. juulil kõneles Astrid Tuisk raadio Kuku “Ärataja” saates laste mängudest 1990. aastatel.

8. juulil esines Valdo Valper Orjaku külamajas Muinsuskaitseameti teabepäeval, kus tutvustas Käina ja Emmaste kihelkonna looduslike pühapaikade inventuuri.

9. juulil esines Andreas Kalkun Eesti Semiootika Seltsi ettekandekoosolekul “Koroonast, semiootiliselt” koroonapärимuse-teemalise ettekandega.

15. ja 16. juulil, 11. septembril ja 13. novembril osalesid Taive Särg ja Ave Goršič ERA projektiga “Metsavaimud Masinas” Euroopa kultuuripealinn Tartu 2024 arendusseminaridel.

17. juulil pidas Mari Sarv Tartus Vabas Akadeemias avaliku loengu regilaulu ajaloolistest kihistustest. Loengust tegi ülekande Postimees ning see on järelkuulatatav Vaba Akadeemia YouTube'i kanalil.

18. juulil kõneles Jüri Metssalu avatud talude päeval Raplamaal Kuimetsa karstialal lida urgetest ja Kuimetsa piirkonna kohapärимusest.

20.–22. juulini toimusid Astrid Tuisu juhtimisel välitööd Viljandimaal Mõisakülas. Eesti Rahvaluule Arhiivist osalesid lisaks Janika Oras, Mari Sarv ja Kadri Tamm. Eesmärgiks

oli talletada 1930.–1940. aastatel Mulgimaal sündinud inimestelt mängude kirjeldusi ja lapsepõlvemälestusi. Kogumistööde käigus esitati küsimusi ka lapsepõlves valitsenud kasvatuspõhimõtete sh karistamiste kohta. Välitööd hõlmasid põhiliselt Mõisaküla ja Abja-Paluoja, aga ka Karksi-Nuia ümbrust.

31. juulil ja 1. augustil toimunud rahvamuusikatöötluste festivalil Mooste Elohelü 2020 juhtis žürii tööd Taive Särg.

Eesti Rahvaluule Arhiivi eripreemia pälvis ansambli Krüüsel, ERA tunnustas esi-
nejate püüet leida vanemate rahvalaulude töötlemiseks huvitavaid traditsioonilähedasi
teid, näiteks jäädi üksnes vokaalmuusika juurde ja liideti leidlikult eri laule. Festivali
1. augusti võistluskontserdi alguses esines tervitusega veebi vahendusel Ingrid Rüütel,
kes andis välja ka patrooni eriauhinna väikekandle esitajale Aegluubis.

Juulis ja augustis kogus Anu Korb Tallinnas ja Harjumaal elavatelt Siberis sündinud
eestlastelt mänge ja noorpõlvemälestusi.

Juulis ja augustis inventeerisid Hiiumaa looduslikke pühapaiku Valdo Valper (Käina
ja Emmaste kihelkond) ja Mari-Ann Remmel (Reigi kihelkond).

Juulis, augustis, septembris ja oktoobris tegi Jüri Metssalu välitöid Lahemaa rah-
vuspargi Virumaa sisemaakülades. Ühtlasi intervjueeris ja filmis Jüri Metssalu Ilumäe
külas 11 päeval erakordselt teadlikku maastikutundjat ja kohalugude kõnelejat Vana-
pere talu vanaperemeest Villu Jahilod.

3. augustil esines Mari-Ann Remmel Hiiumaal Kõpu rahvamajas Muinsuskaitseameti
teabepäeval, kus tutvustas Reigi kihelkonna looduslike pühapaikade inventuuri.

5. augustil tegi Janika Oras Kihnu pillilaagris Rootsikülas Metsamaa talus kolm õpi-
tuba Kihnu regilaulust ning salvestas 4. ja 5. augustil kohalikku pärimust.

14. augustil osales Mari Sarv Paides Arvamusfestivalil koos Jaan Aru, Triin Roosalu
ja Andi Hektoriga Teadusala arutelul “Akadeemilised lõhed: ebavõrdsus Eesti teaduses
ja kõrghariduses”. Arutelu juhtisid Kadri Aavik ja Ester Oras.

15. augustil viis Lona Päll Eestimaa looduse päeva puhul RMK Vilsandi rahvuspargi
külastuskeskuses läbi retkesid, mis keskendusid Loona küla ja lähiümbruse kohapä-
rimusele.

17.–20. augustil tegi Janika Oras EMTA pärimusmuusika üliõpilastega välitöid Seto-
maal, jäädvustati kohalikke lauljaid ja pillimehi ning Obinitsa paasapäeva.

18. augustil esines Ave Goršič ettekandega *Resisting the Glass Cupboard* (Klaaskapile
vastu pannes) Eesti-uuringute Tippkeskuse seminaril “COVID-19 – I. Toimetuleku-
strateegiad ja kommunikatsioonimudelid” (COVID-19 – I. Management strategies and
communication models) veebikeskkonnas Teams.

19. augustil pidasid Liina Saarlo ja Janika Oras ettekande “From folklore to народное
творчество: performing runo-song on stage” 17.–19. augustini toimunud CIFU XIII
digitaalsel eelkongressil, mida juhiti Viinist.

22. augustil osales Andreas Kalkun ettekandega “Pärimus ja kultuuripärand: esteetilised, eetilised ja rahvuslikud küsimused” Jõgeva Kultuurikeskuses EKA muinsuskaitse ja konserveerimise osakonna XXII konverentsil “Ei midagi erilist...”. Samuti osales ta koos Hilkka Hiiopi ja Jaanus Sammaga vestlusringis “Argiobjektide mõtestamine läbi kunstipraktika. Välikäimla teekond Kodavere kirikuaiaast Rooma esindusgaleriisse”.

23. augustil pidas Risto Järv Lääne-Virumaal RMK Oandu külastuskeskuse küünis Sagadi–Oandu Metsajuttude raja avatukskõndimise järel ettekande rahvajuttude kogumisest, hoidmisest ja tähendusest.

24. augustil oponeeris Ave Goršič Tartu Ülikoolis Larissa Marie Brigitte Leimingeri magistriprojekti “Issues of Access and Context of Archival Folklore Materials: Presenting the Manuscript Collection of the Learned Estonian Society in an Explorative Database”.

24. augustil viis Janika Oras Põlvas Rähni majas läbi seto pooltoon-poolteisttoon-laadis laulude õpitoa ansamblile Madara.

27. augustil ilmus rahvaluulearhiivi videoloengute sarjas Andreas Kalkuni videoloeng sellest, kuidas esteetilised, moraalsed, eetilised ja rahvuslikud küsimused on mõjutanud pärimuse mõistmist. Mida peale hakata pärimuse selle osaga, mis on sünge ja kole ning ei mahu rahvuslikku klantspilti? Kaamera ja montaaž: Janno Simm. Helitöötlus: Jaan Tamm.

28. augustil intervjueris Janika Oras Tallinnas Viimsis Leigarite lauljat Marika Oja.

5. septembril filmis Janika Oras Kolossova külas toimunud Seto kuningriigipäeva leelovõistlust ja muid sündmusi.

12. septembril pidas Jüri Metssalu Integratsiooni Sihtasutuse Tallinna eesti keele majas eesti kultuuri õpikojas loenguid teemal “Kohapärimus ja identiteet”.

14. septembril intervjueris Jüri Metssalu Kose kihelkonnas Tuhala külas suurepärast maastikutundjat ja matkameistrit Vanatammi talu peremeest Arne Kivistikku.

18. septembril, rahvajutupäeval esinesid Võrumaa Keskraamatukogus ettekannetega Risto Järv (Mis teeb muinasjutust muinasjutu?) ja Valdo Valper (Kotussõperimuse uurimisest uma käe pääl).

24. septembril tähistati Eesti Rahvaluule Arhiivi asutamise 93. aastapäeva. Meenutati rahvaluulearhiivi endisi töötajaid ja traditsiooni kohaselt külastati nende haudu Tartu surnuaedadel. Öhtul Eesti Kirjandusmuuseumis toimunud Akadeemilise Rahvaluule Seltsi kõnekoosolekul esitleti Mall Hiimäe väljaannet “Väike puu- ja põsaraamat rahvapärimusest” (illustreerinud Mari Hiimäe) ning Astrid Tuisu ja Inge Annomi koostatud raamatut “Viis ritta. Meie kooliaja mängud”. Mõlemad raamatud on kujundanud Pille Niin ning välja andnud EKM Teaduskirjastus.

27. septembril pidas Lona Päll Eestimaa Looduse Fondi talgujuhtide sügiskärajatel Imukveres Kõrvelaane külas loengu soopärimusest Eestis.

27. septembril esitleti Eesti Rahva Muuseumis ansambli Väike Hellero ja EKM Teaduskirjastuse ühisväljaandena ilmunud veebikogumikku “Regilaulu lugu” (<https://folklore.ee/regilaul/lugu/>). Kogumiku koostasid Mari Sarv ja Janika Oras, toimetas Kadi Sarv, laulud laulis ansambel Väike Hellero, salvestas Patrick Tubin McGinley ning kogumiku kujundas Andrus Kalkun.

28. septembril andis Janika Oras koos Väikse Hellero lauljate Maali Kahuski ja Minni Orasega Klassikaraadio saates “Delta” intervjuu veebiväljaandest “Regilaulu lugu”, küsitles Liina Vainumetsa.

29. septembril esitleti Akadeemilise Rahvaluule Seltsi koosolekul 1992. a koolipärimuse kogumisvõistluse põhjal valminud raamatut “Viis ritta. Meie kooliaja mängud”, seda tutvustasid koostajad Astrid Tuisk ja Inge Annom ning mängude kirjeldajad Lele Aak ja Jaagup Kippar.

30. septembril Eesti Kirjandusmuuseumis toimunud XIII teadus- ja erialaraamatukogude päeval kõneles Astrid Tuisk teemal “Mängud eri ajastutel”.

Septembris ja **novembris** inventeeris Jüri Metssalu Muinsuskaitseameti tellimisel Harjumaal Kose kihelkonnas looduslikke pühapaiku.

Septembris inventeeris Mari-Ann Remmel looduslikke pühapaiku Vändra kihelkonnas.

1. oktoobrist algas Eesti Rahvaluule Arhiivi igapäevaste ERAterade koostööprojekt EVM maa-arhitektuuri keskusega, ühiselt avaldatakse igal nädalal üks palade- ja pildikogum maa-arhitektuuri ning taluelu kajastavatest lugudest ja fotodest mõlema mäluasutuse varamust.

7. oktoobril esinesid Astrid Tuisk ja Ave Goršič Eesti Kultuuriloolise Arhiivi elulooapäeval ettekandega “Koroona Eesti Rahvaluule Arhiivis”.

7. oktoobril viis Janika Oras läbi õpitoa ringmängudest kirjandusmuuseumi korraldatud veebikoolitusel lasteaiaõpetajatele. Selleks filmiti Janno Simmiga ringmänge Tartu eralastehoius.

8. oktoobril pidas Janika Oras Eesti Kirjandusmuuseumis toimunud koolitussarjas “Vaimse pärandi hoidmise ja uurimise seosed kogukonna ning igapäevaeluga” loengu “Kuidas leida vaimse pärandi allikaid Eesti Kirjandusmuuseumi kogudes”.

10. oktoobril avati Setomaa Muuseumide Obinitsa muuseumi uue püsiekspositsiooni esimene etapp (autor Andreas Kalkun).

10. oktoobril pidas Mari-Ann Remmel Narva-Jõesuus Vaivara pärimuspäeval ettekande Virumaa pühadest kividest.

10. oktoobril pidas Jüri Metssalu Harju-Madise kogudusemajas kodulooprojekti “Ajalugu koduaknast” õpitoas loenguid kohapärimuse uurimise allikatest ja metoodikast Risti ja Harju-Madise kihelkonna näitel.

11. oktoobril osales Mari-Ann Rimmel koos Kadri Tüüri, Maris Mägi ja Evelin Arustiga Rae vallas kultuuriradasid ettevalmistaval väljasõidul.

12. oktoobril andsid Astrid Tuisk ja Ave Goršič Klassikaraadio saates “Delta” intervjuu koroonapärimusest ja kirjandusmuuseumi eluloopäevast. Küsitles Liina Vainumetsa.

14. oktoobril rääkis Astrid Tuisk Viljandi Muuseumis Mulgimaa ajaloo päeval teemal “Kuidas möödus teie lapsepõlv? Eesti Kirjandusmuuseumi suvised kogumistööd Mulgimaal”.

14., 15. ja 16. oktoobril toimusid Rocca al Mare Kooli õpilaste ja õpetajate matkad, mille käigus tutvustas Jüri Metssalu Lehmja asulakohas, Assaku Nõiakivi ja Rae Tohtrikivi juures, Jõelähtme kivistkalmemel, Maardu mõisas ja hiiemetsas ning Saha kabelis arheoloogiat, ajalugu, aja- ja maastikutaju ja pühakohti.

17. oktoobril inventeeris Mari-Ann Rimmel looduslikke pühapaiku Jõelähtme kihelkonnas.

20. oktoobril võtsid Janika Oras ja Taive Särg osa Eesti Rahvakultuuri Keskuse korraldatud koostööseminarist “Mis on rahvakultuur tänapäeval ja kas see vajab eestkõnelemist?” Tallinnas Telliskivi loomelinnakus, kus osalesid rahvamuusika ja pärimusmuusika mõistete sõnastamisel.

20. ja 21. oktoobril toimunud Eesti-uuringute Tippkeskuse aastakonverentsil “Diaaloo­gid Eestiga: Kaljujoonistest robotikani” veebikeskkonnas Teams pidasid Eesti Rahvaluule Arhiivist ettekanded Anu Korb (Rahvameditsiini aines Siberi eestlaste lugudes), Aado Lintrop (Pilguheit Ursula Le Guini metsamaailmade taha) ja Astrid Tuisk (Koduümbruse muutunud maastik kui mängumaa sõja ajal kasvanute mälestustes); ajalooliste väljendus- ja kultuuripraktikate uuringute töörühma sessioonil osalesid Epp Annuse ettekande diskussantidena Mari Sarv ja Lona Päll.

21.–22. oktoobril inventeeris Mari-Ann Rimmel looduslikke pühapaiku Vändra kihelkonnas.

22. oktoobril Tartu Ülikooli Raamatukogu fonoteegis toimunud Tartu Folgiklubis oli külaliseks Andreas Kalkun, teda intervjueris Ants Johanson.

22. oktoobril pidas Janika Oras ettekande “Laulud kalendripühadel” Laulasmaa Kooli lasteaia pärimuskultuuri konverentsil “Tavad ja kombed kaasaegses võtmes” Laulasmaa Kooli aulas.

23. oktoobril pidas Mari Sarv Põhja- ja Baltimaade digitaalhumanitaaria aastakonverentsil internetis ettekande sõnastatistika kasutusvõimalustest läänemeresoome regilaulude folkloorse varieerumise uurimisel (*Using Word Statistics in Studying Variation of Folksongs*). Konverentsi korraldas Läti Rahvusraamatukogu koostöös Põhja- ja Baltimaade digitaalhumanitaaria assotsiatsiooniga.

24. oktoobril esines Mari-Ann Rimmel Pärnumaal Vändra raamatukogus Muinsuskaitseameti teabepäeval, kus tutvustas Vändra kihelkonna looduslike pühapaikade

inventuuri, esitles Aada Aasa raamatut “Igal asjal on kaks otsa: akats ja lõpets” ning tegi välitöid.

24. oktoobril viis Janika Oras Põlva folklooriansamblile Käokirjas läbi õpitoa Põlva ja naaberkihelkondade regilauludest ja laulumängudest.

26. oktoobril esines Ave Gorsič Oskar Kallase päeval (XXVIII raamatuteaduse konverentsil) ettekandega “Analoogis ja digitaalselt: Virumaa pärimusekogujad Mary Kaasik ja Gustav Kallasto”.

Oktoobris ja **novembris** tegi Lona Päll uurimistööd Šotimaal, Aberdeeni ülikooli antropoloogia osakonnas, osaledes sealsetes osakonnaseminarides ja kohtudes sealsete uurijatega.

1. novembril ilmus rahvaluulearhiivi YouTube'i-kanalil esimene loeng Viru Instituudi ja Eesti Kirjandusmuuseumi loodud Mall Hiimäe Virumaa videoloengute sarjas, “Virumaa rahvapärinus – veesooned, keldrid, maa-alused teed”. Loengu filmis ja monteeris Janno Simm, helitöötuse tegi Jaan Tamm, projektijuhid olid Marge Lepik ja Risto Järv.

3. novembril andis Jüri Metssalu Ruila Põhikooli aidamajas ülevaate Ruila piirkonna kohapärimuse uuringu hetkeseisust ja esitles projekti käigus Maa-ameti Kohapärimuse kaardirakenduses avaldatud vanu kohanimesid ja arhiivitekste ning välitöödel salvestatud videointervjuusid.

4. novembril ERR kultuuriportaalil Novaator ilmunud intervjuus “Märt mängib, kadri kuseb” intervjuueriti Mall Hiimäed, küsis Indrek Ojamets.

5. novembril pidas Andreas Kalkun Eesti Kunstiakadeemias loengusarjas “Mõis kui Balti ajaloo fenomen – interdistsiplinaarseid vaatenurki” loengu “Mõis ja pärimus”.

7. novembril juhtis Jüri Metssalu koos Erki Toometiga keskkonnaühenduse Ulmulised sügismatka Mahtra looduskaitsealal Kirivalla ja Tamsi külas, tutvustades Kose ja Juuru kihelkonna piiriala kohanimesid ja pärimuspaiku.

8. novembril ilmus Virumaa pärimusloengute seerias Mall Hiimäe videoloeng “Lääne-Viru mõisad ja mõisasaksad rahvapärinuses”.

9. novembril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis ja veebikeskkonnas Teams Eesti Rahvaluule Arhiivi asutaja Oskar Looritsa 120. sünniaastapäevale pühendatud ettekandepäev. Ettekannetega esinesid Eesti Rahvaluule Arhiivist Mall Hiimäe (Loodusosust Oskar Looritsa ja metsausust Valdur Mikita malli järgi), Risto Järv (Arhiivijuhataja argimured), Andreas Kalkun (ERA ja erakogud. Oskar Looritsa konfliktist Samuel Sommeriga) ning Mari Sarv (Isikud, institutsioonid ja mõttelised võrgustikud eesti folkloristikas). Veebinäitust “Oskar Loorits 120” (<https://www.kirmus.ee/oskarloorits/>) tutvustas näituse koostaja Olga Ivaškevits. Kirjutati alla Kirjandusmuuseumi ja Setu Kultuuri Fondi vastastikuse mõistmise memorandum ning ühiste kavatsuste leping Eesti Kirjandusmuuseumi ja Eesti Pärimusmuusika Keskuse vahel. Päeva korraldasid ühiselt Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv ning folkloristika osakond

koostöös Eesti-uuringute Tippkeskusega, korraldustoimkonnas olid Ave Gorsič, Tõnno Jonuks, Risto Järv, Mare Kõiva, Liina Saarlo ja Mari Sarv.

12. novembril ilmus ERA kodu- ja metsaloengute sarjas Astrid Tuisu videoloeng “Mängumaa loomisest ja sõjajamoonaga mängimisest II maailmasõja ajal”. Tekstinäiteid esitas Nora Tuisk, videosalvestuse tegid Olga Ivaškevits ja Janno Simm, monteerisid Janno Simm ja Jaan Tamm, helitöötlus Jaan Tamm.

15. ja 18. novembril intervjueris Jüri Metssalu Kose kihelkonnas Nõmbra külas väga head maastiku- ja pärimusetundjat Koduvälja talu peremeest Bruno Nokkurit.

15. novembril ilmus Virumaa pärimusloengute seerias Mall Hiimäe videoloeng “Met-sapuud ja põõsad Virumaa rahvapärimuses”.

16. novembril pidas Risto Järv Tallinna Ülikoolis Marju Kõivupuu 60. sünnipäevale pühendatud kõnekoosolekul ettekande “Reinuvader Rebase” võrgustik ja mõnda, mis seal sees leida on”.

17.–19. novembrini toimus Põlvamaal Rāpinas hotellis Rāpina ERA teadusrühma Teadusartiklite metodoloogia ja tööplaanide seminar.

21. novembril kuulutas SA Hiite Maja välja XIII hiite kuvavõistluse võitjad. Eesti Rahvaluule Arhiivi poolt välja pandud ning valitud pärimuse eriauhinna sai Kairi Kal-manni foto Möllallikast (Mölle allikas, Mölluallikas).

22. novembril ilmus Virumaa pärimusloengute seerias Mall Hiimäe videoloeng “Ise-loomustavat kalavetest ja kaladest Virumaa pärandkultuuris”.

27. novembril inventeeris Mari-Ann Remmel looduslikke pühapaiku Jõelähtme kihel-konnas.

28. novembril kuulutati Maavalla Koja, Hiite Maja ning EVT Põlisrahvaste Sihtasu-tuse poolt välja hiie sõber 2020, rahvaluulearhiivi kohapärimuse töörühma projektijuht Jüri Metssalu pikaajase vabatahtliku ja erialase töö eest hiite kaitsel, uurimisel ja inventeerimisel.

28. novembril inventeeris Valdo Valper looduslikke pühapaiku Pärnu-Jaagupi kihel-konnas.

29. novembril ilmus Virumaa pärimusloengute seerias Mall Hiimäe videoloeng “Linnu-hääliksused rahvakeele rikastajana Virumaa pärandkultuuris”.

30. novembril andis Mari Sarv Klassikaraadio saates “Delta” intervjuu konverentsist “Hääl, ühendus ja sõnum traditsioonilisel laulmisel”. Küsitles Liina Vainumetsa.

30. novembril ja 1. detsembril toimus veebikeskkonnas Teams rahvusvaheline laulukonverents “Voice, connection and message in traditional singing” (Hääl, ühendus ja sõnum traditsioonilisel laulmisel), mis on 2000. aastal alguse saanud konverentsiseeria 11. konverents. Ettekannetega esinesid Eesti Rahvaluule Arhiivist Janika Oras (*Voice of*

the Past or the Present, Familiar or Foreign? Possible Interpretations of Laine Mesikäpp's Leelo Performances), Liina Saarlo (*Music between the Singer and the Collector: Notes About Musical Qualities in Fieldwork Reports*), Mari Sarv (ühisetekanne *Connections between the Estonian and Finnish Corpus of Finnic Oral Poetry* koos Kati Kallio, Maciej Janicki ning Eetu Mäkeläga) ning Taive Särg (ühisetekanne *Attempts to Outline Some Semantic Aspects of Singing-related Concepts Based on Estonian Historical Text Corpora* koos Kaarel Veskisega Kirjandusmuuseumi IT-osakonnast). Värskeid ja valmivaid väljaandeid tutvustasid Ingrid Rüütel, Mari Sarv ja Janika Oras ning regilaulukoomiksite näitust tutvustas Merike Paberits. XII regilaulukonverentsi korraldasid Andreas Kalkun, Helen Kõmmus, Janika Oras, Liina Saarlo, Mari Sarv ja Taive Särg.

Risto Järv, Mari Sarv

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas

29. juulil rääkis Asta Õim Kuku raadio taskuhäälingus rahaga seotud eesti kõnekäändudest.

Perioodil august–oktoober pidas Reet Hiimäe projekti “Hakkame santima!” raames seitse loengut sanditamistraditsioonidest Eestis ja mujal.

17.–29. augustini viibis Nikolai Anisimov udmurdi etnomuusikoloogi Irina Ptšelovodovaga välitöödel lõuna- ja kesk-udmurdite juures Udmurdimaal (Alnaši, Kijasovo, Malaja Purga ja Šarkani rajoonid). Uurimise põhiteemad: rahvalaulud, rahvakalendri rituaalid, matuse ja surnute mälestamise kombestik.

18. augustil korraldasid Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond (FO) ja Eesti-uuringute Tippkeskus Teamsis Eesti humanitaarteadlaste esimese rahvusvahelise veebikonverentsi “COVID-19 – I. Toimetulekustrateegiad ja kommunikatsioonimudelid”.

Konverentsi modereeris Tõnno Jonuks. Osakonda esindasid ettekandega Piret Voolaid (*Proverbs as Powerful Devices for Messages in Official and Vernacular Crisis Communication: The Case of Estonia*); Mare Kalda (*Sense and Sensibility in Estonian Corona Memes*), Reet Hiimäe (*Media Representations of Alternative Medicine in the Time of COVID-19 Crisis*), Mare Kõiva (*Pandemic-Driven Citizen Philanthropy*), Nikolai Anisimov (ühisetekanne Galina Gluhhovaga Udmurdi Riiklikust Ülikoolist: *COVID-19 and Udmurt's Traditional Culture*), Anastasiya Fiadotava (*As a Lifelong Slutsk Fan of 8 Days Now, I Can Safely Say This is not a Fleeting Love*): *FK Slutsk Worldwide Facebook Page Between Ironic and Genuine Football Fandom*) ja Eda Kalmre (*Nature is Coming Back: Dolphins and Dinosaurs. Fake News and Photoshop – From Legend to Doomsday Imaginations*).

Veel esinesid konverentsil Angelina Ilieva (Bulgaaria Teaduste Akadeemia, *The General and His Fandom*), Ave Goršič (ERA, *Resisting the GlassCupboard*), Tatsiana Volodina (Valgevene, *Pandemic and Actualization of Archaic Schemes for Overcoming a Crisis Situation*) ja Valentina Haritonova (Moskva, *COVID-19 – Medical Anthropology Seminars in Moscow*).

Konverentsi ettekannete videosalvestused leiab kodulehelt (<http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/2020/covid.htm>). Konverents toimus projekti EKM 8-2/20/3 ja Euroopa Liidu Regionaalarengu Fondi (Eesti-uuringute Tippkeskus, CEES – TK 145) toel.

26. augustil kaitses Anastasiya Fiodatava Tartu Ülikoolis doktoritöö “Family Humour in Contemporary Belarus: Forms, Practices and Vernacular Reflections”.

2. septembril käis Mare Kõiva Vikerraadio “Huvitaja” saates rääkimast tarkusepäevast (<https://vikerraadio.err.ee/1125555/huvitaja-tarkusepaeva-traditsioonid>).

2. septembril käsitles Piret Voolaid Vikerraadio saates “Huvitaja” vanasõna “Oma silm on kuningas”.

8. septembril pidasid Anastasiya Fiodatava, Liisi Laineste ja Tõnno Jonuks veebisümpoosionil “The Sacred and The... Profanity” ettekande “Contemporary clergy jokes in Estonia and Belarus”.

9. septembril toimus EKM folkloristika osakonna ja Eesti-uuringute Tippkeskuse nüüdiskultuuri uuringute raames seminar punkkultuuri teemal. Tartu Ülikooli etnoloogia õppetooli vanemteadur ja tippkeskuse assotsieerunud liige Aimar Ventsel tutvustas Ida-Saksamaa punk-skeene erinevaid tahkusi ning äsja Berghani kirjastamisel ilmunud monograafiat “Punks and Skins United. Identity, Class and the Economics of an Eastern German Subculture” (<https://www.berghahnbooks.com/title/VentselPunks/loc>).

9. septembril käsitles Piret Voolaid Vikerraadio saates “Huvitaja” vanasõna “Kes leiva peale ei leba, sest leivameest ei saa”.

16. septembril rääkis Mare Kõiva Vikerraadio “Huvitaja” saates nii enda kooliaja mälestusest ja elust kodust eemal kui ka sellest, millised mälestusi ja materjale on Eesti Kirjandusmuuseumis internaatides ja kodust eemal elamise kohta talle (<https://vikerraadio.err.ee/1130408/huvitaja-kooliaja-malestustest-tervisele-kasulikest-taimedest>).

21. ja 22. septembril korraldasid folkloristika osakond ja Eesti-uuringute Tippkeskus Äksis konverentsi “Toimetulekustrateegiad 2: päevikupidamisest meemiloomeni” (korraldajad Anastasiya Fiodatava, Reet Hiiemäe ja Katre Kikas).

Konverentsil esinesid Tõnno Jonuks (Minu toimetulekustrateegiad ehk (teadus)elu väljaspool koroonahaigust), Reet Hiiemäe (Usundiline toimetulek ja meedia), Andres Kuperjanov (Värvid usundilistes narratiivides), Nikolay Kuznetsov (Keda sa usud, jumalat või metsavana? Komide traditsioonilised metsas toimetulemisega seotud uskumused), Piret Voolaid (Sportlase eeskuju ja lemmikspordialade tähtsus eesti noortele), Mare Kõiva (Vaatasin maailma, ja see oli hirmus. Mõned etüüdid etnopsühhiaatria teemadel, vesteldes Kleinmanni ja Briggsiga oma andmekogu valguses), Katre Kikas (Päevik kui toimetulekustrateegia: Mölder Märt Siipsoni “Päevased juhtumised”), Eda Kalmre (Talletades ja uurides kohalikku külalugu läbi biograafilise vaatenurga: Virve lugu), Aimar Ventsel (Tartu Ülikool, Nõukogude Eesti punk: vastupanu, pastiche ja rahvuslus), Mare Kalda (Sööme, joome, lükkame, sõidame... Diginoortest, triksteritest ja trollidest), Anastasiya Fiodatava (Humorous reactions to COVID-19 crisis in Belarusian internet

folklore) ja Maris Kuperjanov (Mida ei näe, seda pole olemas. Viiruseituse näiteid veebist). Konverentsi kava ja ettekannete teesid <http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/2020/toimetulek2/>.

Konverents oli seotud Eesti Kirjandusmuuseumi projektiga “Folkloori narratiivsed ja uskuslikud aspektid” (EKM 8-2/20/3).

23. septembril käsitles Piret Voolaid Vikerraadio saates “Huvitaja” vanasõna “Oleks on paha poiss”.

28. septembril toimus MS Teamsi keskkonnas EKM folkloristika osakonna ja Eesti-uuringute Tippkeskuse müüdi- ja usundi-uuringute töörühma seminarisarjas Irina Sedakova *online*-loeng “Vanad ja uued sotsiokultuurilised väärtused Venemaal ja Bulgaarias”.

Loengut toetasid projektid EKM 8-2/20/3 ja Euroopa Liidu Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus, CEES – TK 145).

30. septembril käsitles Piret Voolaid Vikerraadio saates “Huvitaja” vanasõna “Võlg on võõra oma”.

7. oktoobril korraldasid Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahva Muuseum, Eesti-uuringute Tippkeskus, Haridus- ja Teadusministeerium, Ida-Virumaa Omavalitsuste Liit ja Toila Lasteaed Naerumeri veebikeskkonnas Teams lasteaiaõpetajate eesti keele seminari “Hobustega tuli, härgadega läheb: Lasteaed õpetab ka epideemiatega aega”, mille peakorraldaja oli Piret Voolaid, veebikeskkonna moderaatorina osales arhivaar-referent Maris Kuperjanov. Ettekannetega esinesid Pille Lille (Lõimitud aine- ja keeleõppe koolitaja: Lapse ja õpetaja inimlik kontakt), Kerda Eiert (Toila valla abivallavanem: Eriolukord lasteaias nõuab tihedat koostööd kohaliku omavalitsusega: Toila valla näide), Piret Voolaid (EKM folkloristika osakond: A-B hakka pähe, kui ei hakka, lükkan takka! Salmitraditsioonist ja keelelisest lastepärimusest), Kelly Lilles (ALPA Kids tegevjuht: Eesti keele oskuse arendamisest läbi digiõppemängu. ALPA mobiilirakenduse näitel), Janika Oras (EKM, ERA: Ringmängu rõõm), Virve Tuubel (ERM: Märka märki!), Velle Rohelpuu ja Maali Kaasik (Jänesselja lasteaia õpetajad: Pärijata pole pärandit! Õuesõppe töötuba).

Seminari toetasid Haridus- ja Teadusministeeriumi keeleosakond ja Euroopa Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus).

7. oktoobril korraldatud eluloopäeval esinesid Mare Kalda ja Piret Voolaid: “Tänapäevase folkloori kogumisest EKM folkloristika osakonnas: koroonaaeg”.

7. oktoobril rääkis Reet Hiiemäe Vikerraadio “Huvitaja” saates tervitamisest ja selle tagamaadest.

11. oktoobril esines Reet Hiiemäe loeng-vestlusringiga “Usundid Eestis läbi aegade” Kiidjärve raamatukogus.

12. oktoobril esines Teamsis Eesti-uuringute Tippkeskuse usundi-uuringute töörühma venekeelsel seminaril “Ettekujutused kurguvaevustest Kaukaasias: ravipraktikast ja hooldusest migratsiooni kontekstis” Kaasani Ülikooli teadur Maria Vyatchina.

Seminari toimumist toetas Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus), Eesti Kirjandusmuuseumi teadusprojekt EKM 8-2/20/3.

12. oktoobril korraldas osakond ümarlaua “Soome-ugri pühapaigad”. Pühapaiku puudutavatele küsimustele vastasid Nikolai Kuznetsovi (Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu Ülikool) eestvedamisel ümarlauas osalejad: Eva Toulouze (Pariisi idakeelte ja kultuuride Instituut, Tartu Ülikool), Nikolai Anisimov (Eesti Kirjandusmuuseum, Udmurdi teadusinstituut) ja Tatjana Alõbina (vabakutseline teadlane). Ümarlauda salvestasid Maido Selgmäe ja Liivo Niglas. Ümarlauda saab kuulata ja vaadata: http://www.folklore.ee/rl/fo/loeng/2020_Ymarlaud_01.mp4 Vestlusringi toetasid projektid EKM 8-2/20/3 ja Eesti-uuringute Tippkeskus (CEES – TK 145).

14. oktoobril korraldasid Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond ja Valgevene TA Kultuuri Keele ja Kirjanduse uurimise keskuse kunstiteaduste, etnograafia ja folkloori filiaal MS Teamsis ühisveebinari “Mission possible 5. Kohanemisviisid, ümberkujundamised ja rahvakultuuri põhiaspektid” (korraldajad Mare Kõiva, Anastasyia Fiodatava ja Tatsiana Valodzina). Osakonda esindasid ettekandega Mare Kalda (Libasündmus internetifolkloori osana), Piret Voolaid ja Anastasiya Fiadotava (Fännikultuuri konstrueerimine koroonakriisi tingimustes: Eesti ja Valgevene jalgpallijuhtumite näitel), Mare Kõiva ja Alena Bohaneva (Vilepillimängijast rotipüüdja. Keskaegse sündmuse põnev elu: Eesti ja Valgevene paralleelid).

14. oktoobril rääkis Reet Hiimäe Vikerraadio “Huvitaja” saates soolaleiva usundilisest taustast.

15. oktoobril osales Nikolai Anisimov Udmurtia riikluse sajanda aastapäeva märkimiseks korraldatud rahvusvahelisel sümposiumil “Udmurtia riiklus: ajaloolised ja kultuurilised praktikad ning tänapäeva arengustrateegiad”. Ta pidas seal koos Irina Ptšelovodovaga (Iževsk, Udmurtia, Venemaa) ettekande “Kaama-taguste udmurtide laulutraditsioon: kogumise ja uurimise ajaloost” (<http://udman.ru/ru/press-center/news/novosti/v-izhevske-proydet-simpozium-gosudarstvennost-udmurtii-istoriko-kulturnye-praktiki-i-strategii-sovre/?fbclid=IwAR1iqJ1S3hAIABwNkYyMpmDYFDla-19rDgyqgkonr3N-KbwXPk8YeEaqgAE>).

15. oktoobril osales Mare Kõiva ühe korraldajana SIEF FW the Ritual year. Autumn 2020 veebinaril (korraldajad Irina Sedakova, Mare Kõiva, Laurent S. Fournier, Irina Stahl. Esinesid Emily Lyle, University of Edinburgh, Founder & Honorary Chair (*A Spark of hope: Needfire as a response to crisis*), Mare Kõiva (*Earth day: Against the silent spring*); Laurent S. Fournier, Aix-Marseille University, co-Chair, RY WG (*Holy healers in Provence (France): From folklore to anthropology*).

15.–17. oktoobrini korraldatud kaheksandal rahvusvahelisel meditsiiniantropoloogia veebikonverentsil osalesid Mare Kõiva ettekandega “Ma vaatasin maailma ja see oli hirmus. Hirm etnopsühhiaatrias” ja Reet Hiimäe ettekandega “From “unbelievable stupidity” to “secret clues for staying healthy”: CAM landscape and boundary-work in Estonian mainstream media in the time of Covid-19 crisis”.

19. oktoobril olid Klassikaraadio “Delta” saates külas folkloristid Mare Kõiva ja Anastasiya Fiadotava, et rääkida Valgevene protestifolkloorist ja järelmõtestada eelmise nädala veebikonverentsi “Mission possible V: kohanemisviisid, ümberkujundamised ja rahvakultuuri põhiaspektid”.

20. ja 21. oktoobril korraldas osakond eesotsas Mare Kõiva, Piret Voolaiu ja Anne Ostratiga veebikeskkonnas Teams Eesti-uuringute Tippkeskuse X aastakonverentsi “Dialogid Eestiga: Kaljujoonistest robotikani”. Esinesid Mare Kõiva, Anne Ostrak, Piret Voolaid (Eesti-uuringute Tippkeskus aastal 2020). Tanel Alumäe (Tallinna Tehnikaülikool, Eesti keele kõnetehnoloogiarakendamisest digihumanitaarias ja mujal); Mark Fišel (Tartu Ülikool, Neuromasintõlge); Raili Marling (Tartu Ülikool, Kriisi soolisustamine), Eve Annuk (Eesti Kirjandusmuuseum, Soolisustatud rahvuslus Lilli Suburgi (1841–1923) jutustuses “Liina” (1877)), IT Tippkeskuse EXCITE külalisettekannne Ivo Fridolin (Tallinna Tehnikaülikool, Meditsiinitehnika globaalsed arengud ja mõned arendused TK EXCITE näitel); Bruno Mölder (Tartu Ülikool, Mis on mentaalne fiktsionalism?); Margit Sutrop (Tartu Ülikool, Helsinki Collegium for Advanced Studies, Kas tehisintellekti saab usaldada? Kontseptuaalne analüüs); Veeda Kala (Eesti Muusika-ja Teatriakadeemia, Õpistiilid muusikateose teksti omandamisel klaveri algõppes); Silvia Luik (Eesti Muusika-ja Teatriakadeemia, Dzässmuusikakultuur 1980. ja 1990. aastate Eestis: õppimisviisid, esinemispaigad ja katkestuse kogemused muusikute jutustustes); Meeta Morozov (Eesti Muusika-ja Teatriakadeemia, Eesti muusikaelu kajastus 1930. aastate venekeelsetes ajalehtedes); Karl Joosep Pihel (Eesti Muusika-ja Teatriakadeemia, Narratiiv ja topos Heino Elleri “Sümfoonilises legendis”); Miina Norvik ja Renate Pajusalu (Tartu Ülikool, Dialogid Eesti inimestega: teadlikkus argielu suhtluspraktikatest); Astrid Tuisk (Eesti Kirjandusmuuseum, Koduümbruse muutunud maastik kui mängumaa sõja ajal kasvanute mälestustes); Maarja Hollo (Eesti Kirjandusmuuseum, Mäletatud linn. Tartu kolme eesti naise mälestustes); Aija Sakova ja Marin Laak (Eesti Kirjandusmuuseum, Ivar Ivaski mina-pilt maailmakirjanduse ja eesti keele pingeväljas); Liina Lukas (Tartu Ülikool, Kaks- ja teiskeelsus Eesti kirjanduses); Tiina-Erika Friedenthal (Tartu Ülikool, Vaimulik luule Eesti-ja Liivimaal); Kairit Kaur (Tartu Ülikool, Tiio ja Rosi – kes võisid olla 1780. aasta paiku maakeelseid luuletusi avaldanud Eestimaa daamid?); Roomet Jakapi (Tartu Ülikool, Loomislugu filosoofias: hr Berkeley vastus pr Percivalile); Meelis Friedenthal (Tartu Ülikool, Kosmism, religioon ja ulme); Aado Lintrop (Eesti Kirjandusmuuseum, Pilguheit Ursula Le Guini metsamaailmadele); Nikolai Anisimov (Eesti Kirjandusmuuseum; VTA UO Udm. FK Ajaloo, keele ja kirjanduse udmurdi instituut) ja Eva Toulouze (INALCO, Tartu Ülikool, Uni ja unenäod udmurdi kultuuris); Urmas Sutrop (Lõunaküla, Kas 16. sajandi kitšee maajad tundsid tõesti Lumivalgukese muinasjuttu?); Külli Prillop, Külli Habicht, Tiit Hennoste ja Helle Metslang (Tartu Ülikool, Ei saa me läbi “Pragmaatika” korpuseta); Olga Gerassimenko (Tartu Ülikool), Neeme Kahusk (Tartu Ülikool), Marin Laak (Eesti Kirjandusmuuseum), Kaarel Veski (Eesti Kirjandusmuuseum), Kadri Vider (Tartu Ülikool): Käsikirjalisest kirjavahetusest morfoloogiliselt märgendatud tekstikorpuse; Leena Kurvet-Käosaar (Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu Ülikool, Digitaalsed diasporaad: kontseptuaalsed ja metodoloogilised arengud); Triinu Ojamaa (Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti immigrandid Norras: sissevaade pilootuuringusse); Anu Korb (Eesti Kirjandusmuuseum, Rahvameditsiini-alane aines Siberi eestlaste lugudes); Mari Sarv, Lona Päll ja Epp Annus (Tallinna

Ülikool): Metonüümiline Eesti; Anneli Mihkelev (Tallinna Ülikool, Ajarännakud Indrek Hargla lühiproosas).

Helle Metslang tutvustas veebiajakirja *Open Linguistics* erinumbrit “Linguistic variation” ja Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamatut Vol 16 (2020); Leena Kurvet-Käosaar ja Triinu Ojamaa tutvustasid ajakirja *Folklore: EJF* 78-79 erinumbreid “Migration and Diasporas”, Jaan Ross tutvustas enda tõlgitud Theodor W. Adorno raamatut “Uue muusika filosoofia” (Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020); Johanna Ross ja Epp Annus tutvustasid raamatut “Mitmele isandale loodud kunst. Sotskolonialism ja Eesti” (Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020); Eva Piirimäe, Liina Lukas ja Johannes Schmidt tutvustasid toimetajatena raamatut “Herder on Empathy and Sympathy: Einfühlung und Sympathie im Denken Herders”. Brill’s Studies in Intellectual History, Vol 311 (Brill, 2020); Reet Hiimäe tutvustas ajakirja *Mäetagused* 77 erinumbrit “Vaikimine”; Eva Toulouze, Nikolai Anissimov ja Jelena Popova tutvustasid väljaannet “Современная удмуртская культура. Том I” (Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2020).

21. oktoobril rääkis Reet Hiimäe Vikerraadio “Huvitaja” saates alkoholi rituaalsest tähendusest.

22. ja 23. oktoobril osales Mare Kõiva koos Elena Bohanevaga Moskvas Riikliku Kunstiinstituudi ja A. Lobatševski nimelise Nižni Novgorodi Riikliku Ülikooli korraldatud veebikonverentsil “Священное между обычаем и осознанием. Народная религиозность в свете фольклора” (Богатырёвские чтения 2020) ettekandega “Maailmade ja žanrite vahel: ATU 470 ja ATU 756B tüüpi muinasjutud Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivis (eesti ja valgevene paralleelid)”.

27. oktoobril pidas Tõnno Jonuks Pärnu muuseumis loengu “Viikingiaeg ja Eesti. Aga kus on Pärnu viikingiaeg”.

27. oktoobril andis Reet Hiimäe intervjuu *Naistelehe Nipiraamatule* tähtpäeva-traditsioonide muutumisest.

28. oktoobril pidas Piret Voolaid Toronto Väliseesti Muuseumi virtuaalloengute sarjas loengu “Fännipasunatest viikingite naasmiseni: millest räägib koroonafolkloor?” (http://www.folklore.ee/rl/fo/loeng/20201028_Piret_VEMU.mp4).

28. oktoobril rääkis Reet Hiimäe Vikerraadio saates “Huvitaja” maagilisest varjamisest.

28.–31. oktoobrini osalesid Andres Kuperjanov ja Mare Kõiva Sofias (Bulgaaria) korraldatud rahvusvahelisel veebikonverentsil “Between the Worlds: Magic, Miracles and Mysticism” (BEW2020). Andres Kuperjanov pidas ettekande “Etiological Legends and Narratives of Metamorphosis Related to Trees”, Elena Boganeva ja Mare Kõiva ühise ettekande “Beliefs about Flying Serpents in the Belarusian, Estonian and Estonian Russian Tradition” ning Mare Kõiva ettekande “*There and Back Again: Little People in Mythology and Fiction*”.

2. novembril andis Reet Hiimäe intervjuu ajalehele *Postimees* koroonakriisi mõjust rahvakalendri traditsioonidele.

4. novembril käsitles Piret Voolaid Vikerraadio saates “Huvitaja” vanasõna “Üheksa korda mööda, üks kord lõika”.

4. novembril Spordimuuseumis korraldatud seminaril esinesid Kalle Voolaid (Spordifolkloori teoreetilised alused ja metodoloogia), Piret Voolaid (Väliseesti koolipärimuse kogumisvõistluse korraldamine koostöös Väliseesti Muuseumiga Torontos), Mare Kõiva, Eda Kalmre ja Mare Kalda (Folkloristika osakonna unikaalsed uurimissuunad 2021. aastal), Anne Ostrak, Asta Niinemets, Diana Kahre ja Tiina Mällo (Publitseerimine ja sündmuste korraldamine 2021. aastal) ning Maris Kuperjanov ja Andres Kuperjanov (EKM folkloristika osakonna arhiiv EFITA kui moodne teadusarhiiv).

6. novembril pidas Anastasiya Fiadotava koos Liisi Lainestega ZOOMis korraldatud seminaril “Sjabrõ / Sõbrad (Eesti ja Valgevene kultuurikontaktid)” ettekande eesti ja valgevene rahvaluule etniliste naljade võrdlusest (*Сравнение этнических шуток в фольклоре Эстонии и Беларуси*). Mare Kõiva ja Elena Boganeva pidasid samas ettekande “Образы змеев-обогатителей в фольклоре эстонцев, белорусов и русских, проживающих в Эстонии”.

6. novembril esines Tõnno Jonuks Austmarri X konverentsil “European Connections: Cultural Transfer to and from the Baltic Sea Region” ettekandega “Dragons and griffins in Eastern Baltic. First conveyors of Christian Europe”.

9. novembril korraldasid Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv ja folkloristika osakond ning Eesti-uuringute Tippkeskus kirjandusmuuseumis ja veebis Teamsi keskkonnas Eesti Rahvaluule Arhiivi asutaja Oskar Looritsa 120. sünniaastapäevale pühendatud ettekandepäev. Folkloristika osakonda esindasid ettekandega Mare Kõiva (Kratist krattimiseni) ja Tõnno Jonuks (*Materia magica* Eestis).

9. novembril pidas Piret Voolaid Tartu Ülikooli ainekursusel “Folkloristika alused” külalisloengu “Rahvaluule lühivormid: Aines ja uurimine”.

11. novembril käsitles Piret Voolaid Vikerraadio saates “Huvitaja” vanasõna “Silm silma, hammas hamba vastu”.

11.–13. novembrini toimunud teaduslikul veebikonverentsil “Balkani ja Balti riigid ühendatud Euroopas – ajalugu, religioon ja kultuur IV” esindasid osakonda Mare Kõiva ettekandega 20. sajandi prohvetitest ja Andres Kuperjanov ettekandega kadakast. Valikut konverentsi artiklitest on võimalik lugeda Balkani ja Balti uuringute aastaraamatu (YBBS) järgmises köites (2021). Järgmine kohtumine, loodetavasti silmast silma, toimub Eestis (2022). Konverentsi korraldamist toetasid Rahvusvaheline Balkani ja Balti Uuringute Selts, Eesti Kirjandusmuuseum ja Leedu Ajaloo Instituut, Euroopa Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus). Veebileht: <http://www.folklore.ee/rl/fo/bbs/2020>.

12. novembril osales Nikolai Anisimov koos Eva Toulouze’iga Eesti Keele Instituudi sügisseminaril “Soome-ugri keelekogud, korpused ja andmebaasid meie kasutuses” ettekannega “Udmurdi materjalid uurijate eraarhiivides Eestis: kaks näidet” (https://drive.google.com/file/d/1ulf6_Zobq1K3M4Hsg6hoJOY9XEl839Qm/view).

12. novembril osales Nikolai Anisimov Soome-ugri rahvaste rahvuskultuuride festivali “Prikamje kalliskivid” raames korraldatud seminaril “Baškortostani vabariigi soome-ugri maailma etnokultuuriline mitmekesisus. Kultuuriasutuste roll etnilise identiteedi säilitamisel” ettekandega “Udmurdi diasporaa Eestis: etnilise identiteedi säilitamise ja esitlemise eripärasid” (<https://rcntrb.com/ru/news/5209-festival-natsionalnykh-kulturno-ugorskikh-narodov-samotsvety-prikamya-3>).

16. novembril toimus Teams keskkonnas Eesti-uuringute Tippkeskuse narratiiviuuringute töörühma seminar. “Mäng ja reaalsus Andrus Kivirähki lasteraamatutes. Kujutlusvõime kiituseks”. Ettekande pidas Katre Kikas.

Seminari toimumist toetasid uurimisprojekt “Folkloori narratiivsed ja usundilised aspektid” (EKM 8-2/20/3) ja Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus, TK 145).

17. novembril pidas Tõnno Jonuks Tallinna Ajaloomuuseumis loengu “Mütoloogilised loomad Eesti hilisrauaajal”.

18. novembril käsitles Piret Voolaid Vikerraadio saates “Huvitaja” vanasõna “Omad koerad kisuvad, omad koerad lepivad”.

19. ja 20. novembril toimus Eesti Kirjandusmuuseumi eestvõttel keeleteaduse, filosoofia ja semiootika doktorikooli raames Värskas humanitaarteaduste doktorantidele suunatud rahvusvaheline sügiskool “Dialogid tervisega” (peakorraldaja Reet Hiimäe). Ettekandeid-töötube pakkusid lisaks Eesti asjatundjatele ja doktorantidele valdkonna tunnustatud eksperdid mujalt. Välisesinejad osalesid üritusel virtuaalsilla kaudu. Veebi-keskkonna moderaatorina osales Maris Kuperjanov. Osakonda esindasid ettekandega Reet Hiimäe (*Introduction: Dialogues with Health*), Anastasiya Fiadotava (*The Virology of Humour: Spreading Fun via Contemporary Media*), Mare Kõiva (*An approach to the study of healing magic focusing on persons*) ja Tõnno Jonuks (*Materia Magica – Magical Healing Artefacts in Estonian Museums*).

Doktorikooli rahastas Euroopa Liidu Regionaalarengu Fond (Eesti Kirjandusmuuseumi ASTRA projekt EKMDHUM), see on seotud ka Eesti-uuringute Tippkeskusega ja järel doktorantuuri projektiga PUTJD962. Ürituse kava: https://www.folklore.ee/CEES/doktorikool/sk2020/Program_abstracts_2020.pdf.

23. novembril esinesid Teamsis Eesti-uuringute Tippkeskuse nüüdiskultuuri uurin-
gute töörühma seminaril Mare Kõiva ja Kristiina Muhu: “Eesti koolipühad muutumises (perioodil 1990–2018)”.

25. novembril käsitles Piret Voolaid Vikerraadio saates “Huvitaja” vanasõna “Sandikepi, kerjakoti ja vangileiva eest ei ole keegi kaitstud”.

30. novembril pidas Teamsi keskkonnas Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna ja Eesti-uuringute Tippkeskuse usundi uurimise töörühma seminaril ettekande Rumeenia Akadeemia Sotsioloogia Instituudi teadur Irina Stahl: “Inimeste ruumilisest paiknemisest kirikuteenistusel Rumeenias Drăgușe külas. Välitööandmetele toetuv ajalooline vaade 1929–2020”.

Alates **1. detsembrist** ootavad Väliseesti Muuseum Torontos ja Eesti Kirjandusmuuseum Tartus Kanada eestlaste kaastöid koolipärimuse kogumise võistlusele. Kaastöid oodatakse nii tänastelt õpilastelt kui ka varem koolis õppinud ja/või töötanud inimestelt kuni 1. juunini 2021. Kogumisaktsioon on pühendatud tänavu meie seast lahkunud Toronto Eesti Seltsi Täienduskoolide kauaaegsele juhatajale Edgar Martenile. Oodatud on vastused järgmistel teemadel: naljad ja anekdootid; hirmud, uskumused, ennustamine; tähtpäevad ja peod; vaba aeg ja sõbrad; mängud. Abivahendina soovitatakse kasutada Eesti Kirjandusmuuseumis koostatud küsitluskava kodulehel www.folklore.ee/kp. Kogumise üks korraldajaid on Piret Voolaid.

8. detsembril korraldasid Tõnno Jonuks, Mare Kõiva ja Anne Ostrak MS Teams keskkonnas meditsiiniantropoloogia konverentsi Medica XIII "Dialogid, kohanemine ja adaptatsioon / Dialogues, Adaptation and Innovation".

Asta Niinemets

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas

Septembris saabus teade, et Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna doktorant Alevtina Solovyova on võitnud Don Yoderi auhinna, mida annab välja Ameerika Folkloori Seltsi rahvausundi uurijate sektsioon. Don Yoderi auhinna konkursile oodatakse igal aastal magistrantide ja doktorantide uurimustöid, mis käsitlevad rahvausundit ja usundilisi rahvajutte. Solovyova võitis konkursi veel avaldamata artikliga "Imeline kõndiv puu": üleloomulikkus tänapäeva Mongoolia maastikumütoloogias ja sotsiaalses ruumis" (*A miracle walking tree': the supernatural in the landscape mythology and social space of contemporary Mongolia*). 2016. aastal peeti auhinna vääriliseks Kristel Kivari artiklit *Webs of Lines and Webs of Stories in the Making of Supernatural Places*.

30. oktoobril pidas professor Terry Gunnell (Islandi Ülikool) eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli asutajale professor Walter Andersonile pühendatud loengu "Grimmide järellaietus: Grimmide *Deutsche Sagen* ja rahvuslikud rahvajutukogumikud Põhja-Euroopas".

4. novembril pidas Alexandra Chereches (Tartu Ülikooli Dora Plus doktorant; Jaéni Ülikool, Hispaania) loengu "Stakes in their hearts": Vampires, witches and the evil eye in the oral narratives of Romania".

25. novembril pidas dr Patrick Lavolette (Arhimedese külalisteadur Tartu Ülikooli etnoloogia osakonnas ja *Anthropological Journal of European Cultures* kaastoimetaja) loengu "The Hitchhiker's Guide to the Uncanny".

Kaitstud doktoritööd

Sven Karja kaitses 26. augustil doktoriväitekirja "Eesti teatrite repertuaar aastatel 1986–2006" filosoofiadoktori kraadi saamiseks teatriteaduse erialal. Juhendaja professor

Anneli Saro, oponendid dotsent Mikko-Olavi Seppälä (Helsingi Ülikool) ja dotsent Luule Eppner (Tallinna Ülikool).

Anastasiya Fiadotava kaitses 26. augustil doktoriväitekirja “Family Humour in Contemporary Belarus: Forms, Practices and Vernacular Reflections” (Tänapäeva valgevene perehuumor: väljendusvormid, tavad ja rahvapärased vaated) filosoofiadoktori kraadi saamiseks eesti ja võrdleva rahvaluule erialal. Juhendajad: teadur Anastasiya Astapova (Tartu Ülikool) ja vanemteadur Liisi Laineste (Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond).

Kaitstud magistritööd

Victorina Soyan kaitses 24. augustil Tartu Ülikooli (TÜ) magistriõppekavas “Folkloristika ja pärandirakendused” magistritööd “Belief Narratives Relating to the Supernatural in the Nomadic Pastoralist Context of Encounters (on the Social Network Material of a Tyvan-Speaking Group)” (Usundilised narratiivid tõvakeelses sotsiaalsõrgustikus: üleloomulikud kohtumised pastoraal-nomaadlikus keskkonnas). Juhendaja prof. Ülo Valk (TÜ), oponent Alevtina Solovyeva (TÜ).

Theang Teron kaitses 24. augustil Tartu Ülikooli (TÜ) magistriõppekavas “Folkloristika ja pärandirakendused” magistritööd “The Mosera Epics in Karbi Ritual: Documentation and Problem of Textualization” (*Mosera* eeposed Karbi rituaalides ja suulises traditsioonis: dokumenteerimine ja tekstualiseerimise probleem). Juhendaja Margaret Lyngdoh (TÜ), oponent Laura Siragusa (Helsingi Ülikool).

Kaitstud magistriprojektid

Larissa Marie Brigitte Leiminger kaitses 24. augustil magistrip projekti “Issues of Access and Context of Archival Folklore Materials: Presenting the Manuscript Collection of the Learned Estonian Society in an Explorative Database” (Arhiveeritud folkloorimaterjali ligipääsu ja konteksti küsimused: Õpetatud Eesti Seltsi kogude esitlemine uurimusliku andmebaasi vahendusel). Juhendajad Ergo-Hart Västriku (TÜ) ja Aija Sakova (Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv), retsensent Ave Goršič (Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv).

Larissa Leimingeri magistrip projekti raames valmisid Õpetatud Eesti Seltsi saksa-keelsete käsikirjakogude otsitav andmebaas ja veebileht “Õpetatud Eesti Seltsi kogud” (<https://galerii.kirmus.ee/GEG/>).

Nichole Michelle (Pono) Weimer kaitses 24. augustil magistrip projekti “Culturing Goat Milk: Estonian Goat Milk Farming and Artisanal Made Products” (Eesti kitsepiima tootmine ning käsitööna valmivad tooted). Juhendajad Ester Bardone (TÜ) ja Karin Leivategija (ERM), retsensent Marika Alver (MTÜ Fenno-Ugria Asutus).

Kaitsmiste ajal oli võimalus külastada Pono Weimeri näitust “Kitsepiimakultuur: Eesti kitsepiima tootmine ning käsitööna valmivad tooted” ERMi Rahvakultuuri koolitus- ja teabekeskuses. Näitus oli osa autori magistrip projektist.

Liilia Laaneman

NEWS IN BRIEF

Birthday greetings

Pille Kippar (85), Ingrid Rüütel (85), Anu Korb (70), Tarmo Kulmar (70), Guldžahon Jussufi (65), Terry Gunnell (65), Diarmuid O'Giollain (65), Irina Sedakova (65), Piret Õunapuu (65), Tiiu Jaago (60), Marju Kõivupuu (60), Kristel Vilbaste (55), Anneli Baran-Grzybek (50), Pauliina Latvala-Harvilahti (50), Liivo Niglas (50), Aimar Ventsel (50), Kristel Kivari (45), Helen Kõmmus (45), Atko-Sulhan Remmel (45), Elo-Hanna Seljamaa (40).

Joint Estonian-Belarusian webinar “Mission possible V: Adaptations, transformations and fundamental aspects of vernacular culture”

Overview by Anastasiya Fiadotava is available in English in *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, Vol. 80 (<http://folklore.ee/folklore/vol80/>).

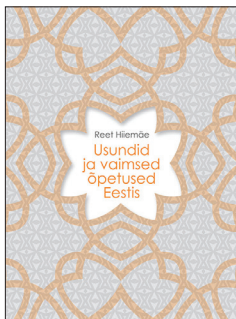
The Nordplus project focuses on Norwegian Estonians

Triinu Ojamaa gives an overview of the adult training project “From past to present: Migration and integration through life-stories’ network”, supported by the educational programme Nordplus of the Nordic Council of Ministers.

Calendar

A brief summary of the events of Estonian folklorists from August to December 2020.

Ajastudokument Eesti usuilmast 21. sajandi alguses

Reet Hiimäe. *Usundid ja vaimsed õpetused Eestis*. Tallinn 2019. Varrak. 302 lk.

Reet Hiimäe koostatud raamat “Usundid ja vaimsed õpetused Eestis” võtab ülevaatlilikult kokku kõik selle, mis puudutab maailmist ja esoteerilist valdkonda Eestis 21. sajandil. Nimetatud saavad maailmas laiemalt levinud usundid, kuid mainimata ei jää ka vaimsed nišiliikumised. Seega leiab antud teosest aktuaalset ja laiapõhjalist infot budismist kuni Lille Lindmäe õpetusteni. Kokku on raamatus käsitletud sadat erinevat usuliikumist. Kasutatud on vastava usundiga seotud sekundaarkirjanduslikke teoseid ning teemakohast lisainfot annavad

uurimusliku sisuga artiklid. Raamat on varustatud asjakohaliste illustratsioonidega, mis aitavad paremini teemasse süveneda ning loovad elava ettekujutuse fookuses olevast usundist või liikumisest. Antud teose teeb eriliseks laialdane kogemuslugude ning pärimustekstide kajastamine, mis lisavad teosele kaalukust ning sisu. Raamatu eesmärk on autori sõnade järgi vaimsete õpetuste valdkonna inimlikustamine ja selle presenteerimine vähem hinnangulisel ja stereotüüpiseeritud moel, pakkudes abi sektide, vaimsete rühmade ja suuremate religioonide alaharude rägastikus orienteerumisel. Samuti on raamat ajastudokument, mis pakub ülevaatliku kokkuvõtte usundilise mõtlemise hetke seisust koos tagasisivaatega minevikule. Teose lugemine ei eelda varasemat teoloogilist haridust ega usklikku kuuluvust, vaid sobib igaühele, keda antud teema võiks huvitada.

Kõnealuses teoses on erinevate esoteerikaga seonduvate ühenduste valim äärmiselt mitmekülgne. Teemade rohkuse ning raamatu mahu tõttu on usundite käsitletu pigem silmaringi avardav kui detailidesse laskuv. Usunditest või vaimsetest liikumisest kirjutamisel ei ole lähtutud põhimõttest teha lugeja antud teemas eksperdiks. Selline eesmärk ei oleks minu hinnangul kogumiku-laadse teosega ka võimalik. Siiski on osava sõnakasutuse abil ülimalt kompaktselt lugejale seletatud erinevate rohkem- või vähemlevinud usundite motiivid ja põhiline tuum. Autori-poolse valiku teeb huvitavaks mitmete nišiliikumiste kaasamine. Käsitletud pole üksnes maailmamastaabis laialt levinud ja tuntud usundeid, vaid näiteks leiab teoses kajastust ka Lilla Leegi hoidja vennaskond ja sissevaade Gunnar Aarma õpetustesse, mille kohta eestikeelset materjali Vikipeedia vahendusel napib. Teose peamine eesmärk pole siiski kajastada midagi varem tundmatut, vaid tegu on tõestusega, et nii Eestis kui ka võõrsil käibele läinud mõttelaad “Eesti kui maailma kõige vähemreligioossne riik” ei pea paika. Raamatu abil on võimalik teha sissepõige teemadesse, millest usulise temaatikaga mittetegelev inimene kordagi kuulnud pole.

Raamatust õhkub ka autori sügavat huvi mõningate teemade vastu. Näiteks on hingeloomakujutelmade rubriigis avaldatud Reet Hiimäe uurimistöö tulemusena kirja pandud intervjuu. Hinnanguliselt 30% raamatu tekstist moodustab erinevate inimeste kogemus või kogemuse kirjeldus fookuses olevast usuliikumisest. Kogemuslugusid leiab iga käsitletud teema kohta, olenemata liikumise suurusest või omapärast.

Suuri religioone käsitledes on rõhku pandud vastava religiooni suhestumisele Eestiga. Budismi puhul leiab teosest ajaloolise käsitluse 20. sajandi budismi tekke- või levikuloost Eestis. Eestipõhist käsitlust leiab ka teiste üldlevinud religioonide ja konfessioonide kohta. Erandiks on hinduism ja taoism, mis on teiste suuremate liikumistega võrreldes vähem detailsemalt kajastatud. Autor on märkinud, et eestlaste huvi hinduismi vastu on läbi aja olnud pigem intellektuaalne, kuid hinduismi juuri leiab tänapäeval Eestis populaarsetest praktikatest nagu jooga, tantra, ajurveeda, Sathya Sai Baba õpetused, millest on juttu raamatu teistes peatükkides.

Käsitletav teos annab suurepärase ülevaate Eesti 21. sajandi usuilmast. Raamat võiks abiks olla neile inimestele, kes proovivad sügavamalt endasse vaadata või on huvitatud erinevatest usuliikumistest Eestis. Raamatut lehitsedes võib kogemuslugusid lugedes leida uusi vaatenurki mitmete elu põhitalade tõlgendamiseks. Tegemist ei ole kindlasti hingeabiraamatuga, vaid pigem teosega, mis käsitleb praktikaid ja tõekspidamisi, millest inspiratsiooni ammutada.

Hendrik Valgma

Tartu Ülikooli usuteaduskonna üliõpilane

BOOK REVIEW

Era document of Estonian religious world at the beginning of the 21st century

Reet Hiimäe. *Usundid ja vaimsed õpetused Eestis*. Tallinn 2019. Varrak. 302 pp.

An overview of the book is given by Hendrik Valgma, student of the Faculty of Theology of the University of Tartu.

Kaastööst

Mäetaguste toimetus avaldab akadeemilisi kirjutisi rahvaluulest, rahvausundist, kultuuriantropoloogiast ja nendega seonduvatest valdkondadest. Ootame

- *teadusartikleid* (10–30 lk) – originaalartikleid pikema ja argumenteeritud probleemipüstitusega;
- *rakenduslikke artikleid* (5–15 lk) – lühemaid kirjutisi, mis käsitlevad üksikjuhtumeid, aktuaalseid teemasid, tutvustavad uurimisprojekte jne;
- *ekspertide kommentaare* artiklite juurde;
- *osalusvaatlusi, kommenteeritud (taas)trükke ja kommenteeritud tõlkeid*;
- *raamatu-, filmi-, helikandja- jm tutvustusi* (1–5 lk) – olulisimate erialaste väljaannete kommenteeritud ülevaateid ja/või analüüse;
- *lühivuudiseid* (1–2 lk) – lühiülevaateid konverentsidest, kaitstud teaduskraadidest jne;
- *lugejakirju* (1–4 lk) – lugejate kommentaare väljaannetele ja artiklitele. Autoritelt oodatakse ka lugejakirjadele reageerimist.

Ajakiri on eelretsenseeritav ja rahvusvaheliselt refereeritav. Käsikiri tunnistatakse vastuvõetavaks kahe positiivse anonüümse retsensiooni korral. Toimetajad teatavad artikli vastuvõtmisest või tagastamisest ja soovitatavatest muudatustest. Muudatused peab tegema autor.

- Artikli, mis on kirjutatud mõnes üldkasutatavatest tekstitöötlusprogrammidest, võib toimetusele saata e-kirjaga. Lisada tuleb väljatrükk, mis abistab kujundamisel ja diakriitiliste märkide tuvastamisel, autori telefon ja e-posti aadress (või postiaadress).
- Kõigile kirjutistele tuleb lisada sõltuvalt kirjutise pikkusest 500–2500 tähemärgi pikkune, soovitavalt ingliskeelne resümee.
- Teadus- ja rakendusartiklitele tuleb lisada kuni 700 tähemärgi pikkune lühikokkuvõte (teesid) ja 2–7 märksõna tähestikulises järjekorras.
- Märkused ja kommentaarid lisada allviidetena.
- Kirjandusele viidake tekstis järgmiselt: (Wright 1995: 3–5) ehk sulud algavad – autor – aastaarv – koolon – tühik – lehekülje või -kõlgede numbrid – sulud lõpevad.
- Kirjanduse nimestikus esitage otseselt tsiteeritud ja viidatud teosed.

- Kirjanduse nimestik tuleb vormistada järgmiste näidete eeskujul, veebilehekülje viitele lisada viimase kontrollimise kuupäev:

Boll, Franz 1919. *Stern Glaube und Sterndeutung: Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*. Leipzig & Berlin: Teubner.

Carlson, Shawn 1985. A double-blind test of astrology. *Nature* 318, lk 419–425.

EE 1934. *Eesti entsüklopeedia IV: Jaapan-käolima*. Tartu: Loodus.

Prüller, Paul 1968. Eesti rahvaastronoomia. *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist I*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 11–62.

Eesti Kiikingi Liit (<http://www.kiiking.ee> – 6. juuli 2003).

- Kui tahate illustreerida oma kirjutise võrguversiooni heli- või videonäidetega, soovitame kasutada helifaile laiendiga .mp3. Videonäideteks sobivad tugevalt tihendatud .mpg-failid.
- Illustreerivad fotod esitada .tif- või .jpg-formaadis, optimaalne resolutsioon 300 dpi (kui foto pikem külg on 10–12 cm). Vektorgraafika puhul eelistame .eps-formaati, bitmap-graafika puhul .tif-formaati. Jooniste optimaalne resolutsioon on 600–1200 dpi.
- Lisatud illustreeriva materjali kasutusõiguste (*copyright*) eest vastutab autor.

Täpsemad vormistusjuhised ja kaastööle esitatavad nõuded leiab internetist ajakirja Mäetagused koduleheküljelt (www.folklore.ee/tagused).

Toimetus

Ravitseja Areli Anni Ülem-Suetuki külast.
Alma Papakoi jumalasõnaraamatud. Lilliküla.
Siberi eestlaste rahvameditsiinist loe alates lk 89.

Kairit Leibold / ERR

Jõulutunnel 2017 (foto: <https://www.toetusfond.ee/uudised/joulutunnel-on-kogunud-enneaegsete-vastsundinute-heaks-pea-210-000-eurot>). Heategevus- ja solidaarsusmeditsiinist loe alates lk 43.

❁ COVID-19 ja udmurdi pärimuskultuur (5) ❁ Heategevus- ja solidaarsusmeditsiini problemaatikast (43) ❁ Lapse kuvandist täiskasvanute ja laste endi pilgu läbi (65) ❁ Ravitsejad Siberi eesti kogukondades (89) ❁ Meditsiiniline alkeemia 19. sajandil (111) ❁ Mary Kaasiku ja Gustav Kallasto rahvaluulekogu (131) ❁ Loomad Rootsi-aegse Tartu ülikooli meditsiinitöodes (155) ❁ Nelja ilmakaare kuninga ja jumal-kuninga kontseptsioonist Sumeris ja Akkadis (173) ❁

ISSN 1406 - 992X

*Indexed by MLA Folklore Bibliography,
Ulrich's Periodicals Directory, etc.*